

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE BOLU'DA PAŞA VAKIFLARI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:

Fuat UÇAR

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Ayşe KAYAPINAR

Bolu–2008

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Fuat UÇAR'a ait **“OSMANLI DÖNEMİNDE BOLU'DA PAŞA VAKIFLARI”** adlı çalışma, 26.9.2008 tarihinde jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Ayşe KAYAPINAR

Üye : Doç. Dr. Hüseyin ÇINAR

Üye : Doç. Dr. Mustafa GENCER

Prof. Dr. Uğur ESER

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ABSTRACT**PASHA FOUNDATIONS IN BOLU DURING OTTOMAN PERIOD****Master's Thesis****Department of History****Advisor: Asst. Prof.. Dr. Ayşe Kayapınar****September 2008, pages 214+xiv**

Our master's thesis titled "Pasha Foundations In Bolu During Ottoman Period" is the most exhaustive study relating to foundations established in Bolu until today. Fifteen pasha foundations operating in Bolu are studied under the light of the sharia registers of Bolu and documents found in the foundation books. Self-contained histories of the foundations and the contributions they made to Bolu are written based on the documents and data.

Our master's thesis comprises six chapters. The first chapter is an introduction on major studies carried out on foundations and the references used in the thesis; the second chapter gives Bolu's history from the antiquity to the collapse of the Ottoman Empire; the third chapter provided information on the institution of the foundation. In chapter four, the biographies of the pashas who established foundations in Bolu and the self-contained histories of the foundations are addressed; chapter five gives the characteristics of pasha foundations of Bolu and their contributions thereto and in the sixth chapter the Ottoman foundations institution is addressed based on the pasha foundations in Bolu.

It is observed that the time-slice they were established in brings significant differences to the service mentalities of the foundations. The general objective of the foundations which began their activities in the establishment period of the Ottoman state is to ensure that the state is seated on firm foundations in those places which were conquered. The foundations operating in the timeframe starting with the conquest of Istanbul until the 1600's, on the other hand, strive to reflect the wealth of the era in the best manner. Due to the domestic and foreign developments experienced during the two centuries starting with the 1600's up to the 1800's the

foundations were almost in an interregnum. In the 19th century, on the other hand, it is observed that the economic weakness the state was in also spread to the foundations. With the ministry of “*Evkâf-ı Humâyûn*” (Imperial Foundations) established it was aimed both that the foundations administered by assembling under a single hand and that those foundations which were weaker were supported.

Foundations have striven to serve in Bolu in many fields such as religious service, education, social aid, commerce, agriculture and security. Pashas have financed the maintenance, repairs and expenditures of charitable works which they built, such as the mosques, prayer rooms, soup-kitchens, theological schools, schools, hermitages, fountains and wells, with the revenues from the villages, caravanserais, inns, hammams, mills, factories, houses, plots etc. which they have dedicated.

Keywords: Ottoman, Bolu, Foundation, Pasha, Anatolia

ÖZET

OSMANLI DÖNEMİNDE BOLU'DA PAŞA VAKIFLARI

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ayşe Kayapınar

Eylül 2008, 214+xiv sayfa

“Osmanlı Döneminde Bolu’da Paşa Vakıfları” adlı yüksek lisans tezimiz bugüne kadar Bolu’daki vakıflar üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Tezde Bolu’da faaliyet gösteren on beş paşa vakfı, Bolu şer’iyye sicilleri ve vakıf defterlerindeki belgeler ışığında ele alınmaktadır. Belgelere verilere dayanarak vakıfların müstakil tarihleri ve Bolu’ya yapmış oldukları katkılar kaleme alınmıştır.

Yüksek lisans tezimiz altı bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm vakıflar üzerine yapılan önemli çalışmalar ve tezde kullanılan kaynakların tanıtılması, ikinci bölüm ilk çağlardan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışına kadar Bolu tarihi, üçüncü bölüm vakıf müessesesi hakkında bilgi vermektedir. Dördüncü bölümde Bolu’da vakıf kuran paşaların biyografileri ve vakıfların müstakil tarihi, beşinci bölümde Bolu’daki paşa vakıflarının özellikleri ve buraya katkıları, altıncı bölümde Bolu’daki paşa vakıflarından hareketle Osmanlı vakıf müessesesi ele alınmaktadır.

Zaman içinde vakıfların hizmet anlayışında önemli değişiklikler olduğu görülmektedir. Osmanlı devletinin kuruluş döneminde faaliyetlerine başlayan vakıfların genel amacı, fethedilen yerlerde devletin sağlam temeller üzerine oturmasını sağlamaktır. İstanbul’un fethinden başlayarak 1600’lere kadar olan sürede faaliyet gösteren vakıflarsa, devrin zenginliğini en güzel şekilde gösterme çabasıdadır. 1600’den başlayarak 1800’lere kadar olan iki yüzyıllık süreçte yaşanan iç ve dış gelişmeler nedeniyle vakıflar adeta fetret devrine girmiştir. 19. yüzyılda ise devletin içinde bulunduğu ekonomik zayıflığın, vakıflara da sirayet ettiği

görülmektedir. Kurulan Evkâf-ı Humâyûn Nezareti ile hem vakıfları tek elde toplanarak yönetilmesi, hem de zayıf vakıfların desteklenmesi amaçlanmıştır.

Vakıflar Bolu'da ibadet, eğitim, sosyal yardım, ticaret, tarım ve güvenlik gibi birçok alanda hizmet vermeye çalışmıştır. Paşalar vakfettikleri köyler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, değirmenler, fabrikalar, evler, arsalar vb. birçok gayrimenkulden elde edilen gelirlerle câmî, mescid, imaret, medrese, mektep, zaviye, çeşme ve kuyu gibi yaptırmış oldukları hayır eserlerinin bakım, onarım ve giderlerini finanse etmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Anadolu, Bolu, Vakıf, Paşa

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu altı asrı aşan tarih sahnesindeki varlığıyla, dünya tarihi içinde önemli bir yer tutmaktadır. İmparatorluk bu uzun ömrünü sağlam kurumsal yapısı, stratejik konumu ve gücüne borçludur. Biz de bu büyük imparatorluğun önemli kurumlarından olan vakıf müessesini incelemeye karar verdik. Bunun için de Anadolu'yla bağlantıyı sağlayan yolların geçiş noktası olan Bolu'yu inceleme konusu olarak seçtik.

Bolu, Anadolu'yla bağlantıları sağlayan geçiş güzergâhı üzerinde olması sebebiyle, ordunun ve ticaret kervanlarının güvenli geçişleri için büyük öneme sahiptir. Bu nedenle de Osmanlı Devleti kurulurken Bolu'nun bu stratejik yönü görmezden gelinememiştir. Devletin genişlemesinin sağlam şekilde olabilmesi için önemli roller üstlenen vakıflar, Bolu'da adeta devletin bir kolluk kuvvetini oluşturmuşlardır. Asayişin sağlanabilmesi ve gelip geçen yolcu ve yabancıların güvenli bir şekilde konaklamaları ve geçişleri için vakıflar kurdukları zaviyeler sayesinde boşluğu doldurmuşlardır.

Biz de Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya açılan kapısı konumunda olan Bolu'nun Osmanlı vakıf sistemindeki yerini, buradaki en yüksek dereceli devlet memurlarının kurdukları vakıflar üzerinden incelemeye çalıştık. Böyle bir çalışmayı gerçekleştirmek için de Bolu Şer'iyye Sicillerinden ve Vakıf Defterlerinden istifade ettik. Çalışmamızın Bolu'daki vakıflar tarihine katkı sağlayacağı inancındayız.

Bana daima destek olan anneme, babama ve kardeşlerime ithaf ediyorum.

TEŞEKKÜR

“Osmanlı Döneminde Bolu’da Paşa Vakıfları” adlı bu çalışmam esnasında tezin her aşamasında desteğini gördüğüm tez danışmanım Sayın Hocam, Yrd. Doç. Dr. Ayşe KAYAPINAR ile bilgi ve görüşlerini esirgemeyerek çalışmama katkı sağlayan Sayın Hocam, Doç. Dr. Levent KAYAPINAR’a sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Araştırmalarımnda Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı çalışanları Hilal AYDEMİR, Mevlüt ÇAM, Mehmet AKTAŞ ve İsmail SAZCI’ya gösterdikleri kolaylıklardan dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca emekli bir Vakıflar Genel Müdürlüğü çalışanı olan Şükran VELİOĞLU’na da verdiği desteklerden ötürü teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	iii
ÖZET.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
TEŞEKKÜR.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR.....	xii
EKLER.....	xiii
GİRİŞ.....	1
A. VAKIFLAR ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR VE KAYNAKLARIN TANITILMASI.....	4
B. BOLU'NUN KISA TARİHÇESİ.....	12
C. VAKIF MÜESSESESİ.....	21
I. BÖLÜM.....	29
1. PAŞA UNVANI NEDİR? KİMLERE VERİLİR?.....	29
2. BOLU' DA PAŞA VAKIFLARI	30
2.1. Şehzade Gazi Süleyman Paşa.....	30
2.2. Lala Şahin Paşa.....	44
2.3. Mehmed Paşa.....	56
2.4. Mir Miran Sinan Paşa.....	58
2.5. Musa Paşa.....	65
2.6. Mustafa Paşa.....	67
2.7. Şemsi Ahmed Paşa.....	72
2.8. Tavi Mehmed Paşa.....	79
2.9. Nişancı Cedid Mehmed Paşa.....	109
2.10. el-Hac Ahmed Paşa.....	121

2.10. el-Hac Ahmed Paşa.....	121
2.11. Abbas Paşa.....	132
2.12. es-Seyyid Mehmed Said Galip Paşa.....	138
2.13. Seyyid Ali Paşa.....	143
2.14. Ahmed Muhtar Paşa.....	145
2.15. Seyyid Paşa.....	151
 II. BÖLÜM.....	 154
1. PAŞA VAKIFLARININ TARİHİ SEYRİ VE BOLU'YA KATKILARI...	154
2. BOLU PAŞA VAKIFLARI IŞIĞINDA OSMANLI VAKIF	
MÜESSESESİ.....	158
 SONUÇ.....	 180
EKLER.....	183
KAYNAKÇA.....	207
ÖZGEÇMİŞ.....	214

KISALTMALAR

Ş.S.	: Şeriyye Sicili
V.D.	: Vakıf Defteri
V.G.M	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
V.G.M.Y	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları
sr.	: Sıra No
c.	: Cilt
s.	: Sayfa No
ss.	: Sayfa Aralığı
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Gös. yer.	: Gösterilen Yer
H.	: Hicri
R.	: Rumî
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Röp.	: Röportaj
Yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
Haz.	: Hazırlayan
ed.	: Editör
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
T.D.İ.A.	: Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi

EKLER

Ek 1: Bolu Ş.S. 6702, s. 76 Süleyman Paşa Vakfına ait bir ilam örneği.....	183
Ek2: Bolu Ş.S. 6611, s. 10 Lala Şahin Paşa Vakfına ait bir ferman örneği.....	186
Ek 3: Bolu Ş.S. 6624, s. 85 Sinan Paşa Vakfına ait bir berat örneği.....	188
Ek 4: Bolu Ş.S. 6617, s. 60 Şemsi Ahmed Paşa Vakfına ait bir ferman örneği.....	190
Ek 5: Bolu Ş.S. 6686, s. 15 Sokullu Mehmed Paşa Vakfına ait bir ilam örneği.....	192
Ek 6: Bolu Ş.S. 6623, s. 80 Abbas Paşa Vakfına ait vakfiye örneği.....	197
Ek 7: Bolu Ş.S. 6625, s. 13 Seyyid Ali Paşa Vakfına ait bir hüccet örneği.....	202
Ek 8: Bolu Ş.S. 6625, s. 39 M. Said Galip Paşa Vakfına ait bir buyruldu örneği...	204

GİRİŞ

Orhan Gazi döneminde fethedilen Bolu, genel olarak her dönemde imparatorluktaki önemini korumuştur. Bunun nedeni kentin Anadolu'ya bağlantı sağlayan yolların ortak geçiş noktası olmasıdır. Bu yüzden buradan yapılacak geçişlerin güvenli olması büyük önem arz etmektedir. Geçiş ve konaklamalarda devletin kolluk kuvvetleri güvenliği sağladıkları gibi, bölgenin kilit noktalarına vakıflar tarafından yaptırılan zaviyeler sayesinde hem güvenliğin sağlandığı hem de güvenli konaklama imkânını sunulduğu bilinmektedir.

Biz de tezimizde Bolu'da önemli roller üstlendiğine inandığımız vakıf kurumunu incelemeye karar verdik. Konuyu belirlerken iki önemli husus daha bizi vakıflar üzerinde çalışmaya ikna etti. Birincisi, Bolu vakıfları üzerine hiç çalışma yapılmamış olması, ikincisi de son dönemlerde ülkemizde vakıflar üzerine yapılan tartışmalardır. Böylece Bolu'da vakıf müessesesi ile alakalı kaynakları toplamaya başladık. İlk olarak Bolu Şeriiye Sicilleri üzerinde yaptığımız taramalar neticesinde, tahminlerimizde yanılmadığımızı gördük. Çünkü beklenenden çok daha fazla belgeye ulaştığımız.

Belge sayısının beklentilerimizin üstünde olması nedeniyle, konuyu sınırlandırma ihtiyacı duyduk. Bu amaçla taramalar neticesinde ulaştığımız belgeleri kabaca tasnif ettikten sonra ilgisimizi en çok çeken konuyu inceleme yoluna gittik. Yaptığımız taramalar neticesinde, belgelerin önemli bir bölümünün kurulan cami vakıflarıyla alakalı olduğunu gördük. Cami vakıflarını, paşa, bey, efendi ve ağa unvanlı şahıslara ait vakıflar takip etmekteydi. Biz de konu olarak, hem dikkat çekici olması, hem üst düzey yöneticilere ait vakıflar olması ve hem de yeterli sayıda belgenin olması gibi nedenleri dikkate alarak paşa vakıflarını incelemeyi uygun gördük.

Konumuzu belirledikten sonra konuyla alakalı tüm Bolu sicillerindeki belgelere ulaşmaya çalıştık. Bu amaçla Bolu ve ilçelerine ait üç yüzden fazla şeriiye sicilinde taramalar yapıldı. Bu taramalarımızda doğal olarak ulaşamadığımız belgelerin olması ihtimali kaçınılmaz olarak bulunmaktadır. Ancak biz konuyla

alakalı belgelerin, yaklaşık % 85'ine ulaştığımızı söyleyebiliriz. Tespit edilen belgelerin transkribeleri yapıldıktan sonra sicillerde vakfiyesi olmayan vakıflar ve hakkında sicillerde kayıt bulunmayan paşaların vakfiyelerini bulmak amacıyla V.G.M.A.'da vakıf defterlerini inceledik. Buradaki taramalarımızda da hem sicillerde vakfiyesi olmayan paşaların vakfiyelerine, hem de sicillerde hiç kaydı bulunmayan vakıfların vakfiyelerine ulaştık. Böylelikle inceleyeceğimiz birçok paşa vakfının hem vakfiyesine, hem de şeriiye sicillerindeki kayıtlarına ulaşmayı başardık. Yalnız Kenan Ziya Taş'ın yaptığı tapu araştırmalarında ulaştığı Rüstem Paşa ve Şeyh Paşa'ya¹ vakıf defterlerinde ve Bolu şeriiye sicillerinde rastlayamadık. Derinlemesine yapılacak başka çalışmalar bu paşaların da vakıflarının tarihçesini öğrenmemize katkıda bulunacak belgelere ulaşmamızı sağlayabilir.

Belgelerin toplanmasından sonraki süreç, bu belgelerin nasıl işleneceği sorusuna cevap bulmak olmuştur. Elimizdeki belgeleri konularına göre tasnif edip daha sonra da Bolu'daki vakıf müessesesi ve Bolu'ya sağladıkları katkılara dair genel değerlendirmeler yapabileceğimiz gibi farklı bir yolda izlenebilirdi. Biz de “farklı yolu” tercih ettik. Bunun için ilk gerekçemiz, paşaların önemli bir bölümü hakkında ya hiçbir şey bilinmiyor ya da çok az şey biliniyor olması idi. Bu nedenle biz de hem paşalar hakkında daha fazla bilgi verebilmek, hem de kurdukları vakıfların kuruluşundan itibaren tarihi seyrini ortaya koymak için çabaladık. Bu nedenle her paşa vakfını, vakfiyesindeki kuruluş tarihinden başlayarak sicillerdeki en son tarihli belgesine kadar olan tarihi seyrini gün yüzüne çıkarmaya çalıştık. Böylelikle altı yüz yıla yakın süreçte vakıfların geçirmiş olduğu evreleri tespit etmeye özen gösterdik.

Vakıfların Bolu'ya katkılarını genel olarak değerlendirmek için giriştiğimiz çalışmalarda karşımızdaki en önemli sorun incelediğimiz belgelerin geniş zaman dilimine yayılmış olmasıdır. Vakıfların kuruluşlarından itibaren aralarındaki farkları bulmaya çalışırken karşımızda Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan yıkılışına kadar geçirdiği dönüşümlerden oldukça etkilenen bir yapının olduğunu fark ettik. Bu nedenle vakıfların kuruluş tarihlerini merkeze aldıktan sonra imparatorluktaki çok yönlü gelişmeleri de dikkate alarak bir sınıflandırma yapmaya çalıştık. Çalışmalarımız neticesinde vakıfları dört ayrı bölümde incelemeye karar verdik.

¹ Kenan Ziya Taş, “XVI. Yüzyılda Bir Vakıf ve İlim Merkezi Bolu”, *Vakıflar Dergisi*, c. XXVI, Ankara: V.G.M.Y., 1997, ss. 97–103, s. 99–100.

Vakıflar kurulurken bulundukları yerin ihtiyaçlarını dikkate alarak faaliyet gösterirler. Devletin geçirdiği evreler de bu ihtiyaçları etkilemiştir. Aynı zamanda güçlü ve çok yönlü vakıflar da bu değişimlere uygun zamanlarda kurulmuştur. Yaptığımız dönemlendirmelerde bunlar dikkate alınarak yapıldı. Böylece Bolu'daki paşa vakıfların 1324–1450, 1450–1600, 1600–1800 ve 1800–1915 olmak üzere dört bölümde incelenmesine karar verdik.

Ele aldığımız paşa vakıflarını değerlendirirken her vakfın ayrı ayrı bir tarihi sürecini vermeye gayret ettiğimizi belirtmiştik. Vakıfların bu kurumsal tarihlerini şekillendirirken elimizdeki malzemeye göre uzun ya da kısa bir tarihi süreç alabildiği gibi, dar veya ayrıntılı şekilde incelemeler de oldu. Özellikle tez tamamlamama süremizin kısaldığını dikkate alarak Bolu'yu merkeze alan vakıflar üzerinde daha fazla durmaya gayret ettik. Elimizde belge sayısının fazla olması nedeniyle Lala Şahin Paşa, el-Hac Ahmed Paşa ve Şemsi Ahmed Paşa vakıflarının belgeleri konularına göre sınıflandırılarak ele alındı. Diğer vakıflar ise belgelerdeki tarihler esas alınarak kronolojik olarak incelenmiştir.

Tezimizde tablo ve grafik kullanılmamıştır. Bu bir eksiklik gibi görünse de, tezimizin boyutları ve süremiz dikkate alındığında bunun kaçınılmaz olduğu görülecektir. Çünkü her vakfın ayrı ayrı hizmet kurumları ve gayrimenkulleri, personel sayısı ve giderleri gibi benzer konularda çok sayıda tablo ve grafik yapılması zorunluluğunu ortaya çıkaracaktı. Ayrıca vakfiyelerini ele aldığımız başta Sokullu Mehmed Paşa gibi Bolu dışında birçok Osmanlı kentinde faaliyet gösteren şubeler hakkında kısa da olsa aynı şeyler geçerli olmaktadır. Bunların dışında vakıfların Bolu'ya katkılarını yine genel olarak ayrıntılı şekilde tablo ve grafik dökümlerine aktarılması gerekecekti. Bu nedenlerden dolayı böyle ayrıntılı bir çalışma daha geniş bir zaman diliminde yapılmak üzere ertelenmiştir.

“Osmanlı Döneminde Bolu'da Paşa Vakıfları” adlı tez çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde paşa unvanının nereden geldiği ve kimlere verildiği ele alınmaktadır. Bolu'da vakıf kuran paşaların biyografileri de işlendikten sonra kurdukları vakıfların tarihleri boyunca geçirdikleri evreler işlenmiştir. İkinci bölümün birinci kısmında Bolu'daki paşa vakıflarının özellikleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Vakıfların özelliklerinden bahsedilirken aynı zamanda Bolu'ya katkıları da işlenmiştir. İkinci kısımda ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmelerin

etkisinde ve Bolu'daki paşa vakıflarının ışığında Osmanlı vakıf sisteminin dönüşümü hakkında yapmış olduğumuz değerlendirmeler yer almaktadır. Osmanlı tarihindeki önemli olaylardan kısa ve kronolojik bir şekilde bahsedildikten sonra bu bilgilerin rehberliğinde vakıfların nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirmiş olabileceği ele alınmıştır.

A. VAKIFLAR ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR VE KAYNAKLARIN TANITILMASI

M. Fuad Köprülü'nün farklı dergilerdeki makaleleri, oğlu Orhan F. Köprülü tarafından toplanarak “İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi” başlığıyla tekrar yayımlanmıştır. Kitapta yazarın vakıflar üzerine yapmış olduğu tetkikler eserin son bölümlerinde yer almaktadır².

Köprülü'nün “Vakıf müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, “Vakfa Âit Tarihi İstılahlar Meselesi”, “Vakfa Âit Tarihi İstılahlar Meselesi”, “Vakfa Âit Tarihi İstılahlar: Ribât”, “Vakıf Müessesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü” ve “Sultan Baybars'a İsnad Edilen Bir Vakfiye” gibi vakıflar üzerine yazmış olduğu makaleleri göze çapmaktadır. Yazar vakıf müessesesi incelenirken bazı araştırmacıların düştüğü hataları şöyle eleştirmektedir. “... *bu inkışafı sâdece “İslam hukukundaki verâset kaidelerini değirtirmek” veya “servetini keyfi müsâderelerden kurtarmak” gibi şahsi menfaat kaygusuna isnat edilen materyalist telâkkîler, tek cepheli ve çok dar bir izah tarzıdır; halbuki bu kadar geniş ve şümûllu bir vâkıyı izah için türlü mahiyette birçok amilleri –dini ve ahlâki amilleri, iktisâdî ve içtimâî âmilleri, siyâsî âmilleri- hep birden göz önünde tutmak lazımdır. Bunun tam zıddı olarak, son zamanlarda memleketimizde bazı muharrirler tarafından ileri sürülen diğer bir fikir, yâni vakfın İslam dünyasındaki inkışafını “İslam dinin diğer dinlerden daha ahlâkî ve insanî gayelere mâlik olmasına isnat etmek” fikri de hiçbir ilmî esasa*

² Fuat Köprülü, *İslam ve Türk Hukuku Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

dayanamaz.” Ancak yazar vakıf müessesinin İslam dinine ait bir kurum olduğunu kabul etmektedir³.

Materyalist bakış açılarıyla yapılan saldırılara cevap vermenin yanında, vakıf ıstılahları üzerine yapmış olduğu dikkat çekici çalışmaları da konunun akademik açıdan derinlemesine anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca Orhan F. Köprülü tarafından hazırlanan indeksde, araştırmacıların çalışmalarını kolaylaştırması açısından önemlidir.

“İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi” adlı çalışmasıyla Ahmet Akgündüz, vakıf hukukunu ayrıntılı bir şekilde gün yüzüne çıkarmayı hedeflemiştir. Yazar Arapça ve Osmanlıca dillerine hâkimiyeti sayesinde bugüne kadar hiç kullanılmamış pek çok yerli ve yabancı kaynağı incelemiştir.

Yazar, araştırmalarını yapmak üzere gittiği birçok Arap ülkesindeki birinci elden kaynağı kullanarak, vakıf müessesini İslam mezhepleri ekseninde incelemiştir. Araştırmalarının sonunda vakıf hukukunu Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerini eksene alarak kaleme almıştır. Çalışma mezhepler arasında vakıf hukukunun karşılaştırmalı olarak incelemesi yönünde bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca kaynaklar sayesinde konuyu İslam’ın doğuşundan Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışına kadar olan çok geniş bir zaman dilimi içerisinde ele almaktadır. Mezheplere göre vakıf müessesesi anlatıldıktan sonra, bu vakıf hukukunun Osmanlı’da nasıl uygulandığı araştırılmaktadır. Eserin birinci kısmı beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm İslâm ve Osmanlı hukukunda vakıf hukuku hükümleri (sahih vakıflar), ikinci bölüm vakıf mu’amelesinin sıhhat şartları ve vâkıfların vakfiyelerinde beyan ettikleri şartlar, üçüncü bölüm vakfın idaresi (velâyet-i ale’l-vakf), dördüncü bölümde mütevellinin tasarrufları (Osmanlı tatbikatında aldığı şekle göre), beşinci bölüm vakıf davalarını incelediği görülmektedir. İkinci kısımda dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm icâreteynli vakıflar, ikinci bölüm mukâta’alı vakıflar, üçüncü bölüm gedik, girdar, hulûvv, örfü belde, pafdof ve benzeri tasarruf hakları, dördüncü bölüm tahsisat kabilinden (-gayr-ı sahih- irsadî) vakıflar üzerine araştırmalar yapılmıştır.

³ Köprülü, *a.g.e.*, s. 295-296.

Değişik İslam fıkıh ekolleri doğrultusunda kaleme alınan eser, vakıf hukuku üzerine araştırma yapmak isteyenler için oldukça geniş ve faydalı bilgiler ihtiva etmektedir.⁴

Bahaeddin Yediyıldız'ın "XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi(Bir Sosyal Tarih İncelemesi)" adlı çalışması Fransızca olarak 1985 yılında Fransa'da yayımlanmış. Genişletilmiş bir baskısı da Kültür Bakanlığı tarafından 1990'da

Fransızca yayımlanmıştır. Eser 2002'de gözden geçirilerek genişletilmiş ve 2003'de

de Türk Tarih Kurumu tarafından Türkçe yayımlanmıştır.

Yazar vakıf müessesesinin tarihini psikolojik, iktisadi, geleneksel ve sosyal yönlerini işledikten sonra sondaj metoduyla seçilmiş vakfiyelerden hareketle farklı bir bakış açısı ve eleştirel bir tarzla incelemiştir. Özellikle vakıf teşkilatının "Askeri" sınıf tarafından varlıklarını meşrulaştırma ve düşüncelerini yayma aracı olarak kullanılabilirliği üzerinde durmaktadır. Yazar eserin giriş kısmına vakıf müessesesi üzerindeki araştırmaların önemi, vakfın tarifi, vakıf kurucularının zihinlerinde tasarladığı vakıf anlayışı ve vakıf kategorilerine değinmektedir. Eser on iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm menşe' üzerine kısa bir bakış, ikinci bölüm İslam toplumunun yapısında siyasi-içtimaî değişme, üçüncü bölüm arzular ve ihtiyaçlar, dördüncü bölüm toplumun ahlâkî ve zihnî yapısının incelendiği görülmektedir. Beşinci bölümde nesnelerin çokluğu ve statülerinin çeşitliliği, altıncı bölümde vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri ve yedinci bölümde de vakıf teşkilâtı anlatılmaktadır. Sekizinci bölüm kültür, dokuzuncu bölüm din, onuncu bölüm beledi ve sosyal hizmetler, on birinci bölüm âile, on ikinci bölüm politika konusu değerlendirilmektedir.

Yediyıldız, kitabın sonunda fotoğraflar, vakfiyeler, tablolar ve listelerden oluşan ve yüz sayfada fazla bir ekler kısmı oluşturmuştur. Kitap vakıf müessesine ve

⁴ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: OSAV, 1996.

XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda vakıflara ilgi duyan araştırmacılar için önemli bir kaynaktır.⁵

Nazif Öztürk'ün “Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi” adlı doktora çalışması birçok birinci elden kaynaktan faydalanarak hazırlanmıştır. Tez Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları tarafından 1995 yayınlanmıştır.

Yazar, vakıf teşkilatının işleyişi, aksaklıkları, kurumsal yapısı, Müslim ve Gayr-i müslim vakıfları hakkındaki bilgileri sondaj metoduyla seçilmiş yüz vakfiye ışığında vermeye çalıştığı gibi, bu bilgileri o dönemde çıkan nizamnameler ve talimatnamelerle de destekleyerek dönemin hukuki vaziyetinin de anlaşılmasını sağlamaktadır. Konular ele alınırken o sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşımlardan, otorite boşluklarından ve kanuni açıklardan toplum üzerinde meydana gelen psikolojik etki ve vakıf müessesesi üzerinde meydana getirdiği tahrip dikkatlice incelenmiştir. Özellikle bölüm sonlarında verilen tablolar ve grafikler araştırmacılar için oldukça faydalıdır. Kitap iki kısım ve toplam sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci kısmın birinci bölümünde vakıf kavramı, ikinci bölümünde vakıfların yönetiminde merkeziyetçilik, üçüncü bölümünde merkezi idarenin ekonomik faaliyetleri, dördüncü bölümünde merkezi idarenin gerçekleştirdiği hizmetler işlenmektedir. İkinci kısmın birinci bölümü vakıflarda çözülme, ikinci bölüm azınlık vakıfları, üçüncü bölüm vakıf hizmet ve faaliyetlerinde tasfiye eğilimi, dördüncü bölüm camilerin tasnifi ve satışı konusu ele alınmaktadır.

Kitap yazılırken kullanılan metin içi kaynak gösterme yöntemi, çok fazla kaynak gösterildiği için, kelimelerin ve cümlelerin arasında metnin okunmasını güçleştirmiştir. Ancak kitap yenileşme dönemi ve Cumhuriyetin kurulmasından sonra vakıf müesseselerinin vaziyetini ortaya koyan oldukça faydalı bir çalışma niteliğindedir.⁶

Araştırmamızda en fazla yararlandığımız kaynak şer'iye sicilleri olmuştur. Şer'iye Sicilleri kaza, sancak, vilayet merkezlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun adalet temsilcileri olan kadılar tarafından tutulan, siyasi, içtimaî, iktisadî ve askerî

⁵ B. Yediyıldız, *Institution du waqf au XVIIIe siècle en Turquie étude socio-historique*, Ankara: Editions Ministère de la Culture, 1990.

⁶ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV Yayınları, Ankara 1995.

hayatı ilgilendiren kayıtların toplu ve genellikle tarih esasına dayalı⁷ olarak tutulan defterlere denir. Tutulan defterlerin Anadolu ile alakalı olanları Ankara Milli Kütüphane’de uzun bir süredir muhafaza edilmekteydi. Buradaki defterler 2007 itibariyle mikrofilmleri alındıktan sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne devredilmiştir. İstanbul ve Doğu illeri Erzurum, Erzincan, Kars, Van, Muş, Hakkâri, Ağrı illeri hariç tutulduğunda Türkiye sınırları içinde tutulan sicil defterleri yaklaşık 8600’dür. İmparatorluğun başkenti olan İstanbul’un ise 9000’den fazla defteri bulunmaktadır. Bu defterler bugün İstanbul Müftülük Arşivi’nde muhafaza edilmektedir.

Kadınların hükümlerini tutmakla zorunlu oldukları bu defterler, ferman, berat, ilam, hüccet, temessük, buyruldu, mektup vs. gibi birçok kayıt türünü ihtiva etmektedirler. Bu kayıtlardan ferman, berat, buyruldu, tezkire, mektup merkezden kadılarına gönderilen kayıtlar iken; ilam, hüccet, mürasele, temessük ise kadınların bulundukları bölgelerde aldıkları kararla alakalıdır. Ayrıca tutulan bu kayıtların bir nüshası da davalılara verilmekteydi. Müteakip zamanlarda taraflar tekrar ihtilafa düştüklerinde başvuru yer, kadının tuttuğu sicil kaydı olurdu⁸. Bayram ve Cuma günleri hariç genellikle kadının evinde veya cami, mescit ve medrese gibi toplumsal merkezlerin bir bölümünde kurulan mahkemelerde, miras, tescil, atama, azletme, boşanma, hırsızlık, cinayet, gasp, teftiş, keşif vs. gibi birçok konu görüşülmekte idi.

Şeyhülislamın ve devletin pek çok idari biriminde görev yapan müftülerin verdikleri fetvalar da Osmanlı hukukunda önemli bir yere sahiptir. Çıkan fetvaların uygulaması kadılar tarafından yapıldı. Fetva-yargı organları arasındaki ilişkinin takip edilmesi ve kararlara ne kadar yansıdığına tespiti de ancak şer’iyye sicillerinden yapılabilir⁹.

Şer’iyye sicilleri Osmanlı İmparatorluğu’nun hukuki, sosyal, iktisadi, kültürel, dini, askeri vs. gibi birçok yönden tarihine ışık tutacak birinci elden kaynaklardır. Bu sicillerin tetkik ve tahlil edilmedikçe, yapılacak çalışmalar da şüphesiz eksik kalacaktır. Şer’iyye Sicillerinin genel tarihe katkıları; mahalli yer

⁷ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3, İstanbul, 2004 s. 343.

⁸ Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku "Osmanlı Devri Uygulaması"*, İstanbul: İslami İlimler Araştırmalar Vakfı, 1986, s. 2.

⁹ Fethi Gedikli, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3/Sayı 5 (2005), s. 191.

adlarının, önemli tarihi olayların, genel ve bölgesel tarihi şahsiyetlerin, yerel tarihi müesseselerin tespiti ve haklarında geniş bilgiler edinebilme imkânı sunmasıdır. Siciller özellikle hukuk tarihi için oldukça önemli kaynaklardır. Mahkemelerin işleyişi, şer'i ve örfi hukukun uygulanışı ve noterlikle alakalı işlemlerin nasıl yapıldığı gibi bilgilerin yanında şahıs, aile, miras, eşya ve borçlar hukuku ile alakalı kanun ve içtihatlar yanında gayr-ı müslimlerin yararlandığı hukuki kaideler hakkında da oldukça önemli bilgiler içermektedir. Sicillerin iktisadi yönü hakkında Ahmed Akgündüz, Osmanlı İmparatorluğu'nda 15.ve 19. yüzyıllarda özellikle Anadolu'da toplumun geçim kaynakları, ihraç ve ithal edilen eşyalar, yetiştirilen tarım ürünleri, üretilen sanayi ürünleri, mevcut sa'nat ve meslekler, toplanan vergiler, devletin memurlara ödediği ücretler, davalar sonucunda hükmedilen tazminat miktarları ve ödeme şekilleri, para arzı ve kullanılan para çeşitleri, enflasyon ve devalüasyonun hakiki manada tarihi seyri içinde gün yüzüne çıkaracak bilgilerin şer'iyye sicillerinden öğrenilebileceğini belirtir¹⁰.Eski idari teşkilatımızın birçok yönünün aydınlatılması açısından da şer'iyye sicilleri önemli kaynaklardır. Devletin idari yapısını oluşturan kaza, sancak ve eyalet taksimatı, beylerbeyilik, sancak beyliği, kethüdalık ve voyvodalık benzeri idari; kadılık, naiblik, muhızrlık, bostancı başılık, çavuşluk ve subaşılık gibi hukuki müesseselerin idari yapıları yanında, icra ettikleri fonksiyonları da sicillerdeki belgelerden bulmak mümkündür¹¹. Osmanlı İmparatorluğu sefere çıkmadan önce, sefere çıkılacak bölgelerdeki yöneticilere emirler gönderilerek gerekli tedbirleri almaları istenirdi. Yerel yöneticiler bu tedbirleri alırken, doğal olarak çeşitli ihtiyaçların karşılanması için bölge halkından vergi karşılığı ya da zorunlu hizmetler alınırdı. Bölge halkından temin edilen yiyecek, içecek, gemi, nefer, koyun ve keçi, at vs. kadılar tarafından kayıt altına alınırlardı¹².

Şer'iyye Sicilleri tarihimizin aydınlatılması için yukarıda bahsettiğimiz ehemmiyetlere sahipken, Osmanlı'nın son dönemlerinde Rusya ile yapılan savaşlar ve Ermeni çetelerinin tahribi nedeniyle bugün birçok doğu ilimizin sicilleri yok ya da kayıp durumdadır. Balkanlar'a ait olanlar da, bu toprakların elden çıkmasıyla o

¹⁰ Ahmed Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, c. 1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, s. 15.

¹¹ Akgündüz, *Şer'iyye*, s. 16.

¹² gös.yer.

bölgelerde kalmıştır. Buralarda kalanlar da yine milliyetçi çeteler tarafından önemli miktarda yok edilmiştir. Yukarıda çeşitli sayılarla ifade ettiğimiz şer'iyye sicillerinin toplam sayısı elbetteki bu kadarla sınırlı değildir. Cumhuriyet kurulurken bu belgelerin kıymetinin fakında olmayan yerel görevlilerin gerekli önlemleri almamalarından dolayı Anadolu'da birçok defter maalesef günümüze ulaşamamıştır.

Bolu şer'iyye sicillerinden faydalandığımız siciller hakkında bilgi edinmek isteyenler için, aşağıdaki tablo faydalı olacaktır.

PAŞA VAKIFLARINA AİT KAYITLARIN BULUNDUĞU BOLU ŞER'İYE SİCİL DEFTERİNİN LİSTESİ					
Sıra No	Mikrofilm No	İl'in Adı	Defter No	Poz Adedi	Notlar
1	6602	Bolu	831	105	Okunaklı ve Temiz
2	6608	"	837	69	Okunaklı ve Temiz
3	6609	"	838	82	Okunaklı ve Temiz
4	6611	"	839	33	Okunaklı ve Temiz
5	6616	"	844	96	Okunaklı ve Temiz
6	6617	"	845	67	Okunaklı ve Temiz
7	6623	"	851	153	Okunaklı ve Temiz
8	6624	"	852	95	Okunaklı ve Temiz
9	6625	"	853	103	Okunaklı ve Temiz
10	6628	"	856	94	Okunaklı ve Temiz
11	6632	"	859	92	Okunaklı ve Temiz
12	6633	"	860	49	Okunaklı ve Temiz
13	6634	"	861	104	Okunaklı ve Temiz
14	6643	"	870	83	Okunaklı ve Temiz
15	6654	"	881	89	Okunaklı ve Temiz
16	6666	"	893	120	Okunaklı ve Temiz
17	6672	"	899	113	Okunaklı ve Temiz
18	6674	"	901	35	Okunaklı ve Temiz
19	6683	"	911	104	Okunaklı ve Temiz
20	6686	"	914	94	Okunaklı ve Temiz
21	6688	"	916	100	Okunaklı ve Temiz
22	6691	"	920	80	Okunaklı ve Temiz

23	6694	"	922	106	Okunaklı ve Temiz
24	6695	"	923	101	Okunaklı ve Temiz
25	6697	"	925	102	Okunaklı ve Temiz
26	6701	"	929	124	Okunaklı ve Temiz
27	6702	"	930	151	Okunaklı ve Temiz
28	6708	"	935	179	Okunaklı ve Temiz
29	6714	"	941	35	Okunaklı ve Temiz
30	6716	"	943	177	Okunaklı ve Temiz
31	6746	"	972	132	Okunaklı ve Temiz
32	6757	"	983	193	Okunaklı ve Temiz
33	6769	"	995	70	Okunaklı ve Temiz
34	6775	"	1001	75	Okunaklı ve Temiz
35	6781	"	1007	52	Okunaklı ve Temiz
36	6789	"	1015	127	Okunaklı ve Temiz
37	6791	"	1017	92	Okunaklı ve Temiz
38	6804	"	1029	45	Okunaklı ve Temiz
39	6816	"	1041	146	Okunaklı ve Temiz
40	6856	"	1081	168	Okunaklı ve Temiz
41	6911	"	1378	34	Okunaklı ve Temiz
42	6918	"	1385	96	Okunaklı ve Temiz
43	6920	"	1387	73	Okunaklı ve Temiz
44	6921	"	1388	64	Okunaklı ve Temiz
45	6924	"	1391	143	Okunaklı ve Temiz
46	6926	"	1393	163	Okunaklı ve Temiz
Toplam				4608	

Araştırmamızda faydalandığımız ikinci önemli kaynak ise vakıf defterleridir. Osmanlı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar kurulan vakıfların merkezdeki tescil kütüklerine kaydedilmesiyle oluşan defterlerdir. Bugün bu defterler Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. 1926'da Medeni Kanunun kabulünden önce eski hukukumuzda kurulmuş vakıflara ait vakfiyelerin toplam sayısı Nazif Öztürk'ün çalışmaları neticesinde ulaştığı rakam 29.000, ancak tahmin edilen rakam ise 35000'in üzerinde olduğu yönündedir¹³. Biz de bu sayının Vakıflar Genel

¹³ Nazif Öztürk, "Osmanlı Döneminde Vakıflar", *Genel Türk Tarihi*, c. 6, (ed): Hasan Celal Güzel ve Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 375.

Müdürlüğü tarafından yapılan çalışmalara göre şu anda 42000 civarında olduğunu tespit ettik ve çalışmalar tamamlandığında da ise bu sayının 45000’den fazla olacağı düşünülmektedir.

B. BOLU’NUN KISA TARİHÇESİ

Etrafı dağlarla çevrili olan Bolu, denizden yedi yüz on metre yükseklikte geniş bir ovada kurulmuştur.¹⁴ Kentin Romalılardan önceki adı “Bithynion”dur. Bu ad Frigler’in Kuzey Karadeniz’den göçerek, Bolu çevresine yerleşmesinden önce yine Frigler’in bir kolu Bitinlerin gelip buraya yerleşmeleriyle verilmiştir.¹⁵ Kent Romalılar döneminde, Roma İmparatoru Klaudius’un kendi adını vermesiyle Klaudiopolis adını almıştır.¹⁶ Bölge Türklerin hâkimiyetine girmeden önce bu ad kısaltılarak polis şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Türk hâkimiyeti başladıktan sonra da “polis” adının “Bolu” şekline dönüştüğü iddia edilmektedir. İkinci bir iddia da Filyos ırmağı kenarında kurulduğu için, ırmağın adı olan “Billieus, Billiaios, Billion, Byleum” adıyla anıldığı yönündedir. Şehrin Türklerin hâkimiyetine girince de bu adın “Bolu” şekline dönüştüğü iddia edilmektedir.¹⁷

Bolu M.Ö. 2000- M.Ö. 1200 yılları arasında Hitit’lerin hâkimiyetindedir. M.Ö. 1200’lerden sonra Kuzey Karadeniz’den göçen Frigler Bolu ve çevresine yerleşmişlerdir. Yukarıda görüldüğü üzere Bolu’nun ilk adı bu Friglerden gelmektedir. M.Ö. 660’da Bolu’ya Lidyalılar hâkim olmuştur.¹⁸ Ancak hâkimiyetleri fazla uzun sürmemiştir. Çünkü M.Ö. 564’da Persler Anadolu’yu istila etmiştir. Böylelikle Anadolu’da, iki yüzyıllık Pers hâkimiyeti başlamıştır. Anadolu’daki Pers hâkimiyetine Büyük İskender son vermiştir. Büyük İskender’in ölümünden sonra çıkan kargaşalıktan faydalanan 8. Nikomendes, Bitinya Krallığını kurmuştur. Kral

¹⁴ Cengiz Orhonlu, “Bolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*; c. VI, İstanbul, s.276.

¹⁵ *Yurt Ansiklopedisi, Türkiye İl İl Dünyü Bugünü Yarını*, c. II, İstanbul, 1982, s. 1457.

¹⁶ Besim Darkot, “Bolu”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul; s. 707.

¹⁷ *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1457.

¹⁸ *a.g.e.*, s. 1458.

Zipoetes döneminde Makedonya İmparatorluğunun egemenliğine girilmişse de, yeniden Antiginos'un çekilmesiyle, Bitinya Krallığı tekrar bağımsız olmuştur. Kral Zipoetes'ten sonra Bitinya Krallığı Tahtına Zelas (M.Ö. 246- 232) çıkmıştır. Zelastan sonra sırasıyla I. Prusias (M.Ö 232- 192), II. Prusias (M.Ö. 192- 149), II. Nikomendes (M.Ö. 149- 92) ve III. Nikomendes (M.Ö. 92- 75) tahta çıkmıştır. III. Nikomendes'in vasiyetine uygun olarak krallık, ölümünden sonra Roma İmparatorluğuna katılmıştır.¹⁹

Bolu bölgesi Roma'ya dâhil olduktan sonra, Roma İmparatorluğunun beş eyaletinden biri olmuştur. Roma İmparatoru Klavdius (M.Ö. 10- M.S. 54) Bolu'ya Klaudiupolis adını vermiştir. İmparator Hadrianus (117–138) döneminde Klaudiupolis çok gelişmiştir. İmparator Antinios burada olduğu için, tahta çıktıktan sonra Klaudiupolis'i işlek bir yer haline getirmiştir. 313'de Roma İmparatoru Konstantin tarafından Hristiyanlığın tanınmasıyla Klaudiupolis'de piskoposluk olmuştur.²⁰

Roma İmparatorluğu 395'te Doğu ve Batı Roma diye iki ayrı imparatorluğa bölününce, Klaudiupolis'de Doğu Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir.²¹ Bizans adını alan Doğu Roma'da ülke, eyaletlere bölünerek yönetiliyordu. İmparator Teodosius (408- 450) döneminde Bolu iki ayrı eyaletin parçası olarak doğu ve batı yönünde iki eyalete ayrılmıştır. Ancak Bolu 740'da şiddetli bir deprem sonucu tamamen yıkılması üzerine önemi azalmıştır. VII. Konstantin'in (912- 959) yönetimindeki Bizans'ta, yapılan yeni düzenlemelere uygun olarak Bolu, Ankara'daki merkeze bağlanmıştır.²²

Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğu arasındaki 1071 Malazgirt meydan muharebesi sonrasında Anadolu'da Türk hâkimiyeti başlamıştır.²³ Batı Anadolu'yu fethetmekle görevlendirilen Emir Mansur bu bölgedeki fetih faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütmüştür. Süleyman Şah'ın Anadolu'nun güneyindeki hâkimiyetini güçlendirmesinden sonra; Sultan Melikşah tarafından Konstantinopolis'e kadar olan yerleri fethetmekle görevlendirmiştir. Ayrıca

¹⁹ Yurt Ansiklopedisi, s. 1458–1459.

²⁰ *Bolu İl Yıllığı*, Ankara, 1998, s. 60; William M. Ramsay, *Anadolu Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul, 1967, s. 19.

²¹ *Bolu İl Yıllığı*, s. 63.

²² Yurt Ansiklopedisi, s. 1459.

²³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005, s. 58–59.

kendisine fethettikleri yerlerde iskân edilmek üzere yüz bin aile verilmiştir.²⁴ Büyük Selçuklu Devletine bağlı olarak Anadolu Selçuklu Devletini kuran Süleyman Şah, Konya'yı da başkent yapmıştır.²⁵ Yapılan fetihler neticesinde, başkent Konya'dan İznik'e taşınmıştır. Süleyman Şah'ın 6 Haziran 1086'da ölümüyle yerine, Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk tarafından oğlu I. Kılıçarslan, Anadolu Selçuklu sultanı olarak atanmıştır. Ancak Haçlı Seferleri ile kuşatılan İznik'in kaybedilmesi üzerine Sultan I. Kılıçarslan başkenti Konya'ya nakletmiştir.²⁶ 1156'ya geldiğimizde ise, Anadolu Selçuklu Devletinde ölen Sultan Mesud'tan boşalan taht için kavganın başladığını görüyoruz. Bu taht kavgasını kazanan ise tüm kardeşlerini etkisiz hale getiren II. Kılıçarslan olmuştur.²⁷ II. Kılıçarslan yönetiminde Anadolu Selçuklu, Ege'de hâkimiyet kurmuştur. 1179'lu yıllarda ise gücünü iyice toparlamış olan Anadolu Selçukluları, II. Kılıçarslan yönetiminde Bolu Kalesini kuşatmıştır. Bu güçlü kuşatma sonucunda Bolu Kalesi ele geçirilmiştir. Fethedilen Bolu bölgesi Ankara Meliki Muineddin Mesud'a verilmiştir. Fethedilmemiş yerlerde Muineddin Mesud tarafından 1197'ye kadar tamamen fethedilmiştir. Anadolu Selçukluların 1243'ten sonra İlhanlı Devleti egemenliğine girmesinden Bolu Bölgesinde Bizans İmparatorluğunun etkinliği artmıştır. Osmanlıların kenti fethetmelerine kadar da, Bolu'da Bizans etkinliği devam etmiştir.²⁸

Sakarya'nın sol taraflarını yurt edinmiş olan Ertuğrul Gazi, Bizans üzerine gazalar yapmaya devam etmiştir. 1299'da oğlu Osman Gazi kendi adıyla anılan Osmanlı Hanedanlığını kurmuştur. Geyve, Taraklı ve Göynük üzerine akınlar gerçekleştirmiştir. Osman Gazinin ölümü üzerine, Osmanlı tahtına geçen oğlu Orhan Gazi de sınırları genişletmek için akınlar yapmaya devam etmiştir. Yapılan bu akınlar neticesinde Ereğli hariç Geyve, Alp Suyu, Karaçebiş, Regio, Tarsia, Kocaeli yarımadası, Nikomendia, Karadeniz kıyıları, Bolu, Gerede'den oluşan sahil şeridi

²⁴ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Tarihi*, c. 1, İstanbul, 1985, s. 49; *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1560.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, Ankara: Türk Tarihi Kurum Yayınları, 1998, s. 1; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Ankara: T. T. K. Yayınları, 1995, s. 423.

²⁶ *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1460.

²⁷ Sevim, *a.g.e.*, s. 442.

²⁸ *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1460.

fethedilmiştir. Bu fetihlerde Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa da Göynük ve Mudurnu'yu fethetmiştir.²⁹

Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezit ile Timur Han arasındaki Ankara Savaşını Osmanlılar kaybetmiştir.³⁰ Bundan sonra Osmanlı Devleti Fetret devrine girmiştir. Kardeşler arasındaki taht kavgasında Bolu, Mehmed Çelebi'nin etki alanında olmuştur. Etkinliğinin artmasıyla diğer kardeşlerden daha güçlü duruma gelen Mehmed Çelebi'nin üzerine Timur birliklerini sevk etmiştir. Timur'un birlikleri karşısında başarılı olamayacağını bilen Mehmed Çelebi Bolu Dağlarına sığınarak, buradaki Kızık yaylasında bir süre gizlenmiştir. Timur'un bölgeden ayrılmasından sonra Mehmed Çelebi Osmanlı Devletinde düzeni sağlayarak, devleti yeniden toparlamıştır. Siyasi birliğin sağlanması, doğal olarak Bolu'yu da düzenli bir yönetime kavuşturmuştur.³¹

Sultan II. Murad zamanındaki Düzmece Mustafa isyanının bastırılmasını müteakip, isyandan cesaret alan İsfendiyaroğulları Beyliğinin birlikleri Osmanlı sınırlarından içeri girmeye başlamıştır. Mücadeleden yaralı olarak kaçan İsfendiyar Bey'in peşinden Kastamonu'ya giren II. Murad İsfendiyar Bey'in barış teklifini kabul etmiştir. Yapılan antlaşmaya uygun olarak, Sinop İsfendiyar Bey'e bırakılmış ve kalan diğer tüm topraklar Osmanlı Devletinin olmuştur. Ayrıca II. Murad, İsfendiyar Bey'in kızıyla evlenmiştir.³² Bu çatışmaların son bulmasından sonra, II. Murad Bolu'da bir süre dinlenmiştir. Burada kaldığı süre içinde adına para bastırmıştır. II. Murad fetihlerinden sonra, Bolu bir sınır kenti olmaktan çıkarak, iç kentlerden biri olmuştur.³³

Fatih Sultan Mehmed'in saltanat yıllarında Bolu, serhat şehri unvanını almıştır. Bunda Amasra ve Sinop'a yapılan seferde Akyazı-Bolu yolunun kullanılması en büyük etkidir.³⁴ Sinop fethedildikten sonra Bolu sancağına dâhil edilmiştir. Yönetimi de İsfendiyaroğulları'ndan Kızıl Ahmed Bey'e verilmiştir. Kızıl

²⁹ *Bolu İl Yıllığı*, s. 69.

³⁰ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu (Atilla, Cengiz Han, Timur)*, çev. Reşat Uzman, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006, s. 491.

³¹ *Yurt Ansiklopedisi*, 1460.

³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1988, s. 132-133.

³³ *Yurt ansiklopedisi*, s.1470.

³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)*, c. II, Ankara: TTK. Yayınevi, 1998, s. 48.

Ahmet Bey Osmanlı yönetimiyle yaşadığı anlaşmazlıklar üzerine, önce Karamanoğulları'na ve daha sonrada Uzun Hasan idaresindeki Akkoyunlular'a sığınmıştır. Otlukbeli Savaşında Uzun Hasan'ın ordusunda yer alan Kızıl Ahmed Bey, Osmanlı Ordusu karşısında yenilmiştir. II. Bayezit döneminde affedilen Kızıl Ahmed Bey, tekrar Osmanlı Devletinin himayesine girmiştir.³⁵

XVI. yüzyılda Anadolu eyaletine bağlı Bolu şu kazalardan oluşmaktaydı. Merkez kaza Bolu, Borlu, Çağa, Dodurga, Ereğli, Gerece, Göynük, Hızır Bey İli, Kıbrıs, Konrapa, Mengen, Mudurnu, On iki Divan, Taraklı, Ulus, Viranşehir, Yenice ve Yedi Divan kazalarından oluşmaktaydı. Bu zamanlarda Bolu'da on iki mahalle vardır. Bunlar, Akmesicid, Aslı Hatun, Gölyüzü, Hatip, Hocabey, Dabboğan (Debbağan), Camii, Naib Emed Karamani, Karaçayır, Veled-i Hacı İlyas, Veled-i Sokak, Veled-i Turşucu mahalleleridir.³⁶

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da çıkan ayaklanmalardan Bolu da önemli derecede etkilenmiştir. Bu dönemdeki Medreseli ayaklanmalarının en geniş olduğu yer Bolu'dur. Bolu'nun en önemli kahramanlarından Köroğlu da bu dönemde yaşamıştır. Halkı medreselilerden korumaya çalışan Köroğlu, gücünü daha da arttırdıktan sonra Celalilerden biri olmuştur.³⁷

Bolu'daki düzensizlikler XVII. yüzyılda da devam etmiştir. Eski Bolu Beyi Mehmed Bey 1603'te, asıl Bolu Beyi'nin sefere katılmış olmasından faydalanarak, çevresine topladığı bazı şahıslarla halktan zorla vergi almaya başlamıştır. IV. Murat(1623–1640) döneminde yolsuzluk yapmış olan Bolu Beyi Abdi Paşa, Konya'ya kaçmışsa da yakalanarak idam edilmiştir. Bolu ve Gerece çevresinde Celaliler IV. Mehmed'in (1648–1687) zamanında da soygunlar yapmaya devam etmiştir. Bolu'daki Celalilerin en ünlüsü Köroğlu'dur. Mudurnu dolaylarında da Gürcü Abdülnezi yağmalama faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Köroğlu'nun zulümleri, Celali Abaza Hasan'la birleştikten sonra daha da artmıştır. Ancak bu fazla sürmemiş, yakalanarak İstanbul'da idam edilmiştir. Boluluların Abaza Hasan'dan şikayetçi olmaları üzerine, Bolu Sancak Beyliğine Benli Hasan Paşa atanmıştır. Fakat o da, Abaza Hasan'la birleşmiştir. Benli Hasan Paşa'nın yerine Kürt Mehmet

³⁵ Orhonlu, a.g.m., s. 227; *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1461.

³⁶ *Yurt ansiklopedisi*, s. 1461; Orhonlu, a.g.m., s. 277.

³⁷ Yücel Özkaya, “ Bolu'da İç İsyanlar (1595- 1850) ve Ayanlar ile Hükümet Arasındaki İlgili Hakkında Bazı Düşünceler”, *Çele Dergisi*, sayı 1 (1963), s. 11.

Paşa atanmıştır. Ama onun da halka aynı şekilde eziyet etmeye başlaması üzerine, Bolu ahalisi beş yüz kişilik bir heyetle İstanbul'a giderek şikâyetçi olmuşlardır. Durumdan haberdar olan Kürt Mehmet Paşa Bolu'dan kaçmıştır.³⁸

Büyük hedeflerle sadrazamlığa getirilen Köprülü Mehmed Paşa'nın, sadrazamlık süresinde de soygunlar devam etmiştir. Bu dönemde Mudurnu, Göynük ve Düzce'de Alişan adlı şahıs, Gerede'de de farklı bir grup yolları keserek haraç alıyordu. 1670'de vergi toplamak için Bolu'ya gelen Kapıcıbaşı Yusuf Ağa, halkın ayaklanması üzerine kaçmak zorunda kalmıştır. Bolu'ya atanan yöneticilerin kötü ve zalimce yönetimlerinin sürmesi üzerine, Bolu Sancağı beylikten voyvodalığa düşürülmüştür. 1692'deki bu değişiklikten sonra, Bolu giderek önemini kaybetmeye başlamıştır. Zaten ilk Bolu Voyvodası Osman Ağa, buraya hiç uğramamıştır. Sadece buradaki tahsilâtlarını, vekillerine toplatmıştır.³⁹

Bolu'daki yönetim bozukluğu XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. Bu dönemde Akbaş Kara Mahmud, Yedigaroğlu, Yeğin Osman adlı şahıslar Bolu'dan Sivas'a uzanan bölgede eşkıyalık yaparak halkı soymuşlardır. 1782'lerde Bolu'dan göçenlerin en büyük şikâyetleri gördükleri zulümlerden olmuştur.⁴⁰

XIX. yüzyıla girdiğimizde ise, Bolu'daki voyvodalık yönetimi 1811'e kadar sürmüştür. XIX. Yüzyılın başında III. Selim'in (1789–1808) ıslahat çalışmalarına uygun olarak Nizam-ı Cedid'in örgütlenmesine çalışıldığını görüyoruz.⁴¹ Bu amaçla da 1803'te Bolu Voyvodası Hacı Ahmedoğlu İbrahim Ağa'nın kurduğu birliklerde, Nizam-ı Cedid'in Anadolu'daki şubelerinden biridir. Tüm bu örgütlenme çalışmalarına rağmen Bolu'daki göçler durdurulamamıştır. Bundan dolayıdır ki, Anadolu'nun diğer kentlerinde olduğu gibi, Bolu'da göçler nüfusun azalmasına, iktisadi yönden zayıflama ve tarımsal faaliyetlerin önemli derecede zara görmesine neden olmuştur. 1809'da Osmanlı tahtına oturan II. Mahmut'un sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul'da otoriteyi kurduktan sonra, Rumeli ve Anadolu'yu ele

³⁸ A. H. Kutlu , *Bolu Tarihine Kısa Bir Bakış*, Halk Eğitim Merkezi, Bolu, 1964, s. 9.; *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1461. ; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Ankara: Barış Yayınları, 1999, s. 425.

³⁹ *Yurt Ansiklopedisi* s. 1461.

⁴⁰ *gös. yer.*

⁴¹ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: T.T.K. Yayınevi, 1997, s. 55.

almaya başlamıştır. Bu düzenin sağlanmasındaki önemli adımlardan biri de “Sened-i İttifak’tır.” Sened-i İttifak’ı imzalayanlar arasında Bolu Voyvodası Hacı Ahmedoğlu İbrahim Ağa da vardır. İbrahim Ağa, II. Selim’in yenilik çalışmalarında gayretleriyle dikkati çektiği için, ayanlarla yapılan görüşmelerden sonra Bolu’ya gönderilmeyerek kendisine kapıcıbaşılık rütbesi verilmiştir. Sekban-ı cedid kurulduktan sonra, yeniçerileri düzenlemeye çalışan Alemdar Mustafa Paşa, çıkan isyan sonucu öldürülmüştür. Birkaç gün süren bu ayaklanmada ölenler arasında eski Bolu Voyvodası İbrahim Ağa da vardır. Kendisine verilen değerden ötürü; Bolu’daki tüm mal varlıkları II. Mahmud tarafından ailesine verilmiştir. Tazminattan sonra müsadere kaldırıldığı düşünülürse İbrahim Bey’e verilen değer, daha iyi anlaşılır. Ölümünden sonra Bolu’daki düzenin bozulması onun Bolu için ne kadar önemli biri olduğunu da göstermektedir. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Ali Molla ile Gökçesu’daki Küçük Haliloğlu Halil Ağa aralarında anlaşarak Bolu’yu paylaşma planları yapmışlardır. Bu durum karşısında telaşlanan Bolu eşrafının Viranşehir’deki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiş olan Bolu Voyvodası Yümni İbrahim Bey’den yardım istemeleri üzerine ayaklanma bastırılmıştır. Ancak ayaklanma tamamen bitirilmediği için İbrahim Bey’in ölümünden sonra karışıklıklar yeniden başlamıştır. Anadolu’da bitmeyen bu tarz kargaşalıklara son vermek isteyen II. Mahmud tüm voyvodalıkları kaldırmıştır. Kurulan yeni yönetim birimleri artık mutasarrıflıklarla yönetilecektir.⁴²

1811’den önce Bolu yönetim açısından iki farklı dönem geçirmiştir. Bunlardan birincisi I. Mutasarrıflık dönemidir. Bolu’nun Osmanlılarca fethinden başlayarak 1692’ye kadar olan dönemi ifade etmektedir. İkincisi ise sancak beyliğinin kaldırılarak yerine voyvodalıkla idare edilen dönemdir. II. Mahmut’un voyvodalığı kaldırmasından sonra 1864’e kadar süren ve mutasarrıflık döneminde ilk Bolu Mutasarrıfı Hüsrev Paşa’dır. Beş ay gibi kısa bir süre yöneticilik yapan Hüsrev Paşa Bolu’da yolların güvenliğini sağlamıştır. Ayrıca Bolu’nun ilk hükümet konağını inşa ettirmiştir. 1809–1812 Osmanlı- Rus savaşında Tuna’ya gönderilmek için Çorlu’da toplanan Osmanlı birliklerine katılması emredilmiştir. Bu sebeple Bolu’dan ayrılan Hüsrev Paşa’dan sonra kargaşalıklar yeniden başlamıştır. Askerleriyle birlikte

⁴² *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1462.

Bolu'dan ayrılan Hüsrev Paşa'nın yokluğundan istifade etmek isteyen ayan ve eşraf harekete geçmiştir. Küçük Haliloğlu ile Ali Molla yeniden güçlerini birleştirerek Çele'den harekete geçmiştir. Yaka'dan Alpagut'a kadar olan Bolu'nun kuzey kesimlerini ele geçirmişlerdir. Bu ikilinin başarısı kimsenin işine gelmediğinden Bolu Beyleri, Kaymakam İbrahim Paşa'nın yanında yer almışlardır. Düzce, Mudurnu ve Kırıbsıcık ayanları da İbrahim Paşaya destek olmuşlardır. Şehrin suyunu keserek halkı teslim olmaya zorlayan isyancılar Gölyüzü mahallesinden kente girmeye çalışırlarken püskürtülmüşlerdir. 1864–1908'de Kastamonu Vilayetine bağlanan Bolu'da II. Mutasarrıflık dönemi başlamıştır. İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Bolu, Kastamonu'ya bağlı olduğu için Kastamonu milletvekilleriince temsil edilmişlerdir. Sultan Abdülhamid'in saltanatı yıllarında “Zeki Efendi Vakası” diye bilinen bir ayaklanma daha olmuştur. İsyanın sebebi de Akçakoca yolunun yapımıyla görevlendirilen Zeki Efendi'nin hükümet izniyle çalıştırdığı köylülerin ekinlerini biçmek istedikleri on beş günlük izin taleplerini reddetmesidir. Zeki Efendi'nin durumu İstanbul'a bildirilmesinden sonra, Meclis-i Has-ı Vükela durumun ciddiyeti hakkında Bolu askeri komutanlığından bilgi istemiştir. Zeki Efendi'nin birlik komutanlığıyla arasının açık olması sebebiyle hakkında olumsuz görüş bildirmiştir. Bunun üzerine yolun yapımı için Zeki Efendi'nin yerine Çerkez Bekir Paşa görevlendirilmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Reşit Paşa Bolu'dan ayrılmıştır. Yerine atanan Ali Osman Bey, görev başı yapmadığı için de, Bolu mutasarrıf vekilince yönetilmiştir. 1908'deki Meclis-i Mebusan'da Bolu'yu temsil edenler İttihat ve Terakki'nin Bolu'daki faaliyetlerini yürüten Habib Bey adlı subay, Hacı Abdulvahap Efendi, Mustafa Zeki Efendi ve Şeref Bey'dir.⁴³

Bolu'nun 1908'den sonraki yönetim devresinde de IV. Mutasarrıflık diye adlandırılmaktadır. Bolu, Sultan Mehmed Reşad'ın yönetim döneminde Kastamonu'dan ayrılarak, müstakil bir vilayet olmuştur. İttihat ve Terakkiye karşı artan tepkilere Bolu'da da rastlanmaktadır. Bu dönemin en önemli sorunu göçtür. Bilindiği gibi daha önce yeni 1877 Osmanlı-Rus savaşının başlangıcından 1878 sonlarına kadar yüz binlerce insan göç etmiştir. İşte 1911–1912 Balkan savaşlarında

⁴³ *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1462.

da Rumeli ve Kafkasya'dan önemli sayıda göç hareketi başlamıştır. Yapılan bu göçlerden Bolu da önemli oranda etkilenmiştir.⁴⁴

Bolu il sınırlarının bugünkünden daha geniş bir coğrafyayı kapsadığını görmekteyiz. Viranşehir-Eskipazar, Kastamonu, Düzce ve Devrek gibi yerleşim birimlerinin tamamı ya da bir bölümünü Bolu il sınırları içinde zikredilmektedir. 19. yüzyıla geldiğimizde ise Bolu şu kazalardan oluşmaktadır: Merkez kaza Bolu başta olmak üzere Akçaşehir (Akçakoca), Çağa, Devrek, Dirgene, Dodurga, Dörtdivan, Ereğli, Gerede, Göynük, Kıbrısık, Düzce (Konrapa), Mengen, Mudurnu, Pavlı, Alaplı (Samako), Ulak, Üskübü, Viranşehir ve Yılanlıca kazalarından oluşmaktaydı.

Bolu'daki ekonomik faaliyetlere baktığımızda XIX. yüzyılda tahıl tarımının ön planda olduğunu görürüz. Ekilebilir tarım alanlarının çok büyük bir kısmına sahip olan Müslüman halk, daha çok buğday, arpa, mısır, darı, çavdar ve baklagil ekimi yapmaktadırlar. Ayrıca kaliteli üzüm yetiştirildiği gibi tütüncülük de yapılmaktaydı. İstanbul'a ve Anadolu'nun çeşitli kentlerine gönderilen meyvelerin çok büyük bir bölümü Gerede'de üretilmektedir. En önemli sanayi kolu marangozluktur. Gemi yapımı için gerekli malzemeler doğrama işleri ve kerestecilik önemli faaliyet alanlarıdır. XIX. yüzyılda Bolu merkezinde yetmiş, Mudurnu'da da kırk sekiz doğrama atölyesi bulunmaktaydı. Ayrıca tabaklanmış deri ve ciltlemede kullanılan ince deriler yani maroken tarzı dericilik oldukça gelişmiştir. Keten bezi ve yünlü kumaş yapımı da önemli miktardadır. XIX. yüzyılda Bolu'da faaliyet gösteren yüz seksen değirmen hem Bolu'nun hem de çevre illerin un ihtiyacını karşılamaktaydı. Yapılan hayvancılık faaliyeti sonucunda elde edilen peynirin iç piyasadaki talep edilen miktardan fazlası diğer kentlere ihraç ediliyordu.⁴⁵

Bolu'da 1903'te doksan öğrencisi olan bir idadi faaliyet göstermekteydi. Ayrıca Gerede'de elli dokuz, Göynük'te otuz beş, Mudurnu'da kırk dört, Akçaşehir'de otuz dokuz ve Düzce'de yetmiş bir öğrencinin eğitim gördüğü rüştiyeler hizmet vermekteydiler. Önemli eğitim kurumlarından olan on iki adet medrese Bolu'da toplam bin iki yüz seksen altı öğrenciye eğitim vermekteydi. Bunların dışında Gerede'de altı medrese bin dört yüz kırk bir, Mudurnu'da ki sekiz medresede altı yüz doksan bir, Düzce'deki dört medresede de iki yüz otuz bir ve

⁴⁴ *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1462–1463.

⁴⁵ *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1463.

Akçakoca'daki bir medresede elli öğrenci eğitim görmekteydi. Bu üç farklı eğitim kurumlarında okuyan toplam öğrenci sayısı dört bin otuz yedidir.⁴⁶

C. VAKIF MÜESSESESİ

İslami gelenekte vakfın çıkış noktası Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşası gösterilmektedir. Bu böyle olmakla beraber ilk vakıf eseri Kâbe değildir. Ancak İslami manada ilk vakıf eser olarak Hz. Muhammed tarafından Kâbe olarak ifade edilmiştir.⁴⁷ Vakfa benzer yapılara Babil, Eski Mısır, Eski Yunan, Roma ve Cermenlerde de rastlanmaktadır.⁴⁸ Bu tarz kurumlar Uygurlarda da görülmektedir.⁴⁹

İslamiyet'tin kabulünden sonra gelişen ve sistemleşen vakıf müessesesinin çıkış noktası Hz. Peygambere dayanmaktadır. Nadiroğullarından Muhayrik isimli Yahudi'nin Hz. Peygambere bıraktığı yedi parçadan oluşan malları, Hz. Muhammed tarafından İslam ümmetinin ihtiyaçları için vakfedilmiştir.⁵⁰ Hayber'in fethinden sonra Hz. Ömer'in payına çok zengin bir arazi düşmüştür. Hz. Ömer araziye Hz. Peygamberin tavsiyesine uygun olarak aslının satılmaması, bağışlanmaması ve kendisinden sonra miras olarak devretmemesi şartıyla Müslümanlara bağışlamıştır.⁵¹ İslam tarihindeki ilk vakfiye örneği de Hz. Ömer'in vakfettiği bu araziler için kaleme alınmıştır. Ancak bunun Hz. Peygamber döneminde mi yoksa Hz. Ömer döneminde mi kaleme alındığı tartışılmakla birlikte ağırlıklı görüş Hz. Ömer'in halifeliği sırasında olduğudur.⁵² İslam'ın dört büyük halifelerinden ilki olan Hz. Ebubekir Mekke'deki evini vakfetmiştir.⁵³ Üçüncü halife olan Hz. Osman da, Hz. Peygamber

⁴⁶ *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1463.

⁴⁷ Akgündüz, *Müessese*, s. 51.

⁴⁸ Akgündüz, *Müessese*, s. 52–53

⁴⁹ Akgündüz, *Müessese*, s. 54.

⁵⁰ Akgündüz, *Müessese*, s. 59.

⁵¹ *gös. yer.*

⁵² Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge yayınları, 2003, s. 51.

⁵³ Nazif Öztürk, *Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkami'l-Evkaf)*, Ankara, 2006, s. 20–25 Akgündüz, *Müessese*, s. 60.

Medine'ye hicret ettikten sonra Rume Kuyusunun alınmasını istemesi üzerine kuyuyu satın alarak Müslümanların hizmetine sunmuştur.⁵⁴

Vakıf müessesesi Emeviler döneminde daha da genişlemiştir. Ancak bu dönemde vakıf gerçek manasının dışında da yorumlanarak evlâdiyelik vakıflar yani ailevi vakıflar kurulmaya başlanmıştır. Yapılan fetihler neticesinde iyice zenginleşen kesim yüzünden bu tarz vakıflar daha da gelişmiştir.⁵⁵ Abbasiler devrinde devletin izlediği dini siyasete uygun olarak Ebu Yusuf, Emeviler döneminde çıkan ailevi vakıfları da, toplum faydasına uygun olarak kabul etmiş ve kurulmalarında bir sakınca görmemiştir.⁵⁶ Abbasiler dönemindeki çok büyük zenginlik sayesinde vakıflar çok geniş alanlarda ve önemli yapılarla boy göstermiştir.⁵⁷ Büyük Selçuklular döneminde vakıf müessesesi devletin izlediği Sünnilik siyasetine uygun olarak kat kat büyümüştür. İstenilen propagandanın yapılabilmesi için medreseler kurulmuştur.⁵⁸ Büyük Selçuklulardan sonra da vakıf müessesesi sürekli büyümüştür. Harzemşahlar, Eyyübiler, Memlûklüler ve Anadolu Selçuklular'ı döneminde önemli vakıf medreseleri kurulmuştur.⁵⁹ Ayrıca Moğolların istilasına bu gelişmeleri durdurduysa da, yine İslamiyet'i kabul eden Moğol hükümdarları tarafından vakıf müessesesi yeniden canlanmıştır.⁶⁰ Moğollardan sonra kurulan Celayirler, Timurlular, Akkoyunlular, Safeviler gibi devletlerde Orta Asya ve Ön Asya da vakıfların büyümesinde ve gelişmesinde önemli etkileri olmuştur.⁶¹ Şüphesiz vakıf eserlerinin en büyük ve görkemlileri Osmanlı dönemine aittir. Devletin en tepesinden yani sultandan başlayarak vezirler, paşalar, beyler, efendiler, ağalar vs. tarafından çeşitli alanlarda çok sayıda vakıf kurulmuştur.⁶²

⁵⁴ Vecdi Akyüz, "Kutsal Metinlerde Vakıf Referansları", *Geçmişten Geleceğe Vakıf Medeniyeti, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Medeniyeti Yılı 2006 Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, Ankara 2006, s. 3.; Akgündüz, *Müessese*, s. 60.

⁵⁵ Köprülü, *a.g.e.*, s. 310.; Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 75; *Vakfiye Tuğraları*, haz. İsmail Keten, Ankara: V. G. M. Yayınları, 2004, s. 11.

⁵⁶ Köprülü, *a.g.e.*, s. 311.

⁵⁷ Kazancı, *a.g.e.*, s. 76.

⁵⁸ Köprülü *a.g.e.*, s. 313.; B. Yediyıldız, *a.g.e.*, s. VII.

⁵⁹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 313

⁶⁰ Köprülü, *a.g.e.*, 313.; *Selçuklu ve Beyliklerde Vakfiye Tuğraları*, haz. M. N. Şahin, Ankara: V. G. M. Yayınları, 2005, s. 14.

⁶¹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 313

⁶² H. Örcün Barışta, "İstanbul Camilerinin İçindeki Taş Süslemelerinden Örnekler", *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Ankara: V. G. M. Yayınları, 2003, s. 137. ; İ. Aydın Yüksel, "Rüstem Paşa'nın Vakıfları ve İstanbul'daki Vakıf Eserleri", *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Ankara: V.G.M.

Vakıf kurmadaki esas gayelerden biri toplumsal ihtiyaçların karşılanması olmuştur. Bu gaye iledir ki, vakıflar tarih boyunca, çeşitli alanlarda insanların ihtiyaç duydukları şeyleri ve hizmetleri yerine getirmeye çalışmıştır. Bu amaçla vakıf müesseseleri, yoksullara yardım etmek⁶³, açları doyurmak, esirleri satın alarak özgürlüklerine kavuşturmak, fakir kızlara çeyiz temin etmek⁶⁴, yetimlerin ve kimsesiz fakirlerin korunması ve giydirilmesi⁶⁵, insanların hayvanlarını otatabilecekleri meralar bağışlamak, cadde ve sokakları temizlemek ve orduya asker yetiştirmek gibi hizmetler vakıflar tarafından karşılanmıştır. Ayrıca yangın, sel, fakirlik, hastalık ve borçluluk gibi toplumu ve bireyleri zor duruma düşüren felaketler de vakıflar tarafından kısmen ya da tamamen ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Savaşlarda ölen askerlerimizin aile ve çocuklarının güven içinde kalabilecekleri yerlerin temini de vakıflar tarafından yerine getirilmiştir.⁶⁶ Hastaların tedavi edilmesi ve ilaçlarının temini gibi sağlık faaliyetleri de vakıflar tarafından üstlenilmiştir.⁶⁷ Ayrıca çeşitli dini hayrat kurumlarının ayakta tutulması için ve kentlerde ki çeşitli ticari faaliyetlerin canlandırılması için çarşılar, dükkânlar, hamamlar, bedestenler ve değirmenler gibi yapılar vakıflar tarafından inşa edilmiştir⁶⁸.

Vakıflar aynı zamanda Müslümanların rahatlıkla ibadet edebilmeleri için, gerekli imkânları sunarak, insanların ibadet etme özgürlüğünü de garanti altına almış oluyordu. Cemaatle namaz kılması için camiiler, abdest alınması için çeşme ve şadırvanlar, temizlik için hamamların inşa edilerek hizmete sunulması vakıfların dini ve sosyal yönlerini göstermektedir⁶⁹. Ayrıca hac ve diğer ibadet mekânlarına

Yayınları, 2003, s. 226; İlber Ortaylı, “Bizim Medeniyetimizde Vakıflar Çok Önemlidir”, röp. Mahmut Bıyıklı, *2006 Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, Ankara, 2005, s.28.

⁶³ Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı “Adap-ı Osmaniye”*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 125.

⁶⁴ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi “Medeniyet Tarihi”*, c. 2, İstanbul: , 2006, s. 168; Seyfettin Erşahin, “Vakıf Düşüncesini Doğuran Temel Dinamikler”, *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Ankara: V.G.M. Yayınları, 2003, s.32.

⁶⁵ N. Öztürk, “Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyal Yardımlaşma Kurumları, Temel Dinamikler Üzerine”, *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Ankara: V.G.M. Yayınları, 2003, s. 59.

⁶⁶ N. Öztürk, “Aile Vakıfları”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, c. 3, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1991, ss. 1032- 1042.

⁶⁷ Halil İnalçık, “Vakıf Medeniyeti”, *2006 Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, Ankara 2006, ss.6–7.

⁶⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300–1600*, c. 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 120. ; Yılmaz Öztuna, *a.g.e.*, s.168.

⁶⁹ Colin Imber, *Şeriattan Kanuna Ebusuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, çev. Murteza Bedir, İstanbul: T.V.Y. Yayınları, 2004, s.150.

ulaşımda yolların güvenliğini ve kalitesi için yollar, köprüler, kaldırımlar, hanlar, zaviyeler vs. gibi hizmetler; daha çok vakıflar tarafından yürütülmüştür.⁷⁰ Eğitimli ve gerekli donanımlı Müslümanların yetişmesi için camiiler ile birlikte gerekli olan mektepler ve medreseler de, yine vakıflar tarafından inşa edilerek halkın istifadesine sunulmuştur.⁷¹

Kısaca vakıflar, günümüzde devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu eğitim, sağlık, sosyal, güvenlik ve yardım ile belediyelere ait hizmetlerin önemli bir bölümünü ve ordu yardımlaşma dernekleri ile esnaf teşkilatlarının yerine getirdikleri vazifeleri üstlenmiştir.

Kimler vakıf kurabilir dediğimizde, bu sorunun cevabını tam olarak verebilmekteyiz. Akli dengesi sağlam⁷², hür⁷³, buluğa ermiş olmak⁷⁴ ve borçları yönünden malını kullanmaktan alıkonulmamış bulunmak⁷⁵ şartlarına haiz herkes vakıf kurma hakkına sahiptir. Ayrıca kurulan vakfın sürekliliğinin olması⁷⁶, kişinin kendi rızasıyla vakfetmiş olması⁷⁷, tüzel kişiliğinin olması yani borçlu durumda olmaması⁷⁸ ve mallarının satılmaması⁷⁹ vakfın kuruluşunda olmazsa olmazlarındandır. Tüm bu şartlara sahip vakıflar sahih olarak kabul edilir. Sahih hüviyetine sahip olan vakfın büyük ya da küçük olması hiç fark etmez. Herkes kendi gücünün yettiği ya da içinden geldiği büyüklükte vakıf ya da vakıflar kurabilir.

Vakıf kuran şahıslar içinde bulundukları çağa ve düşünce dünyasına uygun vakıflar kurmaktadır.⁸⁰ Vakıf kurmaktaki amaçları şöyle sıralayabiliriz; Allah'ın rızasını kazanma, cennete girme ve cehennem azabından kurtulma, kıyamet günü

⁷⁰ Kazıcı, a.g.e., s. 151.

⁷¹ Yediyıldız, a.g.e., s. 207.; İzzet Sak, *Şer'iyye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650- 1800)*, Konya: Kömen Yayınları, 2005, s.7.

⁷² Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1998, s. 357–360; A. Akgündüz, *Müessesese*, s. 176.

⁷³ Akgündüz, *Müessesese*, s. 181.

⁷⁴ Kütükoğlu, a.g.e., s. 357-360, Akgündüz, *Müessesese*, s. 177.

⁷⁵ Kazıcı, a.g.e., s. 43.

⁷⁶ Adnan Ertem, "Osmanlı'da ve Günümüzde Vakıf Müessesesi", *Osmanlı Medeniyeti "Siyasal İktisat, Sanat,"* İstanbul: Klasik Yayınları, 2005, s. 26; N. Öztürk, *Elmalı Gözüyle Vakıflar*, s. 72.

⁷⁷ Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül-Ahlâf fi-Ahkâmî'l-Evkâf*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1997, s. 22.

⁷⁸ Erten, a.g.m., s. 27.; Akgündüz, *Müessesese*, s. 180.

⁷⁹ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları "Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği"*, Ankara: TTK Yayınları, 2003, s. 1; Ahmet Akgündüz, "Vakıflar ve Çeşitleri", yay. haz. Ahmet Vefa Çobanoğlu-Yavuz Tiryaki, *Türk Dünyası Kültür Atlası, Osmanlı Dönemi*, c. IV, İstanbul, 2002, s. 62.

⁸⁰ Yediyıldız, a.g.e., s. 13.

günahlarına kefarete olarak sevap biriktirme, kendisini ölümünden sonra da adının övgüsüyle sonsuza kadar yaşaması ve öbür dünyada mutluluk ve refaha kavuşma gibi uhrevi amaçları sıralayabiliriz.⁸¹ Ayrıca iyi bir gelecek için gerekli şartları hazırlama, mallarını müsadereye koruma, kendisini ve ailesinin maddi açıdan geleceğini garanti altına alma, bu dünyada insanların ve devlet yöneticilerinin takdirini kazanarak yükselmek gibi dünyevi amaçları da vakfın kuruluş amaçları arasında sayabiliriz.⁸² Vakıflar kuruldukları zamanların fikri ve zihni yapısını, zenginliğini, ihtiyaçlarını en iyi şekilde yansıtan kurumlardır. Bu kural tüm devletler ve zamanlar için geçerlidir. Örnek olarak Osmanlı Dönemi vakıflarına baktığımızda 15. yüzyıl vakıfları, zenginliği ve refahı ön plana alan gerçekçi yönleriyle ön plana çıkarlar. 16. yüzyıldaki vakıflar ise güce bağlı olarak büyüklük ve üstünlük duygularını yansıtır. 18. yüzyıldaki vakıflarında ise sosyal hayatın düzenlenmesi ve uhrevi hayat için hazırlıklar ön plandadır.⁸³

Vakıflar tarih boyunca çeşitli alanlarda ve farklı statülerde hizmetler vermişlerdir. Bu nedenle vakıfları kendi içinde mahiyetleri, mülkiyetleri, idareleri ve kullanım şekilleri bakımından dört grupta inceleyebiliriz.

Mahiyetleri açısından vakıfları iki gruba ayırabiliriz. Böyle bir ayırıma gidilmesini nedeni de zürri vakıflar olarak adlandırılan vakıfların, hukuki statülerinin hukukçularca tartışmalı kabul ediliyor olmasıdır.⁸⁴ Hayri vakıfların özelliği toplumun ve insanlığın yararına olan malların ve mülklerin insanların istifadesine sunulmasıdır. Bu tarz vakıflardaki amaç Allah'ın rızasını kazanmaktır.⁸⁵ Bu vakıflardan ihtiyacı olanlar yararlandığı gibi, kurucunun yakınları da vakıftan faydalanırlar. Uzun süre hizmet veren vakıflar olmasından dolayı da, sadakadan daha üstün kabul edilmişlerdir.⁸⁶ Camii ve mescit gibi ibadet mahalleri, mektepler, medreseler, kütüphaneler, hastaneler, imaretler, eramilhaneler, köprüler, yollar, kuyular, kabristanlar, misafirhaneler, bentler, zaviyeler, hamamlar vs. gibi yapılar bu vakıflar

⁸¹ Yediyıldız, *a.g.e.* s. 13.; Köprülü, *a.g.e.* s. 310.; Yediyıldız, "Eserden Müessesesine: Türk Hayrat Siteleri ve Fikri Arka Planı", *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Ankara: V.G.M. Yayınları, 2003, s. 23.

⁸² Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 13.

⁸³ Yediyıldız, *a.g.e.*, s.56.

⁸⁴ Akgündüz, *Müessesese*, s. 270.

⁸⁵ Şakir Bekri, "Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik" *Vakıflar Dergisi*, sayı V (1962), s. 20.

⁸⁶ Akgündüz, *Müessesese*, s. 270.

tarafından inşa edilerek insanlığın hizmetine sunulmuştur.⁸⁷ Amaçları bölgenin ihtiyaç duyduğu hizmetleri karşılamaktır. Bu da dönemine ve içinde yaşanan zamanın düşünce yapısına ve imkânlarına uygun olarak yapılır.⁸⁸ Zürrî Vakıflarda ise gelirler, asıl gayelerine harcanmadan önce, kuranın ve yakınlarının ihtiyaçlarının karşıladığı vakıflardır.⁸⁹ Daha çok kendilerini ve servetlerini koruma amacı taşımalarına rağmen, toplumsal birçok ihtiyacın karşılanmasında da faydalı olmuşlardır.⁹⁰ Bu vakıfların kurulmasında en etkili faktör insanların servetlerinin garantisi olmamamsıdır. Karşı karşıya kalınacak bir müsadere ile tüm servetlerini kaybetme korkusu, insanları arayışlara itmiştir. Bu arayışlar neticesinde hem servetlerini koruyacakları hem de hayır işleri yaparak sevap kazanacakları zürrî vakıfları kurmuşlardır.⁹¹

Mülkiyetleri bakımından vakıflar ise iki gruba ayrılır. Bu ayrımın sebebi vakfın üzerinde kurulduğu topraklar vâkıfa mı yoksa devlete mi ait olduğudur. Tüm mal varlıklarının vakfa ait olduğu vakıflara sahih vakıflar denir. Bu vakıflar kurucuların belirlediği şartlara uygun olarak mütevellililer tarafından yönetilmektedir. Tüm mal varlıkları kendisine ait olduğu için de, devlet tarafından çıkarılan arazi kanunları bu vakıflara uygulanmaz. Bu tarz vakıflar sayesinde canlandırılan ölü topraklar da bu vakıflara aittir.⁹² Kuruluşları padişah tarafından veya onun izniyle, devlete ait toprakların kendilerine tahsis edilmesiyle kurulan vakıflara sahih olmayan vakıflar denir. Üzerinde kuruldukları toprakların asıl sahibi devlettir. Yalnız kullanım hakları bu çeşit vakıflara bırakılmıştır. Bu tarz vakıflara “ırsadi vakıf” ve “tahsisat kabilinden vakıflar” da denmektedir.⁹³ Toprakları devlete ait olsa da, kullanım hakları vakıflara ait olduğu için çıkan arazi kanunları bu

⁸⁷ M. N. Şahin (haz.), *a.g.e.*, s. 16.; Gündüz, *Müessese*, s. 280.

⁸⁸ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 56.

⁸⁹ M. N. Şahin (haz.), *a.g.e.*, s. 16.

⁹⁰ Akgündüz, *Müessese*, s. 271; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Yay, 2007, s. 34.

⁹¹ İlhan Akbulut, “Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı XXX, s. 70; Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 198.

⁹² Akgündüz, *Müessese*, s. 192–193.

⁹³ Akgündüz, *Müessese*, s. 524; Halil Cin, “Osmanlı Devletinde Vakıf Hukuku”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu Kitabı*, Ankara: V.G.M. Yayınları, 2004, s. 65, 57.

vakıflara uygulanır. Gayri sahih vakıflar dense de, aslında sahih vakıflar olarak kabul edilir.⁹⁴

İdareleri bakımından vakıflar ayrımı ise, Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kurulmasıyla ortaya çıkan bir sınıflandırmadır. Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmadan önce, tüm vakıf İslam fıkıh kuralları çerçevesinde yönetilmekteydi. Ancak Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulduktan sonra vakıfların çok büyük bir bölümü buraya bağlanmıştı. Gelirleri de burada toplanmıştır. Ancak vakıflardan nezarete bağlı olmayanlarında olması, burada da ikili bir yapı ortaya çıkarmıştır.⁹⁵ Bunlardan ilki mazbut vakıflardır. Bu gruptaki vakıflar, padişah ve ailelerinin vakıflarının tek elden yönetilmesi işleminin, tüm vakıflara uygulanmasıyla meydana gelmiştir. Başlangıçta müstakil olarak mütevellileri tarafından yönetilen bu vakıflar, nezarete bağlandıktan sonra nezaretçe atanan görevliler tarafından yönetilmiştir.⁹⁶ İkinci grubunda müstesna vakıflar oluşturmaktadır. Bu vakıflara “gayri mazbut vakıflar” ve “mülhak vakıflarda” denilmektedir. Bu vakıflar ne Evkaf-ı Hümayun Nezaretine ne de başka bir kuruma bağlı değildirler. Müstesna vakıflar, vakfiyelerindeki şartlara uygun olarak mütevellileri tarafından yönetilmektedir.⁹⁷

Kullanım şekilleri bakımından vakıflar ise, vakıfların kiralanma şekilleri ve kiracının tasarruf haklarına göre sınıflandırmayı ifade etmektedir. Bu gruptaki vakıflarda iki gruba incelenmektedir. Bunlardan ilki icare-i vahideli vakıflardır. Bu şekilde kiraya verilen vakıfların, kira bedelleri ve süresi mutlaka belirlenmiştir. Sadece kullanım hakları kiracıya bırakılan vakıfların, kiralama süresi bittiğinde ya da kira bedelleri ödenmediğinde tekrar geri alınır. Süreç bittikten sonra da kira sözleşmesi yenilebileceği gibi başkasına da kiralanabilir.⁹⁸ İkincisinde icare-i vahide-i kademeli vakıflardır. Bu vakıfların mülklerini kiralayanlar, kira bedellerini düzenli olarak ödediği sürece kira sözleşmesi devam eder. Bu mülkler üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunabilirler.⁹⁹ Kiracı vefat ettikten sonra da bu hakları mirasçılara

⁹⁴ Akgündüz, *Müessesese*, s. 553.

⁹⁵ Akbulut, *a.g.m.*, s. 70; Kahraman, *a.g.e.* s. XI.

⁹⁶ Akbulut, *a.g.m.*, s. 70.

⁹⁷ *gös. yer.*

⁹⁸ Cin, *a.g.m.*, s. 65.

⁹⁹ *gös.yer.*

geçer ve aynı şartlarla devam eder. Mukataalı ve icareteyni vakıflarda bu gruba girer.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Cin, *a.g.m.*, s. 65.

I. BÖLÜM

1. PAŞA UNVANI NEDİR? KİMLERE VERİLİR?

Paşa unvanı sadece Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan ve bu devlete ait Türkçe unvandır. Paşa ünvanı II. Mahmud'un saltanat yılları olan 1826'dan önce beylerbeyi (orgeneral) ve vezir (mareşal) rütbeliler tarafından kullanılabilen bir unvandı¹⁰¹

1826'da yapılan düzenlemeler ile paşa unvanının anlamı ve sınırları genişlemiştir. Eskiden mirlivalara (tümgeneral) “bey” unvanıyla hitap edilirken, bu tarihten sonra bu rütbeye sahip olanlara da “paşa” denilmeye başlanmıştır. Mirliya'dan başlayarak daha yüksek rütbeli ferik (korgeneral) ve birinci ferik (orgeneral)'lerde paşa unvanı verilmiştir. Vezirlere (mareşal)'de eskiden olduğu gibi paşa denmeye devam edilmiştir.

Paşa unvanı sivil rütbeli memurlar tarafından da kullanılmıştır. Vezir=mareşal, Rumeli beylerbeyi=korgeneral, emirül-ümera=tümgeneral ve mirmiran=yarbaya denk gelen mevkiler olduğu için bu rütbedeki sivil bürokratlar da Paşa unvanı kullanmışlardır.

Paşa unvanı yüksek rütbeli devlet erkânı tarafından kullanılmakla beraber en yüksek rütbe manasını elbetteki taşımamaktadır. Çünkü yarbay rütbesindeki bir kişi paşa unvanı kullanırken, kendisinden daha yüksek rütbeli ve orgenerale denk bir rütbeye sahip sivil bürokrat “bey” unvanı kullanmaktadır. Ayrıca veliaht şehzadenin makamı ve mareşalden daha yüksek rütbeli şeyhül-islamı “efendi” denilmektedir.¹⁰²

Tüm bu belirttiklerimizden sonra paşa unvanının en yüksek rütbe değilse de; en yüksek rütbeliler tarafından kullanılan bir unvan olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca daha çok askeri rütbeliler ve siviller arasında da diplomatik ilişkileri yürüten üst

¹⁰¹ Yılmaz Öztuna, *Tarih ve Politika Ansiklopedisi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006, s. 473.

¹⁰² a.g.e., s. 474

düzyey görevliler (devlete önemli yararlılıkları olmuş eğitilmişler), ki ilk kullanan bu sınıftır, en yüksek yerel yöneticiler yani valiler vs tarafından kullanılan bir unvandır. Öyle görünüyor ki, unvanın kullanılabilmesi için önemli yararlılıklar göstermiş olmak gerekmektedir.

2. BOLU'DA PAŞA VAKIFLARI

2.1. Şehzade Gazi Süleyman Paşa

Orhan Bey'in büyük oğlu olup annesi Yar-Hisar tekfurunun kızı Nilüfer Hatun'dur. Süleyman Paşa'nın ilk yılları hakkında yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Onun ile ilgili en eski bilgi, amcası Alaaddin Paşa'dan sonra vezir olduğuna dairdir. Ve yine ilk defa Gerede'ye hâkim olduğu ve 1330'da İzmit'in alınmasında önemli bir rol oynadığıdır. 1337–1338'de İzmit'in alınmasından sonra kendisine Tarahle-Yenicesi, Göynük ve Mudurnu tımar olarak verilmiştir. Süleyman Paşa-İli olarak kaynaklarda yer alan bu yerlerde uyguladığı adil düzen ile halk arasında büyük bir itibar görmüştür.¹⁰³

Süleyman Paşa Osmanlı'nın genişleme siyasetinin bir parçası olarak Karesi Beyliği'nin alınmasında etkin bir rol oynamıştır. Aydıncık ve Lapseki'yi bizzat zapt etmiştir. Bu kalelerin fethiyle, Gelibolu hâkimi Andronikos Asan'ın ve oğulları Manuel Asan ve İoannes Asan ile münasebetlere başlamış ve bunlardan birinin esir edilip Müslüman olmasıyla da Rumeli fetihleri için gerekli zemin oluşmaya başlamıştır. 1327'de başlayan ve 1337 de gelişen ilişkiler, 1345'te bir anlaşmaya ve 1346'da Kantakuzenos'un kızı Theodora'nın Orhan Gazi ile evlenmesine kadar gitmiştir.¹⁰⁴ Bu sırada Sırp Kralı Stephan Duşan'ın Makedonya'yı ele geçirip

¹⁰³ M. C. Şehabettin Tekindağ, “ Süleyman Paşa ”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, Ankara: M.E.B., 1979, s. 190.

¹⁰⁴ Gös.yer.

Selanik'e doğru yönelmesi üzerine Kantakuzenos, Orhan'dan yardım talebinde bulunmuştur. Orhan Gazi'de bu talebi kabul edip, büyük oğlu Süleyman Paşa'yı yardıma göndermiştir. Böylece ilk kez Rumeli'yede geçilmiştir. Yardıma giden Süleyman Paşa, Kantakuzenos ve Bizans kuvvetleriyle birlikte Selanik'i kurtararak şöhretini daha da arttırmıştır.

Süleyman Paşa babası ile birlikte Kantakuzenos'u, asıl imparator V. İoannes Paleologos'a karşı desteklemişlerdir. Süleyman Paşa, Bulgar ve Sırlara karşı yaptığı yardım karşılığında da, Çimpe Kalesini alacaktı. Bunun üzerine Süleyman Paşa ve 1352'de Evrenos Bey, Hacı İlbey, Ece Bey, Gazi Fazıl Bey ve eski Karesi emirleri ile birlikte Dimetoka önlerinde Sırp ve Bulgar birliklerini mağlup ederek Kantakuzenos'u kurtarmıştır¹⁰⁵. 12 Mart 1354'de şiddetli bir depremin ardından Gelibolu Kalesi başta olmak üzere, Tekirdağı'na kadar olan Marmara sahilleri fethedilmiştir.¹⁰⁶ Süleyman Paşa yeni fethedilen yerlere Türk aileleri getirmek suretiyle iskân faaliyetlerinde bulunmuştur. Kantakuzenos Osmanlı'nın Rumeli'deki bu ilerleyişinden rahatsız olmuş ve Orhan Bey'e müracaat ederek Süleyman Paşa'nın aldığı yerleri geri iade etmesini istemiştir. Süleyman Paşa Çimpe'nin verilebileceğini ancak, sulh yolu ile alınan yerlerin imar edildiği gerekçesi ile verilemeyeceğini bildirmiştir.¹⁰⁷

Çimpe'den dönen Süleyman Paşa, Eretna-oğulları arasındaki ihtilaftan faydalanarak Ankara'yı hâkimiyeti altına almıştır. Kantakuzenos'un tahtan çekilmesi üzerine oğlu Matthaeos, V. İoannes'e mağlup olmuştur. Bunun üzerine Süleyman Paşa ve beraberinde Evrenos Bey, Hacı İlbey, Ece Bey ve Gazi Fazıl Bey ile birlikte iade edilen yerlerin tekrar alınması için harekete geçmiştir. Bu hareket sonucunda Rumeli'ye yeniden, fakat kesin olarak geçilmiştir. Gelibolu tekfuru emanla kaleyi Süleyman Paşa teslim etmiştir. Süleyman Paşa Osmanlı'nın Rumeli'deki fetihlerinin öncüsü olmakla kalmamış, Rumeli'de uygulanan iskân politikasının da temellerini atmıştır. Özellikle Karesi'den ve diğer bölgelerden getirdiği Türk göçmenlerini,

¹⁰⁵ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. I, s. 40.

¹⁰⁶ Tekindağ, *a.g.m.*, s. 190.

¹⁰⁷ Tekindağ, *a.g.m.*, s. 191.

Rumeli'ye yerleştirmek suretiyle Rumeli'deki boş sahaları imara açmış ve yeni yerleşim yerleri oluşturmuştur.¹⁰⁸

Süleyman Paşa, altı yıldan beri sürdürmekte olduğu Rumeli'deki fetihlerin en faal olduğu dönemde, Bolayır'da doğan ile yaptığı av sırasında atından düşerek vefat etmiştir. Cesur, cömert, emir-i azam ve gazilerin önderi gibi sıfatlarla vasıflandırılmaktaydı.¹⁰⁹

İncelemekte olduğumuz Süleyman Paşa Vakfı Osmanlı tarihinin ilk kurulan vakıfları arasındadır. Vakıf Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra, onun adına babası Orhan Gazi tarafından tescil ettirilmiştir. V.G.M.A.'da bulunan vakfiye kaydındaki tarih ise maalesef yanlıştır. Çünkü vakfiyede vakfın kuruluş tarihi H. 700/ M. 1300 olarak yazılıdır.¹¹⁰ Oysa bu tarihte hem şehzade Süleyman doğmamıştı, hem de Orhan Gazi Osmanlı tahtına oturmamıştı.

Süleyman Paşa 1316'da dünyaya gelmiştir. Bir süre avında atından düşmesi sonucunda 1357'de de feci şekilde ölmüştür.¹¹¹ Ancak kimi tarihçiler de bu tarihi 1359 olarak vermektedirler.¹¹² Süleyman Paşa da olduğu gibi Orhan Gazi'nin ölüm tarihi de yine tarihçiler arasında farklı şekillerde verilmektedir. Bir kısım tarihçi Orhan Gazi'nin Süleyman Paşa'nın ölümünden birkaç ay sonra vefat ettiğini kaydetmektedirler.¹¹³ İkinci bir görüşte Orhan Gazi'nin 1359'da vefat ettiği belirtirken¹¹⁴, bir diğeri de 1360 olarak vermektedir.¹¹⁵ Ancak genel kabul gören tarih 1362'dir.¹¹⁶ Bu durumda biz de vakfın kuruluş tarihini Süleyman Paşa'nın ölümünden birkaç ay sonra olarak kabul etmemizin daha sıhhatli olacağı kanısındayız. Böylelikle vakfın kuruluş tarihini 1357 yılının son ayları olarak kaydedebiliriz.

¹⁰⁸ Tekindağ, *a.g.m.*, s. 192.

¹⁰⁹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. I, s. 40.; Tekindağ, *a.g.m.* s. 193.

¹¹⁰ V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

¹¹¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Y.K.Y., 2003, s. 210.

¹¹² Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. I, s. 40; Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul: Ana Yayınevi, 1981, s. 25.

¹¹³ Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Ali Osmandan Aşıkpaşazade Tarihi*, (haz. Ali Bey), İstanbul 1332. (Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları " 36 Osmanlı Padişahı"*, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2006, s. 39.); Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.*, s. 26

¹¹⁴ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. I, s. 20

¹¹⁵ Koçu, *a.g.e.*, s. 26.

¹¹⁶ İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 211. ; Necdet Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 33; Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı " Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300- 1923"*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007, s. 17.

Vakfiyenin girişinde klasik vakfiye formatına uygun olarak, dünyanın gelip geçiciliği ve daimi olmamasına vurgu yapılıyor. Dünya için yapılan çalışmaların hepsinin geride kalacağı ve sonucunun ise, sadece külfet ve meşakkat kalacağı belirtilir. Hâlbuki ahiret için yatırım yapanların ve kazançlarını ileri için harcayanların kurtuluşa ereceği kaydedilir. Bunlardan dolayıdır ki; vakıf ister sağlıkta ister ölümden sonra olsun sevabı bâki olan bir hayırdır. Orhan Gazi'nin de insanın yediği şeyleri tükettiği ve giydiğini ise eskittiğini ancak, yaptığı sadakaların ise sonsuza kadar devam ettiğini bildiği belirtilmiştir. İşte bu nedenledir ki Orhan Gazi Allah'ın rızasının umarak oğlu Süleyman Paşa'nın ruhu için bu vakfi kurmuştur.¹¹⁷

Vakfiyede Süleyman Paşa Vakfı'na toplam kırk beş köy bağışlanmıştır. En başta Bolayır, Seyit Kavağı, Demircili köylerinden başlanarak tüm sınırları ayrıntılı şekilde tespit edilmiştir. Ancak içindekilerin herkesçe bilinmesinden ötürü tarifine gerek duyulmamıştır. Daha sonra Ağace Bergos, Eksemel, Korucu Çiftliği ve Kerese köyleride aynı şekilde tespit edilmiştir. Bunlardan sonra Gelibolu tarafındaki köylerin tespitine geçilmiştir. Burada da toplam sekiz köy vakfa bırakılmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Musa, Şehirköy, İbek, Yorgeçli, Yıldanoz, Kalamıç, Ereylice ve Keykeldi köyleridir. Köylerin kayıtlarının tamamlanmasından sonra merkezi Malkara olan Köylerin sınırlarının bir bütün olarak tespitine geçilmiştir. Malkara'da dâhil olmak üzere toplam otuz köy vakfedilmiştir. Bulgurlu, Esenduk, Şeyh Halil, Kalaycı, Yeni Bey, Bazarlı Bey, Kastamonlu, Tatarlar, Saruhanlı, Yenice, Babaylar, Urlamış, Ballusole, Beva, Bergos, Delular, Eytemur, Müstecip, Çalış, Sasanlar, Karayahşi, Ballu İlyas, Karakoca, Karaahi, Aksakal, Emirlu, Boyak, İshak Şeyhlu ve Köpik köyleri vakıf adına kayıtlara geçirilmiştir.¹¹⁸

Vakfa ait gelirler toplandıktan sonra öncelikle vakfın gelir getiren mallarının tamiri ve bayındırlığına harcanacaktır. Bu giderlerden sonra artan gelirler en başta gelip gidenlere, muhtaçlara, âlimlerden ve iyi hallilerden ve tarika-i salık şeyhlerden, zahitlerden ve abidlerden muhtaç olanlar ile sair fukara ve miskine harcanacaktır. Toplanan tüm hâsılâtın onda biri mütevellim olacaktır. Böylelikle genel harcamaların nerelere olacağı belirtildikten sonra, diğer yerlere ve hizmetlilere yapılacak

¹¹⁷ V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

¹¹⁸ V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

ödemelere geçilmiştir. Çalışanlar arasında mütevelliden sonra en yüksek ücreti zaviyenin şeyhi almaktadır. Zaviye şeyhine günlük on dirhem ve Bursa ölçeği ile yıllık on ölçek buğday ve arpa verilmektedir. Yine zaviyenin kâtibine günlük yevmiye olarak altı dirhem ve senede bir Bursa ölçeği ile beş ölçek buğday verilecektir. Zaviye kayyımına da günlük bir dirhem ücret ödenecektir.¹¹⁹

Bolayır köyündeki hatip ve imama günlük üç dirhem ücret ödenecektir. Ayrıca her yıl Bursa ölçeğiyle hatibe altı, imama da üç ölçek buğday ve arpa verilecektir. İki müezzine de ikişer dirhem yevmiye ödenmektedir.¹²⁰

Kavak'taki hatip ve imama günlük üç dirhem ücret ödenecektir. Ayrıca her yıl Bursa ölçeğiyle beş ölçek buğday ve arpa verilecektir. Yine burada çalışan müezzine de bir dirhem yevmiye ve her yılda üç Bursa ölçeği buğday verilecektir.¹²¹

Her gün imaretin vekil-i harcına dört, ambarcısına dört, türbedarına iki, nakibine üç, bevvabına bir, aşçısına bir ve kasamsına da (Feke) iki dirhem yevmiye iş bitiminde emeklerinin karşılığı olarak ödenecektir.¹²²

Zaviye çalışanlarından şeyhin ücretini yukarıda vermiştik. Diğer çalışanlarını da ücretleri şöyle tespit edilmiştir: Zaviye kayyımına bir dirhem, ahırcısına yarım dirhem yevmiye verilecektir. Ayrıca zaviyedeki ihtiyaç sahibi olan bazı kişilere çeşitli miktarlarda ödeme yapılması da istenmiştir. Bu şahıslar şunlardır; Selçuk Hatun'a on dirhem, Ömer Çelebi'ye on dirhem ve Seyit Hasan'ın yetimlerine iki dirhem her gün verilmesi şart koşulmuştur. Selçuk Hatun ve Ömer Hasan'a verilen on dirhem gerçekten yüksek bir miktardır. Bu da bize bunların ihtiyaç sahibi değil aksine önemli kişiler olduğunu düşündürmektedir. Özellikle Selçuk Hatun'un Süleyman Paşa'nın eşi veya eşinin yakınlarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Ömer Çelebi'nin kim olduğunu maalesef bilemiyoruz. Sadece önde gelen eşraftan biri olduğunu tahmin edebiliriz. Çünkü zaviye şeyhiyle aynı miktarda ücret almaktadır.¹²³

¹¹⁹ V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

¹²⁰ V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

¹²¹ V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

¹²² V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

¹²³ V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

Bolayır'daki kervansarayın çalışanlarına da her gün iki dirhem ücret ödenecektir. Ayrıca ölçekçiye de iki dirhem yevmiye verilecektir. Beş cabiden her birine hizmetlerinin karşılığı olarak her gün üç dirhem ödeme yapılacaktır.¹²⁴

Vakfın eğitime verdiği önem oldukça dikkat çekicidir. Çünkü İzmit'teki medrese talebelerinden her birine her gün beş dirhem verilecektir. Bu rakam vakıf bünyesinde çalışan birçok kişinin yevmiyesinden daha yüksektir. Öğrenciler burstan çok adeta ortalamanın üstünde bir maaşa bağlanmıştır.¹²⁵

Vakıf bünyesindeki çalışanlardan en son olarak ecza-i şerif okuyanlara her gün birer dirhemden toplam on beş dirhem ödeme yapılması istenmiştir. Caminin ve imaretin hasır ve kandil yağı için her gün üç dirhem ayrılacaktır. Yaz ve kış imarette pişecek yemekler içinde ne kadar malzeme alınacağı ve ne kadar ödeme yapılacağı tespit edilmiştir. Buna göre; imarette her gün yapılacak yemeklerde kullanılacak otuz yedi buçuk okka et için elli dirhem ayrılacaktır. Ayrıca her gün Gelibolu kilesiyle bir kile çorbalık buğday, dört kile ekmeklik un ve bir kile de çorbalık pirinç yemek yapımı için harcanması şart koşulmuştur. Bayram ramazan ve mübarek gecelerde bu miktarlar kâfi gelmezse ihtiyaç duyulan miktarın verilmesi mütevellî onayına bırakılmıştır. Şayet onaylarsa tüm harcamalar kendi gözetim ve denetimi altında yapılacaktır. Yine yağ, bal, değirmen ve sair masraflar içinde yapılacak ödemeler mütevellînin onayına bırakılmıştır.¹²⁶

Vakfiyede çalışanların haklarında güvence altına alındığını görüyoruz. Görevli şahısların işlerini gereği gibi yerine getirdiklerinde azledilmemeleri şart koşulmuştur. Vakfın mevcudiyetini devam ettirebilmesi içinde vakfa ait malların satılmaması, trampa edilmemesi ve kimseye miras bırakılmaması da şartlar arasında sıralanarak hukuki olarak da gerekli güvenlik sağlanmıştır.¹²⁷

Süleyman Paşa Vakfı'na ait Bolu Şerriye sicillerindeki en eski tarihli belge H. 1281/ M. 1865 yılına aittir.¹²⁸ Vakfın kuruluşundan bu tarihe kadar yaklaşık beş yüz yirmi yıllık bir süre söz konusudur. Bu da vakfın varlığını uzun bir süre nasıl devam ettirdiğini öğrenmemizi zorlaştırmaktadır. Ancak H. 1281'den sonra çeşitli konularda

¹²⁴ V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

¹²⁵ V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

¹²⁶ V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

¹²⁷ V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

¹²⁸ V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

birçok belgeyle karşılaşıyoruz. Bu durum bize vakfın beş yüz yıllık süreç de, büyük bir ihtimalle, faaliyetlerine sorunsuz olarak devam ettiğini düşündürmektedir.

H. 23 Şevval 1281/ M. 21 Mart 1865 tarihli belgemizde Safranbolu'nun Kıran Köyü'nden gayrimüslim bir ustanın vakıf mütevellisinden davacı olduğunu görmekteyiz. Yani veled-i Dimitri adlı usta Gönyük'te bulunan taş hamamın H. 1279'da şiddetli bir sel sonucu tamamen yıkıldığını ve bölgede başka hamam bulunmadığı için kendisine tamir ettirildiğini söylemiştir. Tamirat, mütevelliler Hamdullah ve Seyfullah İstanbul'da oldukları için, ahali tarafından seçilen ve mahkemece de onaylanan kaimmakam Hacı Durmuş tarafından yaptırıldı. Tamirat işlemini yapıp bitirdikten sonra alacağı on bin kuruşun, bir borç senedi düzenleyerek ödenmesine karar verilmiştir. Ancak Hacı Durmuş'un kaimmakamlıktan, Hamdullah ve Seyfullah'ın da tevliyetten azledilmeleri üzerine vakfa Mustafa Efendi müteveli olmuştur. Atamadan sonra vakfın tüm hesapları Evkaf Müdürü Raif Efendi tarafından günü gününe hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalar neticesinde Yani'nin on dört bin kuruş alacağım, Müteveli Mustafa Efendi'nin de dokuz bin kuruş borcu olduğu tespit edilmiştir. Yani, Hacı Durmuş ve Mustafa Efendi'nin bir arada olduğu bir sırada alması gereken on bin kuruşluk borcunun, beş bin kuruşunu alabilmiştir. Geri kalan beş bin kuruşluk kısmını da vakfa dokuz bin kuruş borcu olan Mustafa Efendi'den isteyerek davacı olmuştur.¹²⁹

Vakıf mütevellisi Mustafa Efendi iddiaları reddederek, kendisinin vakfa bir kuruş dahi borcu olmadığını ifade etmiştir. Evkaf Müdürü tarafından yapılan teftişte Hacı Durmuş'tan on dört bin kuruşluk borcun kendisine intikal ettiğini ancak vakfın birikmiş parası olmadığı için ödenemediğini söylemiştir. Yani'nin on bin kuruşluk alacağının, beş bin kuruşluk kısmı da çalışanların rızasıyla maaşlarından kesinti yapılarak ödenmiştir. Kalan beş bin kuruşluk kısımda, yine çalışanların fedakârlıklarıyla bir yıl sonra ödenmesine karar verilmiştir. Ayrıca borç alıp ta ödememekten çekindiğini belirterek iddiaları cevaplamıştır.¹³⁰

¹²⁹ Bolu, Ş. S., 6702, s. 76.

¹³⁰ Bolu, Ş. S., 6702, s. 76.

Mahkeme Mustafa Efendi'nin borç senetlerinin incelenmesi için davayı merkeze havale etmiştir. Yapılan incelemelerde borç uzun vadesiyle zamanı gelince ödenecektir. Şayet kısa vadeliyse borcun devletçe karşılanması istenmiştir.¹³¹

H. 3 Zilhicce 1285/M. 17 Mart 1869 tarihli ikinci belgemizde¹³² vakıfların yaptıkları harcamalarda ne kadar dikkatli olduğunu ve aynı zamanda nasıl sıkı şekilde denetlendiklerini görüyoruz. Çünkü mahkeme tarafından görevlendirilen Kâtip Hüseyin Efendizade Mehmed Efendi vakfın Gönyük'teki iki değirmen, bent, hamam, hark ve sandıklarının tamiratında yapılan harcamalar hakkında bilgi istemektedir. Vakıf mütevellisi de yapılan harcamaları ayrıntılı şekilde anlatmaktadır.

Hafız Mustafa bin Mehmed harcamalar hakkında bilgi talip edilmesi üzerine Bolu Meclisi'nde masraflar hakkında bilgi vermiştir. H. 1279'da çıkan sel sonucunda vakfa ait değirmenler, bent, hark, sandık ve hamam izi dahi kalmayacak şekilde tamamen yıkılmıştır. Yıkılan bu yapıların tamiri ve yeniden inşası için kanunen kendisi görevlendirildiği için harcamaların kendi kontrolünde yapıldığını ifade etmiştir. Tamirat için gerekli olan kereste, mismar, tuğla, kireç, usta ve çırak ücretleri ile sair masraflar için otuz dört bin altı yüz on beş kuruş harcama yapılmıştır. Bu harcamalar aynı zamanda gerekli defterlere de kaydedilmiştir. Ayrıca H. 1278'de ahali tarafından seçilen ve mahkeme tarafından da atanması uygun görülen kaimmakam Hacı Durmuş, hamamın tamiratında yapılacak olan harcamaların tespiti için gerekli keşifleri yatırmıştır. Bu keşiflerin sonucunda üç bin iki yüz kuruşun kesin olarak harcanacağı ve ek masraflar içinde on dört bin yüz yirmi üç buçuk kuruş harcanması gerektiği tespit edilmiştir. Böylelikle vakfın değirmenleri, bent, sandık, hamam ve harkı için toplam kırk sekiz bin yedi yüz otuz sekiz buçuk kuruş harcama yapılmıştır.¹³³

Mahkeme yapılan harcamaların fazla olmadığını ispatlanmasını istemiştir. Bunun üzerine Mimar Arnavut Hristo ve halifeleri, Şerif Hafız Mehmed Hilmi Efendi, Müftü Hacı Ali Efendi, Abdi Beyzade Mehmed Ağa, Müderris Ahmed Efendi, Muarif Hafız İsmail Efendi, Bodozade Ahmed Efendi ve sair eşrafin

¹³¹ Bolu, Ş. S., 6702, s. 76.

¹³² Bolu, Ş.S., 6921, s. 32.

¹³³ Bolu, Ş.S., 6921, s. 32.

görüşleri delil olarak gösterilmiştir. Adı sıralanan şahıslar, yapılan tespitin doğru olduğunu bu rakamın altında bir miktarla tamiratın mümkün olmayacağına dair görüşleri kayıtlara geçirilmiştir.¹³⁴

H. 7. Rebiü'l-evvel 1287/M. 7 Haziran 1870 tarihli üçüncü belgemizde¹³⁵ de, vakıf kiracılarının diğer şahıslarla yaşadıkları problemlerinin vakfa nasıl yansıdığını görmekteyiz. Zira vakıf malını kiralayan şahıslara borçlarını ödememeleri halinde, alacaklıların zorla da olsa vakıf malını tasarruf etmelerine sebebiyet vermektedir.

Göynük'te H. 23 Ramazan 1263'de vefat eden Mustafa Bin Ali Bin Abdullah'ın geride mirasçıları olarak eşi Ayşe, oğulları Ali ve Ahmed, kızları Ayşe ve Fatma kalmıştır. Mirasçılardan Ali, mahkemeye başvurarak Zeynep bint-i Osman'dan davacı olmuştur. Evkaf Müdürü Ali Efendi'nin de nazır bulunduğu duruşmada, Ali şikâyetçi olma nedenlerini şöyle sıralamıştır. Gazi Şehzade Süleyman Paşa Vakfı'na ait bir buçuk evlek kadar olan bağ bize babamızdan miras kaldı. Ancak Zeynep adlı bayan H. 1266/M. 1849-1850'de burayı işgal etmişse de, haksız bulunarak mahkemece buradan çıkarılmıştır. Fakat Zeynep, babamız vefat ettikten sonra bağı tekrar fuzuli olarak işgal etti diyerek davacı olmuştur.¹³⁶

Davalı Zeynep'te haklılığını ispatlamaya çalışmıştır. Bunun için de Mustafa'nın kendisine dört yüz kuruş borcu olduğunu ve vefatı sonrasında terekesinden kendisine yüz kırk altı kuruşun ödendiğini ve kalan iki yüz elli dört kuruşunda yüz elli dört kuruşunun sonradan ödenmesine rağmen hala, yüz kuruş alacağı olduğunu ifade etmiştir.¹³⁷

Mahkeme her iki tarafı da dinledikten sonra davanın zaman aşımına uğradığını belirtmiştir. Ayrıca Zeynep'in de yeterli delile sahip olmadığı için davadan men edilmesine karar vermiştir.¹³⁸

H. 29 Recep 1299/M. 16 Haziran 1882 tarihli belgemizde de Süleyman Paşa Vakfının diğer vakıflara yaptığı borç alıp verme ve ticari faaliyetlerine tanık oluyoruz. Ayrıca belgemizde ilginç bir durumla da karşılaşmaktayız. Şöyle ki, vefat eden mütevellinin yerine, vâkıfın soyundan gelen vakıf nazırı vekâleten bakmaktadır.

¹³⁴ Bolu, Ş.S., 6921, s. 32.

¹³⁵ Bolu, Ş.S., 6921, s. 23.

¹³⁶ Bolu, Ş.S., 6921, s. 23.

¹³⁷ Bolu, Ş. S., 6714, s. 23.

¹³⁸ Bolu, Ş. S., 6714, s. 23.

Fakat kaimmakam mütevellî asıl mütevellînin gelmesini beklemeden vakfın alacaklarını tahsil etmeye çalışmıştır. Ancak işler hiçde umduğu gibi gitmemiştir.¹³⁹

Göynük'teki Mahmud Efendi Camii Vakfı'nın mütevellîsi olan Mahmud Efendi vefat etmiştir. Yerine vekâleten evlâd-ı vâkıftan Abdullah Efendi bin Ömer atanmıştır. Abdullah Efendi ilk iş olarak Evkaf Muhasebecisi olan Tefvîk Bey'in de hazır bulunduğu mahkemede, Şehzade Gazi Süleyman Paşa Camii Vakfı mütevellîsi Mustafa Efendi ibn Mehmed'den şikâyetçi olmuştur. Şikâyet gerekçesi olarak da mütevellîleri tarafından da mühürlenmiş olan H. 20 Şaban 1293/M. 10 Eylül 1876 ve R. 2 Ağustos 1292/M. 14 Ağustos 1876 tarihli borç senetlerini göstermiştir. Buna göre Mustafa Efendi vakfın harap olan dükkânlarını tamire vakıf gelirleri yetmediği için Mahmud Efendi Vakfı'ndan borç almıştır. Eski mütevellî Mahmud Efendi zamanında verilen kırk yedi bin iki yüz otuz bir kuruş on paralık borcun taksitlendirilerek ödenmesi kararlaştırılmıştır. Vakfımıza bugüne kadar yapılan ödemeler ile borç yirmi yedi bin dokuz yüz yetmiş beş kuruşa düşmüştür. Son yapılan dört bin üç yüz kırk bir kuruşluk ödeme sonucunda Süleyman Paşa Vakfı'nın bize yirmi üç bin altı yüz otuz dört kuruş borcu kalmıştır. Kalan borcun beş bin kuruşluk kısmı karşılığında vakfımıza kırk bin kaya kireç teslim etmeyi kabul etmişlerdi. Ancak bugüne kadar sadece dokuz bin kaya kireç teslim edilmiştir. Geriye kalan otuz bir bin kaya kireç neden ödenmemektedir? Mustafa Efendi'nin bu suale cevap vermesini ve mahkemede kendisinin uyarılmasını talep edilmiştir.¹⁴⁰

İddialara Mustafa Efendi'de şaşırtıcı cevaplar vermiştir. Mustafa Efendi Gömüç Köyündeki hamamın kira bedelleri ile ödemek üzere oluşturulan komisyonca Mahmud Efendi Vakfı'ndan otuz altı bin kuruş borç alınmıştır. Ancak ben İstanbul'da iken mütevellîsi olduğum vakıf, Mahmud Efendi Vakfı'na dört yüz yedi bin yetmiş kuruşluk kereste almıştır. İki vakıf arasındaki bir alacak verecek işlemleri hesaplanacaktıysa da Mahmud Efendi Vakfı'nın mütevellîsi olmadığından, bu işlem daha sonraki bir zamana ertelenmiştir. Zaten vakfa Göynüklü Arapgiroğlu Ahmed mütevellî atanmıştır. Fakat henüz kendisi Bolu'ya gelmemiştir. Mütevellî gelip iş

¹³⁹ Bolu, Ş.S., 6775, s. 11.

¹⁴⁰ Bolu, Ş.S., 6775, s. 11.

başı yaptığında kendisiyle hesaplamalarımızı yapacağız. Ayrıca böyle mütevellî nazırı ile iş görüldüğü nerede görülmüştür? Diyerek olanlara tepki göstermiştir.¹⁴¹

H. 11 Şaban 1303/ M. 15 Mayıs 1886 tarihli diğer bir belgemizde de vakıfların en üst yöneticileri olan mütevellîlerin vakıflarının haklarını korumak için nasıl dikkatli şekilde çalıştıklarını göstermektedir. Mütevellîler yöneticileri oldukları vakıf ya da vakıfların gelir ve giderlerine dikkat ederek vakfını zarara uğratılmamakla yükümlüdürler. Belgemizde de mütevellîlerin vakıflarını zarara uğratmamak için alacaklarının nasıl takipçileri olduklarını görmekteyiz.¹⁴²

Şehzade Gazi Süleyman Paşa Vakfı'nın mütevellîsi Mustafa Efendi bin Mehmed bin Abdullah Göynük Hükümet Konağı'ndaki Bidayet Mahkemesi'ne başvurarak, Hafız Ahmed Efendi Vakfı'nın kurucusu olan Hafız Ahmed Efendi bin Mustafa bin İsmail'den davacı olmuştur. Duruşmada Bolu Evkaf Muhasebecisi Tevfik Bey'i Hafız Mustafa Kemal Efendi vekâletten temsil etmektedir.¹⁴³

Mustafa Efendi şikâyetçi olmasının gerekçelerini şöyle sıralamaktadır. R. Mart 1298/ M. Mart 1882'de mütevellîsi bulunduğum Süleyman Paşa Vakfı'na ait erkek ve bayanlara mahsus olmak üzere iki bölümden oluşan hamamı sekiz bin kuruş karşılığında Ahmed Efendi Vakfı'na kiraladım. Ancak Mehmet Efendi Vakfı mütevellîsi olan Abdullah Ağa'nın mahkeme ilamı, yine mütevellîsi olduğum Mahmud Efendi Vakfına tebliğ edilmiştir. Elime ulaşan bu ilama göre yine mütevellîsi olduğum Süleyman Paşa Vakfı'nın Mehmed Efendi Vakfı'na olan yirmi yedi bin beş yüz kuruşluk borcunun yirmi yedi bin beş yüz dokuz kuruş olarak tahsili için hamam gelirlerine el konulduğunu ifade etmekteydi. Bu mahkeme ilamının bir sureti bana ulaştırılırken diğer bir sureti de Hafız Ahmed Efendi'ye tebliğ edilmiştir. Böylelikle mütevellîsi olduğum Süleyman Paşa Vakfı'nın yirmi yedi bin beş yüz dokuz kuruşluk borcu tahsil edilene kadar hükümet tarafından hamam gelirlerine dokunmam yasaklanmıştır. R. 1299'a gelindiğinde hamamın yedi bin kuruş bedelle Hafız Ahmed Efendi'ye kiralanmasına devam edilmiştir. Bu kiralama işlemi R. 1300'de de yedi bin üç yüz kuruşla devam ettirilmiştir. Sonraki R. 1301, R. 1302 ve R. 1303 yıllarını kapsayan üç yıllık süreçte hamam iki bin beş yüz kuruş bedelle

¹⁴¹ Bolu, Ş.S., 6775, s. 11.

¹⁴² Bolu, Ş.S., 6924, s. 42.

¹⁴³ Bolu, Ş.S., 6924, s. 42.

Hafız Ahmed Efendi'ye kiralanmıştır. Fakat R. 1301 yılına ait sekiz bin üç yüz otuz kuruş on üç para bir akçe ile Mehmed Efendi Vakfı'nın alacağı fazlasıyla kapatılmıştır. Süleyman Paşa Vakfı'nın borcu yirmi yedi bin beş yüz dokuz kuruş olduğuna göre kalan üç bin yüz yirmi dört kuruş on üç para bir akçenin bana ödenmesi gerekmektedir. Vakfıma ait fazla kira bedelinin bana teslim edilmemesinden dolayı Hafız Ahmed Efendi'den davacıyım diyerek şikayet gerekçelerini sonlandırmıştır.¹⁴⁴

Davalı Hafız Ahmed Efendi'de kendisini şöyle savunmuştur. R. 1300'de Bolu mütesellimi İsmail Kamil Bey'in teşrifıyla Göynük Meclisi idare ve komisyonunca yapılan incelemeler neticesinde hiçbir borcun olmadığına dair bir tespit yapılmıştır. Hafız Ahmed Efendi bundan sonrada iddialarını güçlendirmek için geçmiş yıllara ait harcamalarını anlatmıştır. İki mütevelliyi de dinleyen mahkeme Hafız Ahmed Efendi'nin savunmasının doğru olmadığına karar vermiştir. Ayrıca Hafız Ahmed Efendi'nin Süleyman Paşa Vakfı'na üç bin yüz yirmi dört kuruş on üç para bir akçelik alacağını da ödemesine karar vermiştir.¹⁴⁵

H. 21 Sefer 1303/ M. 29 Kasım 1886 tarihli diğer bir belgemizde de¹⁴⁶ bir önceki belgede¹⁴⁷ vakıf işlerini titizlikle yürütüldüğünü düşündüğümüz mütevellinin yetersiz kaldığına şahit oluyoruz. Mütevellinin yetersizliğinin tespitinden sonra kendisinden sonraki en yetkili kişi yani nazırın nasıl devreye sokulduğunu görmekteyiz. Hatta vakıf işleri eksiksiz yerine getirilsin diye, mütevellinin yetkileri de sınırlandırılmıştır. Çünkü yaptığı tüm harcamaların nazırın kontrolü ve onayından geçmesi şartı getirilmiştir.

Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlı Gönyük'teki Şehzade Gazi Süleyman Paşa Vakfı'nın Rebiü'l- evvel 1281/Ağustos-Eylül 1864'den beri mütevellisi Hafız Mustafa bin Mehmed görevini hakkıyla yerine getirememektedir. Bu yetersizlik ilk önce kaza meclisi ve Bolu mutasarrıflığı tarafından tespit edilmiştir. Kendisinin de talebi üzerine bu kesinleşmiş ve vakfı bir nazır atanmasına karar verilmiştir. Müftü Hacı Ali Efendi bin Mustafa, Emin Efendi bin Mehmed, Turgut Efendi bin Haşim ve

¹⁴⁴ Bolu, Ş.S., 6924, s. 42 .

¹⁴⁵ Bolu, Ş.S., 6924, s. 42 .

¹⁴⁶ Bolu, Ş.S., 6924, s. 44.

¹⁴⁷ Bolu, Ş.S., 6924, s. 42.

Mehmed Efendi bin Şakir'in tavsiyelerine uyularak; Tabızade Hacı Ahmed Efendi bin Mehmed'in nazır olarak atanmasına karar verilmiştir.¹⁴⁸

Bolu vakıf muhasebecisi Tevfik Bey'in yerine vekâleten Helalzade Mustafa Efendi bin Hacı Ahmed'in hazır bulunduğu mahkemede, Nazır Hacı Ahmed Efendi'nin vazifeleri şöyle sıralanmaktadır. Nazır Hacı Ahmed Efendi vakıf gelirlerini hakkıyla harcamasına dikkat edecektir. Başka yerlere yapılacak harcamalara akçe dahi aktarılmayacak. İlk önce Mahmud Efendi Vakfı'na olan borçların ödenmesine çalışılacaktır. Kalan miktarla da evvela çalışanların maaşları ödenecek ve artanı da işletilecektir. Hacı Ahmed Efendi vakfın muhasebesini her yıl hesaplatma yükümlüdür. Ayrıca nazır, izni olmadan bir kuruş dahi harcanmasına müsaade etmeyecektir.¹⁴⁹

H. 25 Zilkade 1297/ M. 29 Ekim 1880 tarihli Süleyman Paşa Vakfı'na ait diğer bir belgemizde de vakıf camisine yapılan hatip atamasına tanık olmaktadır. Yapılan atamada kişinin liyakat bakımından yeterli olmasına nasıl dikkat edildiğini görmekteyiz.¹⁵⁰

Göynük'te Süleyman Paşa tarafından inşa edilen ve halen “mamura ve mevcut” olan camide, iki akçe ile hatiplik vazifesini yürüten Hacı Mehmed Şerif Efendi bin Ömer vefat etmiştir. Mirasçıları olarak geride Hafız Ömer Lütfü ve Hafız Ahmed Nazif adlı iki oğlunu bırakmıştır. Ancak boşalan hitabet cihetine iki kardeşin müştereken atanması uygun görülmediğinden, içlerinden en iyi olanın atanmasına karar verilmiştir.¹⁵¹

Bolu Meclisinde, evkaf müdürünü vekâleten temsil eden İbrahim bin Mehmed'inde hazır olduğu heyet tarafından adaylar imtihandan geçirilmiştir. Yapılan bu imtihan neticesinde, Hafız Ömer Lütfü Efendi kardeşinden ehliyet ve liyakat bakımından daha üstün olduğunu göstermiştir. İmtihanın sonucuna uygun olarak Hafız Ömer Lütfü Efendi hatiplik vazifesini yürütmekle görevlendirilmiştir.¹⁵²

H. 7 Şaban 1315/ M. 1 Ocak 1898 tarihli belgemizde ise, Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlı olan Süleyman Paşa Vakfı bünyesinde yapılan atama sürecinde

¹⁴⁸ Bolu, Ş.S., 6924, s. 44.

¹⁴⁹ Bolu, Ş.S., 6924, s. 44.

¹⁵⁰ Bolu, Ş.S., 6924, s. 141.

¹⁵¹ Bolu, Ş.S., 6924, s. 141.

¹⁵² Bolu, Ş.S., 6924, s. 141 .

ilginç bir durumla karşılaşyoruz. Atama yapılacak imamlık vazifesi için talipliler arasında yapılan imtihan sonucunda adayların eşit liyakate sahip oldukları görülmüştür. Bu durumda atama, adaylar arasında kura çekmek suretiyle yapılmıştır.¹⁵³

Gönyük'te bulunan Şehzade Gazi Süleyman Paşa Cami'nde iki akçe ücretle imamlık vazifesini yürüten Hacı Mehmed ve Hafız Ahmed bin Mustafa Efendiler peşi sıra vefat etmişlerdir. İmamlık vazifesinin yüzde elli payına sahip olan Hacı Mehmed'in oğlu Mustafa'nın imamlıkla hiç alakası olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda kabiliyeti ve liyakati herkesçe bilinen Hafız Ahmed Efendi'nin oğlu İlyas'ın tek başına göreve getirilmesine karar verilmiştir. Ancak henüz yaşça küçük olan İlyas'ın yerine ehliyeti ve liyakatli birinin vekâleten atanması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁴

İmamlık vazifesine talip olan kişiler, Evkaf Müdür Vekili Ali Rıza Efendi ve redif taburu mülazımlarından Ahmed Efendi'nin de hazır bulunduğu heyetçe imtihan edilmişlerdir. Ancak imtihan sonucunda adaylardan Müderris İsmail Efendi ve Müderris Salih Efendi'nin eşit derecede ehliyet ve liyakate sahip oldukları görülmüştür. Bu durum karşısında heyet adaylar arasında kura çekmeye karar vermiştir. Çekilen kura neticesinde Müderris Çalıkzade İsmail Efendi bin Mustafa, yeterli yaş ve liyakate ulaşincaya kadar İlyas'ın adına vekâleten imamlık yapmaya hak kazanmıştır.¹⁵⁵

Belgemizi incelerken dikkatimizi çeken diğer önemli bir konu da imam almak için iki müderrisin başvurmuş olmasıdır. Üstelik yapılan imtihanda heyetçe yeterli liyakatte ve denk olan iki müderris, bize medreselerin bu dönemde oldukça zorlu bir süreçten geçtiğini düşündürmektedir. Özellikle Tanzimat'tan sonra eğitim alanındaki dönüşüm medreseleri ve medreselileri çok ağır koşullar altında bırakmıştır. Ayrıca Tanzimat'tan sonra açılan Batı tarzı okulların devletçe desteklenmesi ve her türlü kolaylığın gösterilmesi, medreselilerin hem eğitimlerini alırken zorlamasına hem de iş bulamamasına giden yolun açılmasına neden olmuştur.¹⁵⁶

¹⁵³ Bolu, Ş.S., 6926, s. 127.

¹⁵⁴ Bolu, Ş.S., 6926, s. 127.

¹⁵⁵ Bolu, Ş.S., 6926, s. 127.

¹⁵⁶ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: T.T.K. Yayınları, 1999, s. 16.

2.2. Lala Şahin Paşa

Osmanlı kuruluş dönemi ümerasından bir başka önemli isim de Lala Şahin Paşa'dır. Sultan Orhan'ın terbiye ve ahlak (terbiye kerdesi) hocasıdır. Daha sonra I. Murat'ın lalası olmuştur. I. Murat padişah olunca, Lala Şahin'i Rumeli Beylerbeyi olarak atamıştır. Edirne ve Filibe şehirlerini fethettiği için vezirlik rütbesi almıştır. Osmanlı tarihinde Paşa unvanını kullanan ilk kişidir. 872 (M. 1467)'de vefat etmiştir¹⁵⁷. Bolu'da kurduğu vakfın belgelerinden hakkında edindiğimiz bilgiler de şöyledir. Lala Şahin Paşa ile alakalı ilk ve en eski tarihli belgemiz Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan 732 numaralı defterin 99. sayfasının 79. sırasında kayıtlı vakfiyesidir. H. evâhir-i Muharrem 975 tarihli vakfiyede Lala Şahin Paşa'nın adı Şahin Lala bin İzzeddin şeklinde geçmektedir¹⁵⁸. Ancak Şer'iyye Siciller üzerinde yaptığımız çalışmada isminin farklı şekillerde yazıldığı görülmüştür. İsmi'nin kullanım şekli tarihsel bir kronolojiyi takip ederek bugün kullandığımız şekle gelmiştir. Sicillerdeki belgelerin en eski tarihli'sinden incelemeye başladığımızda, 22 Muharrem 1100¹⁵⁹ ve 5 Şaban 1105¹⁶⁰ tarihli belgelerde vakfiyede geçen şekliyle Şahin Lala şeklinde kullanılmaktadır. Ancak 1107'li yıllara geldiğimizde Şahin Lala Bey¹⁶¹ ve Şahin Bey¹⁶² olarak belgelere geçtiğini müşahade ettik. 1229'lu yıllara geldiğimizde ise, Şahin Lala Paşa¹⁶³ olarak kullanıldığı görülür. 1237'li yıllara geldiğimizde hala bu şekilde kullanıldığı görülmektedir¹⁶⁴. Bugün kullandığımız Lala Şahin Paşa şeklindeki yazılışın 1257 tarihinden başlayarak, bu tarihten sonraki tüm belgelerde bu şekilde geçmektedir.¹⁶⁵

¹⁵⁷ Mehmed Süryyâ, a.g.e., Cilt III, s.147.

¹⁵⁸ V.G.M.A., V.D. 732, s.99, sr. 79.

¹⁵⁹ Bolu Ş.S., 6609,s.77.

¹⁶⁰ Bolu Ş.S., 6602, s.70.

¹⁶¹ Bolu Ş.S., 6611, s.10.

¹⁶² Bolu Ş.S., 6611, s.16.

¹⁶³ Bolu Ş.S., 6623, s.59.

¹⁶⁴ Bolu Ş.S., 6628, s.21.

¹⁶⁵ Bolu Ş.S., 6643, s.55.; 6666, s.48.; 6683, s.22.; 6688, s.46.; 6691, s.16.; 6701, s.102.; 6708, s.42,149,153.; 6746, s.79,80.; 6769,s.30.; 6816, s.91.

Lala Şahin Paşa' ya ait Muharrem 795 tarihli vakfiyesi¹⁶⁶ incelendiğinde vakıf kuruluş nizamnamesi olan vakfiyelerin yazılış kurallarına göre hazırlandığı görülür. Önce dua¹⁶⁷, sonra sırasıyla vakfedilen mallar, bu malların nasıl idare edileceği, vakfın kimler tarafından yönetileceği ve ne kadar ücret alacakları, vakfiyenin gerekliliğine vurgu yapıldıktan sonra şahitlerin adlarının sıralanmasıyla vakfiye son bulur.

Lala Şahin Paşa Bolu' da kendi şahsına ait olan Alpagut Köyünün tamamını, yine bu köyde kurduğu zaviyesine bağışlamıştır. Köyün sınırları iyice tarif edildikten sonra dağları, büyük-küçük tepeleri, dağ araları, ağaçları, sulu-susuz düzlükleri, harman yeri, samanlıklar vesaire yerleri ve gelirlerini zaviyesine bağışlamıştır. Vakfın tevliyetini kendisi hayatta oldukça kendi şahsında, vefatından sonra ise, küçük oğlu Mehmet Çelebi bin Şahin Lala' ya bıraktığını ve onun vefatı halinde tevliyetin çocuklarına ve onların soyundan gelenlerin tamamına bırakır. Vakfa mütevellî olanların, köyden toplanan gelir ve hâsılâtın senelik üç yüz elli dirhem ve on müd buğday ve arpayı kendilerine almalarını; geriye kalan kısmı kendi kontrollerinde zaviye çalışanlarına, fukarasına ve gelip-geçen fukaralara sarf edilmesini istemiştir. Ayrıca zaviyeye Salih bir kimsenin şeyh atanmasını ve şeyhin atama ve azil yetkisinin tamamen mütevellînin tasarrufuna bırakılmıştır. Vakıf gelirleri tüm harcamalar yapıldıktan sonra, vakıf gelirlerinden fazla kalan kısmı mütevellînin elinde toplanarak vakfa harcanması istenmiştir.

Vakfiyenin sonunda da bağışlanan bu mülklerin satılamayacağı, hibe edilemeyeceği, miras kalamayacağı ve bir seneden fazla kiraya verilemeyeceği, vakfın bu şartlar ile kıyamete kadar devam edeceği ve bu şartlara aykırı davrananların vâkıfın bedduasına müstahak olmaları temennisi ile bitiyor.

Lala Şahin Paşa Vakfı mülk arazi üzerinde kurulduğu için sahih vakıflar diye adlandırılan gruba girer. Vakıftan yararlananları itibariyle değerlendirildiğinde ise, vakfın yönetimini kendine ve soyundan gelenlere şart koşması vakfı, ailevi vakıflar

¹⁶⁶ V.G.M.A., V.D. 732, s. 99, sr. 79.

¹⁶⁷ Vakfiyelerdeki dua ve beddualar hakkında daha geniş bilgi için bk. İbrahim Ateş, "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar", *Vakıflar Dergisi*, c. XVII (1983), ss.5-54.

denen zürri vakıflar kategorisine sokar. Bu tarz vakıflarda vâkıf, mallarını müsadereden koruma gayesi taşıdığı gibi; soyundan gelenlerin gelecekte sıkıntıya düşmeden hayatlarını idame edebilmelerini garanti altına alma amacı da taşıyabilir. Lala Şahin Paşa'nın kurduğu vakfa baktığımızda ikinci amacı taşıdığı görülür. Çünkü kendisi Osmanlı devletinin kuruluş döneminde aktif olarak gaza hareketinin içinde olduğu ve devletin kurulmasında önemli roller üstlendiği görülür. Birçok devlet adamının Osmanlı tarihi boyunca mallarının müsadere edildiği veya müsadere korkusu içinde olduğu görülür. Ancak bu Lala Şahin Paşa gibi bir fatihin içine düşmesini bekleyebileceğimiz durum değildir.

Yukarıda zürri vakıf olarak sınıflandırdığımız Lala Şahin Paşa vakfının, kuruluş tarihi olan H. 795'ten H. 1312'ye kadar bu şekilde evlâdiyet şartı üzerine faaliyetlerine devam ettiği görmekteyiz.

İncelediğimiz belgelerde vakıf yöneticiliği ile alakalı belgelerin azlığına bakıldığında, evlad-ı vâkıf arasında bu konuda herhangi bir sorunun çıkmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zaten bu konu ile alakalı ulaştığımız belgelerde ya berat yenileme veyahut boşalan yere yapılan atamalarla alakalıdır.

H. 22 Muharrem 1100'da sicile kaydedilen ve H. 5 Rebi'ü'l-ahir 1099 tarihli berat kaydında¹⁶⁸, Şahin Lalazâde Selim Bey'in tevliyetinin yenilendiğini göstermektedir. Belgeye göre Selim Bey Şahin Lala Vakfı yanında, evlad-ı vâkıfın kurduğu Mihaliç Bey evkafının da mütevellisi olarak atanmaktadır. Beratta, vazifesine daha önce nasıl devam ediyorduyorsa yine öyle devam etmesi ve ücretini de eskiden olduğu gibi vakıf mahsulünden alarak görevine devamını istiyor. Elimizdeki H. evahir-i Ramazan 1106 tarihli diğer bir belge¹⁶⁹ ise, vefat eden mütevellinin yerine yapılan atamayla alakalıdır. Alpaguttaki Şahin Bey Zaviyesi'nin tevliyetine mutasarrıf olan Abdülbaki'nin vefatı üzerine, evlâd-ı vâkıftan Hüseyin İstanbul'a giderek, görevin kendisine tevcih edilmesi talebinde bulunmuştur. Zaviyeye mütevellisi olarak göreve başlamasından itibaren vazifesini eksiksiz ve noksansız yerine getirmesi şartıyla, Sultan Ahmed Han tarafından Hüseyin adlı şahsa atama beratı veriliyor.

¹⁶⁸ Bolu Ş.S., 6609, s.77.

¹⁶⁹ Bolu Ş.S., 6611, s.16.

Vakfa mütevelliler seçilirken tahminimize göre, yaşça büyük olma ve görevi yerine getirebilecek liyakate sahip olma gibi kurallar dâhilinde seçim yapılmaktadır. Vakfın kuruluş tarihi olan H. 795'ten H. 1312'ye kadar yani beş yüz küsur yıl boyunca yönetici seçiminde herhangi bir sorunun belgelere yansımamış olması ve üstüne üstlük vakıf üzerinde tüm evlad-ı vâkıfın hakları olduğu da düşünüldüğünde oldukça ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu da bize zamanla kuralları oturmuş ve bu kurallar çerçevesinde yapılan bir seçim sisteminin olduğunu düşündürmektedir. Nitekim H. 11 Muharrem 1229 tarihli belgede¹⁷⁰, vakfın mütevellisi Ramazan Beyzade bin İbrahim Bey tarafından toplanan mahsulün 165 kile öşrünün, 100 kilesini Alpaguttaki zaviyenin ayende ve revendesine ve 65 kilesinin de Örencik'teki zaviyenin ayende ve revendesine ayırmıştır. Ancak her iki zaviyede eşit miktarda harcanan toplam 72 kile mahsulün dışında, geriye kalan 90 kile mahsulât üzerinde bir kısım evlâd-ı vâkıf hak talebinde bulunur. Hak talebinde bulunanların isimleri Mehmed Emin bin Ali, es-Seyyid Süleyman bin İbrahim, es-Seyyid Mehmed bin Mustafa, es-Seyyid Halil bin Osman, Mehmed bin Süleyman, es-Seyyid Hüseyin bin İbrahim, Ağa oğlu Hasan, Hüseyin, Süleyman, Mehmed, Hüseyin, Osman, Abdullah ve Mehmed şeklinde sıralanmaktadır. Mahkemede telebin haklı olup olmadığını danışmak için yine evlâd-ı vâkıftan oluşan bir meclis oluşturulmuştur. Bu mecliste yer alanlarda Mustafa Beyzade es-Seyyid Hüseyin Bey bin Mehmed Emin, Abdullah Bey bin Mehmed, es-Seyyid Yusuf Bey bin Mehmed, es-Seyyid Hasan Bey bin Mehmed, Ahmed Bey bin Kerim Bey, İbrahim Bey bin Hasan, Mehmed Arif Bey ve Hüseyin Bey olarak sıralanmıştır.

Adlarını yukarıda sıraladığımız birinci gruptaki evlâd-ı vâkıflar, vakıf mahsulünde hak sahibi oldukları için, doğal olarak harcamadan fazla kalan mahsulünde hakları olduğunu söyleyerek haklarını talep ederler. Ancak ikinci gruptakilerin oluşturduğu danışma meclisi, aksi istikamette görüş beyan ederek; gelir fazlasının evlad-ı vâkıfın değil vakfın hakkı olduğunu beyan etmişlerdir. Gelir fazlasının vâkıfın şartına uygun olarak vakfa harcanması gerektiğine karar verilerek talepleri reddedilmiştir.

¹⁷⁰ Bolu Ş.S., 6623, s.59.

Yukarıda incelediğimiz belgede, evlâd-ı vâkıftan sorun çıkaranlar olsa bile, vakıf yöneticilerinin hem kanunun gücünden, hem de vakfın ileri gelenlerin desteğini adığını görmekteyiz. Davacı grubun içinde “bey” unvanlı bir kişi varken, karşılarındaki sekiz kişinin biri “beyzade” , diğer yedisi ise “bey” unvanı taşımaktadır. Buradan vakfın üst yöneticilerin veya vakıfta sözü geçenlerin liyakat bakımından iyi yetişmiş kişilerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle, vakıf içinde yönetici seçimleri yapılırken, hak sahiplerinin sayısı ne kadar çok olursa olsun, içlerinde yaşça büyük ve ehliyet bakımından üstün olanların seçimi belirleyicilikleri su götürmez bir gerçektir diyebiliriz.

Lala Şahin Paşa Vakfı zaviyesindeki zaviyedarlık cihetin beş büyük hisseye ayrıldığını ve bunların da her birinin kendi içinde iki ya da üç küçük hisseye ayrıldığını görüyoruz. Büyük hisselerde dâhil olmak üzere her hissenin başında bir kişinin olduğunu varsaysak, zaviyede en az on beş olmak üzere toplamda elliye yakın insanın çalıştığını tahmin edebiliriz.

Zaviyedarlık vazifesine genellikle vefat eden zaviyedarların çocukları atanmaktadır¹⁷¹. Bunun tek istisnası zaviyedarın çocuksuz vefat etmesidir. Bu durumda zaviyedarlığa diğer hissedarların çocuklarından ehil olanlar atanmaktadır¹⁷².

Vefat eden zaviyedarın çocukları henüz küçük yaşlarda ise, evlâd-ı vâkıftan ehil olan biri onlar adına vekâleten vazifeyi yürütür¹⁷³. Şayet vefat eden şahısların çocukları arasında vazifeyi yürütebilecek yaşta ve ehliyetinde olan varsa kardeşlerinin yerine vekâleten o bakar¹⁷⁴. İncelediğimiz belgelerden H. 9 Muharrem 1274 tarihli belgede, İlyagun Obası’ndaki zaviyenin nısf hisse-i zaviyedarlık cihetine mutasarrıf olan Seyyid Süleyman bin Mehmed’in vefatı üzerine, yerine küçük yaştaki oğlu Seyyid Salih’in vazifenin yükünü kaldıramayacağına karar verilir. Çünkü senelik 100 kile mahsulâtın ayande ve revendeye verilmesi gerektiğinden yerine vakıf tarlaları mutasarrıfı olan Sadık Bey ibn Ahmed Bey’in vekâleten yürütmesine karar verilmiştir¹⁷⁵. H. Cemiziye’l-ahir 1284 belgemizde ise, Alpaguttaki zaviyenin

¹⁷¹ Bolu Ş.S., 6688, s. 54. ; 6708, s. 153.; 6746, s. 80. ; 6746, s. 79.

¹⁷² Bolu Ş.S., 6816, s. 91.

¹⁷³ Bolu Ş.S., 6688, s. 54.

¹⁷⁴ Bolu Ş.S., 6708, s. 153.

¹⁷⁵ Bolu Ş.S., 6688, s. 54.

nısfından hums hisse-i zaviyedarlığa mutasarrıf Halvetiye tarikatından Sâlgânezin Süleyman Saib Efendi ibn Nuri Efendi'nin vefatı üzerine, zaviyedeki hissesi üç oğlu arasında müştereken pay edilmiştir. Mehmed Tevfik ve Mustafa Şükrü henüz küçük olduğundan hisselerine ağabeyleri Ahmed Nuri Efendi hisselerine vekâleten mutasarrıf olur¹⁷⁶. Yine H. 11 Safer 1295 tarihli belgede de, Alpagut'taki zaviyenin zaviyedarlık hisselerinden beştebir hissenin yarısına sahip olan Mehmet Arif bin Abdullah vefat etmiştir. Geride Halife Ali ve Mehmed Tevfik adlarındaki iki oğlunun, Bolu Sancağı Evkaf Muhasebecisi Tevfik Bey, Hoca Sıbgatullah Efendi ibn Hasan Efendi ve Haşimizade el-HacHafız Ahmed Efendi ibn Mehmed'in onaylarıyla iki kardeşin bu görevi üstlenebilecek seviyede olduklarına karar verilerek, zaviyedarlığa müştereken atamaları yapılmıştır¹⁷⁷. Ayrıca, H. 21 Safer 1295 tarihli belgede de, Alpagut'taki zaviyenin nısfından has zaviyedarlık cihetine mutasarrıf olan Seyyid Mehmed bin Yusuf Halife'nin vefatından sonra, yakarıda H. 1295 tarihli belgedeki şahsiyetler tarafından onaylandıktan sonra göreve çocukları atanmıştır. Ahmed, İbrahim, Kamil kardeşler zaviyedarlığı müştereken yürüteceklerdir¹⁷⁸. Konuyla alakalı son belgemiz H. 29 Recep 1312 tarihlidir. Alpagut'taki zaviyenin iki rub' hisse-i zaviyedarlığına mutasarrıf olan Mehmed Sadık Bey geride, kedisine varis olacak çocuk bırakmadan vefat etmiştir. Yerine evlâd-ı vâkıf olan diğer hissedarların çocuklarından ehil olanlar hisseye talip olurlar. Bunlar zaviyenin beşte bir hisselerinin nısfına mutasarrıf olan Hafız Süleyman Efendi, Mehmed Efendi ve Seyyid Salih ehliyet ve derece bakımından vazifeyi yüklenebileceklerini beyan ederek hisseye talip olurlar. Ancak Evkaf Müdürü İbrahim Rakım Efendi'nde aralarında bulunduğu heyetin tavsiyesiyle, Hafız Süleyman ve Mehmed Efendilerin görevi yürütebilecek liyakate sahip olduklarına karar veriliyor. Mutasarrıf oldukları hisseler ek olarak Mehmed Sadık Bey'in hisseleri de kendilerine verilmiştir¹⁷⁹.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, zaviyedeki hak sahipleri ve sahip oldukları hisse miktarı açıkça belirlenmiştir. Dar-ı bekâ edenlerin yerine varisleri

¹⁷⁶ Bolu Ş.S., 6708, s. 153.

¹⁷⁷ Bolu Ş.S., 6746, s. 80.

¹⁷⁸ Bolu Ş.S., 6746, s. 79.

¹⁷⁹ Bolu Ş.S., 6816, s. 91.

geçmektedir. Şayet çocukları yoksa diğer hissedarların çocuklarından liyakatli olanlar tevcih edilmektedir.

Şahin Paşa vakfını kurarken, kendi neslinden gelenlerin tasarrufunda olmasını istediği için, dışarıdan bir kimsenin vakıf üzerinde tasarruf edebilmesi imkanını da baştan kesmiştir. Bu nedenle vakfın beş yüz yıllık tarihi boyunca yönetici kesim hep Şahin Paşa'nın soyundan gelenler tarafından yürütülmüştür.

H. Muharrem 1107 tarihini taşıyan belgemizde, evlâd-ı vâkıftan Salim ve diğerleri, Hüseyin adlı bir şahsın vakfın işleyişine müdahale ettiği iddiasıyla davacı olmuşlardır. Ancak, müdahalelerin devamı üzere dava İstanbul'a taşınmıştır. İstanbul kadısı Ataullah Efendi tarafından görülen davada, vakfın evladiyet şartı üzerine kurulduğu, vakfı yöneteceklerinde vâkıfın soyundan gelmeleri gerektiği, bunların dışında ki yönetim ve müdahalelerin vâkıfın şartlarına aykırı olacağı belirtilmiştir. Bolu kadısına verilen emirde Hüseyin adlı şahsın bir daha vakfa müdahalesinin kesinlikle önüne geçmesi istenmiştir¹⁸⁰.

Vakfın tarihi boyunca karşılaştığı ilk ve tek dış müdahale bu olmuştur. Başka bir belgeye rastlamadığımıza göre, kadılık tarafından ciddi tedbirlerin alındığını anlıyoruz. Elimizdeki bu dava sonucunda, vakfın bir daha dış müdahalelere maruz kalmasının da önü böylelikle kesilmiştir.

Şahin Paşa'nın H.795'te kurduğu zaviyesinin tamiratı ile alakalı elimizdeki tek belge, dört yüz kırk iki yıl sonra sicile kaydedilen H.Safer 1237/M.Ekim-Kasım 1821 tarihli belgedir¹⁸¹. Şayet zaviye, bu kadar uzun bir zaman aralığın da başka bir tamir işlemi görmüşse bile, Bolu sicillerinde bununla alakalı başka bir kayda rastlayamadık.

H.1237 tarihli belgemizde, vakfın bu dönemde Darüssaade Ağası'na bağlı olduğu ve vakfın yapılacak tamir işlemlerinin yine onun nezaretinde yapıldığını öğreniyoruz. Darüssaade Ağasının izniyle müteveli es-Seyyid Mehmed Bey tarafından zaviyenin şiddetle ihtiyaç duyduğu tamiratla alakalı keşif yapması için Velizâde İbrahim Ağayı görevlendiriyor. İbrahim Ağa'da gerekli keşfi yapmak ve tamir için gerekli miktarı tespit için yerine Emin Bey'i vekâleten tayin ediyor.

¹⁸⁰ Bolu Ş.S. , 6611, s. 10.

¹⁸¹ Bolu Ş.S. , 6628, s. 21.

Emin Bey Alpagutlaki zaviyede yaptığı keşif sonucunda, zaviyenin tamiri için gerekli olan toplam miktarın sekiz bin sekiz yüz bir akçe(kuruş) olarak tahmini bir tespit yapmıştır. Ancak, tamir ve onarımlar sırasında bu miktara ilaveten, iki bin yüz otuz bir akçe(kuruş) harcama yapma zorunluluğu hâsıl olmuştur. Şeyh köyündeki tekkenin tamir masrafları içinde, Emin Bey'in yaptığı keşif neticesinde, tahmin ettiği tamirat miktarı dört yüz akçe(kuruş)dir. Burada yapılacak tamiratın, tekkenin bitişiğindeki hane, tahtani oda ve duvarlar gibi vs. yerlerin olduğunu belirtiyor. Fakat tamirat başladığında tahmin edilen miktarın, yapılan masrafin ancak üçte biri olduğu görülmüştür. Tekke tamirâtı içinde bin altmış dokuz akçe(kuruş)ek harcama yapılmıştır.

Vakıf için gerekli tamirat yapılırken, tespit edilen miktarın üstünde bir yapılmasının gerekliliği hâsıl olmasına rağmen tamirata devam edilmiştir. Üstelik herhangi bir ek yazışmaya veya kaynak arayışına girmeye gerek duymadan tamir süreci tamamlanmıştır. Bunda aşağıda değineceğimiz gibi, vakıf gelirinin iyi bir seviyede olmasını gösterebiliriz. Ayrıca vakfın dört yüz yıl hiçbir tamire ihtiyaç duymadan varlığına devam etmiş olması gelirleri yanında, vâkıfın soyundan gelenlerin dikkat ve hassasiyetlerini de gösterebiliriz.

Vakıflar kurulurken vakıf mallarının sınırları, nitelikleri ve diğer özelliklerinin ayrıntılı olarak belirtilmesi zorundur. Ancak bazen ihtiyacın hâsıl olduğu zamanlarda ya da vakıflarının gelirleri ve mülklerini arttırmak isteyenler tarafından sınırların ihlal edildiği olmaktadır.

Sicillerde karşılatığımız belgelerden birinde, Lala Şahin Paşa Vakfı ile Türbedar Abdullah Vakfı mülklerinde yaşayan ahali arasındaki su anlaşmazlığıdır. Okçular köyü ahalisinden Hacı Ahmed Oğlu Abdullah bin Mehmed, Hacı Hasan oğlu Ahmed bin Mehmed bin Mustafa asakir-i redif kaymakamı Mehmed Bey bin İbrahim öncülüğünde, Ayrancık suyunun Türbedar Abdullah Vakfına ait olduğu iddiasıyla davacı olmuşlardı. Davaya İstanbul'dan gönderilen Başkatip Abdülhamid Efendi yanında, Bolu Evkaf Nazırı Süleyman Efendinin vekili Mürsel Abdullah Ağa ve Mal Müdürü Behçet Efendinin vekili Zaptiye eşrafından Hasan Ağa'da katılmıştır.

Davacılar, Mehmed Bey, Hafız Salih Ağa ve Mehmed Ağa'nın Ayrancık suyunu haksızca Lala Şahin Paşa Vakfına dâhil etiklerini söyleyerek suyun

kendilerine verilmesini istemişlerdir. Ancak davalı Mehmed Bey, Hafız Salih Ağa ve Mehmed Ağa Ayrancık suyu diye zikredilen Göksu, namı diğer Savatlık suyunun mecrasına kadar olan batı tarafı da dahil olmak üzere vakıflarına ait olduğunu Bolulu şahitler tarafından ispatlamışlardır. H.7 Zilhicce 1244/M. 10 Haziran 1829 tarihli dava sonucunda Okçular köyü ahalisi davadan men edilmiştir¹⁸².

Vakfa haksız kazanç sağlama ile alakalı ikinci belgemiz oldukça ilginçtir. Hem Osmanlı hukuk sisteminin tarafsızlığını göstermekte, hem de gayrimüslimlerin haklarına verilen önemi göstermektedir. Zira dava görüldükten sonra, konun İstanbul’da özellikle bildirilmesine karar veriliyor.

H. 23 Rebiü’l-ahir 1274/M. 11 Aralık 1857 tarihli belgemizde dava konusu, vakıf yöneticilerinin Ermeni bir vatandaşımıza ait olan arazinin vakfa ait olduğu ve buranın kirasını ödemesi gerektiği ile alakalı iddialarına binaen açtıkları davadır. Davaya Evkaf Müdürü Mehmed Emin Bey ibn Abdullah vekil olarak, Evkaf Kâtibi Mehmed Şakir Bey’i görevlendirmiştir. Evkaf yöneticileri, Eski Ermeni Mahallesi’nden Karabaş vekili Agop bin Bafos’un işlemekte olduğu üç dönüm arazinin vakfa ait olduğu ve bu nedenle Agob’un arazinin kira bedelini vakfa ödemesini istemişlerdir. Fakat Agop, arazinin mülkü olduğunu ve kendisine Babok oğlu Bedros’un vefatından sonra geçtiğini, bununda kassam defterine kaydedildiğini söyleyerek de iddiasını ispatlar. Evkaf yönetimi davadan men edildikleri gibi, konun başkentteki yöneticilere de iletilmesine karar verilmiştir¹⁸³.

Bu dava dikkatimizi çeken ikinci önemli konu ise, vâkıfın soyundan gelen ve vakfa yöneticilik yapan herhangi bir görevlinin adının geçmemesidir. Bu da vakfın tamamen Nezaret-i Evkaf-ı Hümayuna bağlandığını göstermektedir. Ancak nezaret kurulmasındaki amacın dışına çıkarak yolsuzluk ve haksızlık yapmaya çalışan yerel yöneticilere,¹⁸⁴ maalesef Bolu’da da rastlamaktayız.

Vakıf hukukuna göre kiraya verilecek malların kira bedelleri, aynı özelliklere sahip diğer malların kira bedellerinden düşük olamaz. Hatta diğer malların kiralarındaki aşırı yükselmeler, vakıf mallarıyla alakalı kontratlarında iptali için

¹⁸² Bolu Ş.S. , 6666, s. 48.

¹⁸³ Bolu Ş.S., 6691, s. 16.

¹⁸⁴ Öztürk, *a.g.e.*, s. 83.

sebeup teşkil eder. Vakıf malları kiraya verilirken devamı ve son bulacağı tarihin ve kiralamanın çerçevesinin kesin olarak ortaya konması gerekir¹⁸⁵.

Lala Şahin Paşa'nın kiralamayla alakalı şartına baktığımızda, vakıf malının bir yıldan fazla kiraya verilmemesini istemiştir. Çünkü uzun süreli kiralamalarda kiracılar, vakfa ait söz konusu malı kendilerininmiş gibi görmeye başlamaları işten bile değildir. Ayrıca doğabilecek bir hukuki boşluk veya kiracılar lehine çıkabilecek bir karar vakıf mallarının kiracıların eline geçmesine sebebiyet verebilirdi. İslam hukuku ve Osmanlı uygulamalarında kiralamayla alakalı sınır üç yıl olarak tespit edilmiştir¹⁸⁶.

Vakıf mallarının kiralanması ile alakalı Lala Şahin Paşa Vakfındaki uygulamalara baktığımızda uzun süreli kiralamalar yapılmışsa da, bunlar vakfa sonradan katılan mallardır. En yaygın sorun aşağıda değineceğimiz kiralama işleminin eski kiracılar yerine, başka şahıslara verilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bolu sicillerinde konuyla alakalı rastladığımız ilk belgemiz 5 Şaban 1105 tarihlidir. Akpınar Mahallesinden Hasan ve Hüseyin kardeşler Lala Şahin Paşa Vakfı'na ait Koz Köyündeki arazileri on beş yıl kiracı olarak işlettikten sonra vefat etmişler. Vakfın mütevellisi Mehmed Ağa araziye müteveffanın varislerine kiralamaya devam etmek yerine, otuz beş kuruşa Abdullah Bey'e kiralar. Ancak Osmanlı toplumunda bayanların hep geri planda tutulduğu, haklarını savunamadığı yönündeki görüşlerin tersine, Zeynel Özlü'nün de tespit ettiği gibi Bolu'da durum hiçte böyle olamadığı gibi erkeklerden de geri değildir¹⁸⁷. Bunun bir göstergesi olarak Hasan ve Hüseyin'in kız kardeşleri Sultan, Emine, Fatma ve Sakine'nin haklarını aramak için kendilerine Mahmud Beşe bin Mehmed'i vekil seçerek dava açmalarıdır. Hanımlar vekilleri aracılığıyla açtıkları davada arazinin kendilerine verilmesi gerekirken, mütevellinin haksız yere başkasına kiraladığını iddia ederler. Dava sonucunda hanımların, Abdullah Bey'in mütevelliyeye vermiş olduğu otuz beş kuruşu, Abdullah Bey'e ödemeleri halinde arazinin devrinin mümkün olup-olmadığı yönünde Bolu müftüsünden fetva istenmiştir. Bolu müftüsü Aktaşzade Ahmed Efendi'nin verdiği

¹⁸⁵ Akgündüz, *a.g.m.*, s. 81.

¹⁸⁶ Akgündüz, *Müessesese*, s.399.

¹⁸⁷ Zeynel Özlü, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Adli Mekanizmanın Analizi (Bolu-Göynük Örneği)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2007, s. 101.

fetva neticesinde, hanımlar yeni kiraya ödediği miktarı vererek araziyi kiralamaya devam etmişlerdir¹⁸⁸.

Bayanların rahatlıkla dava açabildiklerine ikinci bir örnek olarak da, 5 Muharrem 1270 tarihli ve Salıbekler Köyündeki Lala Şahin Paşa Vakfına ait üç parçadan oluşan toplam on iki dönüm arazinin eski kiracılara kiralanmaması üzerine açılan davayı gösterebiliriz. Sarraçoğlu Derviş Abdi bin Mehmed'in vefatı üzerine, Evkaf Müdürü Süleyman Efendi üç bin kuruş bedel ile tarlaları Zebuncuoğlu Arif bin Hüseyin'e kiralamıştır. Ancak Derviş Abdi'nin büyük kızı Habibe ve küçük kızı Zahide'nin vasisi olan anneleri Hamide bint-i Ali vekilleri aracılığıyla, tarlaları kendilerinin de kiralamak istemelerine rağmen; Evkaf Müdürü Süleyman Efendi'nin kanun dışı hareket ederek başkasına kiraladığı iddiasıyla dava açmışlardır. Dava sonucunda Evkaf Müdürü Süleyman Efendi'nin tarlayı haksız yere başkasına kiraladığı hükmedilerek, tarları tasarruf etmeleri için Habibe ve Zahide'ye evkaf müdürü tarafından temlik verilmesi emredilmiştir. Ayrıca Evkaf Müdürü Süleyman Efendi'nin kanun dışı bu hareketinin İstanbul'a bildirilmesine de karar verilmiştir¹⁸⁹.

Kiralama ile alakalı sorunlardan biri de yukarıdaki örneklerin aksine, hakları olmadığı halde hak iddia edenlerle alakalıdır. Lala Şahin Paşa Vakfına ait Darıcı Köyündeki Hayra Çaykenarı diye bilinen yerdeki arazi ile alakalıdır. Burada ki arsanın annesinden kendisine miras kaldığını iddia eden Canikoğlu Mehmed bin Mehmed, Hacı Mehmed oğlu Mehmed'in tarlayı haksız yere gasp ettiğini söyleyerek davacı olmuştur. Ancak Hacı Mehmed oğlu Mehmed tarlayı davacının annesi Hatice bint-i Abdullah'tan iki yüz seksen kuruş bedelle ve mütevellinin izni dâhilinde satın aldığını söylemiştir. Söylediklerini kaimmakam-i mütevellinin ve diğer şahitlerin şahitlikleriyle ispatlaması üzerine H. 12 Muharrem 1257/M. 6 Mart 1841 tarihli mahkeme neticesinde, Canikoğlu Mehmed davadan men edilmiştir¹⁹⁰.

Lala Şahin Paşa Vakfı'nın incelemiş olduğumuz kuruluş tarihi H. 795'ten H. 1312 tarihleri arası toplam beş yüz on yedi yıllık tarihi seyrini, incelediğimiz belgeler neticesinde oldukça sakin ve sıkıntısız geçtiğini söyleyebiliriz. En azından şimdilik ulaşabildiğimiz belgelerin çoğunluğu müteveli ve zaviyedar atamaları ile alakadır.

¹⁸⁸ Bolu Ş.S., 6602, s. 70.

¹⁸⁹ Bolu Ş.S., 6683, s. 22.

¹⁹⁰ Bolu Ş.S., 6643, s. 55.

İnci büyük kümeyi oluşturan belgeler ise, vakfa ait arazilerin kiraya verilmesinden sonra karşılaşılan sorunlarla alakalıdır.

Lala Şahin Paşa'nın vakfiyesinde bağışladığı Alpagut Köyünün sınırları şöyle tarif edilmektedir. Kible tarafından Uğurlu Pınardan başlayarak, Bolu şehir musallasına, doğudan musalladan başlayarak Karaaptal Çayı dâhiline, kuzeyden Karaaptal Çayı'ndan Sağır Pınara ve buradan çaya ve çaydan Kelkit Çama' ve buradan Kuru Oluğa ve buradan Koca Yurd'a ve buradan suya, batıdan ise, sudan başlayarak Dağlıca'ya ve buradan adı geçen Uğurlu Panar'a kavuşan yerlerin içindeki yerlerin tamamını bağışladım¹⁹¹. Tarif edilen sınırlara baktığımız da, dört taraftan su kaynakları ile çevrili olduğunu görürüz. Buna ilaveten de Orhan Gazi döneminin büyük gazilerinden ve I. Murat'ın lalası olduğu da düşünülürse; Alpagut köyünün oldukça verimli arazilerden oluştuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çevresinin sularla kaplı olduğu verimli bir topraktan yapılacak tarım neticesinde, ürünün kalitesi ve rekoltesinin oldukça yüksek olması rahatlıkla tahmin edilebilecek bir durumdur. Zaten Lala Şahin Paşa'da mütevellî ücretini para ile belirlemeyip de, mahsulden pay almasını istemesi de bunun bir göstergesi olarak kabul edebiliriz.

Vakfın tarihi seyri için de vakıftan pay alan evlad-ı vâkıfın geçim sıkıntısı çektiklerine dair bir kayıt olmadığı gibi, üstüne üstlük artan mahsulden payları aktarılması talebinde bulunabilecekleri gider fazlası mahsulde kalmaktadır. Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz tamirat sırasında, belirlenen keşif ücreti ve çıkan ilave harcamaları vakfın zorlanmadan finanse etmesi de, vakfın gelirlerinin zenginliğini göstermektedir. Bulara ilaveten vakıf malları içinde olup da, kuruluş sırasında vakfiyede hiç bahsedilmeyen arazi ve mülklerin olması da, vakfın gelir fazlasının olduğunu ve bunun da müsakkafat ve müstegıllat dediğimiz malları olarak değerlendirdiğini müşahade etmekteyiz.

Vakfın kurucusunun Osmanlı kurucu askeri sınıfından olması ve bağışladığı köyün zengin olmasından ötürü, vakıf tarihi boyunca hem sıkıntı çekmeden devam etmiş. Hem de dışarıdan gelebilecek müdahalelere karşı adeta özel bir korunma zırhına sahip olmuştur diyebiliriz.

¹⁹¹ V.G.M.A., V.D. 732,s. 99, sr. 79.

2.3. Mehmed Paşa

Lala Şahin Paşanın oğludur. Hamza adında bir oğlu vardır. Bolu'da bir vakıf kurduğu bilinmektedir. Hakkında fazla bir şey tespit edilememiştir.

Mehmed Paşa'nın V.G.M.A'daki H. 16 Zilhicce 845/M. 27 Nisan 1442 tarihli vakfiyesi¹⁹², babası Lala Şahin'in H.Muharrem 795/M. Kasım-Aralık 1392 vakfiyesinden tam elli yıl sonra kaleme alınmıştır. Babasının Bolu'daki vakfına benzer bir vakıf kuran Mehmed Paşa'nın vakfıda, kurulduğu dönemin ihtiyaçlarına uygun bir hizmeti yüklenmiştir.

Vakfiyede Mehmed Paşa, kendisine sultanın verdiği temlikname ile mutasarrıf olduğu ve vakfın kuruluşuna kadar da kendi mülkü olan Zir'deki köyününün tasarruf ve teburruları vakfettiğini ifade etmiştir. Bu köy, Görele Nahiyesinde ki Gömüş ismiyle anılmakta olup, hudutları Görele Kadısı Ahmed ibn-i Hasan tarafından kaleme alınmıştır¹⁹³.

Buna göre köyün sınırları şöyle tarif edilmiştir: Doğu'dan Ahi kestaneliği adlı mevziden başlayıp, çay içine kadar devam eden ve buradan İskor Katarı'na, oradan da Gölayağı'na uzanmaktadır. Kuzeyden de Gölayağı'ndan başlayarak, Koyun Köprüsüne kadar devam etmektedir. Batıdan ise: Koyun Köprüsü'nden başlayarak dağa, oradan Karapınar arkasına, oradan Bilal Öreni arkasına, oradan da sırta uzanan sınır, burdan devam ederek Ahi Oluğuna ulaşmaktadır. Kible tarafından ise: sırttan başlayarak Ahi Oluğuna ve buradan başlayarak Ahi Kestaneliğine kadar ulaşan sınırların kapsadığı yerleri içermektedir¹⁹⁴.

Vâkıf, köyün bir cümle hududunu, hukukunu, merafikini, levâhikini, mezarisini, tevabisini, dağlarını, tepelerini, sulak ve kurak mahallerini, harman yerlerini ve samanlıkları vakfetmiştir. Kısaca köyün, diğer vakıfları, hayırları,

¹⁹² V.G.M.A., V.D. 732, s. 76, sr. 60.

¹⁹³ V.G.M.A., V.D. 732, s. 76, sr. 60.

¹⁹⁴ V.G.M.A., V.D. 732, s. 76, sr. 60.

kabirleri ve mescitleri müstesna olarak, dâhil ve hariç, adı geçmiş ya da geçmemiş bütün işleri ve vergileri ile birlikte; Gümüş Köyünde inşa ettiği zaviyenin mesalihine ve zaviyenin gelip giden fukarasına vakfetmiştir¹⁹⁵.

Mehmed Paşa, vakfın tevliyeti sağ oldukça kendisinde olmasını şart koşmuştur. Vakfın tevliyetinin vefatından sonra ise: oğlu Hamza Bey Çelebi'ye ve onunda vefatı halinde, Hamza Bey Çelebi'nin zükur evladına ve soylarından gelenlere bırakılmasını istemiştir. Şayet nesli kesilirse; Gümüş'teki karyeye o sıralarda kim kadı ise, tevliyeti ona şart koşmuştur¹⁹⁶.

Vâkîf, mahsulün on sehime bölünmesini istemiş vebu on sehimden bir sehimin mütevellîye ait olmasını istemiştir. Kalan dokuz sehimin ise, vâkîfın şartlarına uygun olarak, mütevellî tarafından zaviyenin gelip-geçen yolcularına ve fukarasına sarf olunmasını şart koşmuştur. Paşa, harcama yapılmasını istediği yerleri ve zamanları şöyle belirlemiştir: Her ay 100 dirhem ve 1,5 müd buğday ve 4 ölçek pirinç misafirlerin ve ihtiyaç sahiplerinin ağırlanmasına harcanacaktır. Her iki bayramda ve Regaib ile Berat kandillerinde yemek için 200 dirhem harcama yapılacaktır. Her sene sığır kesilerek, ihtiyaç sahiplerine dağıtılacaktır. Rakabe içinde, dört yüz dirhem muhafaza edilmesini şartları arasında sıralamıştır¹⁹⁷.

Vâkîf, zaviyede salih bir şeyhin yanında; birde beş vakit namaz kıldırarak bir imamın bulundurulmasını istemiştir. Ayrıca bu iki görevlinin azil ve atamalarını mütevellîye bırakmıştır. Mütevellî bu iki görevlinin atama ve azil işlemlerini yaptığı gibi, görevlerinin çerçevesini belirleme yetkisine de sahiptir. Vakfa harcanması istenilen dokuz sehimin, harcamalar yapıldıktan sonra, artan nakit ve gelir fazlası mütevellîye ait olacaktır¹⁹⁸.

Vakfın, İslam vakıf hukukuna uygun olarak kurulduğu belirtildikten sonra: Dünyanın sonuna kadar satışı, hibesi, rehin bırakılması, tebdili ve icarı ve isticarı ve temlik yapılamaz şartı getirilmiştir. Kim bu şartı tebdil ederse; günahı ona, ecri Allah'a aittir. Kimde tebdiline çalışırsa, tanrının ve meleklerin cümle laneti onun üzerine olsun diye beddua edilmiştir¹⁹⁹.

¹⁹⁵ V.G.M.A., V.D. 732, s. 76, sr. 60.

¹⁹⁶ V.G.M.A., V.D. 732, s. 76, sr. 60.

¹⁹⁷ V.G.M.A., V.D. 732, s. 76, sr. 60.

¹⁹⁸ V.G.M.A., V.D. 732, s. 76, sr. 60.

¹⁹⁹ V.G.M.A., V.D. 732, s. 76, sr. 60.

Bilindiği gibi vakfın kurulduğu dönemlerde zaviyeler, oldukça etkin ve önemli roller üstlenmişlerdi. Özellikle Bolu gibi, yolların önemli geçiş noktası olan yerlerde, bu zaviyeler büyük öneme sahiptilerdi. Çünkü bu zaviyeler: Hem bölgenin imarına çalışan, hem güvenliğini sağlayan, hem de yolcuların konaklayıp rahatça geceleyecekleri yerler olmaları hasebiyle büyük bir stratejik ehemmiyete sahiptilerdi. Ayrıca hem yolcuların, hem de fakirlerin yemek ihtiyaçlarının ücretsiz karşılandığı yerler olmalarıyla da; yaşanabilecek olumsuz toplumsal olaylarda, frenleyici bir rol üstlenmişlerdir. Tüm bu önemli faaliyetleri yanında, zaviyeler aynı zamanda önemli bir eğitim merkezi durumundadır.

Mehmed Paşa'da babası gibi dönemin gereği olan çok fonksiyonlu bir vakıf kurarak, devletin yayılma ve sağlam temeller üzerine oturma siyasetine katkıda bulunmuştur. Baba oğul Bolu'da zaviye yaptırmaları, bu dönemlerde Bolu'nun korunma ve asayiş işlerinin bu aileye verildiğini düşündürmektedir.

2.4. Mir Miran Sinan Paşa

Eski Sadrazam Rüstem Paşa'nın kardeşidir. Sinan ya da Sinanüddin Yusuf olarak bilinen paşa Enderun'dan terfi ederek Hersek Sancakbeyi olmuştur²⁰⁰.

H. 955/M. 1548'de Kaptan-ı Deryalığa getirilmiştir. Osmanlı hanedanına akrabalık bağıyla bağlıdır. Çünkü Rüstem Paşa, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'la evlidir. Sinan Paşa'nın Kaptan-ı Derya olarak görev yaptığı dönem Turgut Reis'in de yıldızı parlamaktadır. Bu iki önemli Osmanlı denizcisi, özellikle Kuzey Afrika'da, birçok sefere birlikte katıldılar. Trablusgarp Sinan Paşa komutasında alınmıştır. Ancak Turgut Reis, Sinan Paşa'dan daha başarılı bir denizci olarak görülüyordu. H. 961/M. 1554'deki ölümüne kadar Kaptan-ı Deryalık görevini sürdürmüştür²⁰¹.

²⁰⁰ Mehmed Süryyâ, *a.g.e.*, c. III, s. 117.

²⁰¹ *gös. yer.*

Sinan Paşa ölümünden sonra Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camisi'nde defnedilmiştir. İstanbul'daki cami ve medresesi Mimar Sinan tarafından yapılmakta olup, bu vakıf eserleri ancak vefatından sonra tamamlanabilmiştir²⁰².

Mir Miran Sinan Paşa Vakfı Edirne de kurulmuştur. Bu vakfı Bolu'daki paşa vakıfları arasında değerlendirmeye alma gereğini hissetmemizin nedeni, H. 1230/M. 1814–1815'lerden itibaren vakfın mütevellilerinin Bolu'da ikamet etmeye başlamalarıdır. Vakfa müteveli atamaları, vakıf gelirinin toplanması işi vs. konular Bolu'dan halledilmeye çalışılmıştır. Mütevelliler bizzat gidemiyorlarsa yerlerine, vekâleten birini göndermişlerdir. Bu nedenlerden dolayı Sinan Paşa Vakfını incelerken sadece vakfiyesini ve Bolu şer'iyeye sicillerinde karşılaşılan belgeler değerlendirmeye alınmıştır. Vakıf hakkında da geniş bilgi sahibi olabilmek için şüpesiz Edirne şer'iyeye sicillerine başvurulması gerekmektedir. Buradaki belgeler konumuzun içindeki yerinin ve süremizin kısalığından ötürü çalışmamızdaki kaynaklar arasında değerlendirilmemiştir.

Sinan Paşa H. 10 Muharrem 933/M. 17 Ekim 1526 tarihli vakfiyesinde²⁰³ “... *düşmanlarına galebe eden ve Allah yolunda mücadele edenlerin mesalihini tekeffül eden, İslam ve Müslimlerin yardımcısı, tevhit getiren ümeranın emiri Abdullah oğlu Yusuf Bey mahdumu Sinan Paşa ...*” şeklinde tanıtılıyor. Vakfiyesinde bağışladığı yerlerin kendi adıyla anılıyor olması ve herkesçe bilinen yerler olmasının ötürü, bağışlanan mülklerin sınırları ve özelliklerinin verilmesine gerek duyulmadığı kaydedilmiş.

Mir Miran Sinan Paşa'nın vakfına bağışladığı şeyleri şöyle sıralayabiliriz. Edirne dışında bir çifte hamam, hamamın yakınında vakfın imaretiyle çevrili on iki bab dükkânın tamamı ve imaretin yanındaki küçük hamamın tamamı bağışlamıştır. Ayrıca İmaret yakınındaki dört hücrenin ve Arpa Kâtibi Mahallesindeki üç hücrenin tamamı, çifte hamama sınır ve üç tarafı umumi yolla çevrili meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan bahçenin tamamı vakfına bırakmıştır. Arpa Kâtibi Mahallesinde adı geçen hücreler yanında bulunan dört dükkânın tamamı ve Yeni Camiinin yanında bulunan altı kaplı dört dükkânın tamamı yine vakfa bırakılmıştır. Bunlara ilaveten boş bir arsa ile on altı bab dükkânın tamamı ve vâkının inşa ettiği hanın yanında

²⁰² Mehmed Süryyâ, *a.g.e.*, c. III, s. 117.

²⁰³ V.G.M.A., V.D. 682, s. 539, sr. 286.

bulunan yedi dükkânın tamamı vakfedilmiştir. Akpınar ve Söğüdağ köyleri arasındaki bağın tamamı akfa bırakılmıştır. Anadolu vilayetindeki Yenişehir nahiyesinde tarife gerek olamayan El’aman çiftliği diye meşhur mezra ile Barçınlu adıyla bilinen köyleri, hudutları içinde yer alan her şeyle birlikte vakfa bağışlanmıştır.

Vakfın toplanan mahsulünün ve gelirlerinin beşte biri mütevelliyeye bırakılmıştır. Geriye kalan beşte dörtlük kısımdan da, Karaca Bey Mahallesinde vâkıfın inşa etmiş olduğu medresenin müderrisine yevmiye olarak yirmi beş dirhem, medresede eğitim gören talebelerden her birine iki dirhem yevmiyeden, toplam on dirhem ücret verilmesini istemiştir. Yine Karaca Bey’de inşa etmiş olduğu mescidin imamına yemiye olarak dört dirhem, müezzine üç dirhem, kayyımına iki dirhem ve Kuran’dan cüzler okuyan on kişinin her birine bir dirhemden toplam on dirhem ücret tahsis edilmiştir.

İmaretin şeyhine yevmiye olarak iki dirhem, vakfın katibine iki dirhem, cabisine üç dirhem, aşçısına iki dirhem, nakibine bir dirhem, kiler eminine yani kilerciye bir dirhem, vakfın tamircisine iki dirhem ve köyün cabisine iki dirhem ücret tahsis edilmiştir.

İmaretin mutfağında pişen et için günlük on dirhem ve tüketilecek ekmek içinde on iki dirhem tayin edilmiştir. Her sene seksen kile pirinç, doksan kile buğday ve on iki kile tuz tayin edilmiştir. Bu malzemelerden geriye fazla olarak her ne kalırsa, ihtiyaç zamanında imaretin tamiri, ihtiyaç duyulan aletlerin alımı ve vakfın çeşitli işlerinin görülmesine harcanması istenmiştir. Şayet imaret yıkılırsa, bir çok kez tekrar inşa edilmesini ve eğer yeniden yapılmasının imkânı yoksa gelirlerin Müslüman fukaralara sarf edilmesini şart koşmuştur.

Vakfın yönetimini vakfiyesinde, “... *tevliyet ve nezaretinin sağ oldukça kendi nefisine sonra oğullarının aslahına ve batnen bade batnin ve karnen bade karnin oğulları oğullarının aslahın sonra evladının aslahın sonra evladının aslahına ve tenesül ettikçe evlad-ı evladının aslahına sonra utekasının aslahına sonra utekası evladının aslahına ve neslen bade neslin ve feran bade aslın teakup ettikçe utekası evladı evladının aslahına sonra mezbur şehirdeki vaktin hâkimine şart eyledi. Ve ehli vezaifi ve tayin ve azilleri mezbur vakfın mütevellisinin reyine tefviz eyledi.*” şeklinde

kendisine ve soyundan gelenlere bırakmıştır. Vakfa müteveli olarak Abdullah oğlu Ahmed tayin edilmiştir

Vakfın kurulmasına imkân sağlayan hukuki dayanak, İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un görüşlerine değinildikten sonra; Şeybanlı Muhammed bin Hasan'ın görüşü olduğu beyan edilmiştir. Böylelikle vakfa hukuki dayanak oluşturulduktan sonra, kurulmasının sıhhat ve lüzumuna hükmedilmiştir. Vakfiye, vakıf malının satılamayacağı, hibe edilemeyeceği gibi rehin de gösterilemeyeceği, iptal ve değiştirilemeyeceği ve kıyamete kadar miras bırakılamayacağı belirtildikten sonra; bu şartları bildiği halde vâkıfın isteklerinin aksine davrananlar "Muhakkak Allah iştirici ve bilicidir" ayetiyle uyarılarak vakfiye tamamlanmıştır²⁰⁴.

Sinan Paşa'nın vakfiyesini incelerken çok sayıda gelir getiren mülkün vakfa bağışlandığı görülür. Bunlar kırk üç dükkân, bir çifte hamam, bir küçük hamam, bahçe ve bağ, yedi adet hücre, boş bir arsa, aslında çiftlik olan bir mezra ve köyden oluşmaktadır. Vakfın en önemli harcama kalemini hiç şüphesiz imaret giderleri oluşturmaktadır. Ondan sonra medrese ve mescit giderleri gelmektedir. Vakıf gelirlerinden bir kalemde en büyük kısmı, beşte birlik pay ile müteveli almaktadır.

Bu yapıların Edirne yapacakları katkının göz ardı edilemeyecek derecede olduğu şüphesizdir. Ancak yukarda değindiğimiz gibi bu yapılarla alakalı ayrıntıya girmeyeceğiz. Yalnız bu kadar büyük bir vakfın, şüphesiz gelirleri de büyük miktarlarda olacaktır. Bu gelirin beşte birini alan müteveli ve vakfedilmeyen ancak vâkıfın inşa ettiği hanın gelirlerine sahip olan evlad-ı vâkıfların Bolu' ya yerleşmeleri bizim için önemlidir. Çünkü buralardaki gelirlerin önemli bir kısmı vâkıfın soyundan gelenler tarafından Bolu da harcanacaktır. Bu da Bolu'daki iktisadi hayata, şüphesiz olumlu katkılarda bulunacaktır.

Bolu şer'iyye sicillerinde yaptığımız taramalarda, Sinan Paşa Vakfı ile alakalı yalnızca dört belgeye ulaşabildik. Bolu sicillerden konumuzla alakalı ilk belgemiz H. 4 Safer 1230/M. 16 Ocak 1815 tarihlidir. Vakfın tevliyetinin iki eşit parçaya ayrılarak yönetilmesi yönünde karara dairdir. Edirne'deki vakfın mütevellisi olan Mir es-Seyyid Mahmud ibn es-Seyyid Ali Bey vefat ettikten sonra; tevliyeti es-Seyyid Hasan Bey ibn es-Seyyid Abdullah Bey ile müteveffanın kızı Fatma evlad-ı

²⁰⁴ V.G.M.A., V.D. 682, s. 539, sr. 286.

vâkıf oldukları için tasarruf etmek istemişlerdir. Tevliyetin eşit şekilde pay edilmesini talep eden Bolu naibi Şe'ranizade Abdullah Şakir'in görüşü doğrultusunda, es-Seyyid Hasan Bey'e yevmi beş akçe ile tevliyetin nısf hissesine mutasarrıflık beratı verilmiştir. Beratta es-Seyyid Hasan Bey'in tevliyete mutasarrıf olması ve hizmeti karşılığında alacağı beş akçe ücreti de vakıf mahsulünden alması istenmiştir²⁰⁵.

Sicillerdeki vakıfla alakalı ikinci belgemiz H. 25 Muharrem 1267/M. 30 Kasım 1850 tarihlidir²⁰⁶. Yukarıda adı geçen Fatma hanımın vefatından sonra dört çocuğu ile diğer hissedar Seyyid Hasan Bey bin Abdullah arasındaki tevliyete mutasarrıflık ile alakalıdır.

Bu tarihlerde Nezaret-i Evkaf-ı Hümayuna bağlandığı görülen Mir Miran Sinan Paşa Vakfı'nın, beş akçe ile tevliyetin yarı hissesine sahip olan Fatma hanım vefatından sonra geride, Hüsnü Bey adlı oğlu haricinde Tevhide, Hatice ve Hümeysra adlı dört varis bırakmıştır. Mahkemenin nısf hisseyi kardeşler arasında müştereken pay edilmesi yönündeki kararına, Seyyid Hasan Bey itiraz etmiştir. Gerekçe olarak, vâkıfın şartlarının erkek-kız fark etmeden tüm vâkıf soyundan gelenlere bıraktığı yönündeyse de; tevcihin yapılacağı vâkıf evladının özelliklerinden bahsedilmemiştir. Bu nedenle derece bakımından Hüsnü Bey ve Tevhide, Hatice ve Hümeysra hanımlar benimle eşit derecede midirler ve aynı derece başka evlâd-ı vâkıf varmı diye sormuştur. Çıkmış emirnameye uygun olarak çocukların vasisi ve velisi olarak babaları Seyyid Hacı Ahmed Tahir Bey ile Seyyid Hasan Bey bin Abdullah'ın katılımlarıyla dava görülmeye başlamıştır. Davacı olan Seyyid Hasan Bey iddialarına delil olarak, H. 1197/M. 1782–1783'de sicile geçirilmiş vakfiye suretinde, dönemin Bolu kadısı Ahmed Ayni Efendi yazısı ve imzasıyla kayıtlı surette, vâkıfın vefatından sonra “... *ebnasının ve ebna-i ebnasının aslahına batnen bade batnin ve karnen bade karnin ve badehum evladının ve evlâd-ı evlâdının keزالik aslahına neslen bade neslin vebadehüm utekasına ve evlâd-ı utekasına mesud kılıp ...*” şartından hareketle Mehmed Bey müteveli atanmıştır. Onun vefatından sonra oğulları Mahmud ve İbrahim Beyler mirasçılar olarak kalmışlardı. Mahmud Bey, İbrahim Bey'den daha ehliyetli olduğundan vakfın tevliyeti ona verilmişti. Mahmud

²⁰⁵ Bolu Ş.S., 6624, s. 85.

²⁰⁶ Bolu Ş.S., 6672, s. 5.

ve İbrahim Beyler aynı zamanlarda vefatlarından sonra, geriye mirasçılar olarak Mahmud Bey'in oğlu Ali Bey; İbrahim Bey'in oğlu Abdullah'tan daha ehil kabul edildiğinden mütevellî o oldu. Ali Bey'in vefatından sonra mirasçısı olarak oğlu Mahmud kalırken, amcazadesi Abdullah Bey'de beni varis olarak bıraktı. Mahmud Bey benden daha liyakatli olduğundan, o da babası gibi tek başına tevliyyete mutasarrıf oldu. Mahmud Bey'in H. 1229/M. 1813–1814'te vefatından sonra vâkıfın şartlarına göre ben tevliyyete mutasarrıf olacakken, sureti vakfiye der-dest olup vâkıfın şartı malum olmadığına binaen; tevliyyetin yevmi beş akçe ücretli nısf hissesi bana, diğer beş akçelik yarım hissede Mahmud Bey'in kızı Fatma hanıma tevcih olundu. O tarihte vakfiyesi der-dest olduğundan, şartı vâkıfın bilinmemesinden hareketle Fatma hanıma tevliyyetin yarısı verilmiş ise de, hissesinin çocukları Hüsnü Bey ve Tevhide, Hatice ve Hümeyra hanımlara tevcihine rızam yoktur diyerek gerekçelerini sunmuştur. Vâkıfın şartlarına ve bugüne kadar uygulana gelen teamüllere uygun olarak, Fatma hanımın hissesinin bana verilmesini talep ederim diyerek müdafaasını tamamlamıştır. Vekil ve veli Seyyid Hacı Ahmed Tahir Bey'de söylenenleri onaylayarak kabul etmesi üzerine Fatma hanımın hissesi, Seyyid Hasan Bey'e devredilmiştir²⁰⁷.

H. 24 Şevval 1279/M. 14 Nisan 1863 tarihli belgemizde ise, vakfın mütevellisinin Bolu'da ikamet etmeye başladığını görüyoruz. Bolu Karaçayır Mahallesi'nde oturan eş-Şeyh es-Seyyid İbrahim bin Hasan bin Abdullah, Mir Miran Sinan Paşa Vakfı'nın mütevellisidir. Nezaret-i Evakf-ı Hümayuna bağlanmış olan vakfın, Edirne'deki vakıf mallarından elde edilen H. 1278 senesi geliri ve Bursa Yenişehir'deki Barçınlu köyünün senelik gelirinin gecikme bedeliyle ödenmesi ile yanında; alınacak harçlardan kendi payına düşen meblağın, otuz seneden beri hazineye emanet edilmiş meblağa dâhil edilerek, adına kesilmiş makbuzun kendisine verilmesi için yerine vekil tayin etmiştir. Bolu kadılığında Tab'hane-i Amire muhasebecilerinden(?) Geredeli Derviş Ömer Fevzi Efendi'yi yerine mevkûf vekil ve naib-i menab tayin ederim diyerek kadı huzurunda vekâletini vermiştir²⁰⁸.

Yukarda incelediğimiz belgede vakfın nezarete bağlanmasından sonra, gelirlerinin mütevelliler aracılığıyla nezarete teslim edildiği gibi vakıf yöneticilerinin

²⁰⁷ Bolu Ş.S., 6672, s. 5.

²⁰⁸ Bolu Ş.S., 6701, s. 114.

bu vazifeyi yerine getirirken hassasiyet gösterdiğini görüyoruz. Gecikme zammını ödemeleri yanında kendi paylarını da hazine bünyesinde tuttukları görülmektedir. Buda vakıf gelirlerinin her yıl düzenli şekilde nezarete teslim edilmesi açısından önemli bir etken olmuştur. Zira nezaret kurulduktan sonra gelirleri nezarete göndermeyerek zimmetlerine geçiren yerel yöneticilerin sayısı hiçte küçümsenecek kadar az değildir²⁰⁹.

Sinan Paşa Vakfı ile alakalı elimizdeki son belge H. 5 Zilkade 1317/ M. 7 Mart 1900 tarihlidir. Merkezi Edirne de olan vakfin on akçe ücretle tevliyyete müştereken mutasarrıf olan Hasan, Halit ve Nazif Beyler benûn İbrahim Bey kardeşlerden Hasan Bey vefat etmiştir. Hasan Bey'in geride İbrahim adlı bir varisi var ise de; şartı vâkıf gereği ve bugüne kadar uyulan teamüllere uygun olarak, Hasan Bey'e ait hisse kardeşleri Halit ve Nazif Beyler arasında eşit şekilde pay edilmiştir²¹⁰.

Mir Miran Sinan Paşa Vakfı'nın tarihi seyrine baktığımızda, vâkıfın şartları yanında işleyişi hızlandıran ve anlaşmazlıkların çözümlenmesini sağlayan yeni kurallar gelişmiş olduğunu görüyoruz.

Bu tarz kurallar şüphesiz zaman içinde duyulan ihtiyaçlar neticesinde şekillenerek son halini almıştır. Bu kuralların uygulanabilmesini sağlayan en önemli etkenlerden biri olan Osmanlı yargı sistemini de unutmamak gerekir. Şayet yargı vakfın işleyişini zorlaştıracak durumlar karşında bu tarz kuralların yerleşmesine izin vererek uygulamasaydı; vakfın yönetici seçimlerinde sorunlar yaşanacağı gibi, kişi başına düşen ücret miktarı da oldukça düşerdi. Oysa tarihi seyre baktığımızda bunun en fazla üçe bölündüğünü görüyoruz. Bunda da önemli bir şartın yani liyakat bakımından denk olma kuralının tüm adaylar tarafında yerine getirildiği görülmektedir. Zira liyakat açısından daha küçük derecede olanlar vakfa yönetici olamamaktadırlar. Bundan dolayı Bolu sicillerinde konuyla alakalı belge az sayıdadır. Vakfa yönetici olanların bu şekilde kurallara oturtulmuş olması, vakfın genel olarak yoluna sorunsuz şekilde devam etmesine olanak sağlamıştır.

Vâkıfın soyundan gelenlerin Edirne'yi bırakarak Bolu'ya yerleşme nedenlerini maalesef kesin olarak bilmiyoruz. Bunda etkili olacak en önemli faktör olarak, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde Balkanların sürekli savaş ve

²⁰⁹ N.Öztük, *a.g.e*, s.283.

²¹⁰ Bolu Ş.S., 6856, s. 125.

ayaklanmalara sahne olmasını gösterebiliriz. Can korkusu çeken evlâd-ı vâkıfların çareyi daha güvenli ve sakin bir yer olan Bolu'ya yerleşmekte bulduklarını söylebiliriz.

2.5. Musa Paşa

İsfendiyar oğullarından Kızıl Ahmed Bey'in torunu ve Mirza Paşa'nın oğludur. Bolu'da doğmuştur. Mirza Paşa'nın en büyük oğlu olan Musa Paşa'nın Mustafa ve Şemsi Ahmed adında iki kardeşi daha vardır. Yükselerek Ümerâya katılmıştır. Ganimet hevesi ve itibar için birçok savaşa katılmıştır. Ancak pek istediğini bulamamıştır. En son katıldığı Gürcistan seferinde H. 951/M. 1544'de şehit olmuştur²¹¹.

Musa Paşa Vakfı'yla alakalı elimizde yalnızca üç belge bulunmaktadır. Bolu şer'iyye sicillerinden yapmış olduğumuz taramalar neticesinde, ulaştığımız belgeler Musa Paşa Vakfı'ndan en azından haberdar olma ve vakıf hakkında az da olsa bir fikir sahibi olmamıza imkân vermiştir. Zira V.G.M. Arşivinde yapmış olduğumuz taramalarda Musa paşa ile alakalı bir veriye ulaşamadık. Buda elimizdeki belgelerin önemini daha da arttırmaktadır.

Elimizdeki en eski belge olarak niteleyebileceğimiz belge, Bolu 6606 nolu şer'iyye sicilinde ki belgemizdir. En eski belge olarak nitelerken tarih veremememize sebep olan şey, belgenin tarihsiz olmasıdır. Ancak belgenin içinde bulunduğu defterdeki diğer belgelerin tarihleri H. 1096/M. 1684–1685'li yıllara aittir. Bu nedenle bizde belgemizi H. 1096 yılında kaleme alınmış olarak kabul edeceğiz. Belge defterden bağımsız ve yaklaşık olarak bir varağın dörtte biri boyutundadır.

Tarihsiz olmasına rağmen belge, Musa Paşa hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır. Musa Paşa'nın Bolu Karacasu Köyünden olduğu ve en üst seviyede dini eğitimini buradaki kurumlardan aldığını öğreniyoruz. Musa Paşa doğduğu

²¹¹ Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, c. VI/II, s. 107.

Karacasu Köyü yakınlarındaki Ilıca adlı mevzide bir cami yaptırmıştır. Bu nedenle doğduğu yerle olan irtibatını devam ettirdiğini görüyoruz.

Belgemizde camide günlük iki akçe yevmiye müezzin olan Receb'in vefatı sonrası boşalan yere yapılacak atama ile alakalı izlenen yoldan haberdar oluyoruz. Boşalan müezzinlik cihetine Namçeli(?) ümerasından merhum Matur Molla Mustafa oğlu Mehmed'in kulları arasından imanlı ve dürüst birinin ataması istenmiştir²¹².

Musa Paşa Vakfıyla alakalı ikinci belgemiz H. 16 Zilhicce 1267/M. 12 Ekim 1851 tarihlidir. Musa Paşa'nın Karaköy'de yaptırdığı caminin hatip ve mütevellisi Cebecioğlu Ali, Göl Köyünden Süleyman Çelebi oğlu Süleyman tarafından camiye hatip olanlara vakfettiği; Gülen Köyündeki gölde bulunan kamışların haksız yere biçildiği iddiasıyla davacı olmuştur. Davalı Kasabalar Köyünden Arabacioğlu Mehmed bin Mehmed iddiaları reddetmiştir. Bunun üzerine mahkeme mütevelliden iddiasını ispatlamasını istemiştir. Mütevellide Karaçayır Mahallesinden Çukadar Ahmed Ağa ile Ilıca ve Göl köyleri muhtarı Civelekoğlu Hasan Ağa ibn Hasan'ı şahit olarak göstermiştir. Şahitlerde mütevellinin ifadesini doğrulamışlardır²¹³.

Belgede davanın sonucunda mütevellinin iddiasını ispatlaması dışında, mahkeme sonucunda verilen kararlara dair başka bilgi vermemektedir.

Belgemizden kamışın o dönemde ekonomik bir değerinin olduğunu öğrenmekle beraber; Ilıca mevziinde kurulan caminin çevresine yapılan evler neticesinde bir köy haline geldiğini anlamaktayız. Kamışın özellikle o dönemde ekonomik değeri göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bu gün bile şark odası diye nitelendirdiğimiz odalarda kullanılan yastıkları iç malzemesini kamışlar oluşturmaktadır. Ayrıca sepet ve hayvan yemi olarak da kullanılmaktaydı. Özellikle kalem olarak kullanılan ve daha çok hattatlar tarafından kullanılan kamıştan kalemler az da olsa hala varlığını hala devam ettirmektedir²¹⁴. Kamışın kullanıldığı diğer bir alanda müzik aleti olan neyin ana malzemesi olmasıdır. Bilindiği gibi günümüzde Mevlevi müziklerin vazgeçilmezi olan ve Mevlevilerle özdeşleşmiş olan ney, dokuz boğumlu kamışlardan yapılmaktaydı²¹⁵.

²¹² Bolu Ş.S., 6608, s. 88.

²¹³ Bolu Ş.S., 6674, s. 7.

²¹⁴ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Cilt 2, Kubbe Altı Yayınları, İstanbul 2005, s.1542.

²¹⁵ a.g.e, s.2342.

Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, caminin kuruluşundan yüz yetmiş yıl sonra, çevresinde ev olmayan Ilıca artık bir köy haline gelmiştir. Köyün muhtarının aynı zamanda Göl köyünün de muhtarı olması, Ilıca'nın büyük bir köyden çok orta büyüklükte bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir.

Musa Paşa Vakfı ile alakalı üçüncü ve son belgemiz H. 20 Zilkade 1280/M. 27 Nisan 1864 tarihli'dir. Belgemizde Karaköy'de Musa Paşa tarafından yapılan camiinin hatip ve müezzinlik vazifeleri yanında vakfın tevliyetini de tasarruf eden Hasan ve Ali bin Mehmed kardeşlerden, Hasan vefat etmiştir. Hasan'dan boşalan hisseye kardeşi Ali talip olduğu gibi, kendisine ait olan nısf hisseyi de Hacı Ali Efendizade Ahmed Şükrü Efendi bin Mustafa Efendi'ye bırakmak istemiştir. Evkaf Müdürü Raif Efendi'nin de dâhil olduğu heyet tarafından yapılan mülakat neticesinde, yirmi yaşındaki Hacı Ali Efendizade Ahmed Şükrü Efendi'nin hisseye mutasarrıf olması onaylanmıştır²¹⁶.

Hasan'ın vefatı sonrası, kardeşi Ali'nin ağabeyinin hissesine talip olup, kendi hissesini de Hacı Ali Efendizade Ahmed Şükrü Efendi'ye bırakmak istemesi; Hasan'ın hissesinin vakıfta kimin yönetici olacağını da belirleyen kısım olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ali'nin kendi hissesi yanında ağabeyinin de hissesini istememesi, gelirlerinin iyi olduğunu düşündürmektedir. .

Musa Paşa vakfının inşa ettiği iki caminin tarihi seyirleri akıbeti hakkında daha fazla bilgi olmaması, camilerin sicillere yansıtacak önemli bir sorunla karşılaşmadıklarını düşündürmektedir.

2.6. Mustafa Paşa

İsfendiyar oğullarından Kızıl Ahmed Bey'in torunu ve Mirza Paşa'nın oğludur. Enderun'da kapıcıbaşılık ve mirahorluk yapmıştır. H. 962 /M. 1555'te Rumeli Beylerbeyi olmuştur. Beş yıl sonra yani H. Muharrem 969/M. Eylül 1561' de

²¹⁶ Bolu Ş.S., 6701, s. 103.

vezir-i hamseliğe yükselmiştir. Malta'yı fethetmekle görevlendirilmiştir. Ancak H. 972/M. 1564'de Malta'yı fethedemediği için paşa emekliliğe sevk edilmiştir. Hac farızasını yerine getirmek için gittiği Mekke'de, H. 976/M. 1564'de Arafat dağındayken vefat etmiştir. Mustafa Paşa'nın Musa Paşa adına bir ağabeyi ve Şemsi Ahmed Paşa adlı bir de kardeşi vardır. Ayrıca üç oğlu ve bir de kızı vefatından sonra mirasçıları olarak kalmıştır²¹⁷.

V.G.M.A'daki Mustafa Paşa ibn Mirza Paşa Vakfı'na ait, H. 981/M. 1573–1574 tarihli vakfiye, Bolu Kadısı İbrahim el-Kadı tarafından kaleme alınıp tescil edilmiştir.²¹⁸ Bu vakfiye vâkıfın ölümünden sonra, muhtemelen çocukları ve kardeşi Şemsi Ahmed Paşa tarafından tescil ettirilmiştir. Çünkü Mustafa Paşa, 1568'de hac için gittiği Mekke'deki Arafat dağında vefat etmiştir²¹⁹.

Mustafa Paşa Vakfına ait mülkleri incelerken, bunları öncelikli gelir getiren mülkler ve hizmet amaçlı mülkler diye iki sınıfa ayırdıktan sonra; gelir getiren mülkleri de İstanbul ve Bolu şubeleri şeklinde inceleyeceğiz. Hizmet hedefli inşa edilen kurumlar sadece Bolu'da yer aldığı için, bir başlık altında ele alınacaktır²²⁰.

Mustafa Paşa'nın vakfına akar olması için vakfettiği mülklerin İstanbul'daki bölümünü şöyle sıralayabiliriz: Hızır Bey Mahallesi, Molla Hüsrev Mahallesi, Cibali Kapısı Kurbunda ve Hasköy'de olmak üzere toplam dört ev vakfedilmiştir. Hızır Bey Mahallesi ve Molla Hüsrev Mahallesiindeki iki habbaz dükkânında bağlamıştır. Vâkıfın bağışladığı evler içinde en büyük olanı Hasköy'dekidir. Bu ev: bir kasır, bir kayık çekecek yeri, üstünde iki bab çardağı, altında ve yanında tahtapoşu olan bir yapıdır. Bunların dışında Balıkpazarı kurbunda bir kayıkthane ve Üsküdar'da kayık çekilecek altı mahzen vakfa bağışlananlar arasındadır. Hasköy'deki evin yanında bulunan ve bir çardak, bir mahzen, dört bab malyova hücre, iki kiremit fırını ve altı kıta kiremit harmanından oluşan kiremit fabrikası da, vakıf envanterine geçirilenler arasında sıralanmıştır. Yine Üsküdar'daki bir arpa mahzeni de vakfa bırakılmıştır²²¹.

²¹⁷ Mehmed Süryyâ, *a.g.e.*, c. VI/I, s. 445.

²¹⁸ V.G.M.A., V.D. 579, s. 163. sr. 79.

²¹⁹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. IV, s. 445.

²²⁰ V.G.M.A., V.D. 579, s. 163. sr. 79.

²²¹ V.G.M.A., V.D. 579, s. 163. sr. 79.

Mustafa Paşa Vakfının Bolu'daki akarlarını da şöyle sıralayabiliriz: Taraklıborlu, Sözüküresi ve Bolu merkezde toplam üç çifte hamam ve merkezdeki diğer bir hamam ile birlikte toplam, dört hamam vakıf dökümlerine geçirilmiştir. Darıyeri adlı yerdeki kervansaray ve içindeki otuz beş dükkân ve Virancik'teki iki değirmen de vakfedilmiştir. Ayrıca Sarraçlar hamamının kurbunda ki dokuz odalı han ile hanın karşısında yer alan on oda ve dört dükkândan oluşan diğer bir handa vakfa bırakılmıştır. İki memlaha, altı ulvi bakkal, iki balandoz dükkânı, bir börekçi dükkânı, bir helvacı dükkânı, iki bezzaz dükkânı, bir kısım saraç dükkânı olan dokuz dükkânın yanı sıra; sayısı verilmeyen sarraç ve hayat dükkânlarında vakıf envanterine geçirilmiştir. Devrek'teki pazargahta buluna dükkânlar, hayvanlar ve pazarın çevresindeki araziler vakfedilmiştir. Hendek'teki han ve Darıyeri'ndeki arazilerden elde edilen mahsulde vakfa akar olarak aktarılmıştır²²².

Mustafa Paşa'nın Bolu'da inşa ettirdiği hayır kurumları ise: Taşköprü'de bir camii, Hendek'te bir imaret, Darıyeri'nde bir kervansaray ve yanında da bir cami daha inşa ettirdiği görülür. Bolu merkezinde ise: Bir medrese ve mektebin yanında, kaplıcada bir çeşme ve şadırvan inşa ettirmiştir²²³.

Mustafa Paşa Vakfisi'nde yukarıda sıraladığımız mülklerden elde edilecek gelirlerin harcanacağı yerleri de şöyle sıralamıştır: Vakıf yöneticisi olan mütevellî yedi akçe yevmiye alırken; nazıra beş, cabiye beş ve kâtibe de iki akçe yevmiye bağlanmıştır. Bolu'daki camide çalışan imam dört akçe alırken; hatipi dört, müezzini iki, kayyımı bir, siracısı bir, üç devirhanın her biri bir, ser-mahfil bir, levazım-ı şumunu bir, sala müezzinine nim ve muarriye nim akçe ücret ödenmektedir²²⁴.

Vâkıf, imarete çalışanların ücretleri de şöyle tespit edilmiştir: İmaret şeyhine iki akçe verilirken; aşıra üç, habbaza iki, kilerciye iki, kaseşoya bir ve hancıya bir akçe yevmiye maaş verilmektedir. İmaretin yöneticisi olan şeyhin aşırdan daha düşük bir ücret alması: ast üst ilişkisini etkileyebilecek bir yönü olduğu kadar, maaşların yapılan işin ağırlığına göre tespit edildiğini göstermesi açısından da önemlidir. İmaretin kurbunda bulunan caminin imamı ise, üç akçe ücret ödenmektedir.

²²² V.G.M.A., V.D. 579, s. 163. sr. 79.

²²³ V.G.M.A., V.D. 579, s. 163. sr. 79.

²²⁴ V.G.M.A., V.D. 579, s. 163. sr. 79.

Darıyeri'nde ki caminin hatibi iki akçe alırken, müezzini de iki akçe yevmiye almaktadır²²⁵.

Mektepte çalışan muallime üç akçe yevmiye verilirken, muallim halifesine de iki akçe ücret ödenmektedir. Yavlı kazasındaki Ilıca'da bulunan muallimhane de görev yapmakta olan muallime de günlük iki akçe maaş verilmektedir²²⁶.

Darıyeri Köyü'nün cabisine bir akçe ödeme yapılırken, Eski Cami'deki muarife de Cuma günleri okuduğu dualar karşılığında bir akçe yevmiye ödenmektedir. Altı türbedar ve huffazın her birine bir akçe ücret verilirken, ayrıca okuyacakları dualar karşılığında da kişi başı birer akçe daha almalarına karar verilmiştir. Taşköprü'de bulunan camideki görevlilerin maaşları, Taraklıborlu ve Sözüküresi'ndeki çifte hamamların gelirleriyle finanse edilecektir. Ayrıca Devrek'teki pazarda Şeyh Bedrettin adlı şahsa, dört dükkânı için yıllık dört flori kiralama bedeli ödenecektir. Hendek'teki kaldırımların tamiri için de, vakıftan üç akçe akar ayrılmıştır. Aşure gününde ise, eytamdaki fakirlere ve miskinlere etli yemekler pişirilerek ziyafet verilmesi vâkıfın şartları arasında yer almıştır. Vâkıf ayrıca, eytamdaki fakir elli yetime her bayramda elli flori harcanarak baştan ayağa cedid libasla donatılmasını da vakıf giderleri arasında sıralamıştır. Tüm bu harcamalar yapıldıktan sonra kalan fazla gelir olursa, bu miktar da vakıf mallarının tamirine harcanacaktır. Şayet tamiratların tamamlanmasından sonra da, vakfın hala fazla parası varsa; vakıf zor duruma düştüğünde geri ödemeleri şartıyla, diğer vakıfların desteklenmesi için harcanması istenmiştir. Olur ki bir gün vakıf yıkılır ve yeniden yapımına imkân olmazsa, vakıf gelirlerinin fakirlere ve miskinlere harcanması da vâkıfın şartları arasında sıralanmıştır²²⁷.

Medresenin müderrisi olan Abdullah, medreseye yöneticilik yapması yanında; medresenin diğer vakıf kurumlarından bağımsız olarak çalışmasına da özen göstermesi istenmiştir²²⁸.

Vakfın işleyişini sağlamak, gelir ve giderlerini düzenlemek, personelin çalışma ve özlük haklarıyla alakadar olma gibi işleri yürüten mütevelliliğe ise, Yusuf bin Abdullah getirilmiştir²²⁹.

²²⁵ V.G.M.A., V.D. 579, s. 163. sr. 79.

²²⁶ V.G.M.A., V.D. 579, s. 163. sr. 79.

²²⁷ V.G.M.A., V.D. 579, s. 163. sr. 79.

²²⁸ V.G.M.A., V.D. 579, s. 163. sr. 79.

Hendek'teki imarete yapılacak yemeklerin günlük listesi ile bu yemekler için yapılacak harcama miktarları şöyle verilmiştir: “*âmm-e-i fukarâ ve ebnâ-i sebîle ziyâfet için münâvebe ile bir gün yahni ile buğday çorbası ve bir gün pirinç çorbası ve yevm-i hamîs de çorba yerine dane pilav tabh olunup buğday çorbası fevtinden iki çarpık munakkâ hinta ve pirinç çorbası nöbetinde bir keyl-i munakkâ pirinç ve yevm-i hamîsde olan dane pilâv için dört keyl pirinç ve beş vukiyye yağ virüle ve cümle eyyâm-ı senede et'ime-i merkûme lahm-ı semîn yahni ile tabh olunup ve hasseten altı ay şitâda lahmin yağı kalîl olmak ile ta'âm cerb olmak için yüz vukiyye yağ virüle ve yevm-i mezbûr yahni için on altı akçelik lahm-ı semîn virüle ve yevmî hubz için bir kile ve bir çarpık-i sâfi hinta virüle ve senevî et'ime-i mezbûrenin levâzımından olan nemek ve biber ve nohud ve hatab sâir kazgan ve evânî kalayına cümle bin akçe sarf olına*”denilerek, imaret mutfağının işleyişi düzenlenmiştir²³⁰.

1573'te İstanbul'da bir akçe ile çalışan düz bir işçinin aldığı ücret, günümüzde 5,8 ytl'ye denk gelmektedir.²³¹ Vakıf çalışanlarından en yüksek ücreti 7 akçe ile mütevellî almaktadır. Onu beş akçe ile nazır ve cabi takip etmektedir. Yedi akçe yevmiye alan mütevellînin günümüz parasıyla günlük ücreti 40,6 ytl 'dir. Beş akçe alanların yevmiyesi ise, 29 ytl'ye denk gelirken; günlük dört akçe alanın ücreti de 23,2 ytl'ye denk düşmektedir. Vakıf bünyesindeki çalışanlardan üç akçe alanların yevmiyeleri 17,4 ytl'ye denk gelirken; iki akçe alanların 11,6 ytl'ye ve bir akçe alanlarında günlük ücreti 5,8 ytl 'ye denk gelmektedir. Yine yukarda ki rakamlarla mütevellînin aylık maaşı 1218 ytl olurken; beş akçe alanların maaşı 870 ytl, dört akçe alanların 696 ytl, üç akçe alanlar 522 ytl, iki akçe alanlar 348 ytl ve bir akçe alanların da aylık maaşları 174 ytl olmaktadır.

Vakfın bünyesinde yedi akçe ile çalışan bir, beş akçe ile çalışan iki, dört akçe ile çalışan iki, üç akçe ile çalışan dört, iki akçe ile çalışan on beş ve bir akçe ile çalışan personel sayısı on olarak çıkmaktadır. Vakıfta çalışan bu otuz dört kişiye günlük, toplam yetmiş yedi akçe ücret ödenmektedir. Bu rakamın Türk lirası bazında karşılığı ise 446,6 ytl olmaktadır. Bu rakamların vakfa aylık maliyeti 13,398 ytl olurken; yıllık personel gideri 160.776 ytl olarak çıkmaktadır. Ayrıca kaldırımların

²²⁹ V.G.M.A., V.D. 579, s. 163. sr. 79.

²³⁰ V.G.M.A., V.D. 579, s. 163. sr. 79.

²³¹ Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469–1998*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2000, s. 69.

tamiri için ayrılan aylık üç akçenin toplam fiyatı olan 208,8 ytl'de, yukarıdaki rakama eklendiğinde vakfın yıllık 160.984.8 net gideri olduğu görülür. Bunlara ilaveten her yıl çocukların giydirilmesi için elli flori ve dükkân kirası içinde dört flori harcama yapılmaktadır. Bu rakamlar vakfın görünen harcamalarıdır. Ayrıca vakfın bir kısım mutfak harcamalarının karşılanması için yıllık 1000 akçe ayrılmıştır. Bu rakamında günümüz değeri 5800 ytl olmaktadır. Vakfın mutfak harcamalarının önemli bir kısmını maalesef öğrenemiyoruz. Ayrıca Taşköprü Cami çalışanlarına ödenen maaş miktarını da bilmiyoruz.

Görüldüğü üzere vakıfta sayısı bilinen çalışanların toplamı otuz dördtür. Personeli hakkında bilgi verilmeyen camiler, hamamlar, hanlar ve değirmenler de çalışanların sayısını da on altı kabul ettiğimizde; vakıfta çalışanların toplam sayısını elli olarak verebiliriz. Bu çalışanların ez üç kişilik bir ailelerinin olduğunu göz önüne alırsak; vakfın, Bolu'da iki yüz kişilik bir nüfusun geçimlerini sağladıkları bir ekmek kapısı olduğu görülür.

Yukarıda değindiğimiz gibi çalışanlara ve ailelerine geçinme imkânı sunan vakıf, aynı zamanda birçok insanın ihtiyaç duyduğu hizmeti onlara ulaştırmaktadır. Vakıf: medrese, mektep, muallimhaneler ile eğitim alanında; dükkânlar, hanlar, pazar ve değirmen gibi işletmeler ile iktisadi hayata; hamamlar ile sosyal hayata; camiler ile dini ve toplumsal hayata yönelik faaliyetleriyle boy göstermektedir. Özellikle de dükkânların sunduğu hizmetlerin çeşitliliğine baktığımızda, halkın ihtiyaç duyabileceği maddelerin temininde vakfın sağladığı kolaylık rahatlıkla görülebilir.

2.7. Şemsi Ahmed Paşa

İsfendiyar oğullarından Kızıl Ahmed Bey'in torunu ve Mirza Paşa'nın oğludur. Çocukluk dönemlerinde Sultan I. Selim'in hizmetinde bulundu²³².

²³² Mehmed Süryyâ, *a.g.e.*, c. I, s. 189.

Enderun'da avcı başı, bölük ağası, müteferika ve sıpahiler ağası vazifelerini yürütmüştür. H. 958/M. 1515'de Şam Beylerbeyliği yapmıştır. H. 962/M. 1555'de Anadolu ve daha da yükselerek Rumeli Beylerbeyi olmuştur. Sultan II. Selim'e vezirlik ve arkadaşlık etmiştir. Sultan III. Murat döneminde devşirme usulünü düzenlemekle görevlendirilmiştir. H. 988/M. 1580 yılında vefat etmiştir²³³.

Üsküdar iskelesi yanında yaptırdığı cami ve medresenin bulunduğu yere defnedilmiştir. Yaptırdığı caminin inşaatı öldüğü yıl tamamlanmıştır. Hikâye ilmine vakıf olduğu gibi çok da iyi bir şairdir. Oğlu Mehmed Paşa'dır²³⁴.

İsfendiyoğulları ailesinden Şemsi Ahmed Paşa'da ağabeyleri Musa Paşa ve Mustafa Paşa gibi Bolu'yu merkeze alan bir vakıf kurmuştur. Şemsi Ahmed Paşa ibn-i Mirza Paşa'ya ait vakfiyeye, Bolu şerriye sicil defterlerinde yaptığımız taramalarda ulaşamadık. Vakıf defterlerindeki taramalarımızda da bir sonuç alamamıştık. Ancak süremizin çok daraldığı bir dönemde Şemsi Ahmed Paşa'ya ait vakfiyenin, müstakil bir defter olduğu ve V.G.M.A' deki yüz dokuz nolu kasada muhafaza edildiğini öğrenmiş bulunuyoruz. 1489 numaralı ve yüz beş sayfalık vakfiye süremizin çok kısıtlı olması nedeniyle ilerleyen bir tarihte incelenmek üzere ertelenmiştir.²³⁵

Bolu şerriye sicillerinde yaptığımız taramalar neticesinde ulaştığımız ilk belge evlâd-ı vâkıftan Mehmed Bey bin Ahmed Paşa'nın ölen oğlu Ahmed Bey adına tescil ettirdiği H. 11 Rebiü'l-evvel 1119/M. 12 Haziran 1707 tarihli vakfiyedir. Mehmed Bey, oğlunun terekesinden üçte birlik bölümünü yani altmış kuruşu ayırarak onun adına vakfetmiştir. Kurulmuş olan bu para vakfının sermayesi olan altmış kuruş, Şemsi Ahmed Paşa vakfi'nin mütevellisi Mahmud bun Mustafa'ya teslim edilmiştir. Vakıf, paranın mütevellisi tarafından onu on bir buçuk hesabıyla ya da kuvvetli bir rehin karşılığı işletilmesini istemiştir.²³⁶

Mütevellinin kontrolünde işletilecek olan bu paradan elde edilecek gelirle bir hafız tutulması istenmiştir. Şayet hafız yoksa Kur'an-ı Kerimi okumayı bilen bir şeyhü'l-kuranın tutulması şart koşulmuştur. Bu şeyhü'l-kura her perşembe ve cumartesi günleri, Şemsi Ahmed Paşa'nın yaptırmış olduğu camide Kur'an

²³³ Mehmed Süryyâ, *a.g.e* , s. 189-190.

²³⁴ Mehmed Süryyâ, *a.g.e* , s. 190.

²³⁵ V.G.M.A., V.D. 1489.

²³⁶ Bolu, Ş.S., 6616, s. 38.

okumakla görevlendirilmiş olacaktır. Yapmış olduğu hizmetler karşılığında aylık bir zolata maaş verilmesi uygun görülmüştür. Adı geçen mütevellide bur kuruş maaş karşılığında vakfa nazırlık edecektir. Mütevellinin vefatından sonra nazırlık yetkisi Mehmed Bey'in soyundan gelen evlâd-ı vâkıfa devredilecektir. Nazırlık yapan evlâd-ı vâkıfın yetkileri arasında mütevelliyi ve şeyhü'l-kurayı azletmekte vardır. Vakfın zarara uğratılması durumunda ise, zarar karşılanıncaya kadar o kişiye maaş ödemeyecektir.²³⁷

Vakfın izinsiz yapılan satışlar nedeniyle, ilk tecrübesi, büyük zarara uğramak olmuştur. Vakıf yöneticisi bu durum karşısında en yüksek yargı organı olan Divan-ı Hümayuna başvurmuştur.

H. evahir-i Muharrem 1129/M. Ocak 1717 tarihli bilgemizde vakıf mütevellisi Mehmed, bu konuyla alakalı şikâyet dilekçesini direkt İstanbul'a göndermiştir. Şikâyet dilekçesinde müteveli, icareti muacceli ve icare-i müeccele usulüyle kiraya verilmiş menzil ve dükkânların izni olmadan kiracılar tarafından alınıp satıldığını aktarmıştır. Bu izinsiz satışlar nedeniyle vakfının büyük zararlara uğramasından yakınmıştır.²³⁸

Divan-ı Hümayunda ili alınan şikâyet dilekçesi neticesinde, Bolu kadısına sert bir uyarı yapılmıştır. Gelen emirde Bolu kadısına, vakfa göz kulak olması ve vakıf malının izinsiz alınıp satılmasının önüne geçmesi istenmiştir. Kadı, bir daha böyle bir şeye izin vermemesi yönünde kesin bir dille uyarılmıştır.²³⁹

Konuyla alakalı H. 21 Cemaziye'l-evvel 1263/M. 7 Mayıs 1847 tarihli belgemizde, kiracıların tasarruf haklarını mütevellinin izni dâhilinde devrettiğini görmekteyiz.²⁴⁰

Şemsi Ahmed Paşa Vakfı'nın Sultan Hamamı diye bilinen çifte hamamının mutasarrıfı Hüseyin Bey kerimesi Şerife Hanım vefat etmiştir. Mirasçıları olan Hasan Bey, es-Seyyid Hüseyin Bey, es-Seyyid Ahmed Tahir Bey ve Şerife Zeliha Hanım kendilerine intikal eden işletme haklarının satışı için, müteveli Ruşen ağa'dan izin talep etmişlerdir. Ruşen Ağa'da yıllık kırk kuruşa kiralanmış olan

²³⁷ Bolu, Ş.S., 6616, s. 38.

²³⁸ Bolu, Ş.S., 6617, s. 60.

²³⁹ Bolu, Ş.S., 6617, s. 60.

²⁴⁰ Bolu, Ş.S., 6654, s. 76.

hamamın tasarruf hakkının; on dört bir kuruş bedelle, Alaybeyzade es-Seyyid Hasan Bey'e satılmasını onaylanmıştır.²⁴¹

H. 28 Ramazan 1254/M. 15 Aralık 1838 tarihli belgemizde vakıf mütevellisinin vakfı önemli miktarda borçlu duruma düşürdüğü için görevinden alındığı görülmektedir. Ancak evlâd-ı vâkıftan olduğu için yöneticilik hakkı saklı tutularak, yerine kaimmakam ataması uygun görülmüştür.²⁴²

Nezaret-i Evkaf-ı Hümayuna dâhil edilmiş olan Üsküdar'daki Şemsi Ahmed Paşa Vakfı'nın, yirmi akçe yevmiye ile mütevellisi olan el-Hac Abdullah ibn Mustafa Ömerzade Paşa'nın görevinden el çektirilmesine karar verilmiştir. Mütevellilik vazifesi dışında camide yaptığı hizmetlerden ötürü Mahmud Paşa Vakfı'ndan beş akçe ve Mahbelend Hatun Vakfı'ndan da beş akçe almaktadır. El-Hac Abdullah'ın görevinden el çektirilmesine gerekçe olarak; H. 1253 yılına ait muhasebe kayıtlarında vakfın, on bir bin iki yüz elli iki buçuk kuruş borçlu olması gösterilmiştir. Vakfiyede vazifesinin evlâd-ı vâkıfa bırakıldığına dair her hangi bir kayıt olmamasına rağmen, bugüne kadar uygulanan teamüller işletilerek yöneticilik hakkı saklı tutulmuştur. Bu nedenle yerine atanacak kişi müteveli olarak değil, kaimmakam-ı müteveli işe başlayacaktır.²⁴³

Boşalan mütevellilik makamına, Bolulu Velizade Ahmed ibn el-hac İbrahim'in atanmasına karar verilmiştir. Bu nedenle Bolu Naibi es-Seyyid Mehmed Naki'den ve muaccelat nazırı es-Seyyid Mehmed Galip'ten; Velizade Ahmed hakkında bilgilerin Evkaf-ı Hümayun müfettişi Mehmed Emin Asaf Bey'e yazılı olarak ulaştırmaları istenmiştir. Daha önceki tarihlerde çıkmış fermana uygun olarak, Darphane-i Amire müşiri Vezir es-Seyyid Hasip Paşa'nın Velizade Ahmed'de beratıyla birlikte evkaf defterinin de verilmesi emrine uygun olarak, H. 2 Ramazan 1254'te göreve başlatılmıştır. Velizade Ahmed'in kaimmakamlık yaparken müdahaleye uğramamamsı konusunda yetkilerde uyarılmıştır.²⁴⁴

Vakıftaki kurumlarda çalışanlar iş yoğunluğuna göre bir yada birden fazla işi birlikte yapabilmektedir. Böylelikle çalışanlar düşük ücretli birkaç işten aldıkları maaşla, daha rahat geçinebilme imkânını kazanmaktadır.

²⁴¹ Bolu, Ş.S., 6654, s. 76.

²⁴² Bolu, Ş.S., 6643, s. 29.

²⁴³ Bolu, Ş.S., 6643, s. 29.

²⁴⁴ Bolu, Ş.S., 6643, s. 29.

H. 2 Rebiü'l-ahir 1272/M. 12 Aralık 1855 tarihli belgemizde vakfin imaretinde çalışan kardeşlerin neredeyse tüm işleri birlikte üstlenmişlerdir. Bunda mesleklerin babadan oğla geçmesinin etkisi olduğu kadar, kurumun küçük olması ve yoğunluğun azlığı da bu durumun sebepleri arasında sayılabilir.²⁴⁵

Şemsi Ahmed Paşa Vakfı bünyesinde faaliyet gösteren imarette görev yapan es-Seyyid Hafız Ali ve es-Seyyid Hafız Salih ibn es-Seyyid Hafız Hüseyin kardeşler, neredeyse imaretin tüm işlerinin tek başlarına sırtlamışlardır. Bir akçeye vakilharç, üç akçeye tabbah-ı imaret, iki akçeye şakird, nim akçeye safi-i cami, bir buçuk akçeye ve bir çift fodlaya kilerci, üç akçeye ve iki fodlaya imaretin aşçısı, iki akçeye kandilci, bir akçeye ve bir fodlaya kenif ferraşı, bir akçeye iç ferraş ve bir akçeye de noktacı olan kardeşlerden, es-Seyyid Hafız Salih vefat etmiştir. Yerine bakması için mirasçıları yirmi sekiz yaşındaki es-Seyyid Mehmed İzzet, Yirmi yaşındaki es-Seyyid el-Hac Mehmed Galip, on beş yaşındaki es-Seyyid Ahmed Arif ve iki yaşındaki Abdulhalim kardeşleri adı geçen vazifeleri yapmalarına karar verilmiştir. Henüz küçük olmasına rağmen ataması yapılan Abdulhalim'in yerine, baba bir ağabeyleri vekâleten bakacaklar.²⁴⁶

H. 7 Zilkade 1277/M. 17 Mayıs 1861 tarihli belgemizde ise, yukarıdakinden farklı bir durum karşımıza çıkmaktadır. Zira ölen hatibin yerine teamüllere uygun olarak erkek çocukları atanacakken, çocuklar yeterli ehliyeteye sahip olmadıklarını belirterek beratlarını kadiya teslim ediyorlar.²⁴⁷

Bolu'nun Kuşçular köyündeki Şemsipaşazade Mustafa Bey Mescidi'nde, hatiplik yapan Mehmed Halife bin Ahmed vefat etmiştir. Evlâd-ı vâkıftan Şemsipaşazade Hüseyin'inde minber vaazı verdiği mescidin hatiplik vazifesine, müteveffanın çocuklarının atanması uygun görülmüştür. Ancak, Ahmed, Mehmed, İbrahim ve Mustafa adlı kardeşlerden, Ahmed ve Mustafa birbirini mütakif hayatlarını kaybetmişlerdir. Mehmed ve İbrahim kardeşlerde kendilerine yapılan teklifi, hatiplikle uzaktan yakından ilgilerinin olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Kardeşler babalarından kendilerine intikal eden beratı da kadiya teslim etmişlerdir.²⁴⁸

²⁴⁵ Bolu, Ş.S., 6683, s. 96.

²⁴⁶ Bolu, Ş.S., 6683, s. 96.

²⁴⁷ Bolu, Ş.S., 6691, s. 41.

²⁴⁸ Bolu, Ş.S., 6691, s. 41.

Mehmed Halife'den boşalan hatiplik vazifesine, Semerkant mahallesinde ikamet eden otuz yaşında ve askerliğini yapmış olan el-Hac Hüseyin Efendizade Hafız Mehmed Nuri Efendi ibnü'l-mezbur el-Hac Hüseyin Efendi'nin atanmasına karar verilmiştir. Evkaf Müdürü Lütfullah Efendi'nin de hazır bulunduğu heyetçe yapılan imtihandan sonra, Hafız Mehmed Nuri Efendi'nin gerekli ehliyeteye sahip olduğu görülerek, atanmasına onay verilmiştir.²⁴⁹

Vakıf çalışanlarının H. 7 Rebü'l-ahir 1282/M. 30 Ağustos 1865 tarihli peş peşe kaleme alınan iki belgedeki görevlerinden ayrılma biçimleri de enteresandır. Çünkü her iki belgede da taraflar yapmakta oldukları vazifelerini Ahmed Raif adlı şahsa bırakmak istemekteler²⁵⁰

İlk belgemizde, Şemsi Ahmed Paşa vakfından üç akçe ve bir fodla ücretle kayyımlık vazifesini yapan Derviş bin Mustafa'nın kendi rızasıyla görevden ayrılmak istediği görülmektedir. Ancak Derviş, ayrılmadan önce vazifesini vakıfta ferraşlık ve kayyımlık yapan Hamuruzade Ahmed Raif Efendi ibn Salih'e bırakmak istediğini ifade etmiştir. Bolu meclisinde Evkaf Müdürü Raif Efendi'nin de yer aldığı heyette beratını teslim etmesinden sonrdı göreve Ahmed Raif'in getirilmesi için arz kaleme alınmıştır.²⁵¹

İkinci belgemizde ise, günlük dört akçe ve iki fodla maaşla, Şemsi Paşa Camisinde imamlık yapan Mehmet İzzet Efendi ibn Salih Halife'nin görevini vakıfta çalışan kardeşine devretmek istediği görülmektedir. Mehmed İzzet Efendi'nin talebi doğrultusunda vakıfta ferraşlık ve kandilcilik yapan Hamurizade Ahmed Raif Efendi'nin imam olarak atanması uygun görülmüştür. Bolu meclisinde Evkaf Müdürü Raif Efendi'nin de yer aldığı heyetçe imtihan edilen Ahmed Raif'in gerekli ehliyeteye sahip olduğuna karar verilerek, İstanbul'a arz gönderilmiştir.²⁵²

Şemsi Ahmed Paşa Vakfı'nın H. 20 Şaban 1308/M. 31 Mart 1891'e geldiğimizde, bir mütevellisinin olmadığı ve vakfın tüm işlerinin Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun tarafından yürütüldüğünü görüyoruz. Bu nedenle Belediye Reisi Mustafa Efendi Hafafzade Mustafa Bey'in talebi Bolu mahkemesinde değerlendirilirken;

²⁴⁹ Bolu, Ş.S., 6695, s. 41.

²⁵⁰ Bolu, Ş.S., 6702, s. 116.

²⁵¹ Bolu, Ş.S., 6702, s. 116a.

²⁵² Bolu, Ş.S., 6702, s. 116b.

vakfı temsilen, Bolu sancağı Evkaf Müdürü İbrahim Rakım Efendi hazır bulunmuştur.²⁵³

Belediye reisi yanında Akmescit ahalisinden Genceklioğlu Nazif Ağa, Karaçayır mahallesinden Yağcıoğlu İbrahim Efendi, Gölyüzü mahallesinden Petrok Hafızzade Şükrü efendi ve imaret mahallesinden Kazazzade Mehmed Efendi gibi ileri gelen şahsiyetlerle mahkemeye başvurmuştur. Şikâyet konusuyla, Bolu Belediyesinin işlerini göreceği ve düzenleyeceği kendine mahsus bir dairesinin olmayışıdır. Bu nedenle belediyenin şimdiye kadar farklı kişilere ait han ve kahvehane üzerlerini kiralayarak, işlerini görmeye çalıştığının dile getirmişlerdir. Belediye reisi, belediyenin artık müstakil bir binaya ihtiyaç duyduğunu, bunun için en uygun yerin Şemsi Paşa vakfının tamirine gcünü yetmediği gözde mağazasının yeri olduğunu ifade etmiştir. Belediye binası için çok uygun olan bu yer için, vakfa yeterli gelecek miktarda icare-i muaccele ve icare-i müeccele ödeyerek, burayı kiralamak niyetlerini açıkça beyan etmişlerdir.²⁵⁴

Reis, bu isteklerini R. 30 Ağustos 1306/M. 11 Eylül 1890'da Bolu valisine de ilettiklerini kaydetmiştir. Belediye meclisinin adı geçen yeri elli kuruş icare-i müeccele ve beş yüz kuruşta icare-i muaccele ödenmesine karar verdiğini de sözlerine eklemiştir. Ayrıca bu kararın R. 30 Ağustos 1306'da evkaf müdürüne ve defter-i hakani memurluğuna da iletildiğini belirtmiştir.²⁵⁵

R. 6 Teşrin-i evvel 1306M. 18 Ekim 1890'da evkaf nazırı teklife olumlu cevap vererek, yıllık elli kuruş peşin ve beş yüz kuruş taksitli kiralama işleminin vakıf içinde çok faydalı olduğunu dile getirmiştir. Mahkemede iki tarafın anlaşması üzerine H. 20 Şaban 1308'de belediye binasının yapımı için gerekli olan ruhsatı vermiştir.²⁵⁶

Vakfiyesini inceleyemediğimiz Şemsi Ahmed Paşa vakfını doğal olarak tüm mal varlıklarından, çalışan personel sayısından, gelir ve giderlerinden ayrıntılı olarak bahsedemiyoruz. Ancak Bolu şeriiye sicilleri üzerinde yaptığımız taramalarda bize önemli ipucu verecek belgelere ulaştık.

²⁵³ Bolu, Ş.S.,6804, s. 32.

²⁵⁴ Bolu, Ş.S.,6804, s. 32.

²⁵⁵ Bolu, Ş.S.,6804, s. 32.

²⁵⁶ Bolu, Ş.S.,6804, s. 32.

Bolu şeriiye sicil defterlerindeki bilgilere göre vakfın Bolu'da tespit edilen mal varlıkları şunlardır: Bir hamam ile sayısı bilinmeyen dükkân ve menziller vakfın gelir getiren mülklerini oluşturmaktadır. Vakıf bünyesindeki hayır kurumları da bir cami ve imaretten müteşekkildir. Ayrıca evlâd-ı vâkıfın kurduğu bir para vakfı ve inşa edilen bir mescitte vakıf bünyesinde faaliyet göstermektedir.

Vakıf yöneticilerin, vakfın haklarını korumada genel olarak dikkatli davrandıkları söylenebilir. Hatta bundan dolayı Bolu'daki yöneticiler pas geçilerek, direkt merkezdeki yöneticilere şikâyetle bulunmuşlardır. Vakıf yöneticileri arasında azda olsa evlâd-ı vâkıf olmasına rağmen, vakfı zarara uğratanlar da olmuştur. Bu gibi durumlarda, vakıf yöneticileri görevden uzaklaştırılmaktadır. Şayet evlâd-ı vâkıftansa hakkı saklı kalmak şartıyla görevi bırakmaları istenmektedir.

Çalışanların çok sayıda vazifeyi birlikte yaptıkları görülmektedir. Bu görevler babadan oğla geçtiği içinde genellikle aynı aile, uzun bir süre aynı vazifeyi yürütmektedir. Bu nedenle bazen ailenin bir ferdi çok sayıda görevi yapmak zorundayken, bazen de çok sayıda kardeş bu vazifeleri aralarında pay ederek çalıştıkları görülmüştür. Çalışan kendi istekleriyle görevlerinden ayrılabilirdikleri gibi, onaylanması şartıyla yine kendi istekleriyle haklarını bir başkasına da devredebilmektedir. Hatta içlerinde ehil olanlar, cami yede mescitte vaaz verebilmektedir.

Elimizdeki belgelere göre vakıf hiç tamirat görmemiştir. Ama bu tamirata ihtiyaç duymadığı anlamına gelmemelidir. Son dönemlerde vakıf nezaretçe yönetildiği için bir mütevellisi yoktur. Ekonomik olarak da yıkık olan vakıf dükkânlarını tamir edemeyecek kadar zayıf durumdadır. Bu nedenledir ki yıkık dükkânların arsası belediyeye kiralandırılarak vakfa gelir temin edilmeye çalışılmıştır.

2.8. Tavil Mehmed Paşa

Osmanlı Devleti'nin en önemli sadrazamlarından biri olan Sokullu, Bosna'da Vişegrad Kazası'nın Rudo Nahiyesi'nin Sokoloviç Köyü'nde doğdu. Hristiyan adı Bayo'dur. Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusundan sonra Bosna'ya devşirme vazifesi ile gönderilen rikabdar ve yaya-başı zümresinden Yeşilce Mehmed Bey bu köye de gelerek 15–16 yaşlarında olan Sokullu'yu da beğenerek, ailesini de ikna etmek suretiyle, devşirme olarak Edirne'ye getirmiştir. Diğer devşirmelerle birlikte Edirne'ye getirilen Sokullu, Kanuni tarafından beğenilerek Edirne Sarayı'nda talim ve terbiyesine başlanmak üzere eğitime alınmıştır. Mehmed adını alarak Edirne Sarayı'nda bir süre kaldıktan sonra, İstanbul'da Saray-ı Amire'deki küçük odalara alınarak padişahın hizmetine ayrıldı. Hizmetlerinde gösterdiği başarılar neticesinde kısa sürede rikâbdârlık daha sonra çuhadârlık ve önemli bir vazife olan silahtarlığa getirildi. Sokullu Mehmed, Bosna'da bulunan ailesini de İstanbul'a getirdi. Babası müslüman olarak Cemalettin Sinan Bey ismini alırken, getirdiği amcazadeleri de Galata Sarayı'nda padişahın hizmetine almıştır.²⁵⁷

Sokullu ilerleyen zamanlarda daha da yükselerek önce sarayda çaşnigir-başı, 1541 seferinde de büyük kapıcı-başılık gibi yüksek vazifeleri üstlenmiştir. Barbaros Hayrettin Paşa'nın vefatından sonra 1546'da taşrada ilk önemli vazifesi olan sancakbeyliği payesi ile iki sene kadar kaptan-ı deryalık yapmıştır. İran seferinden sonra Semiz Ali Paşa'nın Mısır Beylerbeyliğine getirilmesiyle, vezaret rütbesiyle Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilmiştir. 1547'de Avusturya ile Erdel meselesi yüzünden bozulan ilişkiler nedeniyle harekât için Rumeli Beylerbeyi sıfatı ile Sokullu Mehmed Paşa görevlendirildi. Sokullu emrindeki yaklaşık 80 bin kişilik ordu ile 1551'de, Tuna ve Titel yakınlarındaki Tisze nehrini geçerek Erdel'e girdi. Bu sefer sırasında sırasıyla Beçe, Beçkerek, Çanad dâhil olmak üzere, on iki kale Osmanlı Devleti topraklarına katıldı. Bir yıl sonra 1552'de Tımaşvar'ın fethinde ve Macaristan'ın kuzeyindeki Eğri muhasarasında yer aldı. Ahmet Paşa'nın Gürcistan üzerine yaptığı seferde de görev almış, sefer sonunda Amasya'ya gelen padişah Divan-ı Hümayun'da üçüncü vezir olarak Sokullu'ya görev vermiştir.²⁵⁸

²⁵⁷ M. Tayyib Gökbilgin, “ Süleyman Paşa,” *İslam Ansiklopedisi* , c. 7, Eskişehir: M.E.B., 1979, s. 595.

²⁵⁸ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. IV/I, s.145.; Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 596.

Padişah, Selim ile Bayezid 'e yeni sancaklara tevcih edildiklerine dair hatt-ı hümayunlarını Sokullu Mehmed ile Selim'e gönderirken, dördüncü vezir Pertev Paşa ile Bayezid'e göndermiştir. Kızı ile evlendirilecek olan Sokullu'nun gelişini olumlu karşılayan Şehzade Selim, padişahın buyruğuna uygun hareket etmiştir. Ancak Bayezid, görev yeri olan Amasya'ya gitmeyerek kardeşi ile mücadeleye girişmiştir. 1559'da Selim ile Bayezid arasında Konya Ovası'nda yapılan mücadele de, Sokullu Selim'in yanında yer alarak Bayezid 'e karşı üstün gelmesinde etkili olmuştur. Sokullu 10 Temmuz 1561'de Rüstem Paşa'nın vefatı üzerine, sadrazam olan Ali Paşa'nın yerine ikinci vezirlik makamına yükseldi. 1562'de Avusturya ile yapılan anlaşma ve Malta Seferinden sonra, 1565'te Ali Paşa'nın vefatıyla Sokullu Mehmed Paşa Sadrazam olmuştur.²⁵⁹

1566'da yapılan Zigetvar seferini yaşlı olan padişah adına baştan sona kadar idare etmiştir. Zigetvar'ın fethinden bir gün evvel Kanuni Sultan Süleyman vefat etmiş ancak, Sokullu bunu sır gibi üç hafta saklamayı başararak Kütahya'daki Şehzade Selim'e haber göndermiştir²⁶⁰. II. Selim de ona itimat edip, devlet işlerini çoğunlukla ona bırakmıştır.²⁶¹

II. Selim zamanında Yemen ve Basra'da çıkan isyanları bastırmada Sokullu Mehmed Paşa'nın önemli etkileri olmuştur. Sokullu özellikle Asya'daki Müslümanlar için dikkate değer bir politika izlemiştir. Bu doğrultuda Portekizliler ile sürekli mücadele içinde olan Sumatra'daki Açe hükümdarlığının yardım talebine Zigetvar dönüşünde karşılık vermiştir. Sokullu'nun Türk-İslam âlemi ile ilişkileri güçlendirmek için düşündüğü projeler olarak, Ejderhan ve Kazan seferleri gösterilmektedir²⁶².

Sokullu Mehmed Paşa Kıbrıs seferine Avrupa'nın tepkisini çekeceği ve var olan sulh ortamını bozacağı gerekçesiyle karşı çıkmaktaydı. Ancak devlet ricalinin yoğun isteği ile birlikte padişahın da istemesi ve Mısır'dan gelmekte olan zahire yüklü geminin Kıbrıs'taki korsanlarca kaçırılması, Haziran 1570'de Kıbrıs seferinin başlamasına neden olmuştur. Kıbrıs iyi bir muhasara ile 1571'de fethedilmiştir. Paşa, Kıbrıs'ın fethinden sonra Venedik, Rus ve Fransızlar ile sulh ortamını sağlamaya

²⁵⁹ Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 597.; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. IV/I, s.145.

²⁶⁰ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. IV/I, s.145.

²⁶¹ Gökbilgin, *a.g.m.* s. 598.

²⁶² *a.g.m.* s. 598-599.

çalışmış ancak, Papa'nın çağrısıyla oluşturulan donanma Osmanlı donanmasını İnebahtı'da (Lepento) yenilgiye uğratmıştır. Bunun üzerine bir kış boyunca sıkı bir çalışmayla güçlü bir donanma oluşturarak 1573'te Vanedikliler'e karşı galip gelmiştir.²⁶³

Kanuni'nin vefatını II. Selim'in İstanbul'a gelmesine kadar gizleyen Sokullu Mehmed Paşa, aynı mahareti II. Selim'in vefatını III. Murad İstanbul'a gelinceye dek gizlemesiyle tekrarlamıştır. III. Murat'ın cülûsunda kendisine altı bin altın, kıymetli üç hil'at ve bir murassa şimşir verilmiştir.²⁶⁴ III. Murat dönemi Sokullu Mehmed Paşa için, nüfuzunun azaldığı ve eski itibarını yitirdiği hatta türlü baskı ve hakaretlere uğradığı bir dönem olarak geçmiştir. Özellikle idarenin kontrolü onun elinde gibi gözükse de fiilen haremın sözü geçmekteydi. Valide Nur Banu, baş haseki Safiye Sultan ve Canfeza kadının bu noktada tesirleri büyüktü²⁶⁵. Ayrıca Şemsi Ahmet Paşa, defterdâr Üveys Paşa ve Hoca Saadettin ve kimi zaman da Lala Mustafa Paşa ve Koca Mustafa Paşa gibi vezirler de Sokullu'ya karşı cephe almaktaydılar. Sokullu kendisine yapılan türlü tazyiklere karşı sabır ve tevekkül ile karşılık vermiştir. Nihayet bir gün sarayında ikinci divanı yaparken derviş kıyafetli bir adam tarafından kalbinden bıçaklanarak öldürüldü.

Sokullu Mehmed Paşa, Osmanlı İmparatorluğuna hiç azledilmeden altmış yıl boyunca hizmet etmiş ve kendisine tevdi edilen hizmetleri layıkıyla yerine getirmiştir. Nitekim Osmanlı'nın yükseliş devride onun ölümüyle son bulmaktadır. Paşa, fiziki görünüm itibariyle; uzun boylu, güzel ve sağlam bir bedene sahip, beyaz sakallı ve ciddi tavırlı birisiydi. Oldukça zeki ve kuvvetli bir hafızaya sahipti. Belagati de oldukça iyiydi. Özellikle yabancı elçilerle nasıl konuşulacağını bilir, Osmanlı padişahını azametine uygun bir dille yansıtarak, Osmanlı dış politikasına yön verirdi. Sokullu aynı zamanda ilime değer verir, ilim ve irfan sahiplerine iyi muamelelerde bulunurdu. Bu yüzden o devirlerde ortaya konulan eserlerin çoğu onun şahsına ithaf edilirdi.²⁶⁶

Sokullu vefat ettiğinde servetinin yaklaşık on sekiz milyon altın olduğu kaydedilmektedir. Sokullu bu servetinin çoğunu ülke genelinde yaptırdığı hayrat ve

²⁶³ Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 601.

²⁶⁴ Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 602.

²⁶⁵ *a.g.m.* s. 604.

²⁶⁶ Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 605.

tesislerde kullanmıştır. Vişegrad'da Mimar Sinan'a yaptırdığı köprü, Sinan'ın en güzel eserlerinden biridir. Sokullu'nun sarayı Sultan Ahmet'de idi ve onun vefatı üzerine Sultan Ahmet Cami'i bu sarayın bulunduğu yere yapılmıştır.²⁶⁷ Sokullu Mehmed'in mezarı Eyüp'teki türbede bulunmaktadır.²⁶⁸

Rumeli kadısı Abdurrahman bin Seydi Ali tarafından tescil edilen Tavil Mehmed Paşa Vakfı, H. evahir-i Zilhicce 981/ M. Nisan 1574 tarihinde kurulmuştur.²⁶⁹ Vâkıf, başta İstanbul olmak üzere Bergos, Bosna, Halep, Antakya, Mekke, Medine ve vs. gibi birçok önemli kentindeki mal varlıklarını vakfetmiştir. Vakfiyesinde Bolu'daki vakıf eserlerinden bahsedilmemektedir. Ancak Bolu şeriyeye sicillerinde yaptığımız taramalarda Tavil Mehmed Paşa Vakfı'na ait bir camii, bir hamam ve birde muallimhanenin olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Bolu'daki vakıf eserlerinin, vakfiye kaleme alındıktan sonra yapıldığı sonucuna ulaşmaktayız.

Bolu şeriyeye sicillerinde adı Tavil Mehmed Paşa ve Mehmed Paşa şeklinde zikredilen vâkıf, vakfiyesinde ise Şehit Mehmet Paşa olarak tanıtılmaktadır. Ancak en bilinen adı Sokullu Mehmed Paşa şeklindedir. Bilindiği gibi Sokullu, Osmanlı İmparatorluğu'nun en ihtişamlı günlerinde sadrazamlık yapmıştır. Biz de bu nedenden dolayı, dönemin zenginliğini en iyi yansıtacak olan bu vakfın, sadece Bolu'daki eserlerinden bahsederek geçmeyi uygun görmeyerek; diğer kentlerdeki hayır kurumlarının işlendiği vakfiyesini de ele almanın faydalı olacağına karar verdik. Böylelikle diğer kentlerdeki vakıf şubeleriyle, Bolu'daki vakıf teşkilatı arasındaki farklar ve benzerlikler daha rahat görülecektir.

1564'de sadrazam olan Sokullu Mehmed Paşa, vakfını da on yıl sonra yani 1574'de kurmuştur. İmparatorluğun en güçlü ve en zengin olduğu zamanlarda sadrazamlık yapan vakıf, bu müreffeh dönemi en iyi şekilde yansıtacak bir vakıf kurmuştur. Vakıf, cami ve mescit gibi dini, tekke, medrese, darü't-talim, muallimhane gibi eğitim, imaret gibi sosyal ve darüş-şifa gibi sağlık kurumları inşa ettirmiştir. Bu kurumların faaliyetlerini sürdürebilmeleri içinde; bezazzistanlar,

²⁶⁷ *a.g.m.*, s. 605.

²⁶⁸ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. IV/I, s.145.

²⁶⁹ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

hanlar, hamamlar, değirmenler, dükkânlar, odalar, köyler ve mezralar gibi gelir getirecek birçok mülkünü vakfetmiştir.²⁷⁰

Sokullu Mehmed Paşa başta Galata olmak üzere, Haslar kazası ve Eyüp gibi İstanbul'un birçok semtinde hayır kurumları inşa etmiştir. Vakıf, İstanbul'da bir cami, bir mescit, bir medrese, bir darü'l-kura, bir darü'l-talim bina ettirerek vakfetmiştir. Ayrıca dördü Ebu Eyüp El-Ensari'nin türbesi çevresinde olmak üzere, toplam yedi çeşme yaptırmıştır. Sokullu, hem yaptırdığı çeşmelerin hem de İstanbul'un birçok yerinin su ihtiyacının karşılayacak dokuz su kuyusu ile biri altı yüz beş zira, biri iki yüz zira, biri dört yüz yirmi beş ziralık üç de künk inşa ettirmiştir. Bu hayır kuramlarının işlevlerini devam ettirebilmeleri için de, gerekli gelir kaynaklarını temini çeşitli sayıdaki mülklerini vakfederek çözmüştür. İstanbul'daki gelir getiren bu mülkleri şöyle sıralayabiliriz: Beş menzil, yedi ev, yüz kırk altı dükkân, otuz beş oda, kırk bir hücre, on beş mahzen ve iki hamamdan oluşan yapılar vakfa bırakılmıştır. Bunların dışında elli dört parçe yeri, dört fırın, iki ahır, iki kenif, iki abhane, bir bostan, atla dönen değirmen ve bir de bahçe vakfın mal varlıkları arasına dâhil edilmiştir. Sıralanan bu mülklerin bazılarının üzerinde yer aldıkları arsalar içinde, her ay toplam iki yüz yirmi yedi akçe kira ödenmektedir.²⁷¹

Tavil Mehmed Paşa'nın Bergos'da inşa ettirdiği hayır kurumları da şunlardır; bir cami, bir medrese, bir darü't-talim ve bir imaretten oluşan yapılar vakıf bünyesinde faaliyet gösterecektir. Buradaki bazı kaldırımlar da yine vakıf tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca vâkıf, vakıf çalışanlarından müteveli, müderris, imam, hatip, müezzin gibi çalışanlarının ikamet etmesi için menzillerde vakfedilmiştir. Vakfın Bergos'taki gelir getiren mülklerini de şöyle sıralayabiliriz: Elli üç dükkân, bir hamam, bir otluk ambarı, bir samanhaneden müteşekkil yapılar vakfedilmiştir. Bunların dışındaki mülkler de oldukça dikkat çekicidir. Zira birçok işletme vakfedilmiştir. Söz konusu olan işletmeler şunlardır: Bir şirruğhane, bir serhane, bir bezirhane, bir şemilhane, bir sabunhane ve üç debbağhane vakfın mal varlıkları arasına kaydedilmiştir.²⁷²

²⁷⁰ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁷¹ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁷² V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

Sokullu Mehmed Paşa'nın Bosna'da yaptırdığı hayır kurumlarına baktığımızda ise: Bir mescit, bir imaret ve ziyafethane ile su, su yolu ve çeşme yanında birde on iki gözden oluşan bir köprünün varlığına şahit olmaktadır. Bu hayır kurumlarının da faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için vakıf birçok gelir getiren mülk vakfetmiştir. Vakfın Bosna'daki gelir getirici mal varlıklarını ise şöyle sıralayabiliriz: Bir bezazistan, yüz kırk altı dükkân, bir han, yirmi altı mahzen, yirmi dört oda ve üç değirmenden oluşan yapılar vakfa bağışlamıştır. Ayrıca bağçeli bir menzil, bir ambar, on bir çayır, üç otlak, bir kışlak, bir yaylak, bir bahçe, bir fırın, bir değirmen ocağı, on kenif, iki bostan ve adı verilmeyen on bir mezrada vakfedilmiştir.²⁷³

Vakfın Üsküp'teki mal varlıkları ise: Elli beş bin akçeye satın alınan on değirmen, bir menzil, üç ambar, iki ev, bir çeltiklik ve iki ahırdan müteşekkil yapılardan oluşmaktadır. İştîp'de de sekiz değirmen, bir ambar ve birde mezarlığın vakfedildiğini görüyoruz. Selanik'te ise, Üçgazili Köyü'ndeki Halil Paşa Sarayı'nda ziraatla uğraşmak üzere on erkek ve on da cariyeye satın alınarak vakfedilmiştir. Bu köleler birbiriyle evlendirilecek ve burada ziraatla meşgul olacaklardır. Ayrıca vakfın Selanik'te bir kervansaray, bir hamam, üç esirci odası, bir ambar, bir çardak, bir ahır ve cabiler için evlerden müteşekkil binaları vardır.²⁷⁴

Sokullu'nun Rumeli'de yaptırdığı hayır kurumları ise şunlardır: Sadrekapısı kazasında bir cami yatırmış olan vâkıf; Varna'da da bir mescit inşa ettirmiştir. Bağışlanan mülklere baktığımızda ise: Varna'da bir bezazzistan, Çorlu'da bir şirruguhane dışında beş değirmen, bir ambar, bir menzil, bir ahır ve bir fırından oluştuğunu görmekteyiz.²⁷⁵

Polonya'daki Belgrat şehrinde de vâkıfın yaptırdığı bir camii bulunmaktadır. Vâkıfın ayrıca çeşitli mülklerini de vakfettiğini görmekteyiz. Belgrat'da iki bezazzistan, iki han, yüz yedi dükkân, bir menzil, iki ev, su, bir ahır ve birde ziyr-i zemin vakıf dökümlerine kaydedilmiştir.²⁷⁶

Vakfın Erdel'de bir camii, Zivetgar Kalesi yanında bir camii ve han-gâhı bulunmaktadır. Timaşvar'da da on bir dükkân, bir menzil ve iki değirmenini

²⁷³ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁷⁴ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁷⁵ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁷⁶ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

vakfetmiştir. Ayrıca vâkıfın, Edirne’de de on iki gözden oluşan bir köprü yaptırdığını görüyoruz. Edirne’de ayrıca bir su binası, dört değirmen ve miktarı belirtilmeyen mahsul vakfedilmiştir. Yine Gelibolu’da arsasına aylık yetmiş beş akçe kira ödenen bir kervansaray, otuz dükkân ve birde fırının vakfedildiğine şahit olmaktayız.²⁷⁷

Sokullu Mehmed Paşa’nın Anadolu’daki birçok kentde de vakıf eserlerinin olduğunu görüyoruz. Özellikle Niğde’deki vakıf eserleri dikkat çekmektedir. Vâkıf, Niğde’de bir camii dışında yüz on dükkân, bir hark, dört değirmen ve sayısı belirtilmeyen söğüt ağaçlarını vakıf kayıtlarına kaydettirmiştir. Ayrıca Niğde’nin kazalarından olan Bor’da da bir darü’t-talim ile birlikte bir bezazzistan ve seksen sekiz dükkânını vakfetmiştir. Paşanın, Bursa’da da arsalarında doksan altı akçe ödenen otuz altı dükkân, bir börekçi fırını ve birde şerbetçi dükkânını vakfedtiğine şahit olmaktayız. Antep’te de iki galle pazarı ve bir hanını; Adana’da ise iki hücreli bir tahune ve iki değirmeni ile Tarsus’daki iki çeltik harkını da vakıf envanterine geçirmiştir. Malatya’daki Betrinin Köyü ile Maraş’taki Nam mezrası da vakfedilen mülkler arasında adı geçen yerlerdir.²⁷⁸

Sokullu Mehmed Paşa Halep’de iki mescit, bir han-gâh, bir darü’t-talim, bir imaret ve ziyafethane, bir semaviye, iki çeşme yaptırmış ve tüm bu kurumlara gerekli olan su ve suyollarını da vakfetmiştir. Vâkıfın, Halep’teki gelir getirici kurumlarına baktığımızda ise: İki han, bir bezazzistan, bir hamam, bir iskele yeri, iki yüz on dört mahzen, üç yüz elli dokuz dükkân, iki çarşı, iki kaysarriye, bir gümrükhane ve dört fırınından oluşan yapıların vakfedildiğini görmekteyiz. Ayrıca dört su kuyusu, altı oda, iki menzil, dokuz kemer, bir suk, katırla çalışan bir şırrugan musarası, bir bostan, bir hanotan-ı mütelasika ve iki ahır vakfedilmiştir. Bunlara ilaveten Halep’te üç değirmen ve sekiz değirmende Kilis’te vakfedilenler arasında sayılmaktadır. Halep’teki bir değirmen elli floriye alınırken; Kilis’teki beş değirmen seksen bin akçeye satın alınmıştır. Sıraladığımız bu mülklerin dışında sayıları verilmeyenlerinde olduğunu belirtmek gerekmektedir.²⁷⁹

Vâkıf Halep’e bağlı Antakya’da iki mescit, üç çeşme, bir su kuyusu ve suyolları inşa ettirmiştir. Burada vakıf bünyesinde hizmet veren kurumlar azken,

²⁷⁷ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁷⁸ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁷⁹ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

gelir getiren mülklerin çokluğu ve çeşitliliği dikkati çekmektedir. Antakya'daki vakıf mülklerini de şöyle sıralayabiliriz: Bir sabunhane, bir debbağhane, iki han, iki yüz seksen dört dükkân, yüz seksen üç mahzen, dört hamam, iki bezazzistan, yüz otuz yedi oda, kırk dört hücre, bir ekmek fırını ve birde börekçi fırınının vakfedildiğini görmekteyiz. Ayrıca bir suk, iki köşk, bir havuz, iki dolap, dut ağaçları, dört sofa, bir bina, bir çardak, bir bostan, bir menzil, iki ahır, iki buğday ambarı, üç eyvan, bir çeltik dingi, bir balık ağı, bir mastaba ile dördü su ve biride katırla çalışan toplam beş değirmenini vakıf envanterine geçirmiştir.²⁸⁰

Sokullu Mehmed Paşa Vakfı'nın Hama, Humus, Şizar ve Selamiye'deki mal varlıklarını şöyle sıralayabiliriz: Otuz iki değirmen, dokuz zur²⁸¹, on üç dolap, kırk iki bostan, bir arz-ı haliye ve bir cezireden oluşan mülkler vakfedilmiştir. Ayrıca Trablusşam'daki çok sayıda mülkün vakfedildiğini görüyoruz. Vakfın Trablusşam'daki mal varlıklarını da şöyle verebiliriz: Dört gümrükhane mahzeni, yirmi altı değirmen, dört de dakik ve yağ değirmeni, bir han, on beş dükkân, yetmiş dört mahzen, bir salhane, bir kırıshane, bir kuyu, bir boyahane, bir kasarriyye, bir hamam burcu, bir ıstabl ve iki tahunenin vakfın mal varlıklarına dâhil edildiğini görüyoruz. Trablusşam'da ayrıca, iki bin filoriye satın alınan bir sabunhane ile altı bin beş yüz floriye alınan kırk oda ve birde darı ambarı vakıf kayıtlarına geçirilmiştir. Paşanın Trablusşam'da bir çeşme yaptırdığını da, yine vakfiyesindeki bilgiler ışığında bilmekteyiz.²⁸²

Sokullu Mehmed Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun yukarıda sıraladığımız önemli kentlerinde olduğu gibi; İslam dünyası ve Osmanlı imparatorluğu'nun en mukaddes şehirleri Mekke ve Medine'de de vakıf şubelerinin olduğunu görmekteyiz. Vâkıf, Mekke'de bir darü't-talim ve bir dürü's-şifadan oluşan hayır kurumları ile; bir hamam, on dükkân ve altı mahzenden oluşan mülklerini vakıf envanterine dahil etmiştir. Medine'de ise Harem-i Muhtereme dört müderris tayin edildikten sonra, Mescid-i Nebevi'nin su ihtiyacının karşılanması için bir su binası inşa edilmiştir. Ayrıca bir çeşme ve beş yüz filoriye satın alınan geniş bir alanı vakfetmiştir. Gelir

²⁸⁰ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁸¹ Zur: Nehirlerdeki ortasında yer alan ya da suların azalmasıyla açığa çıkan adacıklara denilmektedir. Bu adacıklar küçük olabileceği gibi; üzerinde önemli derecede tarım faaliyeti yürütülen büyüklükte olanlar da vardır. Nitekim vâkıfın vakfettiklerine baktığımızda da üzerine binaları, ağaçları ve bostanları olan adacıklardan bahsedildiğini görürüz.

²⁸² V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

getirici mülklerine baktığımız ise: İki hamam, bir bahçe, yedi dükkân ve altı yüz otuz filoriye satın alınan dört adet büyü-t-ı mütelasika da vakfa bağışlanmıştır.²⁸³

Vakıf yukarıda sıraladığımız hayır kurumları ve mülkleri dışında; yine aynı kentlerin birçoğunda çok sayıda köy ve mezranın tamamına veya bir kısmını vakfetmiştir. Sokullu Mehmet Paşa'nın Bergos'ta Saruhanlı, Ayvalı, Örenli, Ali Şeyh namı diğer Tatarlı Köyleri ile Küçük Sarhanlı mezarası ve Demircülü mandırasını vakfettiğini görmekteyiz. Bosna'da ise: Beşvik, Darnegostil, Demirsöve köyleriyle; Mirsöve Akıncıları ve Vekadra çiftliklerini vakfetmiştir. Hayrabolu kazasında Sinanlı Köyü bağışlanırken; Kırkkilise'de de Tolye ve Asil Beylü köyleri vakfedilmiştir. Babaeski kazasında ise; Ali Fakih, Murad Hoca, Menteşe, Kasım Piri, Timuryarı Zemini, İbrahim köylerinin tamamı ve Sendil Köyünün de yarısı vakfa bırakılmıştır. Ayrıca Küçükkalpli ve Büyükkalpli Mezarları da vakfedilenler arasında yer almaktadır.²⁸⁴

Zağra kazasında Sarı Osman Yaylası vakfedilirken; Timurhisar Kazasında Veroyna, Kamaryot, Cettari, İspatah, İsfendal, Savyak, Aşır Çeltikliği köyleri ile Kamaryot mezarası vakfedilmiştir. Rum Kasrı kazasında da Akyazılı, Umurca, Cedit, Bayramşalı, Akritor, Loncar, Eğri Bucak, Beşik Alıcısı, Ayanikola, Margondik namı diğer Doksan Yalan, Metongiç ve Halil Paşa Ormanı'ndaki beş köy ve pazarları ile Piri Ağa Mandası da vakfın gayrimenkulleri arasına kaydedilmiştir. Ayrıca vakıf Tımaşvar'daki Dolanü'l-emir, Biçoşka, Taska, Torka, Havsasinin, Beska ve Potaş köyleri ile Selaş, Urluhut, Odvarnak mezarları vakıf envanterine kaydettirmiştir.²⁸⁵

Sokullu Halep'te ise: Kazba, Arzu, Kefr-i Betin köyünün yirmi dört kırıttan on buçuk kırıttını, Zenika Köyü'nün yarısını ve Masaran Köyü'nün de üçte birini vakfetmiştir. Ayrıca Araz livasındaki Çıralıca diğer adı Sarıağaç, Ağniyas, Gayr-ı Piyas namı diğer Sinirkan, Oşnak, Yılanlıca, Sinircik, Batıkdal, Beyce, Beşoluk ve Bağırsakcık mezarlarını da vakfa dâhil edilmiştir. Akra'da da Tutum ve Teftenaz köylerinin tamamı ile Taum Köyü'nün de yirmi dört sehinden beş sehmi vakfa bırakılmıştır. Akra'daki Etrun ve Garabe mezarları da vakfedilenler arasındadır. Vâkıf, Üzeyr Sancağı'nda ise: Kuma Meşhedi, Kenise Deresi, Buldu, Karaağa Nehri,

²⁸³ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁸⁴ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁸⁵ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

Ağniyas, Beyce ve Şağlan mezralarıyla Gündüzlü Yaylağını vakfın gayrimenkullerine ilave etmiştir. Halep'e bağlı olan Kilis'de ise: Berail, Muhammediye, Ayrarpınarı köyleri ile sekiz yüz elli filoriye satın alınan Sünde köyünün tamamı vakıf dökümlerine kaydetirilmiştir. Bunlara ilaveten de Mervaniye Köyü'nün yirmi dört kırıttan on sekiz kırıatı, Rumeli Köyü'nün yirmi dört kırıttan on dört kırıatı ve Maadin Köyü'nün de iki yüz elli filoriye satın alınan yirmi dört kırıttan yedi kırıatının vakfedildiği görülmektedir.²⁸⁶

Sokullu Mehmed Paşa, Humus'da: Ziyaret Deresi, Tavir ve Cerine köylerini; Hama'da ise: Akabiyye, Kayariyye köyleriyle Saklebiyyetü'l-kübra köyünün yirmi dört kırıttan on dokuz buçuk kırıatını vakfetmiştir. Paşa ayrıca Trablusşam eyaletinde de bir çok köyü vakfın mal varlıkları arasına dâhil etmiştir. Vâkıf, Trablusşam'da Kefar köyünü; Nablus'ta da Celculiyye köyünün yirmi dört kırıttan on altı kırıatını vakfın envanterine geçirmiştir. Yine aynı eyalete bağlı Havran'da ise: Kefri'l-akef, Avniye, Kara, Zemrin köylerinin tamamı vakfedilirken; Müntime'nin yirmi dört sehinden on beş buçuk sehmi, Surhad'ın yirmi dört kırıttan beş kırıatı, Hayra'nın yirmi dört kırıttan üç kırıatı, Ceyda'nın yirmi dört kırıttan sekiz kırıatını, Diyü'l-baht'ın yirmi dört kırıttan sekiz buçuk kırıatı ve Dedi köyünün yirmi dört kırıttan on iki kırıatı ile Dürri's-subun mezrasının yirmi dört kırıttan sekiz kırıatının vakfın mal varlıkları arasına dâhil edildiğini görmekteyiz.²⁸⁷

Paşa, özellikle vakıf bünyesinde faaliyet gösteren esnafı desteklemek için birde para vakfı kuruyor. Kurduğu para vakfına, vakıf gelirlerinden önemli bir bölümü akar olarak aktarmıştır. Sokullu, elli bin altın sermayesi olan vakfının, müteveli-i kebir tarafından işletilmesini istemiştir.²⁸⁸

Tavil Mehmed Paşa Vakfı bünyesinde faaliyet gösteren hayır kurumlarının toplam sayılarını şöyle sıralayabiliriz. İki medrese, üçünün yerleri belirtilmemekle birlikte toplam sekiz darü't-talim, bir darü'l-kura ve yeri belirtilmeyenle birlikte üç han-gâh yatırılmıştır. Ayrıca yedi camii, yedi mescit, bir darüş-şifa, üç imaret, iki su binası, on altı çeşme, on beş su kuyusu, iki su, iki abhane, bir semaviye, bir mezarlık,

²⁸⁶ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁸⁷ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁸⁸ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

dört sofa, üç hark, iki köprü ve birde meydan vakfın hizmet veren kurumları olarak göze çapmaktadır.²⁸⁹

Vakfın gelir getiren mülklerini toplam sayısına baktığımızda ise: iki kervansaray, sekiz bezazzistan, altı han, on iki hamam, yüz on yedi değirmen, bin üç yüz oda, yüz on birden fazla hücre ve dört yüz doksan altıdan fazla mahzen vakfedilmiştir. Ayrıca; on dört fırın, kırk yedi bostan, on birden fazla menzil, on iki ev, iki köşk, elli dört parme yeri, on iki ambar, dört dabbağhane, üç sabunhane, bir şemihane, bir gümrükhane, üç kaysariyye, dokuz zur, bir havuz ve dokuz ahır vakıf mülkleri arasında sıralanmıştır. Bunlara ilavetende bir serhane, üç bahçe, iki şirruguhane, on beş dolap, bir bezirhane, bir salhane, bir boyahane, bir kırıhane, bir ıstabl, üç tahuhane, yedi pazar, on iki kenif, iki çarşı, on bir çayır, bir yaylak, bir kışlak, üç otlak ve çok sayıda dut ile söğüt ağacı vakfa bırakılmıştır. Yukarıda saydıklarımız dışında da; üç künk, bir değirmen ocağı, bir arzı-haliye, bir şirrugan masarası, bir honotan-ı mütelasika, dokuz kemer, bir çeltiklik, iki çardak, iki suk, bir bina, üç eyvan, bir çeltik dingi, iki balık ağı, bir mastabat, bir samanlık, bir zeyr-i zemin, bir cezire, bir hamam burcu ve dört de büyü-ı mütelasika vakıf envanterine geçirilmiştir. Vakıf ayrıca altmış altı köyün tamamını, on beş köyün bir kısmını, yirmi dört mezranın tamamını ile bir mezranın da bir bölümünü vakıf gayrimenkulüne dâhil etmiştir. Sokullu, bunların dışında da iki çiftlik, iki yaylak ve iki mandırayı da vakfetmiştir.²⁹⁰

Vâkıfın, vakfına bıraktığı iki mandıra da, zamanın koşulları da göz önüne de bulundurularak, modern çiftçilik yapıldığını görmekteyiz. Vakfedilen bu mandıralar da değirmen, ahırlar, çayır, sazlık, koru, kışlak, odalar ve araziler yer almaktadır. Ayrıca bu mandıralarda toplam iki yüz atmış beş su sığırı, beş yüz otuz dokuz karasığırı ve doksan altı saf yabancı kısarak yetiştirilmektedir. Bu mandıraların en büyüğü ve kısaraklarında yetiştirildiği yer olan Rus Kasrı kazasındaki Piri Ağa mandırasıdır. Borgos'taki ikinci mandıra, Piri Ağa'nın yaklaşık üçte biri büyüklüktedir. Bu mandıralarda yetiştirilen atlar, savaş zamanı atı olmayan gazilere verilmektedir.²⁹¹

²⁸⁹ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁹⁰ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁹¹ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

Sokullu Mehmed Paşa, vakfını bir baş mütevellî yönetiminde dört bölüme ayırmıştır. Bu dört şubenin her birinin başında, baş mütevellîye bağlı olarak çalışan mütevellîler atanmıştır. İstanbul'da oturan baş mütevellî hem vakfın tamamını yönetmekte, hem de İstanbul'daki vakıfları idare etmektedir. Baş mütevellî bu hizmetleri karşılığında vakıftan her gün yetmiş beş akçe almaktadır. Kendisine yardımcı olmak üzere de on kâtip görevlendirilmiştir. Bu kâtiplerin içinde başkâtip olana her gün on akçe ücret verilmektedir. Ayrıca vakfın işleyişini öğrenmesi için, her gün vakıftan altı akçe alan bir de şakid istihdam edilmiştir. Vakfın en yüksek derecede yöneticileri olan baş mütevellî ve kâtibe, her yıl iki akçe terakki zammı yapılması da kayıtlara geçmiştir.²⁹²

Vakfın diğer şubelerindeki yöneticilere baktığımızda ise: Bergos'taki mütevellî otuz akçe alırken, kâtibi de dokuz akçe almaktadır. Cabi olan şahsa da her gün altı akçe ve her yılda İstanbul kilesiyle yirmi dört kile galle verilmektedir. Bergos'taki mütevellîye tabi olarak çalışan Rumeli, Bosna ve sair yerlerdeki vakıflarla alakadar olan kaymakam-ı mütevellî ise, vakıftan on beş akçe yevmiye alırken; kâtibi de beş akçe almaktadır. Halep'te ikamet eden ve Mekke, Medine, Halep, Hama gibi yerlerdeki vakıfları yöneticilik yapan mütevellîde vakıftan elli akçe yevmiye almaktadır. Yanında çalışan kâtibe de on akçe ödenmektedir. Yine Halep'e tabi olan Hatay'daki vakıfların başına da bir kaymakam mütevellî atanmıştır. Halep'teki mütevellîye tabi olarak çalışan kaymakamı mütevellî vakıftan her gün yirmi akçe yevmiye almaktadır. Yine Halep'e tabi Antakya, Haruniye, Kale-i Rum ve Antep'teki vakıflara da yedi akçe ücretle bir kaymakam-ı mütevellî atanmıştır. Halep mütevellîsine tabi çalışan bu kaymakam-ı mütevellînin yanındaki kâtibde altı akçe alacaktır. Son olarak da Niğde ve buraya tabi Bor'daki vakıflar başta olmak üzere, Anadolu'nun diğer kentlerdeki vakıflara yöneticilik yapacak kişide vakıftan on beş akçe yevmiye almaktadır. Niğde'deki mütevellînin yanında çalışan kâtibe ise üç akçe yevmiye bağlanmıştır.²⁹³

İstanbul ve Avrupa yakasındaki vakıflara atanan kâtiplerin görev yerleri ve ücretleri şöyle sıralanmıştır: İstanbul'un Galata, Kasımpaşa ve Üsküdar'daki vakıflarla alakadar olan kâtibe dört akçe yevmiye verilirken; Bergos'taki kâtibe üç,

²⁹² V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁹³ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

Rus Kasrı'ndakine üç, Kırkkilise'dekine üç, Varna'dakine üç, Köprülü ve İştep'tekine dört ve Timurhisar'dakine dört akçe yevmiye ödenmesi karara bağlanmıştır. Bu kâtip atamalarından sonra da, on dört cabi atanmıştır. Cabilerden on üçünün görev yeri ve ücretleri de şöyle verilmektedir: On dört cabiden biri atlı cabi olacak, baş mütevellinin hizmetinde çalışacaktır. Hizmetleri karşılığında vakıftan her gün sekiz akçe alacaktır. Başkentin Galata, Kasımpaşa ve Üsküdar'daki vakıflarıyla alakadar olan cabi altı akçe alırken; Büyükçekmece'deki cabi üç, Bursa'daki üç, Gelibolu'daki de dört akçe alacaktır. Ayrıca Bergos ve Çorlu'da görev yapan cabiye altı akçe yevmiye ödenirken; Kırkkilise'dekine beş, Yanbolu'dakine dört, Varna ve Balçık'takine altı, Köprülü ve İştep'tekine altı, Timurhisar'dakine beş, Selanik'tekine beş ve yine Selanik'teki ağnamın cabisine de beş akçe ücret ödenmektedir.²⁹⁴

İmparatorluğunun doğu ve güney kesimlerde yer alan kentlerdeki vakıfların kâtiplerinin görev yeri ve ücretleri şöyle sıralanmaktadır: Hama, Humus, Şizar ve Selemiye'deki vakıfların kâtiplerine beş akçe yevmiye verilirken; Tarsus'daki Çeltik enharı kâtibine dört, Trablus'takine dört, Celculiyye ve değirmenler kâtibine beş, Şam'dakine beş ve Mekke'deki kâtibede her gün hizmetlerinin karşılığı olarak dört akçe yevmiye ödenmektedir. Yine aynı yerlerde görev yapan cabilerin iş yeri ve ücretleride şöyledir: Halep'teki mütevellinin yanında bir atlı cabi görev yapacak ve hizmetleri karşılığında vakıftan on akçe yevmiye alacaktır. Halep ve Antakya cabisine beş akçe verilirken; yine Antakya, Birecik, Haruniyye, Rumkale ve Antep'teki vakıfların cabisine beş akçe ödenmektedir. Ayrıca Tarsus'daki cabiye beş, Piyas ve mezralarındakine beş, Hama ve Humus ve Şizar ve Selimiye'dekine beş, Trablus'dakine beş, Celculiyye köyü ve değirmenlerinin beş, Şam'dakine beş, Medine'dekine beş ve Mekke'deki cabiye günlük beş akçe ücret tahsis edilmiştir.²⁹⁵

Vâkıfın, inşa ettirdiği hayır kurumlarında çalışanların meslekleri ve hizmetleri karşılığında vakıftan her gün almakta oldukları yevmiye miktarı da şöyle belirlenmiştir:

İstanbul'daki caminin personeli ve vakıftan aldıkları ücretler şöyledir: Hatibe on akçe, imama on akçe ve üç müezzinin her birine iki akçe ödenirken; sala müezzinine üç, muarriye üç, altı devirhanın her birine iki, aşıra iki, Perşembe ve

²⁹⁴ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁹⁵ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

Cuma vaizine on iki, hafıza iki akçe ödenmektedir. Ayrıca sayısı verilmeyen eczahanların her birine iki akçe, ser-mahfile bir akçe, müsebbihe üç, iki iç ferraşın her birine üç ve dış ferraşa bir akçe yevmiye verilmektedir.²⁹⁶

Caminin yanındaki medrese çalışanlarına tahsis edilen ücretlerde şu şekildedir: Müderrise elli akçe, muide yedi akçe ve talebelerinin her birine dört akçe verilirken; hafız-ı kütübe beş, bevvaaba iki ve ferraşada iki akçe ödenmektedir. Ayrıca sürekli medreselerle çekişen ve onların alternatif olma iddiasındaki han-gâh (tekke)'ın şeyhine yirmi beş akçe ve muidlerine de üç akçe ödenirken; bevvaabına iki, siracıya iki ve ferraşada üç akçe verilmektedir. Bunlardan daha alt seviyede olan Galata'daki muallimhanenin muallimine dört akçe verilirken, halife-i muallim olan Azhaplar Kapısındaki imama da iki akçe verilmektedir. Muallimhane de okuyan fakir çocukların Ramazan Bayramında giydirilmeleri içinde bin sekiz yüz akçe tahsis edilmiştir. Biri muallimhanede ve diğeri de Kasımpaşa İskelesinde görev yapan sakaların ikisine de birer akçe verilecektir.²⁹⁷

Sadrekapısı'ndaki camide görev yapan imama altı akçe verilirken, hatibine de beş akçe ödenmektedir. İki müezzinin her birine dört, üç devirhanın her birine de iki akçe ödeme yapılırken; muarife iki ve kayyımlik, ferraşlık ile siracılığı birlikte yapan şahsa da üç akçe yevmiye verilmektedir. Ayrıca buradaki pazargâhın kapıcısına da dört akçe ödenmektedir. Buradaki muallimhanenin muallimine üç akçe ödenirken, halifesine de iki akçe tahsis edilmiştir.²⁹⁸

Vâkıf, İstanbul'daki Sinan Ağa Mescidi çalışanlarının alacaklarını şöyle tespit etmiştir: Mescidin imamına iki akçe verilirken; müezzinine bir, kayyımına da iki akçe ödenmektedir. Mescidin mumu, hasır ve kandil ihtiyacının karşılanması içinde günlük bir akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca mescidin yanındaki Hüsam Bey Muallimhanesi'nin muallimine üç akçe verilirken, halifesine de bir akçe verilmektedir. Büyükçekmece'deki mescidin imamına yedi akçe verilirken, müezzinine beş akçe ödeme yapılmaktadır, kayyımlik, ferraşlık ve siracılık vazifelerini yürüten kişiye de iki akçe verilecektir. İhtiyaç duyulacak mum, hasır,

²⁹⁶ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁹⁷ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

²⁹⁸ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

kandil ve zeytinyağının alınabilmesi için mescide yıllık dört filori akar tahsis edilmiştir²⁹⁹

Ebu Eyüp el-Ensari Camii yanındaki türbede görevlendirilenlerin ücretleri de şöyle verilmiştir. Buradaki şeyhe on beş akçe verilirken; talebelerinin her birine de iki akçe verilmektedir. Otuz cüzhanın her birine üç akçe ödenirken, içlerinde ser-mahfil olana dört akçe verilmektedir. Ayrıca her gün üç cüz okuyanlara altı akçe ödenmesi kararlaştırılırken, ser-mahfillerinde dokuz akçe tahsis edilmiştir. Türbedeki muarrife bir, noktacıya bir, iki türbedarın her birine beş, buharcuya beş akçe ödenmesi istenirken; her gün yirmi dört rekât kılacak iki kişinin her birine bir akçe ve on bekçinin her birine de iki akçe verilecektir.³⁰⁰

İstanbul'daki Kâğıthane'ye getirilen suyun suyolcusuna iki akçe ödenirken, bu sudan Dizdaroglu Mescidi'ne giden suyun suyolcusuna da iki akçe verilmektedir. Yine aynı suyun Ebu Eyüp el-Ensari Türbesi'nin çevresinde bulunan çeşmelere giden kolunun suyolcusuna iki akçe verilirken, Galata ve İstavroz'daki hamamların suyolcusuna da iki akçe yevmiye verilecektir.³⁰¹

Bergos'taki caminin çalışanlarına baktığımızda ise, Hatibe on sekiz akçe ve imama da on yedi akçe verildiğini görmekteyiz. Caminin iki müezzinin her birine altı akçe ve sala müezzinine de iki akçe verilirken; akşam ezanını okuyana bir, muvakkite altı, muarrife üç, altı devirhanın her birine iki, otuz eczahanın her birine iki, ser-mahfile bir, muarrife bir ve noktacıya da bir akçe yevmiye verilmektedir. Perşembe ve Cuma vaizine on iki akçe ödenirken; üç kayyımın her birine dört, iki siracının her birine dört, ferraş ile bevvab olana bir ve buhurcu olana da beş akçe verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca Bergos'taki Ali Bey Mescidi'nin hatip ve imamlığını birlikte yürüten şahsa iki akçe verilirken, müezzinine bir ve kayyımına da bir akçe yevmiye ödendiğini görüyoruz. Mescidin hasır, mum ve kandil gibi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi içinde günlük bir akçe akar tahsis edilmiştir.³⁰²

Bergos'taki medresede müderrislik yapana kırk akçe verilirken, danışmendlere de dörder akçe verilmesi uygun görülmüştür. Medresenin hafız-ı kütübüne beş akçe ödenirken, bevvabına da iki akçe verildiğini görüyoruz. Ayrıca

²⁹⁹ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³⁰⁰ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³⁰¹ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³⁰² V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

Bergos'taki muallimhanenin muallimine beş akçe ödenirken, halifesine üç ve kâtibede beş akçe ödenmektedir. Caminin kayyımlarından biri muallimhanede bevvab ve ferraşlık yapacak, bu hizmeti karşılığında da vakıftan iki akçe alacaktır. Muallimhanenin yakacak odun ihtiyacının karşılanması içinde, ihtiyaca göre yeterli miktarda harcamanın yapılması istenmiştir.³⁰³

Vakfın Bergos'taki imarethanesinde görev yapan şeyh on iki akçe alırken, vekilharcı da on iki akçe yevmiye almaktadır. Vekilharc kâtibine dört, baş kilerciye beş ve diğer kilerciye de üç akçe verilirken; kiler kâtibine üç, nakib-i lahma üç ve nakib-i nanada üç akçe verilmektedir. İmaretin baş tabbah ve habbazına beş akçe verilirken, diğer iki habbaz ve iki tabbahın her birine dörder akçe ödenmektedir. Baş tabbahın yanına bir akçe ücretle iki şakird bulundurması gerekirken, baş habbazda bir buçuk akçe ile çalışacak iki şakirdi istihdam etmek zorundadır. Bunların dışında imarette çalışan hamal-ı lahma üç, altı kasekeşin her birine de iki akçe verilirken; iki kaseşuy ile iki nakkadın her birine iki, kendüm küpe üç ve buğdayları değirmene götürüp öğüttükten sonra habbazlara teslim eden kişiye de beş akçe verilecektir. Temizlikle görevli merkez ve taşradaki ferraşların her birine dört akçe verilirken, tabhane ve abhane ferraşına bir, mutfak ile fırın ferraşınada iki akçe ödeme yapılmaktadır. Yakınındaki kervansarayın bevvab ve ferraşlığını yapan şahsa da üç akçe verilmesi kararlaştırılmıştır. Vâkıfın, imarette görevlendirdiği diğer kişilerin aldıkları ücretler ise şunlardır: Siracı üç, noktacı iki, kaldırımcı üç, bostancı üç ve üç meremetçinin her birine üç akçe ödenmesi uygun görülmüştür. Tüm çalışanlara yemek zamanında yemek ve iki fodla verilecektir. Yemeklerin pişirilmesi, mevlid okutulması ve sair şeyler için imarete yıllık beş bin akçe akar tahsis edilmiştir.³⁰⁴

Biçkerek dışındaki vakıf köyleriyle alakadar olunması için altı akçe alan bir cabi ve beş akçe alan bir de kâtip atanmıştır. Ayrıca çevredeki vakıf mahsulünü toplaması içinde on akçeye bir atlı cabi, beş akçe ve yıllık yirmi dört İstanbul kilesi galle alan bir şahısta vergileri toplamak üzere görevlendirilmiştir. Kentteki caminin hem hatibine hem de imamına beş akçe ve yıllık da kırk kile buğday verilmektedir. İki müezzinin her biri beş akçe verilirken, kayyımlık ve ferraşlık vazifelerini yürüten kişiye üç akçe ile yıllık yirmi dört kile buğday verilmektedir. Camin ser-mahfil

³⁰³ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³⁰⁴ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

devirhanına üç, diğer iki devirhanada iki akçe ödenecektir. İhtiyaç duyulacak mum, hasır, zeytinyağı ve kandilin karşılanabilmesi içinde camiye günlük dört akçe tahsis edilmiştir. Bitişindeki muallimhanenin muallimine üç akçe verilirken, muallim halifesine de üç akçe ve yıllık on iki kile buğday maaş bağlanmıştır.³⁰⁵

Tımaşvar'daki vakıfla alakadar olmaları için dört akçe ücretle bir cabi ve üç akçeyle de bir kâtip görevlendirilmiştir. Belgrad'daki vakıfta çalışacak cabiye beş akçe verilirken, kâtibede dört akçe verilmektedir. Ayrıca Belgrad'daki han, bezazzistan ve sair vakıflarla alakadar olmaları için üç akçe yevmiye ile bir merametçi ve birde su yolcu vazifelendirilmiştir.³⁰⁶

Bosna'daki vakıfları idare edilebilmesi içinde beş akçe ücretle bir cabi görevlendirilmiştir. Buradaki Sokullu Bey köyünün mescidinde görev yapan imama altı akçe verilirken, müezzine de dört akçe verilmektedir. Mescitin yanındaki muallimhanenin muallimine altı akçe ödenirken, muallim halifesine üç, beş cüzhanın her birine de ikişer akçe ücret ödenmektedir. Mektebin ibrik ve hasır; mescidinde mumu ve hasır ihtiyacının karşılanabilmesi için günlük bir akçe akar tahsis edilmiştir. Ayrıca Varna'daki mescidin imamına iki akçe ödenirken; müezzin, ferraş ve kayyımlik vazifelerini yürüten şahıs da vakıftan her gün bir akçe almaktadır.³⁰⁷

Zigetvar'daki camide çalışanlara baktığımızda ise karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Hatiblik vazifesini yürütene ek hizmetleri ile beraber toplam dokuz akçe verilirken, imam olana da yine ek görevlerle birlikte toplam on akçe yevmiye ödenmektedir. Camini iki devirhanının her birine iki akçe ödenirken; müezzine dört, siracıya iki ve kayyımlik ile ferraşlık vazifelerini birlikte yürüten şahsa da iki akçe ücret verilmektedir. İhtiyaç duyulan mum ve hasır ihtiyacının karşılanabilmesi içinde, camiye günlük iki akçe akar tahsis edilmiştir. Yanındaki han-gâh da görev yapan şeyhe on akçe verilirken, dervişlerin her birine bir akçe yevmiye verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca Sokullu Mehmet Paşa buraya çok sayıda kitap bağışlamıştır.³⁰⁸

Vişgrad'daki imarette çalışan şeyhe iki akçe verilirken; vekilharca beş, kilerciye üç, nakibe üç, baş tabbah ve habbaza da dört akçe verilmektedir. Diğer

³⁰⁵ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³⁰⁶ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³⁰⁷ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³⁰⁸ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

tabbah ve habbaza üç akçe ödenirken; ferraşa iki, iki kasekeşin her birine iki, kaseşuya üç, kendim küpe iki, maremetçiye beş, suylucuya dört ve siracıya bir akçe yevmiye ödenmektedir. Buradaki kervansarayın bevvab ve ferraşlığını yapan kişiye de günlük üç akçe verilmesi kararlaştırılmıştır. Vâkıf, buradaki imaretine dört kazan, iki bakraç, üç tencere, yirmi dört çorba tası ve beş tanede kepçe temin etmiştir.³⁰⁹

Halep'e bağlı Kale-i Piyas'ta bulunan camide görev yapan hatibe ek hizmetleri dâhil on bir akçe verilirken, iki imamın her birine altı akçe yevmiye verilmektedir. Müezzinlerden sala müezzinliği yapana yedi akçe verilirken, diğer iki müezzine de altı akçe verilmektedir. Ayrıca caminin iki kayyımına beş akçe ödenirken; ferraşana üç, siracısına dört, muvakkitine üç, muarrifine iki ve dört devirhanının her birine iki akçe yevmiye ödenmektedir. Mum, hasır ve kandil yağı ihtiyacının karşılanabilmesi içinde yöneticilere yeterli miktarda harcama yapma yetkisi verilmiştir. Caminin hemen yanı başındaki tekkenin şeyhine günlük yirmi akçe bağlanırken, tekkenin her hücreğine iki akçe tahsis edilmiştir. Buradaki mektebin muallimine de beş akçe verilirken, halifesine de iki akçe ücret ödenmesine karar verilmiştir.³¹⁰

Kale-i Piyas'taki imaretin şeyhine ve vekilharcına altı akçe verilirken, vekilharc kâtibine ise üç akçe verildiğini görüyoruz. Baş kilerci, tabbah ve habbazların her birine beş akçe verilirken; onlardan sonra gelen tabbah ve habbaza dört, bunlardan sonraki kilerci, tabbah ve habbazların her birine üç akçe verilmektedir. İmaretteki nakib-i lahm ve nakib-i nanlara iki akçe verilirken; beş kasekeşin her birine iki, kaseşuya iki, iki nakkadın her birine bir buçuk, kendim küpe üç, buğdayı değirmende öğüttükten sonra habbazlara teslim edene dört, keyyale bir ve hamal-ı lahma iki akçe ödeme yapılması uygun görülmüştür. Üç ferraşın her biri, imaret hanını ve tabbahaneleri temizlemeleri karşılığında üç akçe alırken; abhane ferraşı dört, cami ferraşı üç, mutfak ve fırın ferraşında iki akçe almaktadır. Ayrıca iki zibilkeşin her birine ve han bevvabına dörder akçe verilirken; iki çarşı bevvabının her birine dört, suylu merametçisine dört, kurşun merametçisine iki ve siracıya üç akçe ödenmektedir. Tüm çalışanlara bir yemek ve iki fodla verildiği gibi; tabhane ve

³⁰⁹ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³¹⁰ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

kervansaray ocaklarına da her gece bir mum verilecektir. Sokullu, imarete sayısı belirtilmeyen timur sini, çorba tası, kazan ve kepçelerde temin etmiştir.³¹¹

Halep'teki Ömeri Mescidi'nde görev yapan imam beş akçe alırken; müezzin üç, otuz eczahanın her biri iki, ser-mahfil üç, muarîf üç, noktacı üç, hadimü'l-ecza üç ve ferraşlık ile siracılığı birlikte yapan şahsa da iki akçe verilmektedir. Mum, zeytinyağı, kandil ve hasırın alınabilmesi için mescide yıllık yüz seksen akçe akar tahsis edilmiştir. Yine Halep'teki fevkani mescidinin imamına üç akçe verilirken, müezzinine de iki akçe ödendiği görülmektedir. Hasır ve mum alınabilmesi için içinde mescide yıllık atmış akçe akar ayrılmıştır. Debbağlar mescidi imamı iki akçe alırken, müezzini bir akçe almaktadır. Mescidin mum, hasır gibi ihtiyaçları içinde mescide yıllık yüz akçe akar bağlanmıştır. Cellüm mahallesindeki hanın yanında bulunan mescidin imamına beş akçe ödenirken, müezzinine de üç akçe ücret ödendiğini görüyoruz. Personel giderleri dışında mescidin zeytinyağı ve hasır ihtiyacına harcanmak üzere yıllık yüz seksen akçe akarın da mescide verilmesi kararlaştırılmıştır. Vâkıf, ayrıca Şam'daki Beni Ümmiye Cami'ndeki otuz eczahanın her birine iki akçe verirken, kandillere konulmak üzere gerekli olan yıllık iki kantar zeytinyağını da yine vakfından karşılamaktadır. Biten veya kaybolan kandillerin yerine fazlasıyla kandil konulması istenmiştir.³¹²

Bor kasabasındaki camide çalışan hatibe üç akçe verilirken; imama yedi, iki müezzinin her birine üç, sala müezzinine iki ve dört devirhanın ser-mahfil olanına iki ve diğerlerine de birer akçe verilmektedir. Camide vaizlik yapan kişi dört akçe alırken; otuz cüzhanın her birine bir buçuk, iki kayyımın her birine bir buçuk ve siracıya da bir akçe yevmiye ödenmektedir. Mum, zeytinyağı, kandil ve hasır gibi ihtiyaçların karşılanması için de, camiye günlük beş akçe akar tahsis edilmiştir. Buradaki mektebin muallimine de üç akçe yevmiye verildiğini görüyoruz. Ayrıca kasabadaki noktacıya bir akçe verilirken, biri Niğde'de diğeri Bor'da görev yapan meremetcilere de bir buçuk akçe tahsis edilmiştir.³¹³

Medine-i Münevvere'deki Ravza-i Resulullah'da görev yapanlara maaşlarının yıllık olarak verildiğini görüyoruz. Buradaki hatip on iki filori alırken, ferraşı iki yüz

³¹¹ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³¹² V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³¹³ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

filori almaktadır. Otuz eczahanın her birine on iki filori verilirken; dai'l-eczaya beş, fatihü'l- eczaya altı, otuz cüzhanın her birine dokuz, hadimu's-subbahaya altı, muarrife üç ve noktacıya altı filori maaş verimlidir. Yine Ravza-i Mutahhara'da tefsir ve hadis, Hanefi fıkıhı, Şafii fıkıhı ve ulûm-ı mütadetil öğreten dört müderris ile bir şeyhe ayrı ayrı yüzer filori maaş ödenmektedir. Her derste ayrı ayrı uzmanlaşmaya çalışan öğrenci gruplarına dağıtılmak üzere yüz filori, toplamda ise beş yüz filori burs verildiği görülmektedir. Vâkıf, Harem-i Şerife her gün yeterli miktarda su ulaştırılmasını istediği gibi, her gün müminlere yetmiş testi su dağıtılmasını da şart koşturmuştur. Bu suları dağıtan sakaların her birine yetmiş filori ödenecektir. Sokullu Mehmet Paşa adına Ravza-i Mutaharayı temizleyen ferraşa on iki filori verildiği gibi, her hac mevsiminde buradaki fakirlere dağıtılmak üzere bin filori de sadaka dağıtılmasını şart koşturmuştur.³¹⁴

Mekke'deki darü's-şifada görev yapan tabibe yirmi akçe yevmiye verilirken, cerraha da on akçe ödenmektedir. Şerbetçilik ve kilercilik vazifelerini birlikte yürüten iki kişi de vakıftan, hizmetlerinin karşılığı olarak beşer akçe almaktadır. Kayyım ve ferraşlık görevlerini de birlikte yapan iki kişide, bu hizmetleri karşılığında vakıftan her gün dörder akçe yevmiye almaktalar. Darü's-şifanın gerekli malzeme, ilaç ve sair masrafları içinde yıllık altı yüz filori akar tahsis edilmiştir. Ayrıca Mescid-i Haram yakınındaki darü't-talimde muallimlik yapan şahsa da dört akçe verilirken, halifesine de üç akçe yevmiye verilmektedir. Beytullah-i Muazzam'ın bevhabına da yıllık yüz filori verilmektedir. Sokullu'nun her hac mevsiminde fakirlere dağıtılmak üzere bin filori sadakada şart koştugu görülmektedir.³¹⁵

Sokullu Mehmed Paşa kız erkek ayrımı yapmadan evlâd-ı vâkıfların ilk batında doğanlarına günlük otuz akçe verilmesini isterken; ikinci batındakilere yirmi beş, üçüncü batındakilere yirmi ve bundan sonrakilerin her birine de yirmi akçe verilmesini istemiştir. Vakıf bünyesindeki medrese ve camilerde ehil olan evlâd-ı vâkıfa öncelik verilmesi de istekleri arasında yer almaktadır. Vakfın tevliyeti hayatta oldukça kendisinde olacaktır. Fakat bu hak vefatından sonra ise, evlâd-ı vakıflara

³¹⁴ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³¹⁵ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

gececektir. Yukarıda saydığımız ve sayamadığımız tüm harcamalar çıkarıldıktan sonra, vakfın fazla geliri evlâd-ı vâkıflara dağıtılacaktır.³¹⁶

Devletin başındaki vezir-i azamın vakfa nazırlık yapması istemiş ve bu hizmeti karşılığında da vakıftan her gün kendisine yirmi akçe ücret verilmesini istemiştir. Ayrıca vakıf dükkânları ve sair mülkleri işletenlerin haklarının da, ölümlerinden sonra çocuklarına devredilmesini şart koşmuş; şayet çocukları yoksa mütevellî bir başkasının atanabileceğine karar verilmiştir. Vakfın en üst dereceli makamı olan mütevellî-i kebirliğe de, Mevlana Ömer Çelebi getirilmiştir. Ayrıca Sokullu'nun eşi İsmihan Sultan'ın Medine'de okuttuğu cüzler için ödediği yedi yüz yirmi floride, vakfın yöneticileri tarafından bölgeye ulaştırılarak hak sahiplerine dağıtılacaktır.³¹⁷

Bolu şerhiye sicillerinde yaptığımız taramalar neticesinde: Yukarda da bahsedildiği gibi, H. 30 Zilhicce 1117/M. 14 Nisan 1706³¹⁸ tarihli belge ile başlayarak Mehmed Paşa olarak zikredilen vâkıf, sicillerde ulaşabildiğimiz H. 3 Cemaniye'l-evvel 1288/M. 21 Temmuz 1871³¹⁹ tarihli son belgemizde ise, Tavi Mehmed Paşa adıyla geçmektedir. Diğer belgelerle bu son belgemiz arasındaki bağlantıyı kurmamızı sağlayan şey ise: Gülyüzü'nde yaptırdığı cami ve vakfın mütevellisi olan evlâd-ı vâkıf Fatma Zehra Hanım'ın H. 5 Safer 1266/M. 21 Aralık 1849 tarihli belge ile "Tavi" elkâbının zikredildiği son belgenin içeriklerini oluşturuyor olmalıdır. Fatma Zehra Hanım İstanbul'da ikâmet ettiği için, vakıfla alakadar olamamış ve son belgemizde de İslam hukukunda cevazlara dayanılarak görevinden azledilmiştir.

Mehmet Paşa Vakfı ile alakalı Bolu Şerhiye Sicilinde ki ilk belgemiz yukarıda da zikrettiğimiz H. 30 Zilhicce 1117/M. 14 Nisan 1706 tarihli belgedir.³²⁰ Belgemizin konusunu oluşturan şey: Mehmed Paşa Cami'sinin vaizi olan Şeyh Osman'nın, vazifesiyle birlikte yürüteceği ikinci göreve talip olması olmasıdır. Şeyh Osman, Divan-ı Hümayuna sunduğu arzuhalde, Bolu'daki Tahta Köprü Mezrası Vakfı'nın mezzadarı olan Ali Halife'nin vefatıyla boşalan yere kendisinin atanmasını

³¹⁶ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³¹⁷ V.G.M.A., V.D., 572, s. 27, sr. 20.

³¹⁸ Bolu, Ş.S., 6616, s.18.

³¹⁹ Bolu, Ş.S., 6716, s. 8.

³²⁰ Bolu, Ş.S., 6616, s.18.

talep etmiştir. H. 28 Şaban 1117/M. 15 Aralık 1705’de ricası kabul edilerek, ikinci göreve atanma beratı kaleme alınmıştır. Mezradarlık görevine, eski mezradarın sahip olduğu hak ve yetkilere sahip olarak iş başı yapması ve yaptığı hizmetlerinin karşılığında da ücretini eskiden olduğu gibi vakıf mahsulünden almasına karar verilmiştir.

Tavil Mehmed Paşa Vakfıyla alakalı ikinci belgemiz ise H. 17 Ramazan 1228/M. 13 Eylül 1813 tarihli dir.³²¹ Mehmed Paşa, Bolu’da inşa ettiği caminin mürteliklerinin giderleri ile aydınlatma için gerekli olan kandillerin karşılanabilmesi için çeşitli mülklerini vakfetmiştir. Bunlar Debbağlar Hamamı diye meşhur Vakf-ı Çifte Hamam’ın senelik karının tamamı ile vakfa bitişik durumdaki dükkânların yıllık karlarıdır. H. 1228’li yıllara geldiğimizde camiinin tamirinin gerekli olduğunu tespit eden kaymakam Es-Seyyid Mehmed, gelirlerin camiinin tamirine harcanmasını istemiştir. Bolu Meclisi de kaymakamın isteğini yerinde görerek, bu işle kaymakamı görevlendirmiştir. Vakfa ait hesapların tutulduğu muhasebe defteri de, mütevelliden alınarak kaymakama teslim edilmiştir.

Mehmed Paşa Vakfıyla alakalı üçüncü belgemiz ise H. 26 Safer 1255/M. 11 Mayıs 1839 tarihini taşımaktadır. Bu dönemde, vakfın kurulan Nezaret-i Evkaf-ı Hümayuna devredildiğini görüyoruz. Belgemizde Halvetiye tarikatı şeyhliği için eş-Şeyh Ahmed ibn Şaban vakfindan on akçe, Mehmed Paşa Camiindeki imamet vazifesi için de üç akçe ve bunlara ilaveten de yine aynı camindeki vaizlik vazifesini yerine getiren Es-Seyyid Mahmud bin Süleyman geride varis bırakmadan vefat ettiği görülmektedir. Yerine, Gere de’deki Halvetiye tarikatının post-nişini eş-Şeyh el-Hac Mustafa, sair şeyhler ve dervişlerin önerileri ve şahadetleri ile camiinin imamet hissesinin yarısına mutasarrıf olan, Mahmud ibn Ali atanmıştır. Bolu naibi Es-Seyyid Mehmed Nafiz ve Muamelat Müdürü Mehmed Galip’e gönderilen atama beratında, yukarıda Mehmed ibn Ali’ye kefil olanların dışında; şeyhlik, vaizlik ve imamet vazifesini yerine getirmede kusursuz hareket edeceği ve gerekli liyakate sahip olduğuna dair, es-Seyyid Mehmed Hasip Paşa ve Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım’ında tavsiyede bulunduğu görülmektedir. Bu tavsiyelerde dikkate alınarak H. 15 Sefer 1255/M. 30 Nisan 1839’de ataması yapılarak; Şeyh Mehmed ibn Ali’nin üç

³²¹ Bolu, Ş.S., 6623, s. 41.

görevide birlikte yerine getirmesine onay verilmiştir. Bu vazifelerindeki hizmetlerine karşılık eskiden olduğu gibi, on üç akçe yevmiye alması ve bununda vakıf mahsulünden karşılanması istenmiştir.

Tavil Mehmed Paşa Vakfı ile alakalı dördüncü ve beşinci belgemiz aynı davanın sonuçlandırılması için kaleme alınmıştır. H. 27 Zilhicce 1271/M. 10 Eylül 1815 tarihli belge vakfın gelir kaynağı olan Debbağlar Hamamını kiralamasından sonra, kiracıyla yaşanan anlaşmazlık hakkında geniş bir şekilde bilgi verdikten sonra; kiracının talepleri merkeze bildirilerek görüş istenmiştir.³²² H. 12 Cemaziye'l-ahir 1272/M. 19 Şubat 1856'daki belgemizde de, konu merkezden gelen cevap doğrultusunda yeniden ele alınmaktadır³²³. Dava son belgede söz konusu olan mahkeme sonucunda karara bağlanmıştır. Bizde bu nedenle davayı incelerken, ikinci belgemizin verdiği daha geniş bilgilerden faydalanacağız. Birbirlerinin tekrarları oldukları içinde, H. 27 Zilhicce 1271/M. 10 Eylül 1815 tarihli belgeyi ikinci kez tekrar etmenin gereksiz olduğuna karar vererek geçiyoruz.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Debbağlar Hamamı, Mehmed Paşa Camii'ne gelir getiren bir mülk olarak vakfedilmiştir. Yine Mehmed Paşa, hamamını vakfederken gelirlerinin camii çalışanlarına ve ihtiyaçlarına harcanmasını istemiştir. Vâkfın, isteği doğrultusunda yıllık 600 kuruş icare-i vahide ile 1268 senesinin başından 1275 yılının sonuna kadar olan sekiz yıllık süre ile hamam, Kâtip Mustafa Efendiye kiralanmıştır. Sekiz yıllık kira karşılığında kiracıdan toplam 4800 kuruş alınması gerekirken, kiracı hamamın yanmasını gerekçe göstererek beş yıllık kira bedeli olan 3000 kuruşu ve yanmadan önceki altı aylık kısmın bedeli olan 300 kuruşu hamama yapılan masraflara sayılmıştır. Kalan iki senelik kira bedeli olan 1200 kuruş elinde bulunduğu halde Kâtip Mustafa Efendi; hamamın büyük kazanın tamire muhtaç olduğunu gerekçe göstererek, kazanı yerinden söktürerek satmıştır. Yerine de küçük bir hamam kazanı almıştır.³²⁴

Ancak hamamı işletmeye yıllık 2000 kuruş ile Nakipzade Emin Efendi'nin teklifte bulunması üzerine, teklif vakıf yararına görülerek Kâtip Mustafa Efendinin sözleşmesi feshedilmiştir. Mütevelli Fatma Zehra Hanım'da bu kararından sonra

³²² Bolu, Ş.S., 6683, s. 63.

³²³ Bolu, Ş.S., 6686, s. 15.

³²⁴ Bolu, Ş.S., 6683, s. 63.

mahkemeye başvurarak gereğinin yapılmasını istemiştir. Bu talep doğrultusunda Mustafa Efendi celb ile mahkemeye getirilmiştir. Mahkeme heyeti Mustafa Efendi'ye, Bolu'da çıkan yangın sonrası yanan hamama ne kadar harcama yaptığını sormuştur. Yine büyük kazanı söküp yerine küçük kazan takmasının sebebini ve hamamın H. 1268/M.1851–1852, H. 1269/M.1852–1853 ve H. 1270/M.1853–1854 senelerine mahsus ecr-i mislinin kaç kuruş olduğunu açıklamasını istemiştir.

Evkaf Müdürü İbrahim Bey'in talebine uygun olarak yapılacak tahkikat neticesinde, büyük kazanın satış bedelinden küçük kazanın bedeli çıkarıldıktan sonra, gerisinin hazine-i evkaf-ı hümayuna gönderilmesini istemiştir. Buna ilaveten hamamın yeni kiracısı Emin Efendi'ye ecr-i misliyle kiraya verilmesi yönündeki 18 Rebiü'l-ahir 1271/M. 8 Ocak 1855 tarihli merkeze gönderilen karara binaen çıkan emirnameye cevap olarak, Osman Neşet Efendi bir ilam ve mazbata kaleme alarak merkeze göndermiştir. Başkentteki yöneticilerde durumu değerlendirdikten sonra, mahkemenin usulüne uygun şekilde yapılması ve şu ana kadar izlenen yolunda doğru olduğu bildirmiştir.³²⁵

Bu karar doğrultusuna davaya aynen devam eden mahkemede, Kâtip Mustafa Efendi ve Evkaf Müdürü Ethem Efendi'de hazır bulunmuştur. Hamamın H.1266/M. 1849–1850'de Bolu'da çıkan yangın neticesinde, yanarak kullanılmaz hale geldiği; bundan dolayı da atıl ve kapalı kaldığı tespit edilmiştir. Ancak, bir süre sonra hamamın tamirinin biraz daha gecikmesi durumunda: suyollarının fareler tarafından bozulacağı ve yağmur ile diğer yağışlarla da büsbütün fena bir hal alacağı anlaşılmıştır. Bu nedenle de bir önce tamir edilebilmesi için vakıf yöneticileri, Evkaf Müdürünü haberdar etmiştir. Evkaf müdürü de yapılan masrafın iki bin beş yüz kuruştan fazla olması durumunda, bu miktarın hazineden ihtiyaç duyuldukça karşılanmasına karar vermiştir. Ancak vakfın muhasebesi hazinece değil, Kâtip Mustafa Efendi ve müteveli Fatma Zehra Hanım tarafından tutulmuştur. Bu nedenle de bunlar tarafından oluşturulan bir heyetin, hamama yaptıkları bir keşif neticesinde ahşap olan binanın tamiri için üç bin otuz beş kuruşluk tahmini bir masraf çıkarılmıştır. Bu harcamalar H. 1266/M. 1849–1850 yılında tutulması istenilen deftere H. 1268'e kadar düzenli şekilde kaydedilmiştir. Ancak 1268'den itibaren

³²⁵ Bolu, Ş.S., 6686, s. 15.

1275'e kadar, yıllık 600 kuruştan sekiz yıllığına kiraya verilmiştir. Hamamın bir yıllık kirasının mütevellîye peşin ödenmiş olmasına rağmen; hamamın yanması yanında birde 1268'de haznesinin yıkılmış, suyuollarının bozulmuş ve külhanının harap olmuş olması gibi nedenlerle hamam H. 1279/M. 1862–1863'e kadar mecburen kapalı durumda kalmıştır.³²⁶

H. 1290/M. 1873–1874'de evkaf müdürüne hamamın mutlaka tamir edilmesi gerektiği ve biraz daha beklenirse hamamın tamamen yıkılacağı düşünülerek yapılan başvurudan sonra; hamama iki bin yüz elli bir kuruş harcama yapılmıştır. Ancak yapılan harcamalara rağmen, hamamın kapısındaki çatlaktan dolayı duman gelmediğinden hamam yine kapalı kalmıştır. Hamama H. Zilhicce 1270/M. Ağustos-Eylül 1854'de yapılan keşif neticesinde kapısının, kiremitlerinin ve sair lazım gelen yerlerin tamiri için üç bin dört yüz yirmi iki buçuk kuruş masrafın yapılmasının gerektiği tespit edilmiştir. Yapılacak bu harcama da vakıf gelirlerinden karşılanmıştır.³²⁷

Emr-i şerife uygun olarak evkaf müdürünün verdiği izinler ile hamam üç defa tamirattan geçmiştir. Bu tamiratlarda toplam sekiz bin altı yüz sekiz buçuk kuruş harcama yapılmıştır. Ayrıca vakıf gelirlerden mütevellîye de bin iki yüz kuruş teslim edilmiştir. Ayrıca gelirlerle hamamın kullanılmaz durumdaki eski büyük kazanı yerine bin altı yüz kırk kuruşa altmış vukiyyelik küçük bir kazan satın alınmıştır.³²⁸

Kâtip Mustafa Efendi ise, vakıftan on bir bin dört yüz kırk sekiz buçuk kuruş alacağı olduğunu iddia ederek; kıyyesini on üç kuruşa satmış olduğu iki yüz on kıyyelik eski kazanın satış bedeli olan iki bin sekiz yüz sekiz kuruşun alacağından düşürülmesini istemiştir. Mustafa Efendi Rebiü'l-evvel'in başında kiralanan hamamın, ancak Şaban'ın sonuna kadar toplam beş ay kendisi tarafından işletildiğini belirtmiştir. Hamamı işletme hakkının da, H. Ramazan 1271/M. Mayıs-Haziran 1855'te feshedildiğini ve yeniden kiraya verildiği ifade edilmiştir.

Mustafa Efendi'nin ifadesi ve ehli-vukuftan alınan bilgilerle doğrulanmışsa da; tamirat sırasında bazı yerlerin yapılmayıp, eksik bırakıldığı yönündeki rivayetlerden ötürü yeniden keşif yapılmasına karar verilmiştir. Yarım kalmış

³²⁶ Bolu, Ş.S., 6686, s. 15.

³²⁷ Bolu, Ş.S., 6686, s. 15.

³²⁸ Bolu, Ş.S., 6686, s. 15.

yerlerin tespiti için oluşturulan keşif heyetinde Aza-i Meclisten Abdurrahman Bey, Başkâtip Abdulmuhiid Efendi ve evkaf müdürü tarafından görevlendirilen Kâtip İbrahim Bey resmi görevliler olarak katılmıştır. Bu isimlere ilavetende ileri gelenden Mimarbaşı Mustafa Usta, el-Hac Abdülkerim, el-Hac İzzet Ağa ve sair üst düzey yöneticilerde keşife katılan diğer ehl-i vukufu oluşturmaktadır.³²⁹

Heyet tarafından yapılan keşif neticesinde, Kâtip Mustafa Efendinin hamamının önündeki ahşap binanın tamirine harcadığı üç bin otuz beş kuruş ve H. 1270'de hamamın hazinesi, suyolları ve külhanın onarımına harcanan iki bin yüz elli bir kuruşu makul bir harcama olduğuna karar vermiştir. Ancak H. 1270 Zilhiccesi'nde hamamın kapısı, kiremitleri ve sair mahallelerin tamirine harcadığı iddia edilen üç bin dört yüz yirmi iki buçuk kuruşun, dokuz yüz otuz sekiz buçuk kuruşu keşif defterine dâhil edilmemiştir. Çünkü bazı mahallelerde tamir edilmediğinden, Kâtip Mustafa Efendinin talep ettiği sekiz bin üç yüz doksan buçuk kuruşun fahiş olduğuna karar verilmiştir. Bu meblağdan dokuz yüz otuz sekiz buçuk kuruşun Mustafa Efendi'nin büyük ayıbyla harcamalar arasında gösterildiği belirtilmiştir. Bu rakam çıkarıldığında Mustafa Efendi'nin vakıftan, yedi bin dört yüz elli iki kuruş alacağı olduğuna karar verilmiştir. Ancak müteveli Fatma Zehra Hatun İstanbul'da ikamet ettiği için, yerine vekâleten birini de bırakmamış olması nedeliyle, verilen kararın İstanbul'a da bildirilmesine karar verilmiştir.³³⁰

Nezaret-i Evkafı Hümayuna devredilmiş olan Tavil Mehmed Paşa Vakfı'nı konu edinen altıncı belgemiz ise, H. 5 Safer 1266/M. 21 Aralık 1849 tarihli sicil kayıdır.³³¹ Bolu Gölyüzü'ndeki vakıf camisinde imamlık yapan ancak, altı akçe ücretini eş-Şeyh Ahmed Efendi ibnü'l-müteveli Şaban Efendi Vakfı'ndan alan Ahmed Halife ibnü'l-müteveli eş-Şeyh Mehmed Efendi vefat etmiştir. İmamet vazifesi dışında yürütmekte olduğu mualimlik için, cami kurbunda ki el-Hac Muslu Muallimhanesi Vakfı'ndan yevmiye iki akçe alırken, yevmiyesi bir akçede halife-i mektep vazifesi için almaktadır. Geride çocuk bırakmadığı için imamlık, mualimlik ve halife-i mektep cihetlerine Bolu meclisinde Evkaf Müdürü Emin Bey'inde bulunduğu heyet tarafından, mütevellinin li-eb kardeşi Halil Efendi, atamasının

³²⁹ Bolu, Ş.S., 6686, s. 15.

³³⁰ Bolu, Ş.S., 6686, s. 15.

³³¹ Bolu, Ş.S., 6691, s. 18.

yapılabilmesi imtihandan geçirilmiştir. Kırk sekiz yaşındaki Halil Efendi yukarda sıralanan kurumlardaki görevlerini hakkıyla yapacak ehliyeteye sahip olduğunu ispatlaması üzerine, kendisine atama beratı verilmesi için İstanbul'a arz gönderilmiştir.³³²

Vakıftaki diğer bir atamayla alakalı belgemizde H. Receb 1285/M. Ekim-Kasım 1868 tarihini taşımaktadır. Gölyüzü mahallesindeki camiinin beş akçe ücretle hitabet, üç akçe ile nısf-ı imamet ve iki akçe ile de müezzinlik cihetlerine mutasarrıf olan Hafız Ali Halife ibn Mehmed çocuksuz olarak vefat etmiştir. Vefatından sonra boşalan hitabet, imamet, müezzinlik cihetlerine; Karamanlı Mahallesinde oturan otuz üç yaşında ve Halvetiye tarikatının Şabaniye kolunun şeyhlerinden Şeyh Ahmed Efendini yerine geçerek tarikatın post-nişini olan eş-Şeyh İbrahim Efendi İbn Mehmed'in atanması uygun görülmüştür. Bolu Meclisi'nde evkaf müdürü olan ve rütbe-i salise ashabından Nazım Efendi'nin de bulunduğu heyet tarafından imtihan edilmiştir. İmtihan neticesinde: eş-Şeyh İbrahim Efendi ibn Mehmed'in tüm vazifeleri layıkıyla yerine getirebilecek ehliyeteye sahip olduğu görülerek, atamasının yapılması için arz kaleme alınmıştır.³³³

Tavil Mehmed Paşa Vakfı ile alakalı son belgemiz, H. 3 Cemaniye'l-evvel 1288/M. 21 Temmuz 1871 tarihlidir³³⁴. Vâkıfın, Bolu'nun Gülyüzü Mahallesinde inşa ve ihya buyurdıkları cami'inin mütevelliliğini yapan evlâd-ı vâkıftan Fatma Hanım, Bolu'ya hiç gelmediği gibi yerine bakacak bir naibe veyahut kâim-makâmda bırakmamış olmasından ötürü vakıf yöneticisiz kalmıştır. Vakfa Fatma Hanımın hiç gelmediği tespit edildikten sonra; İslam hukukundaki hüküm ve uygulamalara dayanılarak vakfa Gülyüzü Mahallesi Muhtarı Tüccar Ahmet Ağa bin İbrahim mütevellili olarak atanmıştır.

Vakfa mütevellili atamasından sonra, vakıf ile Pamukçu Hacı Mustafa Efendi bin Hacı Mehmed bin Abdullah'ın varisleri arasındaki anlaşmazlığın çözümün için, tarafların mahkemeye yaptıkları dava başvuruları incelenmeye başlanmıştır. Dava, Temyiz-i Hukuk-ı Liva'ya mahsus odada görülmektedir. Bolu Sancağı Evkaf Müdürü Hafız Hilmi Efendi'nin de hazır bulunduğu dava, H. 20 Rebiü'l-evvel

³³² Bolu, Ş.S., 6691, s. 18.

³³³ Bolu, Ş.S., 6708, s.101.

³³⁴ Bolu Ş.S., 6716, s. 8.

1283/M. 2 Ağustos 1866'da Hacı Mustafa Efendi'nin varislerinin kayıtlara geçirilmesiyle başlamıştır. Yapılan tespit neticesinde Hacı Mustafa Efendinin varisleri şöyle sıralanmıştır: İlk eşi Fatma bint-i Ahmed bin Abdullah'dan Fatma ve Sıdika adlı iki kızı olmuştur. Fatma Hanımın vefatından sonra evlendiği ikinci eşi Hamide bint-i Hacı Mustafa'dan da Ayşe ve Abbas adlı iki çocuğu dünyaya gelmiştir. Hamide Hanımın vefatından sonra son eşi Fatma Dudu'dan, Mehmed adlı küçük yaşta bir oğlu varis olarak kalmıştır. Gülyüzü Mahallesi ahalisinden Berber Hacı Hüseyin bin Hüseyin ve Bulgaroğlu Şakir ibn Mehmed adlı şahıslarda, varislerin yukarıdakilerle sınırlı olduğuna şahitlik etmişlerdir.

Dava konusu ise, Hacı Mustafa Efendinin caminin doğu tarafına bakan duvarın saçak altına ve arsasına mütevellinin izni olmadan, dava tarihinden on beş yıl önce fevkani ve tahtani iki bab oda inşa etmiş olmasıdır. İnşa ettiği bu odaları da kendi evine katarak, bu güne kullana gelmiştir. Bu nedenle Hacı Mustafa Efendi'nin varislerinden Sıdika Hanım: Buranın kendilerine ait olduğunu söyleyerek, vakfa iade etmeyi reddetmiştir. Ancak, mütevellî Ahmet Ağa fekâni odanın vakfa ait olduğunu belirterek, Hacı Mustafa Efendinin varisleri olan Sıdika ve diğerlerinin burayı haksız yere ve fuzuli olarak işgal ettiklerini kaydetmiştir. Sıdika Hanımın vekili ve kayınpederi Debbağ esnafından Mehmed Emin Ağa bin Mehmed ise, buranın vakıf malı olmadığı, müteveffanın babasından kendisine kaldığını söylemiştir. Başta buranın vakıf olduğunu söyleyen Hacı Mehmed'in de ifade değişikliğine giderek, Mehmed Emin Ağa'yı onaylaması üzerine; mütevellî Ahmed Ağa itiraz ederek, fevkani odanın vakfa ait olduğunu iddia etmiştir. İddiasını ispatlamak için şahit olarak, mahalle sakinlerinden Ekmekçi Ali Molla bin Mehmed ve Aşağı Sofu Köyünden Hacı Bekir oğlu Ali Bey bin Süleyman'ı şahit olarak göstermiştir. Şahitler de ifadelerinde, 1281'de Hacı Mustafa Efendinin eşi Hatice Hanımın vefatı sonrası, kardeşi Bostancıoğlu İzzet Ağa, Mustafa Efendinin kedisine sekiz yüz kuruş borcu olduğunu iddia ederek parasını istemiştir. Ancak, Hacı Mustafa Efendi borcu kabul etmekle beraber, istenen meblağın eşinin talebi doğrultusunda hayır işlerine harcadığını söylemiştir. Eşinin bu parayı kendisine vererek kendi adına vekâleten hayır işlerine harcamasını istediğini ve kendisinin de, eşinin iteğine uygun olarak caminin doğu tarafındaki saçığın atına, bayanlara mahsus fevkani bir oda yaptırdığını söyleyerek İzzet Ağa'yı def ettiğini aktarmışlardır.

Mahkemede yukarıda ki şahitlerin ifadesi doğrultusunda, daha önce şahitlik etmiş olan Hacı Halil Ağa bin Abdullah bin Hüseyin ve Boyacı İzzet Ağa bin Halil bin Osman'ında şahitliklerini muteber kabul etmiştir. Tüm bu ifadeler doğrultusunda, Hacı Mustafa Efendi'nin varislerinin davadan men edimesine ve fekanı odanın vakfa aid olduğuna hükmetmiştir.³³⁵

Yukarıda incelemiş olduğumuz Sokullu Mehmed Paşa Vakfı'nın, oldukça geniş bir coğrafyada faaliyet gösterdiğini görmekteyiz. Vâkıf, görev yaptığı imparatorluğun en parlak dönemlerine yaraşır bir vakıf kurmuştur. Bağışlamış olduğu hamamlar, hanlar, bezazzistanlar, kervansaraylar, dükkânlar ve işletmeler gibi vs. yapıların çokluğu ve çeşitliliği ile dönemin refah seviyesini yansıtan bir vakıf olması hasebiyle dikkati çekmektedir.

Vâkıf tarafından yaptırılan camiler, mescitler, imaretler, medreseler, tekkeler, muallimhaneler, darü'ş-şifalar ve çeşme benzeri hayır kurumlarının çokluğu da, bize bu ihtişamlı dönemin zenginliğinin halkada ulaştırıldığını göstermektedir. Bu yapıların siyasi propaganda amaçlı yapılmış olabileceği söylene bile; vakfın çok geniş bir alanda halka verdiği karşılıksız hizmetler asla göz ardı edilemez. Vakıf bünyesindeki imaretlerde onlarca kişiye yemek verilirken, medrese ve diğer okullarda da çocuklar eğitim görmektedir. Eğitimlerini tamamlamaya çalışan öğrencilerin aldıkları burslar, vakıf bünyesinde çalışan birçok kişiden daha yüksektir. Ayrıca siyasi amaçlı kurulmuş bir vakıf olsa bile, istihdam ettiği kişi sayısına bakıldığında; işsizliğin azalmasında ne kadar önemli bir kilometre taşı vazifesi gördüğü anlaşılabacaktır. Özellikle günümüzde Saddam Hüseyin gibi çok zengin kaynakları olan bir ülkeye hükmeden yöneticilerin, bu zenginlikleri halkıyla paylaşmak ve hayat standardını yükseltmek için harcamayarak kendi sefahati için kullanan yöneticiler düşünüldüğünde, Sokullu Mehmet Paşa gibi hayırsever yöneticilerin kıymeti daha da anlaşılabacaktır.

Vakfın Bolu'daki şubesine baktığımızda ise, bir cami, bir muallimhane, bir hamam ve dükkânlardan meydana gelen bir vakıf eserleri topluluğu görülür. Burada vakıf, İstanbul, Bergos ve Halep gibi büyük şehirlerdeki şubelere nazaran daha küçüktür. Bolu'daki bu vakıf kümesi, daha çok Bor'daki gibi orta büyüklükteki bir

³³⁵ Bolu Ş.S., 6716, s. 8.

şube görünümündedir. Doğal olarak çalışan sayısı ve ücretleri de orta sınıf bir vakfa göre şekillenmektedir. Vakfın kurulmuş olduğu Gölyüzü mahallesine yaptığı katkılarda dikkat çekmektedir. Tüccar, berber, ekmekçi, boyacı, pamukçu ve debbağ gibi esnafların buradaki cami etrafında iş tutmaları, vakfın iktisadi açıdan kente ve mahalleye yaptığı katkıyı açıkça göstermektedir.

Vakıflar için mütevellilerinin olması ve vakıf işlerini dikkatlice takip ediyor olmaları oldukça önemlidir. Mütevellinin olmayışı ve vakfın sahipsiz kalması durumunda karşılaşılabileceği sorunları göstermesi açısından, H. 3 Cemaniye'l-evvel 1288/M. 21 Temmuz 1871 tarihli belgemiz önemli bir örnek vazifesi görmektedir. Ayrıca daha kalıcı ve güvenli bir sistem olduğu düşünülen yöneticinin, vâkıftan evlâd-ı vâkıfa geçmesi düşüncesinin burada işlemediğini görmekteyiz. Çünkü evlâd-ı vâkıftan olan Fatma Zehra Hanım; Bolu'ya gelmediği gibi, yerine bakacak bir kimseyi de vekâleten dahi olsa bırakmamıştır. İstanbul'daki baş mütevellinin de bu duruma el koymaması, vakıfta bir iktidar ve denetim boşluğuna işaret etmektedir.

Kısaca vakıf, diğer kentlerde olduğu gibi, Bolu'ya da önemli bir katkıda bulunmuştur. Vâkıf, diğer şehirlerde olduğu gibi, halkın ibadet edebilmesi için gerekli dini yapıları inşa ederken, bu dini kurumların faaliyetlerine devam edebilmeleri için gerekli olan akarı da temin etmiştir. Böylelikle hem personel giderleri karşılanacak, hem de caminin bakım, onarım ve aydınlatma gibi ihtiyaçları karşılanmış olacaktır. Bu sistem hem vakfın uzun süre faaliyet göstermesini sağlamakta, hem de hizmetin kalitesinin arttırılmasın da önemli bir rol oynamaktadır.

2.9. Nişancı Cedid Mehmed Paşa

Boyalı lakabıyla da bilinen paşa, Pir Ahmed Çelebi'nin oğludur. Divan-ı Hümayun kâtiplerinden olup daha sonra da tezkireci olmuştur. H. Rebi'ü'l-ahir

975/M. Ekim 1567'de Nişancılığa yükselmiştir. Altı yıl sonra Halep Beylerbeyisi olmuş ve H. 984/M. 1576'da ikinci kez nişancılığa getirilmiştir³³⁶.

M. Mayıs 1580'de Vezir-i Râbi olurken, M. 1583'te üçüncü kez nişancılığa geçmiştir. Bu görevden M. 1588'de azledirken, aynı yıl dördüncü kez nişancılığa getirilmiştir. Temmuz 1589'da da Vezir-i Sadisliğe yükseltilmiştir. Paşa H. 1001/M. 1593'de İstanbul'da vefat etmiştir. Şiir ve inşâsı herkesçe kabul edilecek derecede iyidir. Bir Çok hayır kurumu yaptırmıştır. Kendi yaptırdığı türbede medfundur³³⁷.

Beş kızını da ulemâdan kimselerle evlendirmiştir. On dokuz ve on yedi yaşlarında olan oğulları Abdullah Bey ve Abdurrahman Bey M. Ocak 1592'de yakalandıkları çiçek hastalığından dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir. Diğer oğlu Mehmed Nutki Bey müderrislik yaparken Eyüp kadılığına terfi etmiştir. Kasım 1648'de hayata gözlerini kapayarak babasının yanına defnedilmiştir³³⁸.

Rumeli Kadısı Mustafa ibn-i Mustafa tarafından tescil edilen Nişancı Mehmed Paşa Vakfı'nın vakfiyesi, H. Evâhir-i Muharrem 1009/ M. Ağustos 1600'de tescil edilmiştir. Mehmed Paşa kurmak istediği vakfin, vakfiyesi kaleme alınmadan önce vefat etmiştir. Mirascıları babalarının vasiyetine uyarak, vâkıfın isteği doğrultusunda bir vakıf kurulmasına gayret göstermişlerdir. Vakfa, Bevvab-ı Sultani Mehmet Bey ibn-i Mahmud müteveli olarak atanmıştır³³⁹.

Vâkıfın vasiyetine uygun olarak mahkemede vakfiyenin tescili yapılırken Mehmed Paşa'nın oğlu ve kızları adına da vekâleten eşleri hazır bulunmaktır. Mehmed Paşa'nın oğlu Pir Ahmed Bey mahkemede asaleten bulunurken; kızları Fatma adına Mustafa Efendi ibn-i Hüseyin Efendi, Saliha Hatun adına Mehmed Efendi ibn-i Şeyhülislam Mühiddin Mehmed Efendi, Hayrunisa Hatun adına Mehmed Efendi ibn-i Mehmed, Ayşe Hatun adına Mustafa Efendi ibn-i Pir Mehmed Efendi ve Hatice Hatun adına da Abdullah Çelebi ibn-i Abdülkerim Efendi vekâleten hazır bulunmuşlardır.³⁴⁰

Nişancı Mehmed Paşa Vakfı'nın mal varlıklarına baktığımızda ise, mülklerin geniş bir coğrafyaya saçıldığını görürüz. Vakfın İstanbul, Edirne, Bursa, Ankara,

³³⁶ Mehmed Süryyâ, a.g.e., c. VI/I, s. 154.

³³⁷ gös. yer.

³³⁸ gös. yer.

³³⁹ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁴⁰ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

Halep, Anadolu Viyayeti ve Hüdavendigâr Sancağında çeşitli alanlarda ve sayıda mal varlığının vakfedildiği görülür. Vakfın merkezi ve mal varlıklarının büyük çoğunluğu İstanbul'dadır.³⁴¹

Nişancı Mehmed Paşa Vakfı'nı tezimizde incelememizin nedeni: vakfın, Bolu şeriyeye sicillerinde ki belgelere konu olan Sultanönü ve Hüdavendigâr sancaklarındaki, mal varlıklarının tespit edilmiş olmasıdır. Vakıf direkt Bolu'da kurulmamış olsa da, sadece Bolu'da ki vakıf mülklerinin sicillerde geçen faaliyetlerini ele almak vakfın büyüklüğünü tam olarak yansıtmayacaktı. Bu nedenle vakfiyesini de işlemenin daha yararlı olacağını düşünmekteyiz. Böylelikle diğer kentlerdeki vakıf şubeleriyle, Bolu'daki vakıf teşkilatı arasındaki farklar ve benzerlikler daha rahat görülecektir. Ayrıca vakfın faaliyet alanları içinde Bolu kırsalının yeri ve önemi de aydınlanmış olacaktır.

Nişancı Cedid Mehmed Paşa Vakfı'nın vakfiyesinde de sözü edilen mal varlıklarını şöyle sıralayabiliriz:

İstanbul'dakiler şunlardır: Zincirli Kuyudaki cami ve İstanbul'un çeşitli yerlerindeki kasaba ve köylerde bulunan ancak, sayıları belirtilmeyen camiler vâkıfın hayır kurumlarını oluşturmaktadır. Vâkıf, Zincirli Kuyu'da bir kervansaray yaptırmıştır. Ayrıca Mustafa Çavuş Mahallesi, Soğan Ağa Mahallesi, Un kapanı, Kumkapı, Esirci Kemal Mahallesi ve Galata'da toplam iki yüz doksan üçten fazla odayı vakfetmiştir. Aynı semtlerdeki toplam atmış yedi dükkân ve yirmi beş ev de vakfedilmiştir. Paşanın altı çocuğunun her birine, birer menzil tahsis edilmiştir. Bunlar vakfın mülkü olarak kalacak ancak, tasarruf hakkı vâkıfın çocukları ve onların soyundan gelenlere ait olacaktır. İstanbul'daki iki kahvehane, iki ekmek fırını, bir değirmen, otuz dokuz mahzen ve üç kereste mahzeni vakıf envanterine geçirilmiştir. Un Kapanı'nda yüz seksen akçeye kiralanan bir buzhanede vakfedilenler arasındadır. Yukarıda sıralanan semtlerde ve Eyüp'te toplam iki mutfak, iki ahır, iki cüneyn, bir salhane, bir mumhane, bir kayıkhane, üç kenif ve Nişancı Mahallesinde bir çifte hamam vakıf dökümlerine kaydedilenler arasında sıralanmıştır. Bunlara ilaveten Ali Baba türbesi, bir kuyu ve çeşitli boyutlarda araziler vakfedilenler arasında bulunmaktadır. Vakıf yukarıda sıralanan mal varlıklarının büyük kısmı için, arsa

³⁴¹ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

kirası ödemektedir. Bundan dolayı Nişancı Cedid Mehmed Paşa Vakfı her yıl, Ayasofya Kebir Vakfı'na yedi yüz elli beş kuruş ve Ebu Eyüp el-Ensari Vakfı'na da yüz yirmi akçe kira ödemektedir.³⁴²

Vakfın Bursa'daki mal varlıkları Koca Nayib ve Hisariçi mahallelerinde bulunmaktadır. Bu mahallelerde yirmi beş oda, altı dükkân ve bir ev vakfedilmiştir. Ayrıca iki su kuyusu, iki kenef ve sofa da vakfedilenler arasında sıralanmıştır. Koca Nayib Mahallesindeki üç dükkân için, sekiz akçe kira ödenmektedir.³⁴³

Edirne'de Sarayodası taraflarında bir bostan dolabı, iki katlı odalar ve ahırlar vakfedilmiştir. Ayrıca Halep'te Halvetiye medresesi yanında bir handa vakfedilmiştir. Burada vakıf bünyesinde faaliyet gösteren, birde vakıf camisi vardır.³⁴⁴

Ankara'ya bağlı Tosya kazasında bir imaret, iki han, tabhane ve kahvehane vâkıf tarafından yetmiş bin kuruşa satın alınarak vakfedilmiştir. Ayrıca Ayşe Hatun ve Raziye Hatun adlı bayanlara ait bahçelerde satın alındıktan sonra vakfa bırakılmıştır.³⁴⁵

Hüdavendigâr sancağında ise, otuz sekiz köy ve mezra vakfedilmiştir. Bu köyleri şöyle sıralayabiliriz: Akolunca, Çay Yaylak, Ayı Kuyusu, Tozman, Harman Kaya, Koyunlu, Karaoğlan, Yaylak, Gömlü, Yaylak Taşluca, Ekrayir, Çağman, Bunaklar, Yaylak Yazı, Gölcük, Çöte, Sorgun ve Kızık mezrası vakfedilmiştir. Kozca köyü ile buraya bağlı İnebey Voyvoda Çiftliği ve Kışlak Karatepe vakfedilenler arasındadır. Ayrıca Gölpınar kazasına bağlı olan Tetmen, Kışlak, İnekara, Hamam Deresi, Eğriat, Kışlak Eğriat, Akçasu ve Ekraf köyleri ile Araplar Bükü Mezrası vakıf dökümlerine kaydedilmiştir. Kızılca Meşhed ve buraya bağlı Yedi Çiftlik diye bilinen yer ile Saraycık ve Kuyudumlu mezralarında ziraatla uğraşanların öşürleri vakfa devredilmiştir. Geline (Cengerler) ve Benad (Karapınar)'daki dört müdlük ziraat alanı ve sonradan ziraata açılan otuz müdlük arazide vakıf envanterine geçirilmiştir. Bünyad ve İnceler köyünde oturanlar ise, hem öşürlerini hem de vergilerini vakfa verecektir. Karaağaç (Akova), Göldağı, Benle

³⁴² V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁴³ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁴⁴ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁴⁵ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

Çukuru, Beygönü köyleri ve Kayaagzı mezarası da satın alınarak vakfedilenler arasına dâhil edilmiştir.³⁴⁶

Nişancı Mehmed Paşa Vakfına ait malların bir kısmı da Sultanönü sancağında bulunmaktadır. Vâkıf, Sultanönü Sancağına bağlı Bilecik kazasındaki Sebükü köyü ile Mihallü diye bilinen köy ve mezarlar topluluğunu vakfetmiştir.³⁴⁷

Vakfın giderlerine baktığımızda ise: Mekke, Medine, İstanbul, Bursa, Halep, Ankara ve Hüdavendigar ile Anadolu Sancakları'ndaki çeşitli kişi ve kurumlara harcandığı görülmektedir.³⁴⁸

Vâkıf, Mekke'de on beş ve Medine'de on beş olmak üzere toplam otuz eczahana, iki akçeden toplam atmış akçe yevmiye bağlamıştır. Her gün Medine'deki cüzhanları dinleyerek ezber yapan bir kişiye iki akçe ödemektedir. Bu iki şehirdeki alacaklıların haklarının kendilerine ulaştırılabilmesi için, güvenilir bir şahsa hac mevsiminde beş yüz akçe verilerek buralara gönderilecektir. Bu paradan atmış akçesi eczahanlara verilirken, dört akçede müverrihlere verilecektir.³⁴⁹

Vakıf mütevellisine otuz akçe yevmiye verilirken; nazırına on, kâtibine sekiz ve cabisine beş akçe yevmiye ödendiği görülür. Hüdevandigar'daki vakıf mallarıyla ilgilenecek kaimmakam-ı mütevelliyeye günlük on akçe maaş verilirken, kâtibede üç akçe maaş verilmektedir. Tosya'daki vakıf mülkleriyle alakadar olan cabilik ve kâtiplik vazifelerini birlikte yürüten bir kişiye de günlük iki para ücret ödenmektedir.³⁵⁰

İstanbul Zeytinburnu'ndaki otuz iki odalı darü'l-hadisın şeyhine günlük on akçe maaş verilmektedir. Vaizlik vazifesini yürüten şahsa on akçe yevmiye virilirken, ecza-i şerif öğretime de iki akçe verilmektedir. Burada eğitim gören her talebeye de iki akçe burs verilmektedir. Her yıl Rebiülevvel ayının on ikinci günü yapılacak mevlitte gülâb, eşribe, şeker, buhur ve sair şeylerin karşılanabilmesi için, gerekli olan altı bin akçe akarın ayrılmasında vakıf yöneticilerinin yapması gerekenler arasındaki yerini almıştır. Ayrıca darü'l-hadisın yanında bulunduğu caminin yanına elli akçe harcanarak yeni hücreler yapılması istenmiştir. Darü'l-hadisde kalan on

³⁴⁶ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁴⁷ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁴⁸ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁴⁹ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁵⁰ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

danişmenden her birine dört akçe yevmiye verilecektir. Yine burada kalan muteber iki şahsa da her gün beş akçe verilecektir. Vâkıf, her Rebiülevvel ayında yemek için yirmi dokuz akçe harcama yapılması da istemiştir.³⁵¹

Zeytinburnu'nda ki camide hatiplik yapan şahsa günlük on akçe yevmiye verilirken, iki imamın her birine günlük beş akçe maaş verilmektedir. Caminin dört müezzininden ser-mahfil olana altı akçe ödenirken, diğer üç müezzine beş akçe yevmiye ödenmektedir. Ayrıca müezzinlerden biri sabahları okuduğu cüzler karşılığında vakıftan dört akçe daha alacaktır. Kayyımlık vazifesini yürüten iki kişiye günlük dörder akçe yevmiye ödenirken, Cuma günleri Kur'an-ı Kerim okuyan yedi cüzhanın her birine iki akçeden toplam on dört akçe yevmiye verildiği görülmektedir. Yine Cuma günleri cemaat toplana kadar Kur'an okumakla görevli hafıza da iki akçe maaş verilmektedir. Kandilleri yakmakla vazifelendirilen siracıya da üç akçe yevmiye ödenmektedir. Berat kandilinde beyaz kâfunu ve balmumu alınabilmesi için dört bin akçe ayrılırken; Ramazan ile diğer mübarek gecelerde yanmakta olan kandillere zeytinyağı alınması için üç bin akçe akar ayrılmıştır. Türbedarlık yapan dört kişinin her birine beş akçe yevmiye verilirken; sıcak havalarda suları soğutmak amacıyla alınacak kar için nim akçe ödeme çıkarılmıştır.³⁵²

Her yıl Kurban Bayramında dokuz koç kesilecektir. Bunların dışında mülazımlara dağılmak üzere iki, tekkedeki fukaraya verilmek üzere bir koyun kurban edilecektir. Ayrıca imam, hatip, müezzin, muarriif, huffaz vs. gibi çalışanlara dağıtılmak üzere bir koyun kurban edilirken; medrese talebesinin ihtiyacından fazlasının fakirlere, eytamdakilere ve eramilhanedekilere dağıtılması şartıyla bir koyun kesilmesi şart koşulmuştur. Aşura'da aşure yapımı için gerekli olan malzemenin alımı için, sekiz yüz akçe ödenek ayrılmıştır. Vakıf mallarının her daim sağlam olması için de, beş akçe yevmiye ile birde meremetçi görevlendirilmiştir.³⁵³

Nişancı Cedid Mehmed Paşa Vakfı'nın Galata'da ki mescidinde görev yapan imama her gün dört akçe verilirken, müezzinlik ve kayyımlık vazifelerini birlikte yürüten kişiye dört akçe yevmiye verilmektedir. Ayrıca mescidin yanındaki mektep

³⁵¹ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁵² V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁵³ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

muallimine de günlük dört akçe maaş verilmektedir. Mescidin aydınlatılması için gerekli olan kandillerin zeytinyağı ihtiyacının karşılanabilmesi için, mescide günlük iki akçe akar tahsis edilmiştir.³⁵⁴

Üsküdar'daki Aydınli köyü camisinde imam ve hatiplik vazifelerini yapan kişiye altı akçe verilirken, müezzin ve kayyımlık vazifelerini birlikte yürüten şahsa da iki akçe yevmiye verildiği görülmektedir.³⁵⁵

Mehmed Paşa Vakfı'nın Halep'teki camisinde hizmet veren görevlilere dağıtılan günlük yevmiye miktarları da şöyledir: İmamlık ve hatiplik vazifelerini birlikte yürüten şahsa sekiz akçe verilmekle beraber, sabahları okuduğu cüzler içinde bir akçe alması uygun görülmüştür. Caminin iki müezzini de hizmetleri karşılığında vakıftan üçer akçe yevmiye almaktadır. Sürekli Kur'an okumakla görevlendirilen yedi devirhana birer akçeden her gün toplam yedi akçe ödeme yapılırken, sermahfilleri olan zatta da iki akçe maaş verilmektedir. Yine kayyım ve çerağdarlık vazifelerini yürüten kişilerde iki akçe ücret almaktalar. Hasır, kandil ile çerağlar için gerekli olan zeytinyağının temini için de yıllık üç bin akçe akar tahsis edilmiştir. Halep'te vakfın cami çalışanları dışında, paşanın çocuklarına analık yapmış olan cariyelerine de maaş bağladığı görülmektedir. Buna göre: Zemane Hatun'a on akçe, Ruhziyba Hatun'a on akçe ve Mihri Hatun'a da on akçe yevmiye maaş bağlanmıştır. Aldıkları bu maaş, ölümlelerinden sonra vakfa aktarılacaktır. Ayrıca buradaki vakfa nazırlık yapacak olan şeyhe de, yapacağı denetimler karşılığında günlük altı akçe verilecektir.³⁵⁶

Anadolu Vilayeti'ndeki Kuş Köyü Camii'nin imam ve hatiplik vazifelerini yürüten şahsa günlük yedi akçe verilirken, müezzinlik ve kayyımlık vazifelerinin yürüten kişiye de iki akçe yevmiye verilmektedir. Caminin hasır ve aydınlatmada kullanılan mum ihtiyacı için günlük bir akçe akar da tahsis edilmiştir.³⁵⁷

Vakfın Ankara'ya bağlı Tosya'daki mescit giderleri de şöyledir: Üç akçe imam ve hatiplik vazifelerini yapan şahsa verilirken, müezzinlik görevini yapana da her gün iki akçe yevmiye verilmektedir. Bunların dışında camiinin hasır ve mum

³⁵⁴ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁵⁵ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁵⁶ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁵⁷ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

ihtiyaçlarının karşılanması için her bir akçe harcama yapılması yeterli görülmüştür.³⁵⁸

Nişancı Cedid Mehmed Paşa Vakfı'nın Hüdavendigâr Sancağı'ndaki hizmet amaçlı kurumlarındaki giderleri de şöyle verilmektedir: Mihallü evkafından olan Akde Köyü camiinin imam ve hatibine dört akçe, müezzin ve kayyımlığına bakan şahsa da iki akçe yevmiye verilecektir. Karaağaç Köyü Caminde çalışan müezzine bir akçe yevmiye ödenirken, cuma günleri hatiplik yapan şahsa da bir akçe maaş verilmektedir. Buzanç Köyü Camisi'nin hatibine bir akçe yevmiye verilirken, müezzinine de bir akçe verildiği görülmektedir.³⁵⁹

Yukarıda belirtilen harcamalar yapıldıktan sonra kalan vakıf gelirlerinin de şu şekilde harcanması istenmiştir: Himmet Dede adlı kişiye her gün yedi akçe verilecek, ancak bu para vefatından sonra vakfa aktarılacaktır. Ayrıca bir cüzhan ve üç duaguyana hizmetlerinin karşılığı olarak iki akçe verilecektir. İstanbul'daki camilerde ayrıca görevlendirilenlere verilen maaşların ve diğer giderlerin miktarı da şöyledir: Cuma namazı sonrasında Bakara suresini okuyan kişiye bir akçe verilirken, anneleri Ayşe Hatun'un ruhuna Kur'an'dan cüzler okuyan cüzhanlara da iki akçe yevmiye verilmesi istenmiştir. Caminin buhurunun alınabilmesi içinde iki akçe harcanacaktır. Tilavet aşırına iki akçe, tecvid aşırına bir akçe, cehr ve tilavet okuyana da bir akçe yevmiye ödenecektir. Cami ferraşına üç akçe verilirken, darül-hadis ferraşına da iki akçe verilmesi uygun görülmüştür. Çalışanların vazifelerine zamanında gelip gelmediğini takip ederek kaydeden noktacı da vakıftan günlük bir akçe ücret almaktadır. İstanbul'daki suyollarıyla alakadar olan iç suyolcusu ve dış suyolcusuna da ikişer akçe yevmiye bağlanmıştır. Ayrıca, vakıf giderleriyle uğraşan ve dört akçe maaş alan birde mutemet tutulması istenmiştir. Ramazan ayında müezzinlere ikram edilmek üzere, üç yüz akçe baklava ödeneği de vakıf giderleri arasına eklenmiştir. Eyüp'te ki mescitte görev yapan imama da bir akçe verilmesi istenmiştir.³⁶⁰

Alem Hatun ve Hoca Kadın adlı bayanlara iki akçe verilirken, Daye Hatun'a da dört akçe maaş bağlanmıştır. Yine İstanbul'daki medresede görev yapan evlâd-ı

³⁵⁸ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁵⁹ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁶⁰ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

vâkfının her birine günlük elli akçe maaş verilecektir. Adı sıralanan bayanlara ödenen maaşlar vefatlarından sonra vakfa aktarılırken; evlad-ı vâkıfların ki çocuklarına intikal edecektir. Şayet çocukları yoksa diğer evlâd-ı vâkıflara devredecektir. Bu devretme hakkı, taki geride hiç evlâd-ı vâkıf kalmayana kadar devam edecektir.³⁶¹

Nişancı Cedid Mehmed Paşa Vakfı'nın günlük, aylık ve yıllık giderlerini, kesin olmamakla beraber şöyle çıkarabiliriz: Vakıf giderlerinden ödeme yapılan kişi sayısı en az yüz on sekizdir. Bu yüz on sekiz kişiye, her gün toplam beş yüz yirmi beş akçe yevmiye ödenmektedir. Her ay yapılan ödeme tutarı ise, toplam on beş bin sekiz yüz on akçedir. Personelle ve şahıslara ödenen yıllık toplam miktar yüz seksen dokuz bin dokuz yüz akçedir. Ayrıca kurumlara her yıl topluca yapılması istenen harcama tutarı ise, on yedi bin yüz akçedir. Bu rakamda eklendiğinde vakfın bir yıllık toplam harcaması iki yüz yedi bin akçe olarak hesaplanmaktadır. Bu rakama medreselerde çalışan evlâd-ı vâkıfların maaş giderleri ile her yıl Kurban Bayramında kesilmesi istenen dokuz koç ve beş koyun gibi fiyatı belirtilmeyen harcamalar dâhil değildir.

Nişancı Cedid Mehmed Paşa Vakfı'yla alakalı, Bolu Şeriyeye Sicillerinde yaptığımız taramalar neticesinde, ulaşabildiğimiz en eski tarihi belge H. Recep 1116/ M. Mayıs/Haziran 1753 tarihlidir. Belgemizin konusunu vakfın İstanbul'daki cami, medrese ve han-gâhları için vakfedilmiş olan, Anadolu Vilayeti'nin Hüdavendigâr Sancağına bağlı Lefke, Göynük ve diğer kazalarındaki Gazi Miha Bey mıntıkası diye bilinen, Miha nahiyesindeki köylere R. 1116/M. 1705–1706 Mart'ından beri herhangi bir taliplinin çıkmamış olması oluşturmaktadır.³⁶²

Miha Bey Nahiyesi'ndeki bu köylere geçen yılda hiç talipli çıkmadığından, bu yıl daha düşük bir bedelle kiraya verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak kiralama bedelinin düşük tutulmasına rağmen, yinede arazileri işletmek için talip olan kimse çıkmamıştır. Bu nedenle, çıkarılan bir tenessükle; bu yerlerin, ayandan Ahmed Ağa ve Mehmed Ağa'ya müştereken kiralandırılmasına karar verilmiştir. Mukataadaki yerlerin mart ayından başlayarak, yılsonuna kadar ki toplam bir yıllık kiralama bedeli dört bin dokuz yüz kuruş olarak tespit edilmiştir. Ahmed ve Mehmed Ağalar da, kira

³⁶¹ V.G.M.A., V.D. 572, s. 233, sr. 57.

³⁶² Bolu, Ş.S., 6911, s. 10.

bedeli olan dört bin dokuz yüz kuruşu vakıf giderlerine harcamak üzere mütevellie teslim etmişlerdir.³⁶³

Mültezimler, yaptıkları bu kiralama karşılığında mukataadan alınan aşar, örfiye, tapu, beytülmal, bad-ı hava, arusane, deştiyan, ağnam, öşrü bağad, penbe, yave, kaçkun ve sair vergilerin toplanması hakkına da sahip olmuşlardır. Ayrıca elde edilen her çeşit mahsulünde sahibi olacaklardır.³⁶⁴

Bolu sicillerindeki Nişancı Cedit Mehmed Paşa Vakfı'yla alakalı diğer bir belgemizde, H. 5 Cemaziye'l-evvel 1201/M. 2 Şubat 1787 tarihini taşımaktadır. Bu belgemizin konusunu da vakıf arazilerinin kiralandırılmasının oluşturduğunu görmekteyiz. Bu seferki kiralama evlâd-ı vâkıftan birinin talip olması üzerine, sıkıntı yaşanmadan gerçekleştirilmiştir.³⁶⁵

Vakfın İstanbul'daki cami, medrese, türbe, han-gah ve sair evkaf-ı için vakfedilmiş olan Anadolu Vilayeti'nin Hüdavendigâr Sancağı dâhilindeki Göynük, Lefke, Bilecik ve diğer kazalardaki Mihaî Bey mukataasındaki köylere evlâd-ı vâkıftan Seyid Osman Ağa talip olmuştur. R. 1201/ M.1787 Mart ayından başlayarak şubat ayının sonuna kadar olan bir yıllık süre boyunca, mukataanın gelirlerini ve bahçelerini işletmesi için Osman Ağa'ya kiralaması yapılmıştır. Kiralama işlemi evlâd-ı vâkıf ve mütevellie Fatma tarafından, Osman Ağa'ya verilen temessükle yürürlüğe girmiştir. Bu temessükle Osman Ağa mukataadaki aşar, örfi, cürmü cinayet, tapu, beytülmal, amme, hassa, bad-ı hava, arusane, deştiyan, gevare, ağnam, penbe, yave ve kaçkun gibi vergileri toplama hakkını da kazanmıştır. Ayrıca yetiştirilen mahsulünde sahibi olacaktır.³⁶⁶

H. 23 Ramazan 1253/ M. 21 Aralık 1837 tarihli diğer bir sicil belgemizde, vakfın Haremeyn-i Muhteremeyn Nezareti'ne dâhil edildiğini görmekteyiz. Belgenin konusu ise, vakfın Torbalı Göynük kazasındaki Mihaî Gazi mukataasından olan Çöte köyündeki dört dönümlük arazi kiralama işlemi onaylanmasıdır. Böylelikle tarlanın kullanım hakkı, çıkan temessükle Tamaşlıoğlu Ali Osman'a verilmiştir.³⁶⁷

³⁶³ Bolu, Ş.S., 6911, s. 10.

³⁶⁴ Bolu, Ş.S., 6911, s. 10.

³⁶⁵ Bolu, Ş.S., 6918, s. 61.

³⁶⁶ Bolu, Ş.S., 6918, s. 61.

³⁶⁷ Bolu, Ş.S., 6920, s. 67a.

H. 21 Şevval 1260/ M. Kasım 1844 sicil kaydında ise, kiracının tasarruf hakkını üçüncü bir şahsa devrettiği görülmektedir. Mihal kazasının Çöte köyündeki Körfez Yeri diye bilinen mevkideki, on dönümlük arazinin tasarruf hakkı Tamaşlıoğlu Ali Osman'a verilmiştir. Ancak Ali Osman kendi rızasıyla bu tasarruf hakkını, sekiz bin kuruş bedel karşılığında Çelebioğlu Molla Mustafa'ya devretmiştir.³⁶⁸

Vakıf yönetimi de kiralarını aksatmaması şartıyla, arazilerin tasarruf hakkının Molla Mustafa'ya devrini onaylamıştır. Verilen onayla beraber birde uyarı yapılmıştır. Kiralarını zamanında ödemediği sürece, kimsenin Molla Mustafa'ya müdahale etmemesi istemiştir.³⁶⁹

H. 17 Muharrem 1286/ M. 29 Nisan 1869 tarihli belgemizin konusu da, imamet ve hitabet vazifelerini birlikte yürüten şahsın vefatıyla boşalan bu görevlere yeni atamanın yapılmasıdır.³⁷⁰

Göynük kazasına tabi Mihal Gazi Nahiyesi'ndeki Bunaklar köyünün camisinde imam ve hatip olan Mehmed Halife bin Mehmed vefat etmiştir. Kendisinden boşalan bu iki görevi birlikte yürütmek üzere, büyük oğlu Hasan Efendi'nin atanması uygun görülmüştür. Bunaklar Köyünün Bozok şebhanesinin de iki numarayla kayıtlı ve askerliğini yapmış olan Hasan Efendi, atanması yapılmadan önce imtihan edilmiştir.³⁷¹ Bolu evkaf Müdürü Nazım Bey'in de yer aldığı heyetçe yapılan imtihan neticesinde; Hasan Efendi'nin gerekli liyakat ve ehliyete sahip olduğu görülerek, imamet ve hitabet vazifelerini yapmakla görevlendirilmiştir.³⁷²

H. 5 Muharrem 1286/M. 17 Nisan 1869 tarihli belgemizin konusunu da, vefat eden hatibin yerine yapılan atamanın oluşturduğunu görmekteyiz.³⁷³

Bolu Sancağına bağlı Semendik(?) Kazası'ndaki Ramazan Mihal Gazi Mahiyesi'ne bağlı Hürmetli köyündeki camiinin hatibi Mehmed Halife ibn Osman'ın vefat etmiştir. Gerideki mirasçıları olan müderris Ömer Efendi, el-Hac Osman Efendi ve henüz küçük olan Mehmed Emin'in göreve müstereken atanmaları uygun görülmemiştir. Bu nedenle kardeşler arasında yapılacak bir imtihanla, içlerinde en

³⁶⁸ Bolu, Ş.S., 6920, s. 67b.

³⁶⁹ Bolu, Ş.S., 6920, s. 67b.

³⁷⁰ Bolu, Ş.S., 6708, s. 67.

³⁷¹ Bolu, Ş.S., 6708, s. 67.

³⁷² Bolu, Ş.S., 6708, s. 67.

³⁷³ Bolu, Ş.S., 6708, s. 68a.

ehliyetli olanın atanmasına karar verilmiştir. Şayet küçük kardeş ehliyet ve kabiliyet açısından ağabeylerinden daha iyi olduğunu ispatlarsa; görevi devralacak yaşa gelinceye kadar yerine vekâleten liyakatli birinin atanması da kararlaştırılmıştır.³⁷⁴

Bolu Meclisi'nde Evkaf Müdürü Nazım Bey'inde yer aldığı heyetçe üç kardeş imtihan edilmiştir. Yapılan bu imtihan neticesinde Müderris Ömer Efendi'nin ehliyet ve liyakat bakımından kardeşlerinde da üstün olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle boşalan hitabet cihetine Müderris Ömer Efendi atanmıştır.³⁷⁵

Yukarıdaki belgemizle aynı tarihi taşıyan ve hemen sonrasında kaleme alınan belgede, Müderris Ömer Efendi'nin atanmasıyla alakalıdır. Bu belgedeki tek fark hatibin ücretinin Bolu Mal Sanığından ödendiği bilgisi ve Müderris Ömer Efendi'nin oturduğu yer ile yaşı gibi kişisel bilgileridir. Bu nedenle mükerrer olarak kaydedilen bu belgeyi ikinci bir defa daha ayrıntılı olarak zikretmeyi gereksiz görüyoruz.³⁷⁶

1600'de kurulan Nişancı Cedid Mehmed Paşa Vakfı'nın, Bolu şeriyeye sicillerinde ki belgeler ışığında, 1869'lu yıllarda da faaliyetlerini devam ettirdiği görülmektedir. Zengin bir vakıf olarak nitelendirebileceğimiz Nişancı Cedid Mehmed Paşa Vakfı, bünyesinde çalıştırdığı yüzden fazla kişiyle birçok alanda faaliyet göstermektedir. Camilerdeki imam, hatip, müezzin, kayyım vs. ile dini alandaki toplumsal ihtiyaçlar karşılarken; müderrisler, danışmentler vs. ile de eğitimde önemli çalışmalar yapılmaya çalışılmıştır.

Vakıf kuruluşundan kısa bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü siyasi ve sosyal gelişmelerden doğal olarak etkilenmiştir. Özellikle Celali isyanları ile Anadolu'daki düzen ve otorite bozulmuş olması ve yaşanan ekonomik durgunluk şüphesiz vakfı da zor durumlarda bırakmıştır. Bu durumdan en fazla etkilenen halkda bir yanda isyancıların, bir yandan da yöneticilerin keyfi uygulamalarıyla karşı karşıya kalmıştır. İşte bu vaziyetten etkilenen vakfında Hüdavendigâr Sancağındaki Mihal Bey Mukataasındaki köylerini işletecek talipli bulamamıştır. Çözüm olarak iki ayana ortaklaşa kiralandırılması yoluna gidilmiştir. Böylelikle köyler hem kirasını ödeyebilecek, hem de gelirlerini ve mahsulünü koruyabilecek iki ayana verilerek soruna çözüm bulunmuştur.

³⁷⁴ Bolu, Ş.S., 6708, s. 68a.

³⁷⁵ Bolu, Ş.S., 6708, s. 68a.

³⁷⁶ Bolu, Ş.S., 6708, s. 68b.

Vakıf bünyesindeki kurumlarda hizmet verenlerin vefatı sonrasında boşalan görevlere eski çalışanın çocuklarının getirildiğini görülmektedir. Şayet birden fazla mirasçı varsa içlerinden liyakat bakımından en iyi olan atanmaktadır. Ayrıca atama için yapılan imtihanlarda yaş farkı da dikkate alınmamaktadır. On beş yaşındaki çocuk ile kırk yaşındaki bir kişi aynı şekilde imtihandan geçirilmektedir. Bu da yaşça büyük olan ve kendisini yetiştirmiş olan çocukları daha avantajlı kılmaktadır. Böylelikle küçük yaşta olanın, büyüdüğünde itiraz hakkı da hukuki açıdan ortadan kaldırılmaktadır. Hem de vakıf hizmetlerinin aksamasının önüne geçilmektedir.

Kısaca vakıf, soğuk sular dağıtan sakaları, suyollarını tamir eden su yolcuları ile beledi; camii, mescit, türbe ve sair kurumlarla dini; medrese ve mekteplerle eğitim; imaret, eramilhane, eytam vs. gibi yerlere yaptığı harcamalarla da toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca bünyesinde istihdam ettiği yüzden fazla kişi ile de, hem işsizliğin azalmasına yardımcı olmuş hem de ekonomiye önemli bir katkıda bulunmuştur. amsunu da görmekteyiz. miye ödenmektedir. camii ferraşına üç, darül-hadis ferrakfa aktarılacaktır. ayrıca lirlerinin şu şekilde harcanması istenmiştir. Himmet Dede adlı kişi

2.10. el-Hac Ahmed Paşa

Bolu'ludur. Zegin ve şöhretli bir kişidir. Sure-i Hümayun emanetini talep ederken, Cidde valiliğine atanmıştır³⁷⁷. Birçok hayır kurumu inşa ettirmiştir. Bolu'da voyvodalık³⁷⁸ ve valilik³⁷⁹ yapmıştır. H. Recep 1201/M. Nisan 1787'de vefat etmiştir³⁸⁰.

Bolu şeriiye sicilindeki H. 5 Cemaziyel-ahir 1199/M. 15 Nisan 1785 tarihli el-Hac Ahmed Paşa vakfiyesi, Bolu Kadısı Fettullah Efendi ibn-i Feyzullah Efendi tarafından tescil edilmiştir. Vakfiye el-Hac Ahmed Paşa adına tescil edilmiş olmasına

³⁷⁷ Mehmed Süryyâ, a.g.e., c. I, s.263.

³⁷⁸ Bolu, Ş.S., 6623, s. 50.

³⁷⁹ Bolu, Ş.S., 6634, s. 91.

³⁸⁰ Mehmed Süryyâ, a.g.e., c. I, s.263.

rağmen daha çok eşi Ayşe Hatun'un vakfiyesi gibidir. Çünkü vakıf üzerindeki tüm tasarruf hakları Ayşe Hatun'dadır. Ayşe Hatun'un vefatından sonrasında ise, eşi el-Hac Ahmed Paşa hem müteveli hem de tevliyetin sahibi olacaktır. Vakfiyede, Bolu'daki mal varlıklarından hiç bahsedilmezken, Bindirekli ve İstanbul'daki vakıf eserleri tescil edilmiştir.

el-Hac Ahmed Paşa Bindirekli'nin Sultan Süleyman mahallesinde derslane inşa ettirmiştir. Ayrıca 250 kuruşa birde para vakfı kurmuştur. Bu paranın işletilmesiyle elde edilen gelirden dört akçe bevvaba, üç akçe ferraşa ve geri kalan kısmıysa ders-i amma verilecektir.

Bindirekli'deki vakıf eşi Ayşe Hatun'un kurduğu vakfa dâhil edilerek, o vakfin mütevellisi tarafından yönetilecektir. Ayşe Hatun'un Üsküdar'daki kısmetli köyündeki bir miktar bahçesi olan mektep ve fevkani muallimhanesi vakfı, el-Hac Ahmed Paşa'nın vakfıyla birlikte idare edilecektir.

İstanbul ve diğer yerlerdeki hayır eserlerinin desteklenmesi içinde şu mülkler vakfedilmiştir. İstanbul'da iki menzil, bir bakkal dükkânı, bir simitçi dükkânı, bir kahvehane dükkânı, bir berber dükkânı ve bir atlar dükkânını akar olarak bağışlanmıştır. Ayrıca Üsküdar dışında da Eski Çamlık kurbunda dört dönümlük meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan mülk bahçede vakfedilmiştir.

Vâkıf, birde bin beş yüz kuruş sermayesi olan bir para vakfı kuruyor. İşletilecek olan bu paranın gelirleri ve diğer vakıf mülklerinden elde edilecek gelirlerin aktırılacağı yerler şöyle sıralanmıştır. Mekteb-i şerifedeki muallim-i sıbyana on akçe yevmiye verilecektir. Mektebin muallim halifesine de dört akçe verilirken, bevvabına da iki akçe yevmiye ödenecektir. Vakfin kâtip ve cabilerine de dört akçe yevmiye maaş alacaklardır. Vakıf yöneticiliğini yapan mütevellisine de on akçe yevmiye alacaklardır. Ayrıca mektepte eğitim gören sıbyanlara da her yıl bir fes, bir karacanlar kuşağı, bir entari, bir mest ve papuç satın alınmaktadır. el-Hac Ahmed Ağa'nın Bindirekli'nin Sultan Süleyman Mahallesinde bina eylediği dershanenin dersiamına da yirmi beş kuruş verilecektir. Dershanenin tüm tamirat ve bakımları yapıldıktan sonra kalan parada el-Hac Ahmed Ağa'ya kendi işlerine harcamak üzere verilecektir.

Vakfin tevliyeti el-Hac Ahmed Paşa'da olacaktır. Ölümünden sonrada tevliyete sahip olma hakkı soyundan gelen erkek ve kız evlatlarına geçecektir.

Vakfın mütevelliliğini de el-Hac Ahmed Paşa yapacaktır. Bu görevde aynı şekilde evlad-ı vakfa devredecektir.

Eski Bolu Voyvodası Hacı Paşa Vakfı'nın H. 1228/M. 1813 yılına ait vakıf muhasebe kayıtları da şeriiye sicil defterlerine geçirilmiştir. Vakıf muhasebesi müteveli el-Hac Emetullah, Bolu vakıf kaimmakamı Alemdar el-Hac Hüseyin ve Bolu kadısı tarafından hesaplanmıştır.³⁸¹

Vakıf geliri ortakçılardan ve Seydiköy'deki değirmenlerden gelen mahsuller; üç yüz dükkân ve elli evin kirasından elde edilmektedir. Buna göre vakfın H. 1228 yılına ait toplam geliri bin dokuz yüz elli beş kile olarak hesaplanmıştır. Buradaki bir kile bir kuruşa denk gelmektedir. Diğer hesaplamalara geçilmeden önce, kaimmakamın yetmiş kilelik ücreti de bu rakamdan düşülmüştür. Bu rakam çıkarıldığında kalan miktar bin sekiz yüz seksen beş kuruş olarak hesaplanmıştır.³⁸²

Bu yılın harcamalarına geçilmeden önce geçen yıl yapılan ancak bu seneye intikal eden altı yüz atmış yedi kilede vakıf varidatından düşürülmüştür.³⁸³ Vakfın bu yıla ait giderleri de şöyle açıklanmıştır:

Vakıf mütevellisine elli kuruş ödeme yapılırken vakıf kâtibine de otuz dokuz kuruş ödenmiştir. Bolu hâkimine on sekiz kuruş verilirken, mahkeme başkâtibine de altı kuruş verilmiştir. Yeri belirtilmeyen camide okutulan mevlit için elli beş kuruş ödenirken; sela müezzine on iki kuruş, caminin zeytinyağı ihtiyacının karşılanabilmesi için de on beş kuruş ödeme yapılmıştır. Aslahuddin Mahallesi Camisi'nin vaizine yirmi dört kuruş ödenirken, imamına da on beş kuruş verilmektedir. Eski Yeni Cami dershanına yirmi dört kuruş, fethü'l-bab ve vaizü'l-levha olan şahsa da altı kuruş maaş ödenmiştir. Kızıl Bey Camisi imam ve hatiplik vazifelerini yürüten kişiye de on beş kuruş verildiği görülmektedir. Hafız-ı kütüphane görevlisine de on sekiz kuruş ödenmiştir. Suyolcuya on sekiz kuruş verilirken, Osmaniye vaizine de otuz altı kuruş verilmektedir. Ayrıca vakıf gelirlerinin toplatılması içinde yirmi dört kuruş yevmiye harcama yapılmıştır.³⁸⁴

Vâkıf, eğitime verdiği önemi desteklediği mekteplerle de göstermektedir. Vakıf tarafından finanse edilen okullar da şöyledir: Seyyid Köyü mektebine on iki

³⁸¹ Bolu, Ş.S., 6623, s. 50.

³⁸² Bolu, Ş.S., 6623, s. 50.

³⁸³ Bolu, Ş.S., 6623, s. 50.

³⁸⁴ Bolu, Ş.S., 6623, s. 50.

kuruş, Ümmü Kemal mektebine on yedi kuruş ve Karaçayır Mahallesi mektebine de on iki kuruş aktarılmıştır. Viranşehir'deki Çirçin mektebine yirmi bir kuruş aktarılırken, yine Viranşehir'deki Yusuf Bey Mektebine de yirmi dört kuruş desteklemede bulunulmuştur. Vakfiyede de geçen Üsküdar'daki Bulgurlu Mektebine de yüz kuruş gibi önemli bir yardım aktarılmıştır.³⁸⁵

Vakfın diğer giderleri de şöyle sıralanmıştır: Mudurnu Camisi bünyesinde yapılan hana on iki kuruş aktarılırken, han mukataası içinde üç kuruş harcanmıştır. Viranşehir'deki Çirçin Camisinin tamirine üç kuruş ödenirken; bera-i bozhane'ye de on beş kuruş yardım yapılmıştır. Viranşehir'deki Çirçin Camisi yanındaki köprünün tamiri için altı kuruş ödenirken; Karaköy ve Mudurnu yolundaki köprüler için beşer kuruş harcama yapılmıştır. Bolu'daki menzilhanenin karşısındaki çeşmenin tamirine on iki kuruş harcanırken; Taşoluk çeşmesi için beş kuruş; Düzce'deki çeşmeler içinde on iki kuruş tamirat parası ödenmiştir. Büskübü kazasındaki suyolunun tamiri içinde on iki kuruş masraf yapılmıştır.³⁸⁶

Yukarıda sıraladığımız giderlerin toplam miktarı altı yüz doksan altı kuruş ediyor. Vakfın bin sekiz yüz seksen kuruşluk varidatından, geçen yılın gideri olan altı yüz atmış yedi kuruş çıkarıldığında geriye bin iki yüz on sekiz kuruş kalmaktadır. Bu yılki altı yüz doksan altı kuruş da çıkarıldığında kalan rakam beş yüz yirmi ikidir. Böylelikle bu yıl mütevelliyeye teslim edilecek miktarda bulunmuş olur.³⁸⁷

el-Hac Ahmed Paşa vakfı bünyesindeki kurumlarda görev yapan kişilerin ölümleri ve diğer nedenlerle kendilerinden boşalan görevlere yapılan atamalar şunlardır.

Bolu'nun 6634 nolu şerhiye sicilinin doksan birinci sayfasında, üç atama beratının kısa kısa paragraflarla peş peşe kaydedildiği görülmektedir. Buna göre H. 20 Cemaziye'l-ahir 1229/M. 9 Haziran 1814 tarihli beratta Eski Cami'nin perşembe ve pazar dersiamlığına, sekiz akçe yevmiye ile Seyyid Mehmed'in atanması yapılmıştır. H. 23 Cemaziye'l-ahir 1229 tarihli beratta ise altı buçuk akçe ücretle Seyyid Mehmed oğlu İsmail'in vakıf muamelat kâtipliğine atanması onaylanmıştır. Son atama ise H. 26 Cemaziye'l-ahir 1229 tarihlidir. Bu beratla da Seyyid Mehmed

³⁸⁵ Bolu, Ş.S., 6623, s. 50.

³⁸⁶ Bolu, Ş.S., 6623, s. 50.

³⁸⁷ Bolu, Ş.S., 6623, s. 50.

Kamil Efendi'nin altı buçuk akçe ile vakfın meramat kâtipliğine getirilmesi uygun görülmüştür.³⁸⁸

H. 27 Cemaziye'l-ahir 1254/M. 17 Eylül 1838 tarihli sicil kaydında ise; Viranşehir'deki Yusuf Bey camisinde imamlık ve hatiplik yapmak üzere, yıllık yirmi dört kuruş maaşla Salih Halife ibn Ahmed Bey'in atandığı görülmektedir.³⁸⁹

Vakfın Nezaret-i evkaf-ı Hümayuna devredildiğini gösteren H. 20 Cemaziye'l-ahir 1276/M. 14 Ocak 1860 tarihli belgemizde ise, Karaçayır mahallesindeki Vazi Camisinde bir akçe ücretle imam ve aynı mahalledeki mektepte de dört akçe ile muallim olan Mehmed Halife ibn İbrahim'in vefatı vuku bulmuştur. Geride mirasçı olarak Mustafa, Molla Hüseyin ve İbrahim adlı üç çocuk bırakmıştır. Bunlardan Mustafa ticaretle uğraştığını belirterek görevlere talip olmazken; İbrahim'de bağlanmış olduğu cemaatin bulunduğu Samsun'a taşınmıştır. Bu nedenlerden ötürü geriye tahsilini Ankaravi Medresesinde tamamlamış ve otuz altı yaşında olan Molla Hüseyin'in atanmasına karar verilmiştir. Yapılan imtihanı başarıyla geçen Molla Hüseyin imamlık ve muallimlik vazifelerini yapmakla görevlendirilmiştir.³⁹⁰

Vakıftaki atamalara dair son belgemiz H. 23 Rebiü'l-evvel 1286/M. 3 Temmuz 1869 tarihini taşımaktadır. Üskübü kazasında ücreti Dilaver Cami Vakfı'na ödenmek üzere hatipliğe ve ücreti el-Hac Ahmed Paşa vakfınca ödenmek üzere beş akçeye muallimlik vazifelerine mutasarrıf Ahmed Halife bin Mehmed vefat etmiştir. Yerine mirasçı olarak bir yirmi sekiz yaşında, diğeri on beş yaşında Ali adlı iki çocuk bırakmıştır. Evkaf Müdürü Nazım Bey'in büyük Ali'ye yaptığı teklif, Ali tarafından görevi yapacak ehliyeteye sahip olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Bunun üzerine küçük Ali vazifeyi devralacak yaşa gelinceye değin yerine vekâleten Mehmed Efendi ibn-i el-Hac Mehmed Efendi atanmıştır.³⁹¹

Sicillerde karşılaştığımız iki belgede, aynı kişinin gasp ettiği vakıf arsasını boşaltması için, vakıf yöneticilerinin verdiği hukuki mücadele işlenmektedir.

H. 29 Rebiü'l-evvel 1285/M. 20 Temmuz 1868 tarihli belgemizde el-Hac Ahmed Paşa vakfı mütevellisi ve İstanbul'da fetva-penahi kapı çukadarı Hasan Ağa

³⁸⁸ Bolu, Ş.S., 6634, s. 91.

³⁸⁹ Bolu, Ş.S., 6633, s. 31.

³⁹⁰ Bolu, Ş.S., 6694, s. 22.

³⁹¹ Bolu, Ş.S., 6708, s. 41.

ibn Mehmed bin Abdullah'ın, Anadolu kazaskeri Hasan Hayrullah Efendi imzalı hüccetini, vekili Hamurizade el-Hac İzzet Efendi ibn el-Hac Salih eliyle Bolu mahkemesine yaptığı başvuru ele alınmaktadır. Çulhazade el-Hac İzzet Efendi ibn Mehmed ve Çeribaşızade el-Hac Mehmed Efendi ibn Ali'de şahit olarak gösterilmiştir. Yapılan başvuru Evkaf Müdürü Nazım Bey tarafından incelenmiştir. İncelemeler netcesinde el-Hac Ahmed Paşa Vakfı'na ait arsanın Hacıoğlu Abdullah Ağa ibn el-Hac Mustafa tarafından işgal edildiği tespit edilmiştir. Mütevellinin bu arsaya dükkân yaptıracığı söylenerek arsayı boşaltması istenmiştir. Abdullah Ağa'da cevaben eski müteveli Mustafa Efendi ibn İbrahim hayattayken H. Zilkade 1247/M. Nisan-Mayıs 1832'de burayı yıllık on kuruş icare-i müeccele ve bin üç yüz kuruş icare-i muaccele ile babası müteveffâ el-Hac Mustafa Ağa ibn Abdullah'a kiraladığını iddia etmiştir. Arsanında bu kiralamadan sonra sınırındaki bahçelerine dâhil edildiğini belirttikten sonra da, kira senedinin de babalarının vefatından sonra li-ebeveyn kardeşi Fatma ve li-eb kardeşi Nevriye'ye intikal eteğini söyleyerek kendisini savunmuştur. Elindeki senedin geçerli olmadığı Temyiz-i Hukuk Mahkemesi neticesinde onaylanarak, dükkân yapımı için arsayı boşaltması istenmiştir.³⁹²

Bir yıl sonra yani H. 29 Rebiü'l-evvel 1286/M. 9 Temmuz 1869'da da Abdullah Ağa'nın arsayı hala boşaltmadığı görülmektedir. Bunun üzerine vakıf mütevellisi ve fetva-penahi kapı çukadarı Hasan Ağa ibn Mehmed ibn Abdullah Bolu'daki vekilleri Sökmecioğlu el-Hac Ahmed Efendi ibn Mustafa, Atar Derviş Ali Efendi ibn Hasan ve Müderris Mehmed Efendi ibn Abdullah vasıtasıyla davacı olmuştur. Bolu ahalisinden Çulhazade el-Hac İzzet Efendi ibn Mehmed ibn Abdullah ve Çeribaşızade el-Hac Mehmed Efendi ibn Ali bin Osman da şahit olarak gösterilmiştir. Vakıf arsalarının Hamurizade el-Hac İzzet Efendi ibn Salih'e kiralandığını ancak söz konusu olan arsaların Abdullah Ağa tarafından gasp edildiği belirtilerek şikâyetçi olmuştur. Abdullah Ağa'da bir önceki belgede söz konusu olan gerekçelerini sıralayarak kendini savunmuştur. Ancak elindeki senedin sahte olduğu ispatlanarak adı geçen arsaları boşaltması konusunda uyarılmıştır.³⁹³

³⁹² Bolu, Ş.S., 6708, s. 74.

³⁹³ Bolu, Ş.S., 6708, s.127.

H. 24 Rebiü'l-evvel 1296/18 Mart 1879 tarihli şeriiye sicil kaydında vakıf mütevellisi ve fetva-penahide kapı çukadarı Hasan Ağa'yı temsilen, kaimmakamı müteveli olan küçük tüccardan Çulhazade el-Hac İzzet Efendi ibn el-Hac Salih Efendi, Bolu meclisine başvurarak Seyyid köyündeki değirmenin taşlarının harap olduğunu ve mutlaka tamir edilmesi gerektiği yönündeki başvurusunun işleme konulduğu görülmektedir.³⁹⁴

Meclis, kaimmakam-ı mütevellinin talebi doğrultusunda önce keşif yapılmasını ve tamirat için gerekli alan miktarın tespit edilmesini istemiştir. Gerekli olan bu gözden geçirme ve muhammen bedelin tespiti için Kâtip Şükrü Efendi, Evkaf Muhasebecisi Tevfik Bey ve Kâtip Hafız Durmuş Efendi görevlendirilmiştir. Ayrıca değirmen ustalarından Emin Usta, Hacıhasanoğlu Mahmud Bin Hasan ve sair ustalarda vazifelendirilmiştir.

Yapılan keşif neticesinde tamirat için alınması gerekenle ile ödenecek tutarlar şöyle tespit edilmiştir: Bir adet karanlık oluğunun kestirilmesi ve nakliyesi için üç yüz yetmiş kuruş gerekirken, oluğun kilitlendirilmesi için dokuz adet karaçam beşer kuruştan toplam kırk beş kuruş etmektedir. Oluk için birde altı arşın boyunda yedi adet tahta beşer kuruştan toplam otuz beş kuruş ediyor. Yedi adet büyük ağaç ikişer kuruştan on yedi buçuk kuruş ederken, kırk kaba kabak eğrisi için sekizer kuruştan toplam üç yüz yirmi kuruş ödemek gerekmektedir. Bir çift taş ve nakliye ücreti içinde bin iki yüz kuruş gerekmektedir.³⁹⁵

İnşatta çalışacak usta, kalfa ve çırakların alacakları ücretlerde şöyle çıkarılmıştır. Bir ustanın on bir yevmiyesi için onar kuruştan toplam yüz on kuruş gerekmektedir. Üç kalfanın otuz üç yevmiyesi içinde, yedişer kuruştan toplam iki yüz yirmi altı kuruş ödeme yapılacaktır. Ayrıca iki çırağın on altı yevmiyesi içinde dörder kuruştan toplam atmış dört kuruş ödenecektir. Keşif bedeli içinde yüz elli kuruş tespit edilmiştir.³⁹⁶

³⁹⁴ Bolu, Ş.S., 6757, s. 34.

³⁹⁵ Bolu, Ş.S., 6757, s. 34.

³⁹⁶ Bolu, Ş.S., 6757, s. 34.

Değirmenin tamiri için gerekli olan toplam miktar iki bin dört yüz kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu rakamdan yüz otuz yedi kuruş daha düşülerek, değirmenin iki bin yüz altmış üç kuruş masrafla tamir edilebileceğine karar verilmiştir.³⁹⁷

el-Hac Ahmed Paşa vakfındaki tamiratlarla alakalı ikinci belgemizde yine Seyyid köyündeki değirmenin tamiri söz konusudur. Değirmenin on bir yıl sonra 18 Şaban 1307/M. 9 Nisan 1890'da tamire ihtiyaç duyduğu fetva-penahide kapı çukadarı Hasan Ağa'nın mahdumu Nuri Efendinin kaimmakamı olan Çulhazade el-Hac İzzet Efendi ibn el-Hac Salih Efendinin başvurusuyla tekrar gündeme gelmiştir. Değirmenin iki taşının, oluğunun ve sair mahallerinin harap olduğu ve şiddetle tamire ihtiyaç duyduğunu belirterek; tamirat için gerekli olan miktarın tespitinin yapılması istenmiştir.³⁹⁸

Mahkeme kadısı es-Seyyid Mehmed Rıfat Efendi ve evkaf Müdürü İbrahim Edhem Efendi tarafından; Mehmed Rıfat Efendi ile Çömlekçiler Köyünden Abdurrahman Usta görevlendirilmiştir. Ayrıca Avşar Köyünden Emin Usta, Mehmed Efendi, Mustafa, Tahir ve sair bina ustaları da keşif görev almakla görevlendirilmiştir.³⁹⁹

Heyetin yaptığı keşifler neticesinde tamirat için gerekli şeyler ve bedelleriyle birlikte çalışanların alacakları şöyle tespit edilmiştir.

Üç adet değirmen taşı için dokuz yüz kuruş gerekirken, bu taşların değirmene nakli içinde iki yüz kırk kuruş gerekmektedir. Taşların yerleştirileceği ocağın yapımı için altı usta yevmiyesi on üç kuruştan toplam yetmiş iki kuruş olarak hesaplanmıştır. Aslında yetmiş iki değil yetmiş sekiz kuruş etmektedir. Sekiz kalfanın yevmiyesi de altışar kuruştan, kırk sekiz kuruş ederken, on iki çırağın yevmiyesi beşer kuruştan altmış kuruş tutmaktadır. Oluk için her biri üç kuruştan yirmi dört kayaklık tahta altmış kuruş ederken, tanesi on iki buçuk kuruştan temizlenmiş sekiz adet yarma kebir çam tahtası da doksan altı kuruş etmektedir. Her biri sekiz kuruştan hesaplanan sekiz adet çam ağacına altmış dört kuruş ödenirken, sekiz usta yevmiyesi de yedi buçuk kuruştan altmış kuruş etmektedir. Oluk yapımı için altı usta yevmiyesi yedi buçuk kuruştan yüz yirmi kuruş olarak hesaplanırken, değirmen taşlarının dikkatlice

³⁹⁷ Bolu, Ş.S., 6757, s. 34.

³⁹⁸ Bolu, Ş.S., 6791, s. 63.

³⁹⁹ Bolu, Ş.S., 6791, s. 63.

yatırılması için sekiz usta yevmiyesi de yedişer buçuk kuruştan altmış kuruş etmektedir. Oluk için her biri büyük ve kilosuna dört kuruş ödenen ön ve arka kapaklara kırk kuruş verilirken, olukların altına adedine on kuruş ödenen on iki çam çatalı için yüz yirmi kuruş verilmektedir. Takozlama için de her biri beş buçuk kuruş tutan yüz elli adet karaçama bin yüz yirmi kuruş istenmiştir. Ancak çıkarılan bu toplam rakam çok yüksektir. Çünkü beş buçuk kuruştan yüz elli karaçam sekiz yüz yirmi beş kuruş etmektedir. Sandık için on kuruştan yüz yirmi adet yarma büyük çam tahtası için bin yüz kuruş ödenirken, altı sandık direği için otuz kuruş ödenmektedir. Oluk ve takozlama için seksen usta yevmiyesi, yedişer buçuk kuruştan altı yüz kuruş olarak tespit edilmiştir. Her biri yirmişer kuruştan iki adet siperdah kırk kuruş ederken, üstadiye içinde yirmi kuruş gerekmektedir.⁴⁰⁰

Değirmen çarhının yapımı için otuz iki çırak yevmiyesi dörder kuruştan yüz yirmi sekiz kuruş etmektedir. Çarh ayağının bulunduğu duvarın tamiri içinde otuz üç çırak yevmiyesi, dörder kuruştan yüz otuz iki kuruş olarak hesaplanmıştır. Sandıklar içinde kilosuna üç kuruştan altmış kuruş ödemesi gerektiği, ancak daha ağır bir kilo çıkarsa bu rakam yüz seksen kuruş olacağı belirtilmiştir. Kilosuna iki buçuk kuruş ödenen (...) on kuruş tutarken, bu şeyinde daha ağır gelmesi durumunda bu rakamın yirmi beş kuruşa kadar çıkacağı ön görülmüştür. Su harkının kenarına çam batırmak için, dört kuruştan otuz çırak yevmiyesi yüz yirmi kuruş olarak hesaplanmıştır. Çamları getirmek için on kuruş araba parası ve kırk kuruş özel keşif ücreti çıkarılmıştır.⁴⁰¹

Değirmen tamirâtı için gereken miktar toplam beş bin beş yüz doksan dört kuruş olarak tespit edilmiştir. Cafer Usta kendi isteğiyle yüz seksen dört kuruş almazken, kaimmakamı mütevellide diğer ustalardan iki yüz kuruş daha kesmiştir. Böylelikle değirmenin tamir masrafı beş bin iki yüz on kuruşa inmiştir.⁴⁰²

Vakıf mülklerinin tamirâtına başlamadan önce yapılan keşifler neticesinde, belirlenen harcama miktarının da soruşturmaya tabi tutulduğu da belgelerde görülmektedir. H. 15 Şevval 1307/M. 4 Haziran 1890 tarihli belgemizde mahkeme başkâtibi Abdülnasi Efendi ibn Mehmed Hanifi Efendi, H. 18 Şaban 1307'de yapılan

⁴⁰⁰ Bolu, Ş.S., 6791, s. 63.

⁴⁰¹ Bolu, Ş.S., 6791, s. 63.

⁴⁰² Bolu, Ş.S., 6791, s. 63.

tamirat hakkında tahkikatta bulunmuştur. Bu nedenle yapılan tamirat çalışmasında yer alan tüm ustalar çağırılmıştır.⁴⁰³

Başlatılan bu soruşturmada Gölyüzü mahallesinden Lütfullah damadı Mehmed Usta, çömlekçiler köyünden Hacı İbrahim oğlu Cafer Usta ve Akhasanoğlu Hasan Usta, Alpagut Bey köyünden Baltacıoğlu Ahmed Usta, Zahmaranlı İncekaroğlu Emin Usta ve sair bina ustaları yer almıştır. Ayrıca İstanbul'da ikamet eden fetva-panahi kapı çukadarı Hasan Ağa mahdumu Nuri Efendi adına da kaimmakam-ı müteveli Çulhazade el-Hac İzzet Efendi ibn el-Hac Salih Efendi de hazır bulunmaktadır. Tamiratın nasıl yapıldığı hakkındaki soruya İzzet Efendi, Rıfat Efendi'nin izniyle yapılan keşiften sonra yine onun izni dâhilinde beş bin iki yüz on kuruşa gereken tamirat yapılmıştır. Daha sonra Kâtip Abdülnasi Efendi, değirmenin toplam bedelini sormuştur. Ustalar ve vakıf çalışanları tarafından on iki Şevval de düzenlenen defter kayıtlarına bakılarak, değirmenin toplam değerinin elli bin yedi yüz beş kuruş olduğu söylenmiştir.⁴⁰⁴

H. 25 Ramazan 1312/M. 22 Mart 1895 tarihli belgemizde vakfın işleyişinin, düzenlemesinin, gelirlerin ve tüm mal varlıklarının Nezaret-i Evkaf-ı Hümayuna devredildiği özellikle zikredilmektedir. Bu nedenle de vakfa, nezaret tarafından Mehmed Efendi bin Hızır Efendi müteveli olarak atanmıştır.⁴⁰⁵

Müteveli Mehmed Efendi, Bolu mahkemesine yaptığı başvuruda vakfın Seyyid Köyünde bir taş deveran eden ve Çivril köyünde de yine bir taş deveran ettirmekte olan değirmenlerinin mutlaka tamir edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Yapılacak tamirat işlemi içinde önce keşif yapılmasını istemiştir. Mahkemede gerekli keşfin yapılması için değirmen ustalarından Çivril Köyünden Mehmed, Safranbolu'dan İstavri ve Dimitri ustaları görevlendirmiştir.⁴⁰⁶

Keşif heyeti işe Seyyid köyünde yaptığı incelemelerle başlamıştır. İncelemeler neticesinde değirmenin tamiri için gerekli şeyler ve masraflar ayrıntılı şekilde rapor edilmiştir. Buna göre değirmenin tamiri için: On adet biribirlik çam hatabı için yüz elli kuruş, üç adet birlik ağacı ve bir eklik için yetmiş beş kuruş, elli adet köknar ağacı için yüz kuruş ödenecektir. Dört adet ikisi birlik kamalık çam

⁴⁰³ Bolu, Ş.S., 6791, s. 68.

⁴⁰⁴ Bolu, Ş.S., 6791, s. 68.

⁴⁰⁵ Bolu, Ş.S., 6816, s. 123.

⁴⁰⁶ Bolu, Ş.S., 6816, s. 123.

ağacı için otuz kuruş gerekirken yüz adet kayak altı tahta içinde yirmi beş kuruş gerekmektedir. Otuz çam ulağı otuz beş kuruş ederken, iki oluk için gerekli olan on sekiz tane kelebek karaçam ağacı da doksan kuruş etmektedir. Sekiz adet oluk ter bezi içinde seksen kuruş ödenecektir. Altmış usta yevmiyesi de üç yüz yetmiş beş kuruş olarak hesaplanmıştır. Böylelikle Seyyid köydeki değirmenin tamiri için gerekli olan miktar bin yüz kuruş olarak tespit edilmiştir.⁴⁰⁷

Heyet Çivril köyündeki değirmenin tamiri için gerekli şeyler ve yapılacak masrafları da şöyle tespit etmiştir. Bir adet üsaş için iki yüz altmış kuruş gerekirken nakliyesi içinde seksen kuruş gerekmektedir. Yapılacak diğer ufak tefek tamiratlar içinde elli kuruş masrafın yeterli olacağı belirtilmiştir. Böylelikle heyet her iki değirmende yaptığı incelemeler sonucunda değirmenlerin bin dört yüz doksan kuruşa tamir edilebileceğine dair görüş bildirmiştir. Bolu mahkemesi de bu rapora dayanarak, değirmenlerin tamiri için Mehmed Efendiye gerekli izni vermiştir.⁴⁰⁸

İncelemiş olduğumuz el-Hac Ahmed Paşa vakfiyesinin, Bolu Şeriiye Sicili'ne kayıtlı olmasına rağmen vakfın Bolu'daki mal varlıklarından hiç bahsedilmediği görülmüştür. Vakfiyede İstanbul ve Bindirekli'deki birkaç mal varlığından bahsedilirken, vakfın en büyük kolu olan Bolu'dan bahsetmemesi ikinci bir vakfiyenin daha olması gerektiğini düşündürmektedir.

Vakfiyede hiç bahsedilmemiş olmasına rağmen, H. 1228 yılı muhasebe kayıtlarında Seyyid Köyünde bir değirmen, yerleri belirtilmeyen beş yüz dükkân ve elli evden alınan kiralardan bahsedilmektedir. Ayrıca bulunduğu semtler belirtilmeyen arsalar ve Çivril köyünde de bir değirmenin olduğu tespit edilmiştir. Yine H. 1228 yılı muhasebe kayıtlarında finanse edilen okulların vakıf bünyesinde mi faaliyet gösterdiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak eğitime verilen önem ve destek dikkati çekmektedir. Vâkıfın desteklediği okulların içinde sadece biri Bolu dışında faaliyet göstermektedir. Tamir edilen köprü ve çeşmelerde yine Bolu haklının istifadesine sunulmuştur. Bolulu olan vâkıfın, Bolu'ya özel bir önem verdiği görülmektedir.

Vakfın en dikkat çekici özelliği bize göre, şeffaflığıdır. Hem yapılan muhasebe hesaplar, hem tamiratlarda yapılan harcamalar ayrıntılı şekilde veriliyor.

⁴⁰⁷ Bolu, Ş.S., 6816, s. 123.

⁴⁰⁸ Bolu, Ş.S., 6816, s. 123.

Yöneticileri vakıf eserlerinin tamiri için mahkemeye başvurdıklarında, tamirat yapılmadan önce keşif yapılmalarını istemeleri şeffaflığı ve hesap verilebilirliği kolaylaştırmıştır. Bu sayedir ki vakıf yöneticileri, herhangi bir soruşturma halinde, rahatlıkla hesap verebilmektedir. Bunda mütevellinin İstanbul'da oturuyor olması nedeniyle, vakıf hesaplarının kadı huzurunda hesaplandıktan sonra, fazla gelirlerinin mütevelliyeye tesliminin zorunlu olması da etkili olmuştur. Tabii bu aksi duruma da yol açabilirdi, mütevellinin Bolu'da olmaması buradaki çalışanlarının yolsuzluk yapmalarına kolaylık sağlayabilirdi. Ancak belgelerimizde böyle bir durumla karşılaşmamaktayız.

2.11. Abbas Paşa

Kütahyalıdır. Bolat Bey Mahallesi sakinlerinden Hacı Osman Ağa'nın oğludur. Babası dergâh-ı âli kapıcıbaşılığına terfi eden babası ile İstanbul'a gitmiştir. Eğitimini burada alan Abbas Paşa, babası gibi Büyükapı kapıcıbaşılığı yapmıştır⁴⁰⁹. H. 1201/M. 1787'de bender nüzul olmuştur. H. 1203/M. 1789'da Anadolu sancağının vali vekilliği yapmıştır. Vekâleten yürüttüğü görevini teslimden sonra, silahtar ağası olmuştur. H. Ramazan 1221/M. Aralık 1806'da vezirlik payesiyle Sofya muhafızı olmuştur. H. 1223/M. 1808'de Niğbolu muhafızlığına atanmıştır. Daha sonra Üsküdar ve Bursa'da oturmuştur. Birkaç yıl sonra H. Şevval 1227/M. Ekim 1812'de Bolu muhafızlığına atanmış ve bu görevini yerine getirirken vefat etmiştir⁴¹⁰.

Vezir rütbesiyle Bolu Mutasarrıfı olan Abbas Paşa'nın H. 27 Cemaziye'l-ahir 1229/M. 16 Haziran 1814 tarihli vakfiyesi, Bolu Kadısı Mustafa Şeyhzade tarafından tescil edilmiştir.⁴¹¹ Vakfiyesi klasik vakfiye formatına uygun olarak dualarla başladıktan sonra, Abbas Paşa tanıtılması ve bundan sonra da bağışlanan şeyler kaydedilmesine geçiriliyor. Vakfedilen şeylerden kimlerin nasıl ve ne şekilde

⁴⁰⁹ [Hamza Güner], "Kütahyalılar Abbas Paşa (...-1812)", *Aksu*, Cilt 1, Sayı 4, Kütahya Ocak 1965, ss. 5-6, s. 5.

⁴¹⁰ Mehmed Süryyâ, *a.g.e.*, c. III, s.332.

⁴¹¹ Bolu, Ş.S., 6623, s. 80.

faydalanacağına değinildikten sonra, vakfın müteveli ataması yapılıyor. Vakfın gerekli ve sahih olduğuna hükmedilmesinin gerekçeleri sıralandıktan sonra, vakfa zarar verenlerin düçar olması temenni edilen beddua kaleme alınmıştır. En son olarak da çok sayıdaki şahidin adları kayda geçirilmiştir.

Abbas Paşa'nın vakfiyesinde vakfettiği şeyleri şöyle sıralayabiliriz: Şehir kuyusunun yanında bulunan arsası üzerinde inşa ettiği ekmek fırının yıllık geliri olan yirmi dört kuruş ile inşa ettirdiği dükkânlarının geliri vakfa bağışlanmıştır. Paşa, bir bakkal dükkânının on iki kuruş, bir berber dükkânının on iki kuruş, bir duhancı dükkânının on iki kuruş, bir terzi dükkânının on iki kuruş ve bir kürkçü dükkânının on iki kuruş olan senelik kira bedellerini vakfa bağışlanmıştır. Ayrıca bir kahve dükkânının aylık on kuruş olan kira bedelini de vakfa akar olarak aktarmıştır. Bu yedi dükkândan elde edilen senelik iki yüz dört kuruş kiracılardan alınarak vakfa aktarılacaktır. Vâkıf ayrıca üçü üç dönüm ve biride yedi dönümden oluşan toplam on altı dönüm tarlayı da vakfetmiştir. Bunların dışında sahibi olduğu ılıca-i kebirin her yıl hâsılatından alınan elli kuruşluk kira bedeli ve ılıca civarındaki kaime-i değirmen ocağının hâsılatından alınan elli kuruşluk kirada vakfedilmiştir. Yapılan bu bağışlara ilaveten tarlalardan elde edilen mahsulâtında vakfa bırakıldığı kaydedilmiştir.

Uğurlu Naib diye bilinen zatın türbesini de tamir ettikten sonra çevresine de bir saman hane, bir şeyh odası, suffe, mutfak kileri inşa ettirilerek kurulmuş olduğu zaviyeye bağışlanmıştır. Nakşibendiye tarikatından eş-Şeyh es-Şeyyid Mehmed Efendi ibn Şaban Efendi'nin de zaviyesine gelerek şeyhlik yapmasını istemiştir. Bu hizmetten dolayı da kendisine kırk akçe ücret ödenmesini istemiştir. Vakfın yukarı da sıralanan gelirlerini zaviyedeki fakir dervişlere ve o yerden revendeye harcanmasını istemiştir. Kalan kısmında vakfın zaviyesinin tamire ihtiyaç duyması durumunda buna harcanmasını istemiştir.

Vakfa mütevellilik hakkını ve vakfiyede yapılacak değişiklik hakkını da kendisine kalmasını şart koştur. Bolu'ya atanan valilerinde vakfa nazırlık yapmasını istemiştir. Vefatından sonrada vakfa müteveli olunca hak ve yetkisinin zaviyenin şeyhine şart koştur. Müteveli olan şeyhin altı ay ile bir yıl arası bir

süre vakıftan uzak kalması durumunda yerine vakfı yönetecek liyakate sahip birinin geçmesini istemiştir.⁴¹²

Abbas Paşa'nın vakfettiği dükkânların çeşitliliğine baktığımızda Bolu'da ticari ve sosyal hayata yaptığı katkı çok iyi anlaşılabacaktır. Fırın, bakkal, berber, tütüncü, terzi, kürkçü ve kahve dükkânları günümüzde dahi şehirdeki en küçük ticari unsurların vazgeçilmez kolları olmaya devam etmektedirler. Bu dükkânlardan elde edilen yıllık kira bedeli iki yüz dört kuruş olarak verilmektedir.

Ancak fırın hariç tutulduğunda on dört kuruş eksik kalmaktadır. Fırın eklendiğinde de on kuruş vakfiyedeki toplam rakamdan fazla kalmaktadır. Kahvenin kirasının yüksekliği de dikkat çekicidir. Diğer dükkânların yıllık kira bedeli on iki kuruş iken, kahvenin tek başına aylık kirası on kuruştur. Buda kahvenin hem işlek bir yerde olduğunu, hem de işsizliğin yüksek olduğunu düşündürmektedir.

Vakfiyesinde kurduğu zaviyeye atadığı şeyhi özellikle davet ederken, vakfiyesindeki şahitler arasında yedi müderrisin bulunması da Abbas Paşa'nın eğitime ve iyi yetişmiş eğitimcilere yakınlığını ve verdiği değeri göstermektedir.

Vakfın kuruluşun da zaviye olarak geçen yapı ileri tarihlerdeki tüm belgelerde tekke olarak geçmektedir. H. 22 Cemaniye'l-ahir 1229/M. 22 Mayıs 1814'da kurulan vakfın⁴¹³ H. 24 Recep 1305/M. 6 Nisan 1888'de de devam ettirdiğini görmekteyiz.⁴¹⁴

Abbas Paşa Vakfı ile alakalı elimizdeki ikinci belgemizde Rebiül-evvel 1232 tarihlidir. Belgemiz bu tarihte Bolu Mütessilimi Mustafa Şakir Efendi'nin muhassıllık hazinesinden Abbas Paşa Tekkesi'ne tayin ettiği yardımla alakalı bir buyruldu suretidir.⁴¹⁵

Belgemizde eski Bolu Sancağı Mutasarrıfı olan Abbas Paşa'nın yaptırdığı camii ve tekkeleri için vakfettiği hâsılatın vakıf giderlerini karşılamadığı kaydedilmektedir. Vakfa gelen para ile tekkedeki dervişlerin ve misafir seyyahların ihtiyaçları karşılanamadığı gibi Taşderun Camisi'nin de minaresinde ve hücrelerinde yakılacak kandiller için gerekli olan revgan-ı zeyt ve şem-i revganda karşılanamamaktadır. Mustafa Şakir Efendi vakfa yirmi beş kuruş tahsis ederek, ilk

⁴¹² Bolu, Ş.S., 6623, s. 80.

⁴¹³ Bolu, Ş.S., 6623, s. 80.

⁴¹⁴ Bolu, Ş.S., 6789, s. 37.

⁴¹⁵ Bolu, Ş.S., 6625, s. 78.

ödemesini de H. 1232/M. Ocak 1817 senesinin Rebiü'l-evvel ayının başında yapmıştır. Bu ödemenin de her ay muhassıllık hazinesinden vakfa aktarılmasını istemiştir. Ancak ödenen sadece kendi valiliği süresinde geçerli olduğunu diğer valilerin bunu devam ettirip ettirmeyeceğini kendi salahiyetlerinde olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁶

Vakıfla alakalı H. 27 Zilhicce 1240/M. 12 Ağustos 1825 tarihli bilgimizde de Abbas Paşa Camii ve tekkesinin vakıf gelirlerinin giderlerini karşılamadığı görülmektedir. Bundan dolayı da Bolu Mahkemesi bab mahsulünden vakfın ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için, aylık on kuruşun tekkede post-nişine verilmesini kararlaştırılmıştır.⁴¹⁷

Vakıfla direkt alakalı olmamasına rağmen yinede, H. 9 Şevval 1254/M. 26 Aralık 1838 tarihli belgeyi de zikretme gereği duyduk. Çünkü belge en azından vakfın başına yirmi iki yıl sonra kimin geçtiğini öğrenme imkânı vermektedir. Bu nedenle de belgeye kısaca değineceğiz. Vakfın mütevellisi olan post-nişin es-Seyyid Şeyh Mehmed Efendi ibn Süleyman, iki fevkani ve bir tahtani odası, fırını, samanlığı, kenefi ve bir miktarda havlusu olan evini üç bin beş yüz kuruşa satarak buradan aldığı parayı da kendi rızasıyla eşi Fatma bint-i Ahmed'e veriyor. Ayrıca iki fevkani ve bir tahtani odalı, kuyusu, kapısı ve bir miktarda avlusu olan ikinci bir evini de bin beş yüz kuruşa Derviş Mehmed bin Halile satmıştır. Bu parayı da hizmetlerinin karşılığı olarak Derviş Mehmed'e verdiği şahitlerin tanıklığıyla kayıtlara geçirilmiştir.⁴¹⁸

Belgede şeyhin eşinden ayrılıp ayrılmadığından bahsedilmiyor. Bu nedenle birlikte olduklarını kabul edersek ve Derviş Mehmed'e de yapılan ödemeyi göz önüne aldığımızda şu sonuca ulaşabiliriz. Bu da şeyhin artık iyice yaşlandığını ve her an vefat edebileceği için kimseye borçlu kalmak istememesini gösterebiliriz. İkinci bir senaryo olarak da şeyhin eşinden ayrılması için gerekli tazminatı ödediğidir. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi boşanma ile alakalı hiçbir şey geçmiyor. Şeyhin iki katlı iki evinin olması, vakfın olmasa da şeyhlerinin maddi durumunun iyi olduğunu göstermektedir.

⁴¹⁶ Bolu, Ş.S., 6625, s. 78.

⁴¹⁷ Bolu, Ş.S., 6632, s. 55.

⁴¹⁸ Bolu, Ş.S., 6633, s. 31.

H. 2 Zilhicce 1278/M. 31 Mayıs 1862 tarihli belgemizde de hitabet cihetine yapılan atama sicili kaydedilmiştir. Bu dönemde vakfın Nezaret-i Evkaf-ı Hümayuna devredildiğini görüyoruz. Belgemizde Uğurlu Naib diye bilinen köydeki Abbas Paşa'nın Nakşibendiye tekkesi içinde yer alan mescidin hatibi es-Seyyid Şeyh Mustafa Efendi bin Mehmed vefat etmiştir. Yerine Debbağlar Mahallesinde oturan küçük oğlu es-Seyyid Hafız Ahmed Raşid Efendi'nin atanmasına karar verilmiştir. Ahmed Raşid Efendi yapılan imtihan da başarılı olduktan sonra, ağabeyi es-Seyyid Şeyh Rıfat Efendi'nin rızasıyla göreve başlamıştır.⁴¹⁹

Abbas Paşa Vakfı'yla alakalı H. 2 Şaban 1301/M. 28 Mayıs 1884 tarihli belgemizde tekkedeki post-nişin şeyh es-Seyyid eş-Şeyh el-Hac Raşid Efendi ibn eş-Şeyh Mustafa Perişan Efendi ibn-i Abdülhak'ın vefatı sonrasında mirasçıları arasındaki anlaşmazlık kaydedilmiştir. Post-nişin şeyhin vefatından sonra geride mirasçı olarak eşi Hatice Hatun, oğlu Mehmed, büyük kızları Saniye ve Fevziye ile küçük kızı Rukiye dışında birde ilk eşinden oğlu es-Seyyid eş-Şeyh Hafız Abdullah Efendi'yi bırakmıştır.⁴²⁰

Abdullah Efendi mahkemeye başvurarak Hatice Hatun ve kızları Saniye, Fevziye Rukiye'nin kendisine ait eve el koyduklarını iddia etmiştir. Bunun içinde vekilleri ve Saniye'nin eşi el-Hac Remzi Efendi ibn Arif aleyhinde davacı olmuştur.

Abdullah Efendi savunmasında H. 23 Rebiül-evvel 1229 tarihli ve Bolu naibi Ahmed Efendi tarafından kaleme alınan Abbas Paşa vakfiyesinden örnekler göstererek başlamıştır. Abbas Paşa'nın Uğurlu Naib'in türbesini tamir ettikten sonra yanına bir samanlık, bir şeyh odası, bir dervişan odası, bir kahve ocağı ile birlikte şeyhin harami içinde iki oda ve bir mutfak yaptırdığını ifade etmiştir. O tarihte dergâhın şeyhi olan Mehmed Efendi'nin de burada kaldığını belirtmiştir. Vefatından sonrada babası Mustafa Perişan Efendi post-nişin olarak bu evde ikamet etmiştir. Babasının vefatı sonrasında da şeyhin oğlu Rıfat Efendi, onun vefatı sonrasında da kardeşi el-Hac Raşid Efendi'nin bu evde kaldığını ifade etmiştir. H. 1287/M. 1870–1871'de evin harem tarafının yandığı ve iki yıl kullanılamaz vaziyette kaldığını, iki yıl sonrada Nuri Paşa'nın kazalarda topladığı yardımı kardeşi el-Hac Raşid Efendi'ye teslim etmiştir. Raşid Efendi'nin de bu parayla beş oda, bir baca, bir sofa, bir

⁴¹⁹ Bolu, Ş.S., 6697, s. 48.

⁴²⁰ Bolu, Ş.S., 6781, s. 5.

abdesthane, bir kenef, bir merdiven, bir ahır ve birde ambardan oluşan bir ev yaptırdığın söylemiştir. Kardeşinin vefatından sonra da tekkeye kendisinin post-nişin olduğunu ve kardeşinin hayattayken de buranın kendi malı değil, vakıf malı olduğunu açıkça belirtmesine karşılık evde kendisinin oturmadığını yâd etmiştir. Talebe dervişlere ders verirken kendi evinden gelip gitmesinden dolayı zorlandığını ve bu nedenle de bu evi kullanmak istediğini kaydetmiştir. Remzi Efendi'nin ortaklaşa kullanım teklifini reddettiğini ve bundan dolayı evin tamamının kendisine verilmesini talep etmiştir.⁴²¹

Remzi Efendi'de cevabında ev yandıktan sonra Raşit Efendi'nin burayı kendi malıyla ve kendisi için yaptırdığını iddia etmiştir. İddiasını da desteklemek için, şayet vakıf malı olarak yapılsaydı inşaat sırasında buraya bir nazır tayin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca müvekkillerinin de burayı babalarının mülkü olarak bildiklerini belirterek Abdullah Efendi'nin hiçbir hakkının bulunmadığını söylemiştir. Şayet Abdullah Efendi istiyorsa evin yanındaki arsaya kendisi için bir ev yapabilir diyerek iddiayı reddetmiştir. Mahkemede her iki tarafın iddialarını desteklemek için gösterdikleri şahitleri kaydederek davayı bir sonraki gün olan perşembeye ertelemiştir.⁴²²

Davanın devamıyla alakalı her hangi bir belgeye maalesef ulaşamadık. Bu nedenle de tekkeye post-nişin olan zatın oturabileceği bir evin olup olmadığını öğrenemiyoruz. Ancak mütevelliliğin babadan oğla ve kardeşten kardeşe geçerek devam ettiğini ve tekkeye post-nişin olan şeyhin buraya yakın oturmasının eğitimi olumlu etkileyeceğini görüyoruz. Daha önceki belgelerde olduğu gibi burada da Bolu'ya vali olanların vakfiyedeki şartlara uygun olarak vakfa nazırlık ettiğini ve ihtiyaçlarının karşılanmasında yardımcı olduklarını müşahade etmekteyiz.

Abbas Paşa Vakfı'yla ilgili son belgemiz H. 24 Recep 1305/M. 6 Nisan 1888 tarihlidir. Bolu'da ki Uğurlu Naib diye bilinen türbenin bitişiğindeki Abbas Paşa'nın Nakşibendiye Tekkesi içindeki mescidin hatibi olan es-Seyyid Hafız Abdullah Efendi ibn Mustafa Efendi vefat etmiştir. Boşalan göreve oğlu Mustafa daha küçük olduğu için atanamamıştır. Bu nedenle de Mustafa'nın yerine liyakat bakımından uygun birinin vekâleten atanması kararlaştırılmıştır. Evkaf Müdürü Rakım Efendi ibn

⁴²¹ Bolu, Ş.S., 6781, s. 5.

⁴²² Bolu, Ş.S., 6781, s. 5.

Mustafa Efendi'nin de içinde yer aldığı heyet tarafından yapılan imtihanda adı geçen cemaatin en üst derecedeki talebelerinden Hafız Şükrü Efendi ibn Ahmed'in göreve vekâleten atanması uygun bulunmuştur.

Abbas Paşa'nın Bolu'da inşa ettiği kurumların H. 1229'dan H. 1305'e kadar, yaklaşık yetmiş beş yıllık süreçte, vakfın kuruluşu esnasında zaviye olarak geçen kurum tekkeye, caminin de mescide dönüştüğünü müşahade ettik. Bunda da sanırız en büyük etkenin maddi imkânsızlıkların oynadığı rol olarak gösterebiliriz. Vakfi kuruluşundan kısa bir süre sonra yukarda gördüğümüz üzere madde sorunlarla boğuşmak zorunda kalmıştır. Zaviye ve camiler daha büyük kurumlar oldukları için doğal olarak ihtiyaçları da daha çok olacaktır. Bundan dolayı vakfın küçülmeye giderek varlığını devam ettirdiğini düşünebiliriz. Özellikle de yedi dükkân, Ilıca, değirmen ve tarlalardan elde edilen gelirlerin vakfa yetmesi, vakfın hizmet ettiği kişi sayısının büyüklüğünü göstermektedir. Bilindiği gibi tekkeler birer eğitim kurumudur. Vakıf biraz öncede belirttiğimiz gibi zaviyelikten tekkeye dönüşmesi en azından gelip geçen yolculara hizmet vermeyi durduğunu düşündürmektedir. Ancak buna rağmen gelirlerinin yetmemesi, tekkedeki öğrenci sayısının ne kadar çok olduğunu gösteriyor.

Dervişler vakıftan para aldıkları için çalışmayıp tembellik ediyorlardı gibi düşünceleri doğru bulmadığımızı belirtmeliyiz. Çünkü yukarda da belirttiğimiz gibi burası bir eğitim kurumudur. Günümüzde bile çocukların çalışması yasaklanırken ya da en azından kısıtlanırken o dönemlerde de çocukların çalıştırılması düşünülemez. Özellikle de okuyan yazan sayısının düşüklüğü göz önüne getirildiğinde bunun imkânsızlığı daha iyi anlaşılacaktır. Bu eğitmenler olan şeyhler içinde geçerlidir. Verdikleri eğitimi eleştirebilirdik. Ancak bu konuda da elimizde belge yok. Bu nedenle de böylesine bir eğitim kurumunun H. 1305'de de varlığını devam ettiriyor olması Bolu için bir kazanım olarak gördüğümüzü belirtmekteyiz.

2.12.es-Seyyid Mehmed Said Galip Paşa

Sadaret Mektupçusu başhalifesi Seyyid Ahmed Efendi'nin çocuğu olarak H.1177/M. 1763'de dünyaya gelmiştir. H. 1202/M. 1788'de Sadrazam mektupçuluğundan Hoca unvanı verilerek orduyla sefere gönderilmiştir. H. 1205/M. 1790'da yapılan mütarekede Anlaşma Meclisi katibi olmuştur. Dönüşte H. 1206/M. 1792 serhalife olmuş, bir süre cebeciler katipliği yaptıktan sonra H. 15 Ramazan 1212'de Amedî olmuştur. H. Zilkade 1213/M. Nisan 1799 amedî vekili olduktan sonra, H. 1216/M. 1802 sonlarında Fransa'ya gönderilerek Mısır anlaşmasını düzenlemiştir⁴²³.

H. Şaban 1221/M. Ekim 1806'da Reisülküttap olmuştur. Refik Efendiyle H. Cemaziyel-ahir 1222/M. Temmuz 1807'de Rusçuk'a gittiğinden görevinden ayrılmış ve kısa süre sonrada Fransa'yla yapılacak anlaşmayla görevlendirilmiş, görev dönüşünde H. 19 Safer 1223/M. 4 Nisan 1808'te ikinci kez Reisülküttap olmuştur. H. 1226/M. 1811'de Rusya ile sulh yaptıktan sonra, memleketeyndeki memuriyetlerini yerine getirdikten sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a gelişini müteakip sadaret kethüdası yapılmış ve Bükreşe gönderilmiştir. H. Şevval 1227/M. Ekim 1812'de meştâ'ya(ordu) ulaşmıştır. H. Muharrem 1229/M. Aralık 1813'de üçüncü kez Reisülküttap olmuştur. Ordunun İstanbul'a ulaşması akabinde Recep ayında azledilerek Kütahya'ya gönderilmiştir. Şaban ayında vezaret rütbesiyle Bolu ve H. 1230/M. 1815 sonlarında Sivas valisi olmuştur. H. 1232/M. 1817'de Niğde ve ardından Ankara ve Çankırı valilikleri yapmıştır. Daha sonra ikinci kez Bolu ve Kastamonu valisi olmuştur. Vezirliği H. Ramazan 1236/M. Haziran 1821'de alınarak Konya'ya gönderilmiştir. H. 12 Rebiül-ahir 1238/M. 12 Aralık 1822'de vezirliği tekrar iade edilerek Bozok ve Kayseri valiliğinden sonra İzmir ve Bursa valiğine ek olarak Boğaz muhafızı olmuştur. H. 20 Safer 1239/M. 10 Ekim 1823'de sadrazam oldu. H. Muharrem 1240/M. Ağustos 1824'de azledilerek, vezirliği de alınmış olarak Gelibolu'ya gönderilmiştir. Ancak daha yola çıkmadan vezirliği iade edilerek Erzurum valisi ve Doğu seraskeri olmuştur. H. 1244/M. 1828'de vezirliği alınarak Gelibolu ve sonrasında da Balıkesir'de ikamete mecbur edilmiştir. Balıkesir'e ulaşmasını müteakip vefat etmiştir⁴²⁴.

⁴²³ Mehmed Süryyâ, *a.g.e.*, Cilt III, s.727.

⁴²⁴ gös.yer.

Akıllı, ilerisini görerek tedbirini alan ve dış işlerinde çok geniş nüfuzu ve bilgisi olan bir devlet adamıdır. Usulüne uygun yazma ve istiflemeye oldukça hızlı ve mahirdir. Hiç refah içinde yaşayamamış ve çocuğu olmamıştır⁴²⁵.

Bolu mütesellimi es-Seyyid Mehmed Said Galip Paşa kurduğu vakıfla alakalı olarak elimizde hem Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiyesine⁴²⁶, hem de Bolu şer'iyye sicillerinde bulunan nüshasına⁴²⁷ ulaşabildik. Ancak vakıfla alakalı olarak vakfiyesi dışında, elimizde yalnızca iki belge mevcuttur.

es-Seyyid Mehmed Said Galip Paşa kurmuş olduğu vakfin vakfiyesinin onaylanması işiyle bizzat kendisi uğraşmamış, adına vekâleten işleri takip etmesi için Mustafa Ağa bin Ömer ve Salih Ağa bin Mahmud adlı iki şahsı görevlendirmiştir. Vakfiyesi Bolu kadısı Şaranizade Abdullah Şakir tarafından kaleme alınmıştır. H. Gurre-i Muharrem 1230/M. Aralık 1814'de kurulan vakfin mütevelliliğine es-Seyyid Mehmed Efendi bin Süleyman atanmıştır. Vakfin tevliyeti de Hz. Bedreddin'in türbedarı olan es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Efendi bin Süleyman'a ve soyundan gelenlere bırakılmıştır.

es-Seyyid Mehmed Said Galip Paşa Vakfına ait vakfiye dualarla başladıktan sonra, vâkıf kurucusu hakkında bilgi verme ve yapılan atamalarla devam etmiştir. Bunlardan sonra yapılan işin yüceliği ayet⁴²⁸ ve hadislerle⁴²⁹ övülmüştür. Daha sonra nelerin vakfedildiği ve bunlardan elde edilen gelirin nerelere harcanması gerektiğine dair hususlar kaydedilmiştir. Vakfin kurulmasına imkân veren İslam hukukçularından Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a ait görüşler sıralanmıştır. Vakfin hukuki dayanakları kaleme alındıktan sonra, vakfin sıhhat ve lüzumuna hükmedilmiştir. Vakfa müdahale edenlerin yapılan bedduaya⁴³⁰ müstahak olmaları dilendikten sonra, şahitlerin sıralanmasıyla vakfiye son bulmaktadır.

es-Seyyid Mehmed Said Galip Paşa vakfiyesinde, Bolu'ya tabi Aşağı Suk'da Aytaşı toprağı denen yerde; Evsatoğlu Mehmed Ağa değirmeni diye bilinen ve üç

⁴²⁵ Mehmed Süryyâ, *a.g.e.*, Cilt III, s.727.

⁴²⁶ V.G.M.A., V.D. 580, s. 62, sıra 35.

⁴²⁷ Bolu Ş.S., 6624, s. 8.

⁴²⁸ “*es-sadakâtü fîdyetü'l-ma'ası yevme yuhâzu'l-mücrimüne bi'n-nevâs*” ve “*mâ-tukaddimû li-enfusikum min-hayrin tecidûhu inda'llâhi hüve hayran ve a'zeme ecren*”.

⁴²⁹ “*izâ mâte ibn âdem inkata'a anhu amelehü illâ ani's-selâse ilmun nâfi'un ve veledun sâlihun yed'u lehü ve sadakatün câriyyetün alâ-ibâdu'llâhi te'âlâ*” ve “*el-mer'ü yestezillü tahte zilli sadakâtihi*”.

⁴³⁰ “*Fe-men beddelehü ba'demâ-semi'ahû fe-innemâ-ismuhû ale'llezîne yubeddilühû inne'llâhe semî'un alîm*”.

dönüm havlusu olan iki göz değirmeni vakfetmiştir. Değirmen mütevellî tarafından her yıl kiraya verilecek ve elde edilen gelirle ilk önce değirmenin Şahin Lala Vakfı'na olan üç kuruş mukatta-i zemini ödenecektir. Ondan sonra değirmenin gerekli tamir ve düzenlemelerinin yapımına harcanması istenmiştir. Bunlardan sonra Akmescid Mahallesinde yıkılmış olan mescidin yerine inşa ettiği caminin hatibine kırk akçe, mütevellisine otuz akçe ve nazırına da üç akçe yevmiye verilmesi kaydedilmiştir. Ücretler ödendikten sonra geriye kalan kısımla caminin ihtiyaç duyulan revgan-ı kanadil ve revgan-ı şem'i karşılsın denilmiştir.

es-Seyyid Mehmed Said Galip Paşa vakfını kurarken, ahalinin ihtiyaç duyduğu açığı kapatmayı hedeflediğini görmekteyiz. Akmescid Mahallesinde yıkılmış mescidin yerine, daha büyük bir yapı olan cami yaparak ahalinin ibadet etmesi için, daha iyi bir ortam sunulmuştur. Bağışlanan değirmenin ticari açıdan iyi bir değere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Hem üzerinde kurulduğu yerin zemin kirasını, hem değirmenin tamir masraflarını, hem de çalışanların yüksek orandaki maaşlarını finanse edebilen iyi bir gelire sahiptir.

Vakfın bölgedeki ihtiyaçları gözetten bir yönünün olduğunu belirtmiştik. Cami nasıl halkın ibadet etmesi için gerekli ortamı sağlıyorsa, değirmende ahalinin un ve bulgur ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli rol oynamaktadır. O günün şartlarında değirmenle uzun sürede az iş yapabilmekteydiler. Çünkü günümüzdeki gibi otomatik makineler tarafından seri bir şekilde ve az zamanda çok iş yapabilme kapasiteleri yoktu. Bu nedenle değirmenler kadar, değirmen sayısı da büyük önem arz etmektedir. Vakfa gelir getirmesi için satın alınan değirmen, bu gayenin gerçekleştirilmesi yanında ulaşımın zor ve yaz süresinin biraz daha kısa olduğu Bolu gibi bir yerde, halk için önemli bir hizmeti de yerine getirmektedir.

Caminin hatibine kırk akçe ve mütevellisine de otuz akçe ücret verilirken, vakfın nazırına üç akçe ücret verilmektedir. Bu ücretle nazırın geçimini sağlayabildiği düşünülürse, hatip ile mütevellinin oldukça dolgun bir ücret aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

es-Seyyid Mehmed Said Galip Paşa Vakfı'yla alakalı ikinci belgemiz, Galip Paşanın ağabeyi Bekir Paşa tarafından gönderilen buyrultudur. H. 15 Recep 1233/M. 21 Mayıs 1818 tarihli buyruldu, Bolu Sancağı mütesellimi Halil Ağa, Mudurnu ve

Dörtdivan kadıları, Ayandan Silahşoran-ı Hassa Mudurnu Nazırı Hacı Emin Ağa, Dörtdivan kazası muhtarı Ağa, sair zabitan ve iş erlerine hitaben gönderilmiştir⁴³¹.

Galip Paşa'nın Bolu'da oturan Mısırlıoğlu Mustafa Ağa adlı şahıstan üç bin kuruşa satın aldığı ve gelirlerini yaptırdığı caminin çalışanlarının ücretlerinin ödenmesi için akar olarak bıraktığı değirmenin, satış bedeli olan üç bin kuruşun yediyüzü Dörtdivan kazasındaki alacaklarından ve gerisi de borç senedi yapılarak Mudurnu'da ödenmiştir. Böylelikle Mısırlıoğlu Mustafa'nın değirmenle alakası kesilmiş ve bu şekilde vakfiyeye kaydedilmiştir. Ancak bu sırada Galip Paşa'nın Bolu'dan Ankara ve Çankırı mutasarrıflığına atanması nedeniyle ayrılmış ve Mısırlıoğlu Mustafa da vefat etmiştir. Mısırlıoğlu Mustafa'nın varisleri, borç ödemelerinin bitmediğini iddia ederek vakfiye ve senetlerinde yazılı şartların dışında hareket ederek değirmene müdahale etmişlerdir. Buyrultuda Mısırlıoğlu Mustafa'nın mirasçılarının değirmenle alakalarının kalmadığı belirtilmiş ve değirmenin vakfiyedeki şartlar gereği bakım ve onarımının yapılması istenmiş ve bunun içinde müteveli ve nazırın uyarılması emredilmiştir. Değirmene mirasçıların müdahale etmelerinin önüne geçilmesi ve senetlerindeki alamadıkları kısım, kimin zimmetine geçmişse, bulunarak Mısırlıoğlu Mustafa'nın mirasçılarına teslim edilmesi istenmiştir.

Buyrultudaki emirler Bolu, Kastamonu ve Viranşehir divanlarına gereğinin yapılması istemiyle gönderilmiştir. Gereğinin yapılması ve aksine davranılmaması içinde muhatapları uyarılmıştır.

es-Seyyid Mehmed Said Galip Paşa Vakfı'yla alakalı son belgemiz H. 17 Zilhicce 1280/M. 24 Mayıs 1284 tarihli⁴³². Bu dönemde vakıf, Nezaret-i Evkaf-ı Hümayuna devredilmiştir.

Bolu ve Viranşehir mutasarrıfı Galip Paşa tarafından inşa edilen cami-i şerifin vakfında hitabet cihetine mutasarrıf olan Hafız Hüseyin Halife ibn Hasan'ın, Semekand Mahallesinde ikamet eden ve müteveli olan küçük oğlu Hüsnü vefat etmiştir. Boşalan mütevellilik vazifesine Hatip Hasan, büyük oğulları Nuri ve Seyfullah'ın atanması talebiyle nezarete başvurmuştur. Ancak Hüsnü'nün küçük yaşta olan Hasan adlı bir oğlunun olduğu tespit edilmiştir. Hasan büyüüp

⁴³¹ Bolu Ş.S., 6625, s. 39.

⁴³² Bolu Ş.S., 6702, s. 3.

mütevellilik vazifesini yerine getirebilecek seviyeye gelinceye değin, yerine vekâleten amcası Seyfullah atanmıştır.

Belgede de görüldüğü üzere, Bolu'daki atamalarda genellikle vefat eden şahsın yerine çocukları atanmaktadır. Boşalan göreve ölen şahsın birinci derecede yakınları da başvuruyor olsalarda, mirasçılar arasında erkek çocuk varsa görev mutlaka ona verilmektedir. Şayet yukarda görüldüğü üzere çocuk henüz küçük yaşta ise, yerine vekâleten talip olanların en liyakatlısı atanmaktadır.

2.13.Seyyid Ali Paşa

Ispartalıdır. Sarayda diğer üst rütbeli vüzeranın hizmetinde çalıştıktan sonra, Kapıcıbaşılığa terfi etmiştir. H. 1231/M. 1816'de vezirlik rübesi alarak Mora valiliğine atanmıştır. H. Şevval 1234/M. Temmuz 1819'da Hüdavendigâr sancağı valisi olmuştur⁴³³.

H. 19 Rebiülevvel 1235/M. 1 Ocak 1820'de sadrazam olmuştur. Kısa süre sonra H. 24 Cemaziyelahir 1236/M. 3 Mart 1821'da sadrazamlıktan azledilmiştir. Birkaç gün sonra Karadeniz Seraskeri ve Karaburun muhafızı olarak atanmışsa da, kısa süre sonra Mora'ya ikinci defa vali olarak atanmıştır. Mora valiliğinden H. 6 Şevval 1237/M. 6 Haziran 1822'de azledilerek ordunun maiyetine verilmiştir. Kısa bir süre sonra Ankara ve Çankırı sancakları mutasarrıfı olmuş ise de, H. Muharrem 1238/M. Eylül 1822'de bu sancaklardanda azledilmiştir. İki yıl sonra yani H. Rebiülevvel 1240/M. Ekim 1824'de vezirliği alınarak, kendisine Filibe'de oturma zorunluluğu getirilmiştir. Kısa süre sonra Konya valisi yapılmış ancak Maltepe'de ikamet ettirilmiştir⁴³⁴.

⁴³³ Mehmed Süryyâ, a.g.e , Cilt III, s. 657-658.

⁴³⁴ gös.yer.

H. 5 Cemaziyelahir 1242/M. 1 Ocak 1827'de vefat etmiştir. Karaca Ahmed'e defnedilen Ali Paşa, sadakati ile bilinirdi. Aziz Bey adlı bir oğlu vardır. Aynı zamanda Mustafa Reşit Paşa'nın da eniştesidir⁴³⁵.

Ali Paşanın Bolu'da vakfı hakkında elimizdeki malzeme maalesef oldukça sınırlıdır. V.G.M. Arşivi'nde yaptığımız taramalarda Ali Paşa Vakfına ait herhangi bir kayda rastlamadığımız gibi, Bolu Şer'iyye Sicillerinde yaptığımız taramalarda da yalnızca iki belgeye ulaşabildik. Belgelerimizden Ali Paşa'nın Bolu ve Kastamonu mutasarrıflığı yaptığını ve 1819 da Mora valisi olduğunu öğreniyoruz.⁴³⁶ Mora valiliği dönemi Ali Paşa için sıkıntılı günlerin başlangıcıdır da aynı zamanda. Çünkü 1821'de başlayan Yunan isyanı 1827'de bağımsızlıkla nihayet bulacaktır.⁴³⁷

Ali Paşa, Mora'ya vali olarak atandıktan sonra bile Bolu'yla olan alakasını devam ettiğini görüyoruz. H. Zilkade 1234/M. Ağustos-Eylül 1819 tarihli belgemizden, Ali Paşa'nın Bolu'da tasarruf ettiği yerlerin olduğunu öğreniyoruz. Ali Paşa Bolu'da geliri toplandıktan sonra şahsına tüm giderlerin bu gelirden karşılanmasını istemiştir. Tüm giderler çıkarıldıktan sonra kalan meblağdan üç bin kuruşun Bolu Çarsındaki Cami-i Atik kurbunda bulunan şadırvanın suyolunun tamirine harcanmasını istemiştir. Bu parayı mütevellîye teslimi işini de, gelirlerini O'nun adına toplayan ve gerekli yerlere sarf eden Bolu mütesellimi es-Seyyid Halil Ağa'ya ihale etmiştir. Ancak yapılan hesaplamalardan sonra, toplanan miktardan giderler çıkarıldığı zaman üç bin kuruş kalmadığı görülmüştür. Tüm harcamalardan sonra kalan miktar bin üç yüz kuruştur. Halil Ağa kalan kısmı Bolu naibi ve vakfin mütevellisi Hüseyin Hüsnü Efendi'ye teslim etmiştir.⁴³⁸

Ali Paşa Vakfı'yla alakalı ikinci belgemiz H. 26 Cemaziye'l-ahir 1304/M. 22 Mart 1887 tarihli olup, Gökçesu Nahiyesine tabi Küplüce Köyünde inşa ettiği Ali Paşa Cami ile alakalıdır. Vakfin hatibi olan Ahmed bin Mehmed Emin yaşlılığını gerekçe göstererek, vazifesini yerine getiremediğinden kendi rızasıyla görevinden istifa etmiştir⁴³⁹.

⁴³⁵ Mehmed Süryyâ, a.g.e , Cilt III, s. 657–658.

⁴³⁶ Bolu Ş.S., 6625, s. 13.

⁴³⁷ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s. 381.

⁴³⁸ Bolu Ş.S., 6625, s. 13.

⁴³⁹ Bolu Ş.S., 6789, s. 75.

Bolu Evkaf Müdürü İbrahim Efendi ve Bolu Han Taburu mülazımlarından Ahmed Efendi'nin de içinde yer aldığı bir heyet boşalan hatiplik görevine, eğitimini cami vakfından almış talebe-i ulumdan Busioğlu Kamil Efendi bin Mehmed'in atanmasına karar vermiştir. Kamil Efendi yapılan imtihandan sonra, hitabet cihetine her yönüyle layık olduğuna karar vermiştir. Heyetin tasdikinden sonra Busioğlu Kamil Efendi'ye atama beratı verilerek göreve başlatılmıştır.

2.14. Ahmed Muhtar Paşa

Ahmet Muhtar, 1 Kasım 1839'da Bursa'da doğdu. Babası Katırcıoğlu ailesinden Hacı Halil Ağa'dır. 1856'da Bursa Askeri İdadisi'ni, 1860'ta Harbiye Mektebi'ni birincilikle bitirdi. Hersek-Karadağ isyanında ilk kıta hizmetinde bulundu. Gösterdiği başarı üzerine Mecidi Nişanı ile taltif edildi. 1862'de Harbiye Mektebi'nde öğretmen oldu. 1 Mayıs 1864'te Binbaşılığa yükseldi. Kozan'da çıkan isyanı bastırmakla görevlendirilen Ahmet Muhtar, 1866'da İstanbul'a geldiğinde yarbaylığa yükseldi ve Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin hocalığına getirildi. Bu arada Abdulaziz'in Avrupa seyahatında yer aldı. 1870 yılında mirlivalığa terfi ettirilen Ahmet Muhtar, Yemen İsyanını bastırmak için kurulan ordunun kurmay yardımcılığına getirilmiştir. Mayıs 1871'de ferikliğe, Eylül 1871'de 32 yaşındayken müşirlik rütbesi ile Yemen vali ve kumandanlığına getirildi. Buradaki isyanı bastırıp otoriteyi sağladı. Daha sonra 11 Temmuz'da 1873'te Girit vali ve kumandanlığına, 2 Ağustos 1873'te de ikinci ordu müşirliğine tayin edilerek Şumnu'ya gitti. 16 Eylül 1874'de ise Dördüncü Ordu müşirliği ve Erzurum valiliğine getirildi. Ancak sadrazam Nedim Paşa ile anlaşamayıp İstanbul'a döndü ve oradan da Bosna-Hersek başkumandanlığına yükseldi.⁴⁴⁰

Abdülaziz'in tahtan indirilip yerine V. Murat'ın tahta çıkarılmasından sonra, Bosna-Hersek'teki olaylar daha da kızışmıştır. Ahmet Muhtar bunun üzerine Mostar

⁴⁴⁰ Rifat Uçarol, "Gazi Ahmet Muhtar Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, T.D.İ.A., c.13, Ankara: T.D.V., 1998, s. 445-446.

ve civarına kuvvetleri konuşlandırmak suretiyle durumu kontrol altına almıştır. Türk kuvvetlerini bu başarısı karşısında Avrupa devletleri konferans toplanmasını istedi. 23 Temmuz 1876'da toplanacak konferansta Ahmet Muhtar Paşa, gerekirse taviz verilmek suretiyle Rusya ile savaşa girilmeden durumun idaresini istemiştir. Ancak bu kendisi için tepkilerin doğmasına neden oldu. 27 Aralık 1876'da Bosna –Hersek kumandanlığından alınıp, Ocak 1877'de Girit vali ve kumandanlığına daha sonra Şubat 1877'de Dördüncü Ordu müşirliği ile Anadolu Harp Ordusu kumandanlığına gönderildi. Ahmet Muhtar Paşa, serasker ile birlikte Anadolu için bir savaş planı hazırlamış ve padişahın onayını alarak 7 Nisan 1877'de Erzurum'a gitmiştir. 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) Doğu Anadolu ve Balkanlar'dan çift yönlü olarak başlamıştır. Ahmet Muhtar Paşa Ruslar'ın Doğu Bayezid ve Kars'ı işgal etmeleri üzerine, Eleşkirt- Soğanlı hattına konuşlandığı kuvvetler ile karşı atağa geçip Ruslar'ı 21 Haziran 1877 günü Deli Baba (Halyas Savaşı) çarpışmalarında mağlup etti. Ardından 25–27 Haziran'da Zevin'de, daha sonra da 25 Ağustos'ta Gedikler (Kızıltepe) çarpışmalarında Osmanlı birlikleri Ruslar'a karşı galip geldi. Ahmet Muhtar Paşa'nın kazandığı bu başarılar üzerine, II. Abdülhamit tarafından kendisine Paşa unvanı ile birlikte bir kılıç, bir at ve murassa Mecidi Nişanı verilmiştir.⁴⁴¹

Ahmet Muhtar Paşa, doğuda başarılar kazanmasına karşın ordunun eksikleri çoktu ve sürekli hükümetten yardım talebinde bulunmaktaydı. 2 Ekim 1877 günü yapılan hücumun ardından üç gün süren harp, tarihte önemli bir yere sahip olan Yahniler Savaşı'nda Ruslar tekrar mağlup edildi. Ancak 15 Ekim'de Alacadağ Savaşı'nda ve 4 Kasım'da Deveboynu'nda yapılan savaşta Ruslara mağlup olunmuştur. Bunun üzerine paşa, az sayıdaki kuvveti Erzurum Aziziye tabyalarına yerleştirmiştir. 8 Kasım'da Ruslar'ın Erzurum tabyalarına hücumunu şehir halkı ile birlikte karşılayan Ahmet Muhtar Paşa, Ruslar'ın Doğu Anadolu'da ilerlemelerini de engellemiştir. Ancak Kars 18 Kasım'da Ruslar'ın eline geçmiş ve Doğu Anadolu'daki savaş harekâtı da yavaşlamıştır. Ahmet Muhtar Paşa'nın 9 Ocak 1878'de İstanbul'a dönmesiyle Dördüncü Ordu müşirliği vazifesi de bitmiştir.⁴⁴²

⁴⁴¹ Uçarol, *a.g.m.*, s. 446.

⁴⁴² gös.yer.

İstanbul'a dönen Ahmet Muhtar Paşa 17 Ocak 1878'de Çatalca İstihkâm kumandanlığına getirildi. Ancak bu arada Türk kuvvetlerinin İstanbul önlerine nasıl mevzileneceği konusunda kendi fikrinde ısrarcı olması, II. Abdülhamit tarafından görevinden alınarak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisliğine getirilmesine neden olmuştur. 9 Eylül 1878'de isyan halinde bulunan Girit'e gönderilen paşa, burada isyanı bastırıp düzeni sağlayarak 23 Ekim 1878'de Halepa Sözleşmesi'ni imzalamıştır. Türk-Yunan komisyonunda da birinci komiser olarak görev alarak, Yunanlılar'a karşı iyi bir diplomasi uygulamış ve Yunanlılar'a toprak verilmesinin önüne geçmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İngiltere'nin Mısır'a asker çıkarması ile başlayan meseleyi 24 Ekim 1885'te anlaşma ile sonlandırmıştır. Bu anlaşmanın şartlarının belirlenmesi içinde Mısır fevkâlade komiserliğine tayin edilmiştir. İngilizler Mısır'da kaldığı sürece II. Abdülhamit de, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın İstanbul'a dönmesine izin vermemiştir.⁴⁴³

Ahmet Muhtar Paşa II. Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a dönmüştür. 13 Eylül 1908'de Meclis-i Mehakimi Harbiye üyeliği ardından, 16 Aralık 1908'de padişah tarafından Ayan Meclis üyeliği ve reis vekilliğine seçilmiştir. 31 Mart olayı sonrası gelişmelerde ve II. Abdülhamit'in tahtan indirilip Mehmed Reşat'ın tahta geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yeni padişahın cülusunu bildirmek üzere Avrupa'nın başkentlerine gönderilmiştir. 3 Ekim 1909'da da emekliye ayrılmıştır. Tarafsızlığı ve tarihi kişiliği ile tanınan Ahmet Muhtar Paşa, İttihat Terakki'ye karşı oluşan muhalefetin şiddetlenmesi üzerine, 21 Temmuz 1912'de sadrazamlığa getirildi. Ancak Balkan ve Trablusgarp savaşlarının patlak vermesi ve iç karışıklıklar sonunda 29 Ekim 1912'de sadrazamlıktan istifa etti. İttihat Terakki'nin yeniden iktidara gelmesiyle, Balkan Savaş'ındaki mağlubiyetten sorumlu tutularak 22 Temmuz 1914'de Divan-ı Ali'ye verilmiştir. Ancak 2 Ağustos 1914'de Meclis-i Mebusan kapatıldığı için bir sonuç alınamamıştır. 21 Ocak 1919'da Feneryolu'ndaki köşkünde vefat etmiş ve Fatih'in türbesi civarına da defnedilmiştir.⁴⁴⁴

Gazi Ahmet Muhtar Paşa iyi bir asker ve kumandan olarak 55 yıl kadar devlet hizmetinde bulundu. Mert, cesur, dürüst, çalışkan, düşünceli ve sade yaşamayı seven bir kişiliğe sahipti. Devlet adamlığı ve askerliğinin yanı sıra Fransızca da bilen Gazi

⁴⁴³ Uçarol, *a.g.m.*, s. 447.

⁴⁴⁴ *gös.yer.*

Ahmet Muhtar Paşa, ilim ile de meşgul olmuştur. Özellikle matematik ve astronomi üzerine çalışmış ve çeşitli eserler vermiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır. *Riyazü'l-Muhtar Mir'atü'l-Mikat ve'l-Edvar maa Mecmuatü'l-Eşkal, İslahu't-Takvim, Takvim-i Sâl, Takvimü's-Sinin, Serâirü'l-Kuran fî Tekvini ve İfnâi ve İddeti'l-Ekvân ve Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi: 1294 Anadolu'da Rus Muharebesi*, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın önemli eserlerindendir.⁴⁴⁵

Hacı Halil Abdulaziz oğlu Ahmed Muhtar Paşa Vakfı'yla alakalı ulaşabildiğimiz tek belge, V.G.M.A.'daki H. 25 Şaban 1272/M. 1 Mayıs 1856 tarihli vakfiyedir⁴⁴⁶. Maliye Nazırı Ahmed Muhtar Paşa'nın vakfiyesi maliye nezaretindeki odasında, Evkaf Müfettişi Mehmed Refik bin el-Hac Abdullah tarafından kaleme alınmıştır.

Vakfiye dualarla başladıktan sonra, sırasıyla bağışlana şeylerin neler olduğu, nerelere harcanması gerektiği, ilerleyen zamanlarda vakfiyede yapılacak değişikliklerin hangi şartlara göre yapılacağı, vakfin kurulmasına olanak sağlayan hukuki dayanaklar ve şahitlerin sıralanmasıyla son bulur.

Ahmed Muhtar Paşa on bin beş yüz kuruş bağışlayarak, bir para vakfı kuruyor. Vakıftan borç almak isteyenlerden kuvvetli bir rehin ve kefil veyahut bu iki şarttan herhangi birini tamamlayanlara borç para verilmesini ister. Borç olarak verilen para, onu on bir buçuk hesabıyla ya da her kesesi beş kuruş hesabıyla helal şekilde işletilmesini ve borç verilenlerin mutlaka bir gayrimenkulünün rehin olarak alınmasını ister.

Vakıf tarafından işletilen paradan elde edilen kârın şart koştuğu şekilde, gereken yerlere harcanmasını istemiştir. Vakıf gelirleri, Bolu Sancağına tabi Gerede kasabasındaki Halvetiye tarikatının Ruşeniye şubesinin Şabaniyye kolunun merhum şeyhi eş-Şeyh es-Seyyid el-Hac Halili'l-kürdi'nin inşa ettiği zaviyenin dâhilinde olan kabirlerinin üzerine inşa ettiğim türbenin türbedarına aylık yirmi beşer kuruştan yıllık toplam üç yüz kuruş ücret verilsin. Aylık ikişer vukiyeden, senevî yirmi dört vukiye zeytinyağı satın alınsın. Türbe içinde her gece iki kandilin yakılması ve bu kandiller bitene kadar yeterli miktarda vaaz ve tekrar yapılsın. Her sene Rebiü'l-evvelin on ikinci gecesi zaviyede Hz. Peygambere salât ve dua ile beraber siyer-i

⁴⁴⁵ Uçarol, *a.g.m.* s. 448.

⁴⁴⁶ V.G.M.A., V.D. 582/2, s. 348, sr. 254.

nebi okunsun. Buradan hasıl olan sevabın da “*hasıla olan ucır ve mesubati evvelen ravza-i mutahharelerine ve ba’dehû cemi’i enbiyâ ve mürselin salavatullâhi alâ-nebiyyina ve âleyhim ecma’in ve âl ve evlâd ve ashâb-ı kirâm ve zevcat-ı tahirat ve ale’l-husus hulefa-i raşidin ve eimme-i müçtehidin ve tâbi’in ve teb’a tâbi’in rıdvânu’llâhi te’âlâ âleyhim ecma’in ve şeyh-i merhûm-ü müşârün-ileyhimin ve pederim merhûm-ı mûmâ-ileyhimin ve sâir usûl ve furu’umdan irtihâl-i dâr-i bekâ eden akraba ve taallukatının ve kâffe-i ehl-i îmanın ervâh-ı şerîfelerine ihdâ ve benimle validem Zeliha Hanım’dan her birimizin mütena’imi ni’am-i hayât oldıkça selamet-i dareynimiz için du’â ve vefatimizdan sonra pederim mûmâ-ileyhe terdifên rûhûmuza ihdâ olına*” demiştir⁴⁴⁷. Bu gece de aynı zamanda şeker, şerbet, yemek ve kari’nin ücretleri, vakıf gelirlerinden beş yüz kuruş harcanarak karşılsın.

Vakıf gelirlerinden, aylık beşer kuruştan yıllık altmış kuruş tevliyet ücreti olarak verilsin. Vakfın her yıl muhasebe hesapları gözden geçirilsin. Gelirlerden on kuruş muhasebe harcı ve on kuruş imza harcı olarak verilsin. Ücretler ve masraflar çıkarıldıktan sonra, gelirden geriye her ne kalırsa anaparaya ilave edilmesini şart koşmuştur.

Vakfın tevliyeti Şeyh Halili’l-kürdi’nin mahdumu ve hala zaviyede post-nişin olan es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa Efendi’ye ve ondan sonrada her kim zaviye de post-nişin olursa ona bırakılsın. Türbedarlık vazifesi dahi öncelikle Mustafa Efendi’nin mahdumu Münir Efendi’ye ve ondan sonrada, zaviyede post-nişin olan zatın zaviye fukarasından seçip tayin edeceği uygun kimseye bırakılsın. Bu şahsa yeterli ücret bağlandıktan sonra, bu maaş da vakıf giderlerine dâhil edilsin. Şayet vakfiyede ki şartlara riayet etmenin çok zor hale gelmesi durumunda, gelirler mutlaka Müslüman fakirlere harcanması şart koşulmuştur.

Vakfın şeriatından yapılacak değiştirme, başkalaştırma, azaltma, çoğaltma, dâhil etme ve çıkarmalar vâkıfın dileğine uygun şekilde yapılacaktır. Bu şartlar yazıldıktan sonra vakfın ana kaynağı olan on bin beş yüz kuruş müteveli olarak tayin edilen es-Seyyid Mehmed Şeref Efendi’ye teslim edilmiştir. Vakfa dayanak olarak İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’un görüşlerine değinildikten sonra, vakfın kurulmasına dayanak olan görüşün Muhammed bin Hasani’ş-Şeybani’nin olduğu

⁴⁴⁷ V.G.M.A., V.D. 582/2, s. 348, sr. 254.

belirtilmiştir. Bundan dolayı vakfın sahih ve meşru olduğuna hükmedilerek onaylanmıştır⁴⁴⁸.

Yukarıda para vakfını incelediğimiz Ahmet Muhtar Paşa'nın vakfiyesinde, bağlı bulunduğu tarikatın şeyhine ve çocuklarına önemli miktarda yardım yapması vakfı zürri diye nitelendirilen vakıflar sınıfına dâhil eder. Ancak vakfın tevliyetini ve görevlilerin illaki vefat eden şeyhin soyundan gelenlere verilmesinin şart koşulmamış olması, hatta zaviye kim şeyh olursa ve zaviye fukarasından birine bırakılsın gibi tabirlerde vakfı uzun vadede Hayri olarak sınıflandırmamıza neden olmaktadır.

Ahmet Muhtar Paşa vakfiyesinde, vakfın muhasebesinin her yıl denetimden geçirilmesini istemesi, vakfın devamlılığına verdiği önemi gösterir. Böylelikle yapılacak bir yolsuzluğun ve vakfın son bulmasına neden olabilecek faaliyetlerin önüne set çekilmiş olur. Ayrıca borç olarak verilen paralara uygulanan faiz ve borç ödenmediğinde zararı karşılayacak bir gayrimenkulün rehin olarak alınması da yine vakfın uzun süre akta kalması için olmazsa olmazlardandır. Para vakıflarını diğer vakıflardan ayıran en önemli özellikleri, paranın dikkat edilmediğinde enflasyon ve kur ayarlaması gibi etkenlerin paranın değerini düşürmesiyle vakfın anaparasının erimesi ihtimalinin büyüklüğüdür. Gayrimenkul vakfedilmesiyle kurulan vakıflarda da vakıf malı uzun süreli kiralamalara verilmezdi. Şayet verilse bile menkullerin geri alınabilme ihtimali, para vakıflarının verdiği parayı almasından daha kolaydır. Çünkü para vakıfların da verilen borç uzun süreli olduğunda paranın değerinin düşmesi, borç alan şahsın iflası veya geri ödememesi gibi etkenler vakfın güç kaybetmesine ya da iflasla son bulmasına yol açabilirdi. Kişi borcunu ödeyemediğin en fazla hapse girerdi. Bu nedenle para vakıflarında rehin olarak en azından paraya denk kuvvet bir rehin alınması kuralı titizlikle uygulanmıştır.

Ahmet Muhtar Paşa bağlı bulunduğu tarikatın eski şeyhi Halili'l-kürdi'ye olan sevgisini ve bağlılığını "*türbesini yapmaya muvaffak olduğum*" sözleriyle ifade etmektedir. Ayrıca zaviyede post-nişin olan oğluna ve torununa sahip çıkarak mali açıdan desteklemesi de bunun bir göstergesidir. Osmanlının son dönemlerinde zaviyelerdeki şeyh ve dervişlerin ilmi seviyelerinin düşüklüğü, dar düşünmeleri, çalışmamaları ve hazırdan faydalanma gibi davranışlar hatırlandığında Ahmet

Muhtar Paşa bu davranışı eleştirilebilir. Ancak Ahmet Muhtar Paşa gibi son dönem Osmanlı tarihine damga vurmuş ve önemli işler yapmış bir kişinin bu bağlılığı düşünüldüğünde, şeyhinin görüşleriyle zıtlaşmayacağı açıktır. O zaman şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, devlet kademelerinde önemli görevlere yükselirken ve çeşitli hizmetler verirken şeyhinden destekleyici yönde telkinler aldığıdır. Buda şeyhi Halili'l-kürdi'nin dar ve kalıpcı düşünmediğini ve tersine toplum ve devlet yararına olan faaliyetlerde Ahmet Muhtar Paşa'ya destek veren bir düşünce yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

2.15. Seyyid Paşa

Bolu'ludur. Seyyid köy diye bilinen köyünde yaptırdığı cami sayesinde, köyün büyüyerek bugünkü halini aldığı düşünülmektedir. Hakkında maalesef başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Seyyid Paşa Vakfı'yla alakalı bize bilgi veren kaynaklarımız oldukça azdır. V.G.M. Arşivinde yaptığımız taramalarda Seyyid Paşa ile alakalı bir kayda rastlayamadığımız gibi, Bolu şer'iyye sicillerinde rastlayabildiğimiz belge sayısı da yalnızca birdir. H. 5 Zilhicce 1320/M. 5 Mart 1903 tarihli belgemizde⁴⁴⁹ Bolu Seyitler Köyünde ve Seyyid Paşa Cami'i diye anılan bir cami ile alakalıdır.

Belgemizde Seyyid Paşa Cami'inde hatiplik cihetine mutasarrıf olan Ratıp Efendi bin Nazif Ağa üşengeçlikten ve kişisel işleriyle uğramaktan ötürü vazifesini yerine getiremediğini beyan etmiş. Vazifesini gereği gibi ifa edememesine rağmen, mevcudiyetinin ve mamurluğunun çok iyi olduğunu, cami cemaatinin de çok çok bol olduğunu belirtmiştir. Civar köylerde Cuma ve bayram namazlarının kılınacağı cami bulunmadığından, civar köylerin ahalileri namazlarını ifa etmek için bu camiye gelmektedirler. Ratıp Efendi Cuma ve bayram günlerinin tatil olması hasebiyle, kendi işleriyle meşgul olduğunu ifade ederek, hatiplik cihetini yürütmeye muktedir

⁴⁴⁹ Bolu Ş.S., 6856, s. 13.

ve devamlılık gösterecek bir hatibin atanmasını istemiştir. Bunun içinde bölge cemaatiyle birlikte Meclis-i İdare-i Liva'ya, derbar-ı şevket karara azlarının iletilmesi talebiyle başvurmuşlardır.

Cemaatin istirhamnameleri Meclis-i İdare-i Liva'da, Bolu Sancağı Evkaf Müdürü İbrahim Efendinin de hazır bulunduğu mahkeme tarafından maruzatın gerekli ve yerinde olduğuna hükmedilmiştir. Bu hüküm Ratıp Efendi ve cemaat tarafından da onaylanmıştır. Bunun üzerine hatiplik cihetine, Bolu'nun Paşa köyünden 1282 doğumlu Kuşoğlu Ali Efendi bin Molla bin Mahmud'un atanmasına karar verilmiştir.

Kuşoğlu Ali Efendi'nin ataması yapılmadan önce, nüfus memuriyetinden askelikle ilişkisinin olmadığına dair belge istemiştir. Bu işlemde sonrada bağlı bulunduğu Asakir-i Redife-i Şahane'nin Bolu taburu heyetinden künye ve şehadetnamesi hakkında bilgi istenmiştir. Bu karardan gelen bilgilerde Ali Efendinin hatiplik vazifesini yerine getirecek liyakat ve iktidara sahip olduğu şeklindedir. Tüm bu işlemlerle yetinilmeyerek tabur mülazımlarından Selahaddin Efendi'nin de yer aldığı bir heyet tarafından Ali Efendi imtihan edilmiştir. Netice olarak Kuşoğlu Ali Efendi'nin hatiplik vazifefesini her yönüyle yapmaya layık ve muktedir olduğuna karar verilmiştir. Ratıp Efendi'nin üşengeçlik yaparak görevini yerine getirmemesinden dolayı, hatiplikten alınmıştır. Ratıp Efendinin sahip olduğu haklar ve yetkiler, yeni hatip Kuşoğlu Ali Efendi'ye devredilmiştir⁴⁵⁰.

Ratıp Efendi'nin görevini yerine getirmeyip de kendiışleriyle uğraşmasını, ücretinin düşüklüğüyle açıklayabiliriz. Bilindiği gibi 19. yüzyıl fiyatların sürekli yükseldiği ve hayat pahalılığını gitgide arttığı yıllardır. Bu dönemde gıda fiyatları yüzde iki yüz artmıştır⁴⁵¹. Bu sıkıntılı yılları en ağır zamanları şüphesiz 1900'lü yılların ilk çeyreğidir. 1902'de İstanbul'da en düşük ücreti bir akçe olarak hesaplandığında eline geçen miktar günümüz şartlarında 960,0 liradır⁴⁵². Ratıp Efendinin ücretine baktığımızda ise nim akçe yani 480,0 liradır. Bu miktar özellikle hatiplik gibi özel bir eğitime ihtiyaç duyan bir görev için oldukça düşüktür. Ali Efendi'nin bu görevi kabul etmesinde etkili şey ise işsizliktir diyebiliriz. Çünkü

⁴⁵⁰ Bolu Ş.S., 6856, s. 13.

⁴⁵¹ Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469–1998*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s.64.

⁴⁵² a.g.e., s. 74.

Ratıp Efendinin görevi yerine getirmesine mani olan şey başka işlerle uğraşarak geçimini sağlıyor olmasıdır.

Bu dönemde yapılan atamaların eski dönemlere göre, daha zor olduğudur. Çünkü daha önceki dönemlerde ahalinin önde gelenlerinden birkaç kişinin kefil olması, ilerleyen zamanlarda da buna ilaveten adayın imtihtandan geçirildiği görülmekteydi. Ancak bu dönemde bunlara ilaveten askerlikle ilişkisinin olup olmadığı yanın da, askerlik şubesinden de göreve liyakat bakımından yeterliği açısından bilgi alınmaya başlanmıştır. Yapılan imtihanlara askerlik şubesinde bir mülazımın da katılması da bize bölge protokolünün de katılımlarıyla genel bir uzlaşma çerçevesinde atamaların yapıldığını düşündürmektedir.

II. BÖLÜM

1. PAŞA VAKIFLARININ TARİHİ SEYRİ VE BOLU'YA KATKILARI

Bolu'da faaliyet gösteren paşa vakıflarının tarihi seyri ve dönüşümlerini dört bölümde ele alacağız. Bizi böyle bir dönemlendirmeye iten şeyler ise, elimizdeki bilgiler ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmelerdir. İmparatorluktaki değişim ve dönüşümden tüm Osmanlı kentleri etkilenmekteyse de, bu gibi durumlarda en fazla başkente yakın olan şehirlerin etkilendiği bilinmektedir. Bu nedenle Bolu'da imparatorluk başkentine yakınlığı dolayısıyla gelişmelerden en fazla etkilenen kentlerden biridir. Diğer önemli nedenimiz vakıfların kuruluş tarihleridir. Çünkü vakıflar meydana geldikleri zaman diliminin ruhunu çok iyi bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Paşa vakıflarını ele alacağımız ilk dönem için 1324–1450 tarih aralığı seçilmiştir. Bu dönemi Orhan Gazi'nin tahta çıkış tarihi olan 1324'den başlatmamamızın iki nedeni vardır. Birincisi, Orhan Gazi'nin oğlu Şehzade Gazi Süleyman Paşa için kurduğu vakıf; ikincisi de Lala Şahin Paşa'ya vakıf kurması için Alpagut Köyünü mülk olarak vermesidir. 1324'ten başlattığımız bu dönemi II. Murad'ın saltanatının son yılları olan 1450'ye kadar uzatmamızın da iki gerekçesi vardır. Birincisi, 1324–1450 arasındaki vakıfların benzer özellikleri olması; ikincisi de Osmanlı Devletinin 1450'den sonra, hızla bir gelişme ve zenginleşme sürecine girmesidir.

Dönemsel olarak sınıflandırdığımız vakıfların ikinci bölümünü ise 1450–1600 aralığında kurulan vakıflar oluşturmaktadır. Bu dönemdeki vakıfların en dikkat çeken yönlerini kısaca çok zengin olmaları, birbirinden farklı birçok kolda hizmet veriyor olmaları ve imparatorluğun birçok kentinde şubelerinin bulunması şeklinde özetleyebiliriz.

Üçüncü bölüm vakıflar içinse 1600–1800 tarih aralığını uygun gördük. İki yüzyıllık bu süreçte Bolu'da sadece bir paşa vakfı kurulmuştur. O da 1700'lü yılların

son çeyreğinde yer almaktadır. Bu dönem Bolu'nun paşa vakıfları açısından en bakir dönemlerini temsil etmektedir.

Yapmış olduğumuz dönemlendirmenin son bölümü 1800–1915 aralığı oluşturmaktadır bu zaman diliminde hem imparatorlukta, hem Bolu'da ve hem de vakıflarda yapılan reform ve yeniliklerin oluşturduğu etkiler görülmektedir. Sultan II. Mahmud'un siyasi otoriteyi kurmasıyla Bolu'da birçok yeni vakıf kurulurken, kurduğu nezaret ile de tüm vakıfları tek çatı altında toplamıştır.

Şimdi yaptığımız bu dönemlemeler çerçevesinde Bolu'da kurulan paşa vakıflarını ele almaya çalışalım. 1324–1456 yılları arasında Bolu'da üç vakıf kurulmuştur. Bunlar Süleyman Paşa, Lala Şahin Paşa ve Mehmed Paşa vakıflarıdır. Bu dönemdeki vakıfların ruhuna uygun olarak kuruldukları yerlerin Osmanlı Devleti'nin artık kopmaz bir parçası olduğuna işaret etmektedir. Özellikle Süleyman Paşa'ya ait vakıf, adeta devletin bir mührü gibidir. Orhan Gazi'nin İznik ve Bursa'da yaptığını Süleyman Paşa'da Bolu'da yapmaktadır. Bölgenin artık Osmanlı Devletine ait olduğunu ve vakfın da bunun en önemli nişanesi vazifesini yüklendiğini söyleyebiliriz. Çünkü vakıf bünyesinde kırktan fazla köy, kervansaray, camiler, zaviye, imaret, hamam ve dükkânlarla adeta bir külliye görünümündedir. Lala Şahin Paşa Vakfı ise Alpagut Köyü ve buradaki zaviye etrafında şekillenmektedir. Oğlu Mehmed Paşa'nın da kurduğu vakıf aynı özelliğe sahiptir. Dikkat edilirse her üç vakfın da zaviyeleri vardır. Bunun nedeni zaviyelerin bu dönemde çok yönlü kurumlar olmasıdır. Zaviyeler bu dönemde bulundukları yerin güvenliğini sağladıkları gibi yabancıları ve yolcuları misafir etme, fakirlere ve yolculara yemek verme ve bulundukları yeri imar etme gibi çok yönlü vazifeler üstlendiği görülmektedir. Özellikle Bolu'nun geçiş yolları üzerinde bulunması güvenliğinin sağlanması açısından zaviyeler önem arz etmektedir.

1450–1600 yılları arasında kurulan vakıfları ise şunlarıdır. Musa Paşa, Mustafa Paşa, Şemsi Ahmed Paşa, Sinan Paşa, Sokullu Mehmed Paşa ve Nişancı Cedid Mehmed Paşa bu dönemde kurulan vakıflardır. Musa Paşa'nın erken ölümü göz önüne alınarak vakfı dışarıda tutulduğunda, diğer vakıfların çok kollu ve zengin oldukları görülmektedir. En fakir görünen Musa Paşa Vakfı'nın Bolu'da iki cami inşa ettiği görülmektedir. Kardeşi Mustafa Paşa da Bolu dışındakiler hariç tutulduğunda çok sayıda hamam, han, dükkân ve kervansaray inşa ederek, Bolu'ya

önemli bir yatırımda bulunmuştur. Ayrıca inşa ettirdiği dört cami, bir imaret, bir medrese, iki mektep, çeşme ve şadırvanlardan oluşan hayır kurumuyla kentin birçok sorununu çözme gayretinde olduğu görülür. Mustafa Paşa İstanbul'da vakfettiği ev, fabrika, kayıkthane, dükkân ve sair gayrimenkullerden elde edilen gelirle de yine Bolu'daki hayır kurumlarını finanse etmiştir. Musa ve Mustafa Paşaların en küçükleri olan Şemsi Ahmed Paşa'da ağabeyleri gibi ağırlıklı olarak Bolu'da faaliyet gösteren bir vakıf kurmuştur. Şemsi Ahmed Paşa Camii ve imareti dışında bir hamam, çok sayıda dükkân ve arsayı vakfetmiştir. İsfendiyaroğulları'ndan gelen paşalar Bolu'ya özel bir önem vermişlerdir. Bolu'nun kalkınması için önemli miktarda yatırım yaptıkları görülmektedir. Yine bu dönemde faaliyetlerine başlayan Sokullu Mehmed Paşa Vakfı'nın da Bolu'da orta büyüklükte bir şubesinin olduğunu görüyoruz. Vâkıf, Tımaşvar'dan başlayarak Bosna, Selanik, Edirne, İstanbul, Bursa, Bolu, Niğde, Antep, Kilis, Antakya, Halep, Hama, Humus, Mekke ve Medine gibi birçok Osmanlı kentinde faaliyet göstermektedir. Sokulu Mehmed Paşa Vakfı'nın Bolu'daki vakıf şubesi de orta büyüklükteki Niğde ve Bosna şubelerinin bir benzeri görünümündedir. Vakfın Bolu'daki camisi yanında bir hamamı ve dükkânları mevcuttur. Nişancı Cedid Mehmed Paşa'nın ise işletilmek üzere vakfettiği köyleri bulunmaktadır. Vakıf daha çok İstanbul ve Halep'te faaliyet göstermektedir. Vâkıf, Bolu'daki köylerinden elde edilecek gelirlerle diğer vakıf eserlerini desteklemeyi amaçlamıştır. Yani Mustafa Paşa İstanbul'daki sermayeyi Bolu'ya aktarma gayretindeyken, Nişancı Cedid Mehmed Paşa'da Bolu'dan elde ettiği gelirlerle diğer şehirlerdeki vakıf eserlerini finanse etmektedir. Son olarak değineceğimiz Sinan Paşa Vakfı'nın ise Bolu'da hiçbir mal varlığı yoktur. Sadece doksan üç harbinden sonra vakıf yöneticileri Bolu'ya göç ettiği için, vakıf buradan idare edilmektedir. Vakfın faaliyet alanları başta Edirne olmak üzere İstanbul ve diğer kentlerdir. Edirne'de vakfa ait hamamlar, hanlar, dükkânlar ve kervansaraydan oluşan birçok gayrimenkul bulunmaktadır. Bunların dışında bir camisi ve medresesi de vardır. Vakıflar dönemin ruhuna uygun olarak yalnızca bulundukları yerde hizmet vermekle yetinmeyip, devletin uzak ya da yakın birçok kentinde çok yönlü faaliyet göstermektedir. Bolu'da bu çok yönlü hizmetlerden payına düşeni iyi şekilde almıştır diyebiliriz.

1600–1800 yıllarını kapsayan üçüncü dönemde ise, Bolu'da sadece bir paşa vakfı kurulmuştur. Oda 1700'lü yılların son çeyreğinde 15 Nisan 1785'te

kurulmuştur. Yüz seksen dört yıl boyunca Bolu'da vakıflar yönünden adeta bir fetret devri yaşanmıştır. Bolu Voyvodası el-Hac Ahmed Paşa tarafından kurulan vakıf aynı zamanda da bu durgunluğa da bir son vermektedir. Ahmed Paşa yaptığı ve desteklediği çok sayıda okulla eğitime önemli bir hamle yaparken; tamir ettirdiği köprü, cami, çeşme ve suyollarıyla da, şehrin beledi hizmetler yönünden yeniden canlanmasını sağlamıştır. Yaptırdığı iki cami ile vakıf eserlerin çoğalmasına destek olurken, vakfettiği beş yüz dükkân ve elli ev ile de iktisadi hayatın yeniden canlanmasına yardımcı olmuştur.

1800–1915 yılları arasındaki dönemde beş vakıf kurulmuştur. II. Mahmud yaptığı ıslahatlarla Anadolu'da otoriteyi kurarken; yerel yöneticilere de görev yaptıkları yerlerde, daha fazla hizmet yapma olanağını sağlamıştır. İmparatorlukta ve Bolu'da sağlanan istikrar neticesinde peş peşe valilik yapan paşaların vakıflar kurduğu görülmektedir. Bu dönemde Abbas Paşa, Mehmed Said Galip Paşa ve Seyyid Ali Paşa Bolu'nun imarına katkıda bulunmuşlardır. Abbas Paşa yaptırmış olduğu tekke ve caminin giderlerinin karşılanması için dükkânlarından, kaplıcasından, değirmeninden ve tarlalarından alınan kiralari vakfetmiştir. Ancak kısa bir süre sonra bu gelirler vakıf giderlerini karşılamakta yetersiz kalınca, vakıf yöneticileri çeşitli kurumlardan yardım istemek durumunda kalmıştır. Mehmed Said Galip Paşa ise yıkılmış olan Akmesicid'in yerine bir cami yaptırmıştır. Vakfın giderlerinin karşılanabilmesi içinde bir değirmeni satın alarak vakfetmiştir. Seyyid Ali Paşa'da bir cami yaptırdığı gibi, birde Bolu çarşısının şadırvan ve suyollarını tamir ettirmiştir. Sadrazam Ahmed Muhtar Paşa ise para vakfiyla esnafın ve halkın nakit sıkışıklığını çözmeye çalışmıştır. Vakıf giderleri arasında Bolu'daki Halil kürdi zaviyesinin giderlerinin karşılanması da vadır. 19. yüzyılda Bolu'daki son paşa vakfi Seyyid Paşa tarafından kurulmuştur. Seyyid Paşa Vakfı'nın tek hayır kurumu bir camidir. Cami hem bulunduğu Seyyid Köyünün hem de çevre köylerin ahalisinin Cuma ve bayram namazlarında bir araya geldiği bir yer olmuştur. Kısaca 19. yüzyılda kurulan bu vakıflar önceki dönemlere nazaran daha zayıf olmalarına rağmen; vakıf ruhunu, vakfetme isteğinin hala devam etmekte olduğunu göstermeleri açısından önemlidirler.

Yapmış olduğumuz bu dönemlendirmeler bizi vakıfların sadece incelendikleri dönem içerisinde faaliyet göstermiş yanılıgısına düşürmemelidir. Çünkü 1357'de

kurulan Süleyman Paşa Vakfı tam dört yüz doksan üç yıl sonra yani 1850'li yıllarda hala Bolu'daki çalışmalarına devam etmektedir. Yine aynı dönemde kurulan Lala Şahin Paşa Vakfı da 1492'den 1850'li yıllara kadar tam dört yüz elli sekiz yıl faaliyetlerine ara vermeden devam etmiştir. Bu durum 1450–1600 aralığında kurulan vakıflar içinde geçerlidir. Bu nedenle Bolu'da vakıfların rakamsal olarak en yüksek olduğu dönem 1800–1915 aralığıdır. Ekonomik olarak geçmişe nazaran zayıf durumda da olsalar, eklenen yeni vakıflarla bu açığın giderildiğini düşünmekteyiz. Çünkü 19. yüzyılda Bolu'da faaliyet gösteren toplam paşa vakfı on beştir.

İncelemiş olduğumuz beş yüz küsur yıllık zaman diliminde, vakıflar Bolu'da güvenlikten istihdama, eğitimden dini yaşama, sosyal hizmetlerden temizliğe, iktisadi hayattan belediyeçiliğe kadar geniş bir alanda hizmet vermiştir. Yaptırdıkları gayrimenkuller ve dini eserler ile Bolu'nun kentleşmesinde önemli rol oynamışlardır.

2. BOLU PAŞA VAKIFLARI IŞIĞINDA OSMANLI VAKIF MÜESSESESİ

Devletin içinde bulunduğu siyasi, sosyal, ekonomik, hukuksal ve askeri durum vakıflar üzerinde de lehde ve aleyhde önemli etkiler yapmıştır. Bu nedenle vakıfların vakıfların hizmet anlayışında önemli değişiklikler yapan tarihi olayları az çok bilmek gerekmektedir. Bizde Bolu'daki vakıflardan hareketle Osmanlı vakıf müessesini değerlendirmeye geçmeden önce, Osmanlı tarihinde yaşanan önemli olayları kısaca bir hatırlamanın yararlı olacağına inanıyoruz.

Orhan Gazi'nin tahta çıkmasından yaklaşık iki yıl sonra 6 Nisan 1226'da Bursa fethedilmiştir. 1229'da Palekanon Savaşıyla Bizans ordusu bozguna uğratılmış ve 1231'de de İznik fethedilmiştir. Osmanlı kuvvetleri 1237'de de İzmit'i ele geçirmiştir. 1245'de Karasi Beyliği'nin alınmasından sonra, Orhan Gazi 1252'de Cenevizlilere verdiği kapitülasyonlarla Süleyman Paşa'nın Bizans ve Sırp'lar üzerine sefer düzenlemesi gerekli şartların oluşmasını sağlamıştır. Bu sefer sonucunda da Çimpe Kalesi Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kısa bir süre sonrada 1254'de Ankara

ve Gelibolu işgal edilmiştir. Av sırasında atından düşerek 1357'de Süleyman Paşa'dan sonra, 1361'de henüz şehzade olan Murat Edirne'yi fethetmiştir. Bir yıl sonrada Orhan Gazi vefat etmiş ve yerine I. Murat tahta çıkmıştır. 1365'de Filibe fethedilmiştir. 1371'de Bizans imparatoru IV. Andronikos Gelibolu'yu Osmanlılara vermiştir. 1385'de Sofya ve Niş fethedilmiş olmakla beraber, Sırlarda haraca bağlanmıştır. Birer yıl arayla Karaman, Selanik, Mora ve Bulgaristan'ın bir kısmı Osmanlı topraklarına katılmıştır. Menteşe, Aydın, Saruhan, Germiyan ve Hamidili beylikleride 1390'da Osmanlı Devleti sınırları içine katılan yerler olarak gözükmektedir. Sultan Bayezit'de 1394–1396 yılları arasında Bizans İmparatorluğunun başkenti olan Kostantiniye'i kuşatmıştır. Osmanlı kuvvetleri 1396'da Niğbolu'da Balkanlar'ı işgal eden haçlı orduları yenilgiye uğrattırken, 1399'da Malatya ve Elbistan'ı almıştır. Anadolu'ya girmiş olan Timur'da 1400'de Sivas'ı yağmalamıştır. Anadolu'daki siyasi otoritenin kedisinde olmasını isteyen Timur ile Bayezit 28 Temmuz 1402'de Ankara savaşında kozlarını paylaşmış ve yenilen taraf Osmanlılar olmuştur. Bu yenilgi Osmanlı Devletinin yaklaşık yüzyılda kurduğu birliği yeniden parçalanmıştır. Bu parçalanmışlık ancak 1413'de Çelebi Mehmed'in tüm kardeşlerini yenerek Osmanlı tahtına çıkmasıyla son bulmuştur. 1417'de Karaman istila edilmiş ve Kırşehir ile Niğde'de Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Çelebi Mehmed'in 1421'de vefatıyla tahta II. Murad çıkmıştır. Denizlerde üstünlük kazanmak için 1423–1430 yılları Venedik'le savaş halinde geçmiştir. Ancak bu savaş sürerken 1425'de Menteşe ve Teke yeniden Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. II. Murad 1439'da Samandere'yi fethetmekle beraber Sırbistan'ında bağımsızlığına son vermiş ve Bosna kralını da haraca bağlamıştır. 1444'de Varna savaşından sonra II. Murad, tahtı II. Mehmed'e bırakmıştır. Ancak beliren haçlı tehlikesi üzerine II. Murad tekrar tahta çıkarak II. Kosova Savaşında Haçlıları ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Görüldüğü üzere devletin, aralarda aksamalar olsada, sürekli geliştiğini ve yeni toprakların kazanılmasına çalışıldığı görülmektedir. Alınan bu yerlerin fethi kadar elde tutulmasıda önemlidir. Aşağıda da göreceğimiz üzere sürekli genişleme demek, alınan yerlerin elde tutulması ve imar edilmesi demektir.

1450–1600 yılları arasındaki Osmanlı siyasi gelişmelerinide kısaca şöyle sıralayabiliriz. II. Murad'ın 1451'de vefatıyla Osmanlı tahtına II. Mehmed çıkmıştır. Fatih Sultan Mehmed 1453'de İstanbul fethederek burayı başkenti yapmıştır.

Osmanlı orduları 1460'da Mora'yı alırken, 1471'de de Otlukbeli Savaşında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Kırım'ın 1475'de Osmanlı topraklarına katılmasını müteakip buradaki Ceneviz varlığında son verilmiştir. Mesih Paşa 1480'de Rodos'u kuşatırken, Gedik Ahmet Paşa'da Otranto'yu fethetmiştir. Sultan Mehmed'in 1481'de hayata veda edmesiyle yerine oğlu II. Bayazıt geçmiştir. Bu dönem özellikle Şehzade Cem meselesinden dolayı siyasi ve askeri genişlemeler konusunda sakin bir devre olmuştur. 1484'de Kili ve Akkerman fethedilmiş ve Memlûkler, Almanya ve Venedik'le savaşa girişilmiştir. 1499'da Navarin'de Osmanlı donanması büyük bir deniz zaferi kazanarak İnebatı'yı Osmanlı topraklarına eklemiştir. 1512'de vefat eden II. Bayazıt'ın yerine oğlu I. Selim Osmanlı Sultanı olmuştur. Şah İsmail'i 1514'te Çaldıran'da yenilgiye uğratan Yavuz Selim, 1516'da Mercidabık savaşılıda Memlûkluları yenmiştir. 1517'de Ridaniye Savaşı sonucunda Memluk Sultanlığı'na son vererek Mısır'da Osmanlı hâkimiyetine katmıştır. Vefatından sonra 1520'de Osmanlı tahtına Kanuni Sultan Süleyman geçmiştir. 1522'de Dulkadir Hanlığına son verilmiş ve Rodos fethedilmiştir. Macarlar 1526 Mohaç Meydan Muharebesinde ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Preveze deniz savaşılıda 1538'de Haçlı donanması ağır bir yenilgi almıştır. Bu galibiyetle Akdeniz'deki kontrol Osmanlılara geçmiştir. Batı'da 1544'de Vişegrad alınırken, Doğu'da da 1554'de Nahçıvan ve Erivan fethedilmiştir. 16 Ağustos 1556'da Süleymaniye Camii ibadete açılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman 1566'da Zigetvar kalesi alınmadan önce vefat etmiştir. Yerine şehzade II. Selim Osmanlı tahtına geçmiştir. 1571'de Tunus'u alan Sultan Selim, Kıbrıs'ada sefer düzenlemiştir. Lefkoşa'nın fethinden bir süre sonra 1571'de Magosa alınmış ve aynı yıl yapılan İnebahtı deniz savaşında Osmanlı donanması yok edilmiştir. Osmanlıya bağlı Devlet Giray 1572'de Rusya'yı istila etmiştir. 1574'de Avusturya tarafından işgal edilmiş olan Tunus alınırken, II. Selim'de vefat etmiştir. III. Murad'ın 1578'de tahta geçişinin ilk yılında emektar sadrazam Sokullu Mehmed Paşa öldürülmüştür. Osman Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri 1585'de Tebriz'i almıştır. 1588'de de Osmanlı birlikleri Karabağ'ı fethetmiştir. Sultan III. Murad'ın 1595'te vefatıyla yerine III. Mehmed geçmiştir. III. Mehmed 1596'da başladığı Macaristan seferinde Eğriyi almış ve daha sonrasında da Haçova meydan savaşına girilmiştir. Ancak savaş, çok zorda olsa, kazanılmasına rağmen savaştan kaçan askerin affedilmemesi

üzerine, kaçan askerler Celali İsyanları denen yıpratıcı bir dönemin kapısını aralamıştır. 1600’lü yılların sonunda da Kaniye Kalesi fethedilmiştir.

Görüldüğü gibi 1450–1600 yılları arasında Osmanlı orduları fetihlerine neredeyse yenilgisiz devam etmiştir. Devletin bu dönemde genişlemesiyle birlikte, dünyanın süper gücü olduğunu ve ekonomik açıdan çok yüksek bir refah seviyesine ulaştığını belirtmek gerekir. Artık merkezi sistemin tamamen oturmasıyla devlet ekonomik, kültürel, sosyal, hukuksal, askeri ve sair alanlarda dünyada belirleyici güç olmuştur. Sultan Süleyman’a verilen “kanuni” lakabı ve Şeyhülislam Ebu Suud Efendi bu dönemde adeta hukuki yapının güçlülüğünün simgeleridir. Vakıflar da gücü, zenginliği ve refahı ön plana alarak büyüklük ve üstünlük duygularını ifade eder.

1600–1800 yıllarında Bolu’da sadece bir paşa vakfı kurulmuştur. Bu elbette ki başka vakıfların kurulmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak kısacada olsa bunun nedenleri üzerinde düşünebilmemiz için bu iki yüzyıllık sürecinde kısaca, önemli tarihi olaylarını hatırlatmaya çalışacağız. Şah Abbas 1603’de Tebriz’i işgal ederken, başkent İstanbul’da da taht değişikliği meydana gelmektedir. Ölen III. Mehmed’in yerine I. Ahmed tahta çıkmıştır. İran Şah’ı 1604’de Erivan, Şirvan ve Kars’ı almıştır. Vezirazam Kuyucu Murat Paşa 1607’de Celali İsyanlarını ortadan kaldırmak için harekete geçmiş ve asilerin en büyük güçleri olan Canbulatoğlu Ali Paşa ile Manoğlu Fahir Edimdi’yi ortadan kaldırmıştır. II. Osman 1621’de Lehistan’a sefer düzenlemiş ve Hotin kuşatılmıştır. 1622’de yeniçeriler ayaklanmış ve II. Osman tahtan indirilerek yerine I. Mustafa ikinci kez tahta oturtulmuştur. 1623 Martı’nda Anadolu’daki paşalar ve 17 Kasım’da da Abaza Mehmed Paşa isyan etmiştir. Bağdat ve Irak 1624’de İran kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Kırım’da ise Mehmet Giray ve Şahin Giray isyan etmiş ve bunlar yetmezmiş gibi birde Kazaklar Bogaziçi’nde Yeniköy’ü yağmalamıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Eylül’de Abaza Mehmed Paşa yenilgiye uğratılmıştır. İran’la yapılan savaflara uzun bir süre Kars-ı Şirin antlaşmasıyla ara verilmiştir. Venedik’le yaşanan mücadelelerden dolayı iyice zor duruma düşen imparatorluk çareyi 15 Eylül 1656’da Köprülü Mehmed Paşayı geniş yetkilerle sadrazamlığa getirmekte bulmuştur. Anadolu valilerinin 1658’de Abaza Hasan önderliğindeki isyanları, 1659 Şubatında valilerin idamıyla sonlandırılmıştır. Fazıl Ahmed Paşa 1661’de sadrazam olmasından sonra, 1663’de

Avusturya'ya savaş ilan etmiştir. Uyvar kalesi ve Novigrad alınmıştır. Avusturya ile 10 Ağustos 1664 Vasvar Barış Antlaşması imzalanmıştır. Girit'in 1666–1669 yılları arasındaki kuşatması Venedik ile yapılan antlaşma neticesinde, adanın Osmanlı topraklarına katılmasıyla neticelenmiştir. Lehistan'a üzerine 1672'de düzenlenen başarılı sefer, Bucaş Antlaşmasının imzalanmasıyla son bulmuştur. IV. Mehmed 1674'de Ukrayna'ya sefer düzenlemiş ve 1684'de de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Viyana'yı ikinci kez kuşatmıştır. Avusturya, Venedik, Lehistan ve Papa'nın takviye kuvvetlerinden oluşan orduyla yapılan savaşta Osmanlı ordusu yenilmiştir. 1686'da Venedik Navarin'i işgal ederken, Avusturya'da Budin'i ve tüm Macaristan'ı işgal etmiştir. 12 Ağustos 1687'de Mohaç'ta Osmanlı ordusu bozguna uğrar ve IV. Mehmed tahttan indirilir. 1693'de Belgrat Avusturya'dan geri alınır ancak, 1697'deki Zenta bozgunu sonrası Avusturya, Venedik ve Lehistan'la Karlofça Anlaşması imzalanır. 1711'deki Purut savaşıyla Ruslar yenilgiye uğratılır. Avusturya ile yapılan savaşa 1718'de son verilerek, Pasarofça barış Antlaşması imzalanmıştır. Pasarofça ile başlayan Lale devri, 1730'da Patrona Halil İsyanı ile son bulmuştur. II. Ahmet tahtan indirilerek yerine I. Mahmut tahta çıkarılmıştır. Rusya'nın 1733'de savaş ilanı üzerine, İran'la 17 Ekim'de barış yapılarak Osmanlı- İran savaşına son verilmiştir. Osmanlı-İran çatışması 1743'de yeniden başlamışsada, bu mücadeleye de 1746'da don verilmiştir. Rusya'ya 1769'da Lehistan için açılan savaş başta Osmanlı lehine gitmişse de sonraları Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması, Kırım'ın istila edilmesi gibi nedenlerle savaş 1774'de Küçük Kaynarca Antlaşmasının imzalanmasıyla neticelenmiştir. 1787'de başlayan Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları ancak 1791'de Avusturya ile yapılan Zıştovi ve 1792'de de Rusya ile imzalanan Yaş Antlaşmasıyla nihayete ulaşmıştır. Mısır'ı 1798'de işgal eden Napolyon'un kuvvetleri, Osmanlı- İngiliz ittifakı sayesinde 1801'de Mısır'dan tamamen çıkarılmıştır.

Yukarıda görüldüğü üzere ilk yüzyılda (1600- 1700) güçlü olan devlet çıkan sorunları rahatlıkla halledebilmiştir. Ancak ikinci yarıda yani 1700- 1800 yıllarında sürekli savaşmak zorunda kalmış ve birçok cephede ve farklı farklı ülkelerle savaşması gücünü tüketmiştir. Özellikle bu yüzyıllarda dikkatimizi çeken şey Anadolu'daki yerel yöneticilerin sürekli isyan çıkarmasıdır. Bu da birçok valinin sonu olmuştur. Ayrıca bu kadar yoğun savaş ve yenilgiler, birçok üst düzey paşanın

hayatına yitirmesiyle sonuçlanmaktaydı. Bu nedenlerden dolayı Bolu’da yalnızca bir paşa vakfına rastlamış olmamız bizi pek şaşırtmamıştır. Bu yüzyıllarda özellikle Köprülü Mehmed ve Köprülü Fazıl Ahmed Paşa’nın çok büyük vakıflar kurmuştur. Yalnız, bu paşa vakıfları daha çok merkezde bulunan üst düzey yöneticiler tarafından kurulmuştur. Genellikle de İstanbul merkezlidir. Eğer bir hizmet veriyorlarsa da bu daha çok merkezden çevreye doğru olmaktadır. Özellikle Celali İsyanları, Abaza Mehmed Paşa isyanı, Anadolu valileriin isyanları vs. neticesinde taşrada üst düzey rütbeli zengin şahsiyetler pek fazla duramamıştır. Özellikle de 1700–1800 aralığında devletin içinde bulunduğu ekonomik durgunluk tüm kurumlarda olduğu gibi vakıflarıda olumsuz etkilemiştir. Bu iki yüzyılda başka kentlerde kurulan paşa vakıfları varsa da, daha önceki yüzyıllara oranla daha az sayıda olduklarını söyleyebiliriz.

Son olarak 1800–1915 yılları hem iç hemde dış mücadelelere sahne olduğu gibi, reformların hayata geçirilerek devletin modernleşmesini sağlama çabalarını kararlılıkla sürdürülmeye çalışıldığı bir zaman dilimidir. III. Selim’in 1789’da Osmanlı tahtına geçmesiyle 1802’de Fransa ile barış anlaşmasını imzalamış, sonra da 1806’da Nizam-ı Cedid ordusu kurarak reform sürecini başlatmıştır. Ancak 1807’de Nizam-ı Cedide karşı çıkan Kabakçı İsyanında III. Selim tahtan indirilerek şehid edilmiş ve yerine IV. Mustafa tahta çıkarılmıştır. Bunun üzerine 1806’da başlayan Osmanlı- Rus savaşına son vererek İstanbul’a gelen Alemdar Mustafa Paşa, tahta II. Mahmud’u getirmiştir. Ayanlarla Sened-i İttifak yapılarak düzenin yeniden sağlanmasına çalışılmıştır. Kurulan Sekban-ı Cedid Ocağı, Yeniçerilerin ayaklanması üzerine kaldırılmıştır. 1809’da başlayan Rus Savaşı, 1812’de imzalanan Bükreş antlaşmasıyla son bulmuştur. II. Mahmud 1815’e gelindiğinde Anadolu’daki ayanları ortadan kaldırılarak merkezi otoriteyi tekrar sağlanmıştır. Milliyetçilik akımlarıyla 1822’de Yunanistan bağımsızlığını ilan etmiş ve bu isyan ancak 1825’de bastırılabilmiştir. Rusya ile yapılan 1827’deki Akkerman Antlaşmasının akabinde, birleşik Avrupa donanması Navarin’de Osmanlı donanmasını yakmıştır. 1828’de başlayan Rus savaşı neticesinde, 1829’da Yunanistan bağımsızlığını kazanmıştır. Yapılan Edirne Antlaşmasıyla önemli derecede toprak kayıpları, Rusya’ya ödenen ağır savaş tazminatı yaşanan sıkıntıları daha da arttırmıştır. Bu sıkıntılara 1838’de imzalanan Baltalimanı Antlaşmasıyla İngilizler önemli ayrıcalıklar elde etmiş ve bu

da Osmanlı ticaretini olumsuz etkilemiştir. Mehmed Ali Paşa'nın 1832'deki isyanı, 1833'de Rusya ile yapılan Hünkâr İskelesi Antlaşmasıyla durdurulmuşsa da, 1839'da Mısır ordusunun Nizip'te Osmanlı kuvvetlerini yenmesi şartları daha da zorlaştırmıştır. Yaşanan bu yenilgi sonrasında II. Mahmut vefat etmiş ve tahta Abdülmecid geçmiştir. Mısır isyanı 1840'da sona erdirilerek, 1843'de askeri ıslahatlara geçilmiştir. Bu amaçla vilayetlerde redif askeri uygulamasına geçilmiştir. Rusya'ya ilan edilen savaşta Rus donanması 1853'de Sinop'a baskın yaparak Osmanlı donanmasını yakmıştır. 1854'deki Osmanlı-Rus savaşına, İngiltere ve Fransa'da Osmanlı'nın yanında savaşa katılmıştır. 1856'da Abdülmecid'in Islahat Fermanını yayınlamasından kısa bir süre sonra, imzalanan Paris anlaşmasıyla Kırım savaşına son verilmiştir. Sultan Abdülaziz 1861'de Osmanlı tahtına çıkmasının akabinde, 1 Haziran 1863'te Mısır'a bir seyahat gerçekleştirmiştir. 1869'da da Süveyş Kanalı açılmıştır. Ancak asıl sıkıntılı zamanlar 1875'te Hersek'te, Bosna'da ve Bulgaristan'da ayaklanmaları Sırbistan ve Karabağ'ın Osmanlı'ya savaş açmalarıyla başlamıştır.

Sultan Abdülaziz 1876'da öldürülerek, yerine V. Murat geçirilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra V. Murad'da tahtan indirilerek yerine Sultan Abdülhamid getirilmiştir. 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. 1877- 1878 Osmanlı-Rus savaşı Berlin Antlaşmasıyla son bulmuştur. Yapılan savaşların finanse edilmesi ve reformların devam ettirilmesi için alınan borçlar nedeniyle, 1881'de kurulan Duyum-ı Umumiye idaresi ile büyük devletler borçlarını tahsil etmeye çalışmışlardır. 1896'da başlayan Girit sorunu, 1897'de Yunanistan'la savaşa neden olmuştur. Yunanistan'ı yenen ordularımız büyük devletlerin müdahaleleri üzerine geri çekilmiştir. Yapılan antlaşma ile Yunanistan'a tazminat öderken, Girit'te özerklik kazanmıştır. 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilerek Makedonya'daki ayaklanmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır. 6 Ekimde Yunanistan Girit'i ilhak ederken, İstanbul'da da 17 Aralık'ta Meclis-i Mebusan açılmıştır. II. Abdülhamit 1909'da çıkan 31 Mart vakası ile tahtan indirilerek yerine V. Mehmet Reşat getirilmiştir. İtalya'nın 1911'de Trablusgarp işgali nedeniyle savaşa girilirken, yaklaşık bir yıl sonra çıkan Balkan Harbi üzerine imparatorluk yeniden iki farklı cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Bulgar ordusu Çatalca'ya kadar gelmiş ve burada ateşkes ilan edilmiştir. İtalya ile 15 Ekim 1912'de Uşi Antlaşması yapılmıştır.

1913’de kaybedilen Edirne yeniden geri alınmış ve 1914’de kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Osmanlı devleti Kasım 1914’den itibaren de I. Dünya Savaşına müdahil olmuştur. 1915’e geldiğimizde ise Osmanlı Devleti başta Çanakkale olmak üzere birçok cephede savaşmak zorunda bırakılmıştır. Doğudaki çatışmaların artması üzerine de buralardaki Ermeniler, Suriye ve Lübnan’a gönderilmiştir.

Bu yüz küsur yıllık sürede girilen birçok savaş nedeniyle imparatorluğun büyük bir kısmı elden çıkmıştır. Ancak bu yüzyıl aynı zamanda III. Selim, II. Mahmud, Abdülmecid ve II. Abdülhamid gibi reformcu padişahlar dönemidir. İmparatorluğun özellikle de askeri ve teknolojik anlamda dönüşümü sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde kurulan paşa vakıflarına baktığımızda ise, hepsinin de II. Mahmut’un 1815’te Anadolu’da ayanları ortadan kaldırarak merkezi otoriteyi yeniden kurmasından sonra, faaliyetlerine başladığı görülmektedir. 1800’den önceki iki yüzyıllık dönemde bir paşa vakfı varken, bu dönemde Bolu’da beş paşa vakfı kurulduğuna şahit olunmaktadır. Tarihsel süreci kısaca hatırladıktan sonra, şimdi de vakıfların kuruluş dönemlerine göre aralarındaki farklılıkların sebepleri üzerinde durabiliriz.

1324–1450 arasında kurulan vakıfların en önemli özelliği, arada bazen duraklama ve gerilemeler olsada, sürekli büyüyen sınırlara sahip bir dönemde kurulmuş olmalarıdır. Bu özellik onlara fethedilen yerlerin imar edilmesi misyonunu da yüklemiştir. Yöneticilerin sürekli mücadeleler içinde olmasından dolayı, fethedilen toprakları imar ederek buraları bir yurt haline getirmeleri için yeterli zamanları olmamaktadır. Bundan dolayı bu görev fethedilen yerlere orduyla beraber giden ve onlarla savaşan dervişlere düşmektedir. Ömer Lütfü Barkan’ın “kolonizatör dervişler” dediği bu insanlar hem çok iyi bir asker, bir çiftçi ve hem de siyasi nüfuzunu kullanan şahsiyetler olarak ön plana çıkmaktadır.⁴⁵³ Barkan, kolonizatör dervişlerin orduya sağladığı kolaylığı da şöyle anlatmaktadır. “... *Osmanoğulları ile beraber birçok şeyhler gelip Anadolu’nun garp taraflarında yerleşmişlerdi. Bu yeni gelen derviş muhacirlerin bir kısmı gazilerle birlikte memleket açmak ve fütuhât yapmakla meşgul bulundukları gibi; bir kısmı da o civarda köylere veya tamamen boş ve تنها yerlere yerleşmişlerdir. Ve orada müritler ile beraber ziraatla ve*

⁴⁵³ Ömer Lütfü Barkan, “ Osmanlı imparatorluğunda Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Türkler*, c. 9, Ankara, 2001, s. 137.

hayvan yetiştirmekle meşgul olmuşlardı. Filhakika o zamanlar bu şayanı dikkat dini cemaatlere hemen her tarafa tesadüf edilmekte idi. Onların tevcihan boş topraklar üzerinde kurdukları zaviyeleri bu suretle büyük kültür imar ve din merkezleri haline geliyordu. Bu zaviyelerin ordulardan daha evvel hudut boylarında gelip yerleşmiş olması onların harekâtını kolaylaştıran sebeplerden biri oluyordu.”⁴⁵⁴ Kurulan bu zaviyelerin bölge güvenliğine yaptıkları katkıyı da Barkan şöyle açıklamaktadır. “... demek oluyor ki Allah’ın dağında böyle bir asayişin ve yolculuğun teminini için şenlendirilmesi lazım gelen bir derbend yerine zaviyeyi tesis ve köy vücuda getirmiş olan bu Bektaşî şeyhleri aynı zaman da hizmetleri takdir edilen jandarmalar, dağ başlarında emniyeti temine kadir tabiatla insanlardır...”⁴⁵⁵ Ayrıca dervişlerin silahlı güçlerinin az olmasına rağmen, böyle önemli bir güvenlik açığını kapatmalarında, soyguncuların dervişlere yükledikleri insanüstü güçler nedeniyle korkmaları da sayılmaktadır.⁴⁵⁶

Osmanlı İmparatorluğunun yol güzergâhlarının sol kolu üzerinde yer alan Bolu, bu durumun iktisadi yararlarından da faydalanmıştır. Üsküdar’dan başlayarak İzmit- Düzce- Bolu- Koçhisar- Tosya üzerinden devam etmekte olan bu yolun dışında, bir de Gerede-Yabanabad kazalarından Ankara’ya kadar uzanan yolunda kavşak noktasında Bolu bulunmaktadır.⁴⁵⁷ Bu nedenle bu dönemde Bolu’da önemli zaviyeler kurulmuştur. Bolu’nun yüzölçümünün yüksekliği ve dağlık bir yer olması da dikkate alındığında birazdan aşağıda değineceğimiz zaviyelerin önemlerini daha da anlaşılacaktır. Barkan’ın böyle yerlerde faaliyet gösteren zaviyeler hakkında verdiği şu bilgileri de zikretmeyi gerekli görüyoruz. “ Görüyoruz ki; zaviyelerin pek çoğu boş topraklar bulmak ve kendilerine yer ve yurt edinmek için gelip yeni açılan Rum memleketlerine yerleşen muhacirler tarafından kurulmaktadır. Filhakika, yeni açılan veya boş bulunan bu topraklar üzerinde zaviyelerin tesisi oralarını şenlendirmek imar ve iskân etmek hususunda büyük bir rol oynamaktadır. Boş toprak aramak dağdan ve bayırdan toprak açmak iskân edilmeyecek bir halde ıssız تنها ve vahşi bir tabiat ortasında hırsız yatağı yerlerde yerleşmek gibi işlerin ise ancak azimkâr insanlar ve hayatiyeti yüksek bir millet tarafından yapılabileceği aşikârdır...

⁴⁵⁴ Barkan, a.g.m., s. 140.

⁴⁵⁵ Barkan, a.g.m., s. 143.

⁴⁵⁶ S. Faroqi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: T.V.Y. Yayınları, 2004, s. 76.

⁴⁵⁷ Cengiz Orhonlu, “Bolu”, *T.D.İ.A.*, c. 6, s. 277.

Zaviyelerin ekseriya devlet tarafından bilhassa seyahat ve mübadele işleri için tehlikeli addedilen yerlerde tesisi teşvik etmektedir. Ve bu bakımdan dağlarda korkunç boğazlarda tesis edilen melceler jandarma karakollarına benzetilmektedir."⁴⁵⁸

Böylesine önemli hizmetler yüklenen zaviyelerin devletin denetimi ve desteği dışında hareket ettiğini elbette ki düşünemeyiz. Bu konuda da yine Barkan'ın görüşlerine başvurmayı gerekli görüyoruz. "... Kendiliğinden bir iskân ve kolonizasyon şekli olmaktan çıkarak hükümetin mütemadi kontrolü altında çalışan bir umumi hizmet müessesesi şekline aldıklarını ve zaviye şeyhliklerinin resmi bir memuriyet haline girdiğini ve bu surette memleketin nakil ve mübadele işlerinin muntazam işlemesine yardım etmek sayesinde refahın ve zenginliğin artması için ne kadar büyük bir mevki olduğunu büyük idare memurlarının çok iyi takdir etmiş oldukları..."⁴⁵⁹ görülmektedir. "Bu zaviyelerin her birini lüzumlu ve تنها yerlerde mamur bir konak yeri hizmetini gördüğünü derece derece muhtelif büyüklükte olanların imaretli ve kervansaraylı şekillerinin mevcut bulunduğunu da biliyoruz. Zaviye şeyhlerinin aynı zamanda gerek zaviyenin gerek civarın emniyetinden de mesul olduğunu hatırlayalım. Filhakika; Osmanlı imparatorluğunun da aylıkla asker ve memur kullanacak kadar para ekonomisi münkeşif bir halde bulunmadığından her vazife ve memuriyet toprak gelirlerinden her vazife ve memuriyet toprak gelirlerinden bir kısmının hasr ve tahsisi veya sadece bazı vergilerden bir kısmının mukabili olarak ifa edilmektedir."⁴⁶⁰ "... Filhakika, o zamanın münakale tekniğinin çok geri vaziyetine rağmen ancak bu sayededir ki ticaret ve ziyaret maksadıyla seyahat büyük mikyasta kolaylaşmıştır. Teminat altında alınmış bulunmaktadır. Çünkü yol boyları ve menziller hesaplı bir şekilde yerleştirilen köyler, zaviyeler ve karbansaraylar tarafından itina ile muhafaza edilmektedir. Ve şayanı dikkattir ki, bugün ancak devletin selahiyetdar devirlerinin bir plan dâhilinde tasavvur idüb meydana getireceği bu neviden etraflı düşünülmüş ve ilerisi görülerek tahakkuk ettirilmiş eserler o zamanlar daha ziyade hususi teşebbüslerle meydana gelmektedir. Devletin bu hususta takip ettiği hattı hareket ise bu gibi teşebbüslerin

⁴⁵⁸ Barkan, a.g.m., s. 145-146.

⁴⁵⁹ Barkan, a.g.m., s. 148.

⁴⁶⁰ gös. yer.

*teşvik edilmiş olması için zaruri olan müsaadeleri, muafiyetleri ve hatta idari mali muhtariyetleri bahşetmekten çekinmeyerek her mahalin ihtiyaçlarını o mahalde bulunup hissedenlerin rey ve teşebbüsleriyle becerebilmesi için adem-i merkeziyetçi ve mümkün olduğu kadar her tesis kendi mahiyetine uygun bir şekilde inkişaf edebilmesi için müdahalelerini az hissettirir bir tavır ihtiyar etmiş olmasıdır. İşte tetkik ettiğimiz zaviyelerde umumiyetle vakıf müesseselerine bahşedilmiş olan bu idari mali muhtariyetten istifade etmektedirler ve zamanına göre yolların emniyetine en kolay en müessir ve en ucuz bir şekilde temini için bulunmuş en iyi çareyi temsil etmektedirler.*⁴⁶¹

Bilindiği gibi Bolu'nun Göynük kazası Osmanlı devletinin ilk fethedilen topraklarındandır. Osmanlı devleti büyürken burası ve çevresi en üst düzeydeki devlet yöneticilerine yurtluk olarak verilmiştir. Orhan Gazi'de oğlu Şehzade Gazi Süleyman Paşa adına Göynük'te bir vakıf kurmuştur. Süleyman Paşa Vakfı'nın Göynük'te bir camii, bir imaret, bir zaviye, iki değirmen, hamam, bent ve harkları olduğu gibi çok sayıda da köyün sahibi durumundadır.⁴⁶² Ancak Lala Şahin'in kurduğu vakıfla zaviyesini ekonomik açıdan güçlendirmeyi hedeflediği gibi, zamanın imar etme anlayışı içerisinde vakfedilen köydeki tarımsal faaliyetlerle Osmanlı ekonomisine katkıda bulunmayı hedeflediği de söylenebilir.⁴⁶³ Zaviyesinin giderlerini karşılaması için Alpagut köyünü vakfeden Şahin Paşa'nın oğlu, Mehmed Paşa'da Gömiç'te bir zaviye inşa ederek adı geçen köyü de zaviyesine gelir getirmesi için vakfetmiştir.⁴⁶⁴ Barkan, zaviyelerin en sağlam yapılı ve devamlı olanlarının, zenginlikleri diğer zaviyeler kadar olmasa da, kendi sahipleri tarafından işlevleri yürütülen ve zaviyesinin aile tarafından kurulan vakfa bırakıldığı şeklinde olanlar olduğunu kaydetmektedir.⁴⁶⁵ Bu durum Lala Şahin ve Mehmed paşaların kurdukları zaviyelerde açıkça görmekteyiz. Her iki paşa vakıflarınının yönetimlerini çocuklarına devrederken, Süleyman Paşa Vakfı hanedan ailesince korunup yönetilecektir. Lala Şahin Paşa'ya ait vakfın faaliyetlerini Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına kadar takip edebilirken, aynı şeyi oğlu Mehmed Paşa'nın vakfı için söyleyemiyoruz. Bunda

⁴⁶¹ Barkan, *a.g.m.*, s. 149.

⁴⁶² V.G.M.A., V.D. 990, s. 160, sr. 158.

⁴⁶³ V.G.M.A., V.D. 732, s. 99., sr. 79.

⁴⁶⁴ V.G.M.A., V.D. 732, s. 76, sr. 60.

⁴⁶⁵ Barkan, *a.g.m.*, s. 150.

Mehmed Paşa'nın vakfının zamanla Şahin Paşa Vakfı'yla birleştirilmiş olması ihtimalide etkili olabilir. Bizi böyle düşünmeye iten şeyse Şahin Paşa kendisinden sonra vakfın teyliyatını oğlu Mehmed Paşa'ya bırakırken, oğlu Mehmed Paşa'da kurduğu vakfın tevliyatını oğlu Hamza Bey Çelebi'ye bırakmıştır. İkisinin de ailevi vakıflar olması ve baba- oğul tarafından kurulan vakıflar olması vakfın zamanla birleştirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Her üç zaviyede bağışlanan köylerle desteklenmiştir. Bu köyler, Süleyman Paşa hariç, aile bireyleri tarafından işletilerek kendilerine bırakılan kısım alındıktan sonra gerisi zaviyenin harcamalarına tahsis edilmektedir. Nitekim bu tarım faaliyetlerini de bilinçli olarak yaptıklarını yine Ö. L. Barkan'dan öğreniyoruz. “ *bu dervişlerin yalnız “ mevat” tan “ kâfiri kör” den toprak açup taşını budağını arıdıp bağ ve bağçe yetiştirmekle kalmayub; gayet iyi cinslerde meyve ağaçlarını, limon, portakal ve gül bahçeleri yetiştiren mahir bahçıvanlar, değirmen avğı ve binası inşa eden kuyu kazub su çıkaran ve araziye sulamasını bilen muktedir mühendisler olduğu anlaşılmaktadır. Zamanın teknik vaziyeti düşünülecek olursa, münasebeti bir yerde bir değirmen bina etmek ve onu işletmek gibi işler büyük bir meharete ve tecrübeye mütevakkıf addedilebilir.*”⁴⁶⁶ Bu tarım faaliyetleri sonucu elde edilen mahsuller sayesinde zaviyede gece gündüz sürekli yemek pişirilerek, yoldan geçenlerin yararlanması ve dinlemesi için harcanmıştır.⁴⁶⁷

Zaviyeler zamanla tekke, han-gâh, asitâne ve dergâh olarak da anılmaya başlamıştır. Bu durum belgelerimizde de görülmektedir. Her zaviyede ya da tekkede bir post-nişin olur, bu disiplin ve terbiye için kaçınılmazdır.⁴⁶⁸ Başlangıçta bu görevler tüm aile fertlerine aitken, kalabalık ailelerde bu sorun olmuştur. Barkan'ın aktardığına göre, Çankırı'da ki Kozlu Dede boyuna ait iki zaviyenin elli kişilik bir sahibi bulunmaktadır. Çıkan anlaşmazlık ve herkesin kendi hissesine sahip olma isteği üzerine; bu kural hükümet tarafından kaldırılarak tarikat kurullarına göre şeyh ve seccade nişin olanın bu göreve gelebilmeleri kuralı getirilmiştir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Barkan, *a.g.m.*, s. 146.

⁴⁶⁷ Süreyya Faroqi, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁶⁸ Abdurrahman Memiş, “Osmanlı'da Tekkeler Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Halidi Tekkeleri”, *Osmanlı*, c. 4., ed. Güler Eren, Ankara: Y. T. Y., 1999, ss. 512- 520, s. 512.

⁴⁶⁹ Barkan, *a.g.m.*, s. 149.

Kısaca bu dönemde kurulan vakıflar için şunları rahatlıkla söyleyebiliriz. Gazi Süleyman Paşa, Lala Şahin Paşa ve Mehmed Paşa tarafından kurulan bu vakıflar dönemin şartlarına uygun olarak alınan yerleri imar etme ordunun ve tüccarların geçtiği yerlerde güvenliği sağlama gibi bir misyon üstlenmişlerdir. Böylelikle hem bulundukları yerin kalkınmasına olanak sağlamışlar hem de genel olarak devlet içinde asayişin, güvenliğin, kalkınmanın, verimliliğin ve iş bölümünün bir parçası olarak faaliyet göstermişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunun 1450- 1600 yılları arasındaki ekonomik, sosyal, siyasi ve askeri alandaki durumuna baktığınızda tüm zamanların en iyi şartlarının yaşandığı görülür. 1453’de İstanbul fethedilmiş ve imparatorluk başkenti yapılmıştır. Buradaki Bizans zenginliği Osmanlı hazinesine aktarılmıştır. II. Bayezit döneminde ise devlet Şehzade Cem meselesi nedeniyle pek fazla sefer ve fetih yapılamamıştır. Ancak bu zamana kadarki süreçte fethedilen yerlerdeki Osmanlı egemenliği ve kimliği daha da güçlendirilmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır alınmış ve buradaki zenginlik Osmanlı hazinesine güçlü bir yapı kazandırmıştır. Kanuni döneminde Batı’da olduğu gibi Doğu’da da mücadeleler yapılmış ve devlet sürekli genişleyip zenginleşmiştir. Yavuzla başlayan ticaret yolları üzerindeki egemenlik bu dönemde Akdeniz’deki hâkimiyetle daha da perçinlenmiştir. II. Selim döneminde fethedilen Kıbrıs’ta bu hâkimiyeti besleyen önemli olaylardan biri olmuştur.

Bu bilgiler ve daha önce verdiğimiz kronolojik bilgiler ışığında Osmanlı imparatorluğunun refah açısından en yüksek dönemini yaşadığını söyleyebiliriz. Zaten Fatih döneminde yapılan Topkapı Sarayı, Fatih Camii ve medreseleri, oğlu II. Beyazıt devrinde ise Edirne, İstanbul ve Bursa’da camilerin yanı sıra kervansaraylar ve külliyelele imparatorluğa büyük yapılar kazandırılmıştır.⁴⁷⁰ Yavuz Selim döneminde ise dünyanın en zengin ticaret yolları ile İslam dünyasının önde gelen şehirleri Mekke, Medine ve Mısır Osmanlı sınırları içine dâhil edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyma’nın saltanat yılları ise, Mimar Sinan’ın marifetli elleriyle Osmanlı coğrafyasının adeta bir dönüşüm içine girdiği görülür. Süleymaniye Camii bu dönemdeki en önemli eserdir. II. Selim’in yine Mimar Sinan’a yaptırdığı Edirne’deki

⁴⁷⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)*, İstanbul: Y.K.Y., 2003, s. 38.

Selimiye Camii ise bu inşa faaliyetlerinin mimarideki doruk noktasına ulaşan yeni yüzün son şeklidir.

Görüldüğü üzere devletin en üst düzey yönetici kesimi olan padişahlar ve aileleri yaptırdıkları büyük ve görkemli yapılarla ülkenin zenginliğini gözler önüne sermişlerdir. Peki, padişahların bu harcamalarının benzerleri diğer devlet erkânı tarafından yapılmamış mıdır? Bu soruya Bolu'daki örneklerle bakarak cevabımız paşalarında güçleri oranında, padişahlarını örnek adıkları yönündedir. Çünkü bu dönemde Bolu'da faaliyet gösteren altı paşa vakfı bulunmaktadır. Bu vakıflardan üçünü aynı aileden paşalar kurarken, diğer vakıflardan da ikisinin Bolu'da şubeleri bulunmaktadır. Sinan Paşa'ya ait vakıfta Edirne'de kurulmasına rağmen, yaşanan 93 Harbi sonrasında vakıf yöneticileri Bolu'ya yerleşerek vakfı buradan yönetmişlerdir.

Bu vakıfların ortak özellikleri mal varlıklarının zenginliğidir. Neredeyse her vakfın dükkânları, camisi, hamamı, imareti, değirmeni, medresesi, mektebi vs. vardır. 1450–1600 yılları arasındaki dönemde kurulmuş olan bu vakıflar için genellikle bölgesel olmaktan çok, imparatorluğun her köşesine ulaşmayı hedefleyen bir yapıya sahip oldukları görülür. Vakıflar verdikleri hizmetleri çeşitlendirdikleri gibi, kiraya verdiklerin mülklerin büyüklüğü ve çeşitliliğide adeta dudak uçuklatmaktadır. Vakıf kuran bu paşaların gelirlerinin büyüklüğünü somutlaştırmak için Osman Turan'ın “Celalettin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri” adlı makalesinden bir örnek vermenin faydalı olacağına inanıyoruz. Anadolu Selçuklu Devleti'nin boşalan vezirlik makamına geçmesi için Cemalettin Karatay, Mühezzebidin adlı şahsa teklif götürmektedir. Ancak Mühezzebidin'in vezir olmak için öne sürdüğü şart, bir memurun geçimini rahatlıkla sağlayabileceği yedi yüz dirhem ücret almak olmuştur. Fakat bu devletin en yüksek dereceli memuruna yakıştırılmayan bir ücret olduğu için, Mühezzebidin'in kırk bin dirhemle vezirliğe atanması uygun görülmüştür. Vezirin istediği ile verilen ücret arasındaki fark otuz dokuz bin üç yüz dirhem gibi çok yüksek bir rakamdır.⁴⁷¹ Verdiğimiz misalde de görüldüğü üzere devletin en yüksek kademelerindeki insanlar, aynı zamanda devletin içindeki en yüksek gelire sahip kişiler olmaktadır. Aynı sistem Osmanlı'da da devam etmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda da en zengin kesim ne tüccarlar, ne doktorlar

⁴⁷¹ Osman Turan, “Celalettin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, c. XII/sayı 45...48, Ankara: TTK, 1948, s. 62.

ne de diğer meslek gruplarıdır. En zenginler devletin askeri kesimini oluşturanlardır. Bizimde vakıflarını incelemekte olduğumuz kişiler, askeri sınıfın en tepe noktalarında olan kişilerdir. Neredeyse tamamı vezirlik yapmış insanlardır. Bu dönemde Bolu'da faaliyet gösteren vakıflar Musa, Mustafa, Şemsi Ahmed Paşa kardeşler ile Nişancı Cedid Mehmed Paşa, Tavil Mehmed Paşa ve inceleme sebebini birinci bölümde açıkladığımız Edirne'deki Sinan Paşa'ya aittir.

Bolu'da hizmet veren bu vakıflara baktığımızda az gelirli görüneni Musa Paşa vakfıdır. Bunun nedeni de çok erken yaşta vefat etmiş olmasıdır. Zira kardeşleri Mustafa Paşa ve Şemsi Ahmed Paşa vakıfları Bolu'ya büyük hizmetler sunmuşlardır. Bu üç kardeşin Bolu'yu seçme nedenleri ise soylarının İsfendiyoğlu Kızıl Ahmed Paşa soyundan geliyor olmasıdır. Burası ailelerinin eskiden beri yaşadığı ve akrabalarının bulunduğu bir yer olması nedeniyle, üç kardeş de burayı vakıflarının hizmet sahası seçmiştir. Musa Paşa, Ilıca ve Karaköy'de birer camii yaptırmıştır. Ancak Mustafa Paşa gelirleri İstanbul ve Bolu'dan gelen ve hizmetlerini Bolu'da sunan bir vakıf kurmuştur. İstanbul'daki evlerini, hamamlarını, kayıkhanelerini, kiremit fabrikasını ve mahzenlerini vakfetmiştir. Bolu'da ise dört hamam, kervansaray, değirmenler, dükkânlar, hanlar ve arazilerini, yine Bolu'daki hizmet veren kurumlarına gelir getiren mülkler olarak bağışlamıştır. Halka hizmet veren kurumları ise camiler, imaret, medrese, mektep, çeşme ve şadırvandan oluşmaktadır. Şemsi Ahmed Paşa'nın ise Bolu'da camii, imaret, menzil ve dükkânlardan oluşan bir vakıf kurduğunu görüyoruz. Belgelerde İstanbul ve Şam'da da hizmet veren vakıf eserleri olduğu geçiyorsada bunların neler olduğundan maalesef bahsedilmiyor.⁴⁷²

Tavil Mehmed Paşa namı diğer Sokullu Mehmed Paşa'nın Bolu'daki hizmet veren kurumlarını incelediğimizde ise camii, hamam ve dükkânlarının olduğunu görmekteyiz. Hamam ve dükkân gelirleriyle caminin giderleri karşılanmıştır. Vakfiyesini incelerken İstanbul, Tımaşvar, Bosna, Selanik, Edirne, Bursa, Bor, Niğde, Antep, Malatya, Kilis, Halep, Hama, Humus, Antakya, Hatay, Mekke ve Medine'de faaliyet gösteren çok yönlü ve çok kollu bir vakıf kurduğu görülmektedir. Bu vakıf şubelerinin Bolu'daki gibi orta büyükte olanlar olduğu gibi, İstanbul ve Halep'teki gibi büyük ve Selanik ile Antep'tekine benzeyen küçük şubeleride

⁴⁷² Bolu Ş. S. , 6643, s. 29.

bulunmaktadır. Cami, medrese, mektep, darü't-talim, darü's-şifa, imaret, zaviye, çeşme ve kuyulardan oluşan hayır eserleri yanında, vakfa akar olarak çok sayıda köy, kervansaray, bezazzistan, han, hamam, menzil, değirmen, mahzen, dükkân, ev, ada ve fabrikalar vakfedilmiştir.

Bu dönemde Bolu'da faaliyet gösteren diğer bir vakıfda, Nişancı Cedid Mehmed Paşa'ya aittir. Mihal Gazi nahiyesinin tüm topraklarını işleten bu vakfın aynı nahiyedeki farklı köylerde de camileri vardır. Bu araziler sadece burayla sınırlı değildir. Göynük, Gölpazarı, Lefke ve Bilecik'te de çeşitli köyleri bünyesinde bulundurmaktadır. Ayrıca İstanbul, Bursa, Ankara, Halep ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine, Sokullu'da olduğu gibi, cami, mescid, medrese, mektep ve sair hayır kurumlarıyla dikkati çekmektedir. Ayrıca vâkıf, aynı şehirlerde çok sayıda dükkân, ev, oda, han, hamam, değirmen, kervansaray, fırın, kayıkthane ve mahzenini vakfetmiştir.

Son olarak Bolu dışında kurulmuş olan ancak yöneticilerin 93 Harbinde Bolu'ya göçmesiyle faaliyetleri buradan yönlendiren Sinan Paşa Vakfı'nı ele alacağız. Edirne'de kurulan vakıf oldukça zengindir. Bünyesinde iki hamam, imaret, dükkânlar, bağ, bahçeler, çiftlik ve mezra, cami, medrese ve arazilerden oluşan menkul ve gayrimenkul ile hizmet binalarını bulundurmaktadır. Vâkıfın vakıf mülkleri dışında bir de şahsi hanının olduğunu biliyoruz.⁴⁷³ Vakfın Edirne'ye çeşitli alanlarda birçok hizmet sunduğunu görüyoruz. Bağışladığı bağ, bahçe ve arazilerle ile imaret bünyesinde verilen hizmetin hem maliyeti düşürülmüş, hemde verilen yemeklerin çeşitliliğinin arttırılmasına olanak sağlanmıştır. Ayrıca bağışlanan çiftlikte de modern tarım yapılarak yine gelirleri vakfa aktarılmıştır. Bilindiği gibi çiftlikler, bünyelerinde lüzumlu tarım aletlerini ekim için kullanılarak tohumları ve hayvanları olduğu gibi üzerinde inşa edilmiş binaları ve geniş araziler ile tarımsal faaliyette bulunulan yerlerdir.⁴⁷⁴

Yukarıda incelediğimiz vakıfların mal varlıklarına baktığımızda özellikle toplumsal ihtiyaçlar gözetilerek ihtiyaçların karşılanması hedeflenmiştir. Hamamlar, imaretler, medrese, mektep ve camilerle halkın ihtiyaç duyduğu birinci derecedeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Yapılan kervansaraylar, fabrikalar, değirmenler,

⁴⁷³ V.G.M.A., V.D. 682, s. 539, sr. 286.

⁴⁷⁴ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 100.

çarşılar ve pazarlar, değirmenler ve çiftlikler ile hem bulundukları bölgeyi ekonomik olarak canlandırılmasına katkıda bulunulmuş, hem de hizmet verilen yerler imar edilmiştir. Kısaca bu dönemdeki vakıflar çok yönlü yapı ve hizmetleriyle adeta tek başlarına birer yerleşim birimi gibidirler. Zenginlikleriyle yapılan eserlerin mimari açıdan da birer sanat eseri olması için gereken kaynakları rahatlıkla karşılamışlardır. Verdikleri bu çok yönlü hizmetlerde istihdam ettikleri kişilerle işsizliğin önemli oranda azalmasına yardımcı olmuştur.

1600- 1800 yılları arasında sadece bir paşa vakfı kurulmuştur. Bu vakfin da kuruluşu 18. yüzyılın son çeyreğine denk gelmektedir. Bundan önceki dönemde hanedan ailesinden kişilerin ve Köprülü ailesi ile Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın büyük vakıflar kurduğunu ve önemli hizmetler verdiğini biliyoruz. Ancak bunlar devletin içindeki olumsuz ekonomik koşulların etkilerini azaltma ve yönetimin halkın yanında olduğunu gösterme amaçlarının daha ön planda olduğu düşünülmektedir. Dönemin sonunda kurulan el-Hac Ahmed Paşa Vakfı yukardaki vakıflarla ve daha önceki dönemlerde kurulan vakıflara nazaran daha küçük boyutlu olmasına rağmen, içinde bulunulan zamanın ekonomik olarak hala zengin vâkıfların olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bolu voyvodası el-Hac Ahmed Paşa'nın kurduğu bu vakfin bünyesinde camisi, mektebi, değirmenleri, arazileri ve hanları olduğunu görüyoruz. Ayrıca gelirleriyle Bolu kadısı ve diğer bazı yöneticilere maaş verildiği gibi, birçok mektep ve caminin çalışanlarının ücretleri ile tamiratları ve köprü, çeşme tamiratlarını üstlenerek var olan eserleri destekleyerek ayakta durmalarını sağladığı görülmektedir. Hizmetleri yalnızca Bolu ile sınırlı kalmamıştır. Viranşehir'de cami ve mektepler ile İstanbul'da da Üsküdar'da eşinin inşa ettirdiği Bulgurlu Mektebi'nin giderlerini karşılaması için vakıftan ödenek aktarılmıştır. Vakıf yukardaki vakıflar merkezden çevreye doğru gelen hizmetlerin, azda olsa çevredende merkeze aktığını göstermesi açısından önemlidir.

1800–1915 yılları arasındaki dönemde ülkenin içinde bulunduğu zor koşullara rağmen bir modernleşme ve dünya güçleri arasındaki konumunu yeniden güçlendirme çabası göze çarpmaktadır. Modernleşme için en önemli etkenlerden biride bunu yapabilecek güç ve iradeye sahip olabilmektedir. II. Mahmut'un 1815'te ayanları ortadan kaldırarak merkezi otoriteyi kurması, taşrada düzenin ve ekonomik kalkınmanın yeniden hayata geçirilmesi için gerekli bir imkân sunmuştur. Bu durum

yerel yöneticilerin de halkın yararına çalışması için gerekli olan şartların oluşturulması için önemli bir adım olmuştur. Çünkü bu bölümde incelediğimiz Bolu'daki “paşa vakıfları”nın üçü 1815'den sonra Bolu'da valilik yapmış şahsiyetler tarafından kurulmuştur.

Bolu'da kurulan vakıfları, kuruluş yıllarına göre sırasıyla Abbas Paşa, Mehmed Said Galip Paşa, Seyyid Ali Paşa, Ahmet Muhtar Paşa, Seyyid Paşa şeklinde sıralayabiliriz. Ancak bu vakıfların 1450–1600 yılları arasında kurulan vakıfla kıyasladığımızda, küçük vakıflar olarak kaldıkları açıkça görülür. Yinede 19. yüzyılda kurulan vakıfların eski dönemdekiler gibi müstakil olmak yerine kurulmuş vakıfların hizmetlerini geliştirmek ve iyileştirmek amacının ağırlıkta olduğu düşünülürse,⁴⁷⁵ Bolu'da kurulan bu müstakil vakıfların önemi de anlaşılır.

19. yüzyılda kurulan vakıflara baktığımızda ülkenin en zengin kesimi diye bilinen askeri sınıf vakıflarının oranı % 13.34'tür.⁴⁷⁶ Böylesine düşük bir oran içinde Bolu'daki bu vakıflar daha da bir önem kazanmaktadır. Bu dönemdeki askeri vakıf oranları elbette ki 1600–1800 yıllarına göre oldukça düşüktür. Bu dönemdeki askeri sınıf vakıflarının kuruluş gayesi daha çok mallarını müsadereden korumak için ailevi vakıflar kurmak olmuştur.⁴⁷⁷ Oysa 19. yüzyılda incelediğimiz Bolu'daki bu vakıfların hiç biri ailevi vakıf değildir. Kuruluşu sırasında vakfın yönetimini kendileri yapmışlarsa da, vefatlarından sonra kendileriyle kan bağı olmayan kişilere bırakmışlardır. Bolu'daki 19. yüzyıl paşa vakıflarının ilki Bolu valiliği yapmış Abbas Paşa tarafından kurulmuştur. Abbas Paşa kurduğu zaviyenin bünyesinde birde camii yaptırmıştır. Bu zaviye ve camiinin giderlerini karşılaması içinde çeşitli dükkânlar, kaplıca, değirmen ve tarlaların kira bedellerini vakfetmiştir. Ancak bu gelirler vakıf giderlerini karşılamadığı için vakıf yöneticileri yerel yöneticilere başvurarak yardım istemişlerdir. Said Galip Paşa'nın vakfı ise biraz daha küçüktür. Yaptırdığı caminin giderlerinin karşılanabilmesi için, bir değirmen vakfetmiştir. Seyyid Ali Paşa ise Bolu çarşısında ki şadırvanı ve suyollarını tamir ettirmiştir. Ayrıca birde cami yaptırmıştır.

⁴⁷⁵ Öztürk, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁷⁶ Öztürk, *a.g.e.*, s. 35.

⁴⁷⁷ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 78.

Bolu'nun yerel idarecileri tarafından kurulan vakıflar dışında, 19. yüzyıl'da Osmanlı siyasi yaşamında önemli bir yeri olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Maliye Nazırı iken kurduğu para vakfıda oldukça önemlidir. Özellikle 1838'de imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşmasının Osmanlı ticaretini olumsuz etkilediği bir dönemde, esnaf ve halkın ihtiyaç duyduğu paranın borç verilerek olsa karşılanması oldukça önemlidir. 1 Ocak 1937'de Bolu'daki para vakıflarının toplam nakit miktarı 9827,85 kuruştur.⁴⁷⁸ Oysa Ahmet Muhtar Paşa'nın bundan çok önce kurduğu para vakfının sermayesi 10500 kuruştur.⁴⁷⁹ Buda Ahmed Paşa'nın kurduğu vakfın Bolu'daki tüm para vakıflarının gelirlerinden ve mal varlıklarından daha büyük olduğunu göstermektedir. 1937'de büyük bir savaştan çıktığı için para vakıfları çok fazla zayıflamış olabilir. Ancak Ahmed Paşa'nın para vakfıda verilen oranın içinde yer almaktadır. Bu orana bakarak vakfın büyüklüğü hakkında yine de fikir sahibi olabiliriz. Böylesine büyük bir vakıf elbette ki ihtiyaç duyulan büyük kredilerin tek elden teminini kolaylaştırmıştır. Ayrıca işletme gelirleriyle de Bolu'daki Halil Kürdi Zaviyesi'nin ihtiyaçları karşılandığı gibi, türbesi de bayındır ve işlek bir hale getirilmiştir.

19. yüzyıldaki son “paşa vakfı” Seyyid Paşa'ya aittir. Seyyidler köyündeki camisi ile bölge ahalisinin önemli bir ihtiyacını karşılamıştır. Bölgedeki tek camii olması hasebiyle bölge halkının Cuma ve bayram namazlarını kılacakları alternatifsiz bir eser olmuştur. Bu yönüyle de hem köyün kalkınmasına ektide bulunmuş, hem de insanlara ibadetlerini cemaatle yapabilecekleri bir imkân sunulmuştur.

19. yüzyıldaki vakıflara baktığımızda genellikle cami yapımı göze çarpmaktadır. Tek farklı vakıf Ahmet Muhtar Paşa'ya aittir. Vakıfların genel olarak mal varlıkları azdır. Bu devletin içinde bulunduğu ekonomik koşulları yansıtmaları açısından önemlidir. Devletin en yüksek dereceli yerel yöneticileri olmalarına rağmen, eskiden olduğu gibi çok yönlü hizmetler veren vakıflar kuramamışlardır. Hatta kurulan vakıflarda ancak kendi yağıyla kavrulabilmiştir. Bazen Abbas Paşa Vakfı'nda olduğu gibi buda mümkün olamamıştır. Yaşanan eski refah devirlerinin artık geride kadığı açıkça görülmektedir.

⁴⁷⁸ Öztürk, *a.g.e.*, s. 166.

⁴⁷⁹ V.G.M.A., V.D. 582, s. 348, sr. 254.

Büyük vakıflardan 19. yüzyılda hiç mi kurulmadı? Elbette ki kurulmuştur. Ancak bu dönemin en büyük vakıfları şüphesiz tüm zamanlarda olduğu gibi yine hanedan ailesine aittir. Bu dönemde II. Mahmud,⁴⁸⁰ Abdülmecid, II. Abdülhamit⁴⁸¹ ve Mehmed Reşat⁴⁸² oldukça büyük vakıflar kurmuştur. Bu dört padişah toplam yirmi yedi vakıf kurmuştur.⁴⁸³ Buradan padişahların gelirlerini ve vakıflarının büyüklüğünü göstermesi açısından bir misal vermek istiyoruz. Sultan II. Abdülhamid Hicaz demiryolu projesini başlatırken ilk bağışı kendisi yapmıştır. Bu rakam İslam dünyasında sansasyonel bir etki yapmıştır. Çünkü II. Abdülhamid bağışladığı miktar tam 50.000 liradır.⁴⁸⁴ Kendisinden sonra gelen en yüksek devlet görevlisi olan sadrazam ise 810 liralık bağış yapmıştır.⁴⁸⁵ Padişahın bağışladığı rakam tüm Hindistan'dan toplanan bağışlardan daha büyüktür.⁴⁸⁶ Ayrıca padişah aileleri olan valide sultanlardan Adile Sultan, Pertevniyal Valide Sultan vs.gibi hanedana mensup hanımlarda bu dönemde kırk beş vakıf kurmuştur.⁴⁸⁷

Buraya kadar yaptığımız tüm değerlendirmeleri yani 1324–1450, 1450–1600, 1600–1800, 1800–1915 yılları arasındaki vakıfların genel özelliklerini kısaca toparlamaya çalışırsak, ilk dönemdeki vakıfların sahipleri savaşçı kimlikleriyle ön plandadır. Hem fetih yapmaktalar ve hem de fethedilen yerleri imar etmekteler. Kurdukları vakıflar daha çok devletin fethedilen yerlerde kök salarak büyümesini temin amacını taşımaktadır. İkinci gruptaki vakıflar ise, artık oturmuş devlet yapısı ve sistemli genişleme ile zenginleşen bir dönemde kurulmuşlardır. Amaçları gittikçe zenginleşen ve hatta devrinin en zengin devleti olan Osmanlı'ya yakışır büyüklükte ve zenginlikte kurumlar oluşturmak olmuştur. Camilerin, kervansarayların ve vs. yapıların yüksekliği bu dönemde ki en önemli hizmet kurumları vakıflar olmuştur. Vakıflar devletin en üst kesimlerindeki zenginliğin halka yansıdığı kurumlar vazifesini üstlenmiştir.

⁴⁸⁰ Öztürk, *a.g.e.*, s. 67.

⁴⁸¹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 136.

⁴⁸² Öztürk, *a.g.e.*, s. 22.

⁴⁸³ Öztürk, *a.g.e.*, s. 35.

⁴⁸⁴ Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul: T.V.Y. Yayınları, 2000, s. 83.

⁴⁸⁵ Özyüksel, *a.g.e.*, s. 99.

⁴⁸⁶ Özyüksel, *a.g.e.*, s. 90.

⁴⁸⁷ Öztürk, *a.g.e.*, s. 35.

1600-1800 yılları arasında Bolu’da bir “paşa vakfı” kurulduğunu belirtmiştik. Bunu sebepleri üzerinde de kısaca durmaya çalışmıştık. Burada onlara küçük bir şey ilave etmek istiyoruz. Osmanlı İmparatorluğunda sahtekârlıklarla elde edilen gelirlerin bir geleceği olmadığı gibi, meşru şekilde edinilmiş olanların da bir geleceği yoktur. Bozulan devlet otoritesi nedeniyle ticaret ve tarım faaliyetleri oldukça zayıflamıştır. İnsanların en iyi gelir elde edebileceği iş devlet memurluğudur. Ancak burada da yapılan bir hata neticesinde tüm mal varlığınızı kaybetmeniz işten bile değildir. İşte bundan dolayıdır ki bu dönemlerde insanlar ya paralarını saklamışlar ya da ailevi bir vakıf kurmuştur. Böylelikle gelecekte karşılaşılabilecek sorunlara bir çözüm bulmaya çalışmışlardır. Özellikle 18. yüzyılda para insanlara şan şeref, şatafat ve nüfuz getirdiği sürece önemlidir. Çünkü asıl kıymetli olan ve dikkat celbeden bunlardır. Bundan dolayı da insanlar paralarını koruma yolları aramıştır. Bu yerde şüphesiz büyük oranda vakıflar olmuştur. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki, bu dönemdeki vakıfların özelliği daha önceki dönemlerde olduğu gibi, hizmeti hedefleyen devletin güçlü ve kök salmış varlığını göstermek gibi amaçları yoktur. Genel faydadan çok bireysel fayda daha ön plandadır. Yani duraklama ve bozulma vakıflara da sirayet etmiştir⁴⁸⁸.

1800- 1915 yıllarında birçok vakıf kurulmuş olmasına rağmen bunlar genelde küçük yapıdır. Bu dönemdeki vakıfların büyük çoğunluğu % 56.81’lik oranla para vakıflarına aittir.⁴⁸⁹ Bu dönemdeki hayırsever insanların büyük bölümü müstakil vakıf kurmak yerine daha önce kurulmuş olan vakıfları destekleyerek onların ayakta durmasını sağlamışlardır.⁴⁹⁰ Tüm Osmanlı tarihinde kurulan vakıfları yüzyıllara göre ayırdığımızda en yüksek vakıf sayısı 19. yüzyıla aittir.⁴⁹¹ Devletin hem askeri ve hem de ekonomik yöndeki sıkıntılarını halkda adeta devletle birlikte sırtlayarak çözmeye çalışmıştır. Bu dönemdeki vakıflar daha sıkı mali politikalar uygulayarak açık vermemeye çalışmışlardır. Ayrıca önemli bir konu daha var ki oda askerliktir. Bu dönemde yaşanan ağır savaşlardan çocuklarını korumak isteyen insanlar kurdukları cami, mescit benzeri yerlerdeki görevlere kendi çocuklarını getirerek askere alınmalarının önüne geçmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine devlet harekete geçerek

⁴⁸⁸ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 69–75.

⁴⁸⁹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 250.

⁴⁹⁰ Öztürk, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁹¹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 34.

kurulan vakıfların yapılarının sağlam olması ve gelirlerinin de giderlerini karşılaması şartını getirmiştir. Ayrıca kurulacak vakıflarda çalışacak personel öncelikle sancak meclislerinde, evkaf müdürlerinin de yer aldığı komisyonlarca imtihan edilmektedir. Askerlikle ilişkisinin olup olmadığına mutlaka bakılmaktadır. Böylelikle bu görevlere askerliğini yapmış olanların atanması zorunluluk haline gelmiştir.⁴⁹²

II. Mahmud dönemi merkezi yönetim çabaları vakıflar içinde geçerli olmuştur. Bunun içinde 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuştur. Böylelikle tüm vakıf gelirlerinin bir havuzda toplanması hedeflenmiştir.⁴⁹³ Dağınık bir vaziyetteki vakıflar tek elde toplandığı gibi, sektördeki yolsuzluklarında önüne geçilmesi de temel amaçlardan birini oluşturmaktadır. Gelirleri giderlerine yetmeyen vakıflara, gelir fazlası veren vakıflardan kaynak aktarılacaktır.⁴⁹⁴ Ne var ki bu güzel düşünce bir zaman sonra vakıf eserlerinin harap olmasına sebep olacak yolunda kapısını aralamıştır. Devlet ihtiyaç duyduğu her an vakıf hazinesinden diğer kurumlara kaynak aktarılmıştır. Alınan kaynakların da geri ödeme zamanı geldiğinde ise, bu ödemelerin sürekli ertelenmesi yoluna gidilmiştir.⁴⁹⁵ Belgelerimizde de 1826'dan sonra Bolu'da incelediğimiz vakıfların Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlandığını göstermektedir. Tazminat'ın ilanından sonra memur atamalarında da merkezileşmeye gidilmiştir. Önce mahalli meclislerin gözetiminde valiler ve kaymakamlar tarafından yapılan atamalar, 1844'den sonrada merkezden yürütülmeye başlanmıştır.⁴⁹⁶

⁴⁹² Öztürk, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁴⁹³ Kahraman, *a.g.e.*, s. XI.

⁴⁹⁴ Öztürk, *a.g.e.*, s. 69.

⁴⁹⁵ Kahraman, *a.g.e.*, s. XI; Öztürk, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁹⁶ Öztürk, *a.g.e.*, s. 83.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğunun askeri sınıfını temsil eden üyeleri arasında seçkin bir yere sahip olan paşaların, önemli devlet hizmetleriyle birlikte, kurdukları vakıflarla da dikkati çektikleri görülmektedir. Paşalar kurdukları bu müesseselerle yüksek dereceli devlet erkânı ve halk nezdindeki itibarlarını artırmayı hedefledikleri gibi, adlarının sonsuza kadar yaşaması ve hayırla yâd edilmeyide istedikleri görülmektedir. Ayrıca kurdukları vakıflarla ölümlemlerinden sonra amel defterlerinin kapanmayarak, onlara kıyamete kadar sevap kazandırmasının ve bu sevapların günahlarına kefarete olmasını umdukları görülmektedir. Paşalar vakıflarını kurarken dünyevi hiçbir beklenti içinde değillermiş gibi görünmeye çalışsalar da, kurmuş oldukları vakıflar onlara dünyevi alanda önemli faydalar sağlanmıştır.

İmparatorluğun en zengin kesimini oluşturan askeri sınıfın bu seçkin üyelerinin Bolu'da kurdukları vakıflar, buranın modern anlamda bir kent olması için önemli roller üstlenmişlerdir. Bolu'da kurulan bu paşa vakıfları modern kentleşme açısından önemli bir adımlar atmışlardır. Çok yönlü yatırımlar yapan bu vakıflar ihtiyaçların tümüne cevap veremeseler de önemli bir kısmının karşılanmasında etkili oldukları bir gerçektir.

Vakıflar, Bolu'da ilk zamanlarda güvenliği sağlama yanında, bölgenin devletin ayrılmaz bir parçası olmasına gayret etmişlerdir. Devletten imparatorluğa geçiş sürecinde ise, zenginlik ve refahın artmasına paralel olarak vakıf hizmetlerinin de çeşitlilik göstermeye başladığı görülmektedir. Devletin dünyanın en güçlüsü olduğu 1450–1600 yılları arasında çağdaşı olan devletlere kültür, medeniyet, teknoloji ve refah açısından fark atarken; vakıflarda adeta bunu en iyi şekilde gösterme çabasıdadır. Başta Sokullu Mehmed Paşa olmak üzere, Nişancı Cedid Mehmed Paşa, Mustafa Paşa ve diğer önde gelen devlet adamları kurdukları vakıflarla başta İstanbul olmak üzere, birçok Osmanlı kentinde farklı farklı alanlarda hizmetler vermeye çalışmışlardır. 1600'lü yıllardan sonra devletin içine düştüğü iç karışıklıklarından vakıflarda olumsuz etkilenmiştir. Başta celali isyanları olmak üzere çıkan pek çok isyan nedeniyle Anadolu'daki siyasi otorite sarsılmıştır. Bu

isyanlarda hem isyana müdahale eden, hem de isyancılardan olan veya destek veren birçok üst düzey yönetici hayatını kaybetmiştir. Bunun yanında yaşanan ekonomik durgunluk, imparatorluktaki hizmet amacıyla kurulmuş kurumların faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Bu durum, Bolu'da da geçerli bir sorundur. Bu nedenlerden dolayı Bolu'da uzunca bir süre paşa vakfı kurulmamıştır. İki yüzyıllık süreçte yani 1600–1800 yılları arasında yalnızca bir vakıf kurulmuştur. Kurulan bu vakıfda ancak 1700'lü yılların son çeyreğindedir.

Vakıf müessesesinin Osmanlı İmparatorluğu ve Bolu'daki en büyük değişimi ve dönüşümü 19. yüzyılda olmuştur. II. Selim'le başlayan reform çalışmaları, Sultan II. Mahmud döneminde büyük oranda hayata geçirilmiştir. Yapılan düzenlemeler ile bozulan merkezi otorite yeniden kurulmuştur. Özellikle ayanların ortadan kaldırılmasıyla yerel yöneticiler daha da güçlenmiştir. Bu durum etkisini çok kısa sürede göstermiştir. Bolu'da peş peşe valilerce kurulan üç vakıfda bunu kanıtlamaktadır. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla da vakıflar, artık tek çatı altında yönetilmeye başlanmıştır. Nezaretin kurulmasındaki amaçlardan biride zengin vakıfların fazla gelirlerinin alınarak daha zayıf yapılı vakıfların güçlendirilmesine harcamak olmuştur. Ancak bu durum suistimaller nedeniyle olumsuz sonuçlar doğurmuşsa da, Bolu'da bunun örneklerine rastlayamadık. Hatta nezaretin vakıfların sorunsuz çalışmasına ve sıkı denetlenmesine yardımcı olduğu da söylenebilir.

Vakıflar bünyesinde Bolu'da inşa edilen cami, han, hamam, çarşı, kervansaray, imaret, dükkân ve sair kurumlar buranın gelişmesine katkıda bulundukları gibi, bu kurumlarda istihdam edilen çok sayıda kişi ile de işsizliğin azalmasına önemli katkıda bulunulmuştur. Çalışanlara verilen ücretlerde uygulanan genel kıstaslar yoktur. Ücretlerin yüksek olmasının da vâkıfların özellikle önemsedığı kurumlarda çalışıyor olmak ve vakfın iyi gelir kaynaklarına sahip olması önemlidir. Genel geçer ölçütlerin olmaması derken, kâtibin mütevelliden müezzinin hatipten yüksek maaş aldığı bir yapıyı kastetmiyoruz. Kurumlar arasında bir ücret dengesizliğinden bahsediyoruz. Bazı vakıflarda imamlar müderrislerden çok alırken, bazı vakıflarda da müderrisler imamlardan çok almaktadır. Personele verilen ücretlerde miktarın tespit edilmesinde yapılan işin ağırlığı ve önemi etkili olmaktadır. İşe alınmada evlâd-ı vâkıf olmanın her zaman önceliği bulunmaktadır.

Eğitim sisteminde medreseler vakıflarca finanse edilirken, Cumhuriyet döneminde eğitim devlet tarafından finanse edilmek durumunda kalınmıştır. Vakıf yöneticilerinin yaptıkları harcamalarda dikkatli olmak zorunda oldukları ve yapılan denetimlerde suistimalleri olanların görevinden alındığı görölmüştür. Bilhassa 19. yüzyılda ve özellikle Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun'un kurulmasından sonra tüm harcamalarda nezaret yetkililerinin ve kadının onayının alındığı görölmektedir.

Tüm kaynaklar üzerine yapılan çalışmalarda olduğu gibi tezimizde yeni belgelerle daha geniş bir çerçeve içinde ele alınabilir. Çalışmamızda Bolu'daki vakıf müessesini tüm yönleriyle aydınlattığımız iddiasında değiliz. Yalnız konuyla alakalı önemli bir boşluğu doldurduğumuza inanıyoruz.

Marûz-ı da'iledir ki ;

Zağferanborlu kazasına tâbi' Kıran karyesi sakinlerinden Yani veled-i Dimitri nam kimesne medîne-i Bolu mahkemesinde meclis-i şeri münîrde medîne-i mezkure kazalarından Göynük kazasında vaki Gazi Süleyman Paşa Vakfı'nın berâtı alîşân mütevellîsi Mustafa Efendi bin Mehmet Bey muvacehesinde üzerine dava ve takrîr-i kelâm edüp vakfı mezkur musakafatından nefsi-i Göynük kasabasında ka'in bir bab kargir hamam yetmiş dokuz senesi bi kazaillahi te'ala vuku bulan seyl-i azimin hücumundan harab olup mu'attal kalmış ve kasaba-i mezkurda başka hamam olmadığından ol-vakit vakfı mezkurun baberat mütevellileri olan Hamdullah ve Sadullah der-aliyyede bulunduklarından tarafı şer' den cümle vücuh ve mütehayyizani ahali marifetleriyle Hacı Durmuş nam kimesne vakfı mezkura ba-hücceti şer' iyye kâim-makâm nasb olunub ittifakı ahali ve emr-i hakimi şer' ve kâim-makâm merkum Hacı Durmuş ile vakfı hamamı mezkuru ben tamir edüp ez gayri teslimi vakfı mezkur canibine on bin kuruş alacağım zuhur ettikde meblağ-ı mezkuru galeyi vakıfdan eda etmek üzere deyni olduğunu natık kâim-makâm merkum Hacı Durmuş bana bir kıta tahvil ita edüp gale-i vakıfdan meblağ-ı mezkuru bana eda ve teslim etmedin merkum Hacı Durmuş kaim-makamlıktan ve mütevellî-i merkuman Hamdullah ve Sadullah tevliyetten azl olunub işbu mezbur Mustafa Efendi vakfı mezkura ba-berat-ı ali mütevellî nasb ve tayîn olunmağla bundan akdem kaim-makamı merkum Hacı Durmuş ile işbu mezbur Mustafa Efendinin muhasebeleri medine-i mezkure evkaf müdürü futuhtetlü Ra'if Efendi ve marifeti şer' ile mahallinde bi'l-cümle ehli mürtezika hazır oldukları halde yegen yegan bir rüye merkum Hacı Durmuş'un canibi vakıfdan lede'l-muhasebe iddi'â eylediğın meblağ ile ma'an on dört bin kuruş alacağımı ve mezbur Mustafa Efendinin dahi canibi vakfa dokuz bin kuruş deyni zuhur etmekle merkum Hacı Durmuş bana bi't-tahvil deyni olan anifu'z-zikr on bin kuruş mütevellî merkum Mustafa Efendiden üçümüz bir mecliste olduğumuz halde bana havale edüp ve her birimiz dahi havaleyi kabul ettikten sonra mezbur Mustafa beş bin kuruşuna dahi mubaşirimiz (...) Mustafa yerinden tahvil etmekle baki kalan bâ-tahvîl (...) kuruş alacağımı zimmetimde vakfı mezkûra havale eden meblağ-ı mezkûr dokuz bin kuruştan eda etmek üzere merkum Mustafa Efendiden hala talep ederim deyu ve'l-istintak mezbur Mustafa Efendi cevabında benim vakfı mezkûra bir akçe deynim tebeyyün etmeyup fakat lede'l-

muhasabe Hacı Durmuş'un canibi vakıfta on dört bin kuruş alacağı zuhur edup lakin vakfı mezkur galesinden müterâkim akçesi olmayup meblağı mezkurun on bin kuruş üçümüz bir mecliste olduğumuz halde müddeî-i merkum Yani'ye merkum Hacı Durmuş havale edup her birimiz dahi havaleyi kabul ettikten sonra ehli mürtezikânın rızalarıyla ve vezayiflerinden beş bin kuruşunu eda ve teslim edip baki kalan beş bin kuruş yine ehli mürtezikânın rızalarıyla gelecek sene ve zayıflerinden verilmek üzere bir sene müddetle müeccelen deyn edünüp tahvil vermek kable hulûl alacağı edadan imtina ederim deyu cavap etmekle mekum Mustafa Efendinin tahviline nazar olunup eğerçi tahvili mezkur müeccel ise eceli hulûlunde eda etmesi değil ise hala edası etmesi iktiza eylediği bi'l-iltimas huzuru alîlerine ilâm olundu ve bâkî el-emr-i li-men lehü'l-emr. 23 Şevval 1281.

Ek 2: Bolu Ş.S. 6611, s.10 Lala Şahin Paşa Vakfına ait bir ferman örneği.

بسم الله الرحمن الرحيم
 ح سید برادر زاده محمده محمد رحمت برادر
 بزرگوار اعلیٰ عذر صمدی ار لاله
 قدوة النوايا والمقتضى من بولي قضاسته بالفعل نائب الشرح الشرفي اولاد مولانا زيد علم توقيع في شهر ربيع
 واصل وليي معلوم اولاد بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 بالفعل برات شرفيه بر وجه اشتراك بولي اولاد بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 بالفضل شرط اشتراك برات شرفيه بر وجه اشتراك بولي اولاد بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 بروجه شرط اشتراك برات شرفيه بر وجه اشتراك بولي اولاد بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 اجاب انما بين اخرون حيث ان اولاد بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 دخل و بولند اقدم مراتب شرفيه بر وجه اشتراك بولي اولاد بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 حيث شرفيه بر بولند بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 عطاء الله اولاد بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 اولاد بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 انما بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 مشروطيت اولاد بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 امم اولاد بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 اعلو و حيث شرفيه بر وجه اشتراك بولي اولاد بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن
 مشروطيت اولاد بولي قضاسته واقع شاهين لالايل وفضل اولاد و مشروطيت اوزن

Kıdvetü'l-nüvvâb ve'l-müteşerr'in Bolu kazâsında bi'l-fi'il nâ'ibü's-şer'i's-şerîf olân mevlâna zide-ilmuhu tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olâki Bolu kazâsında vâki' Şahin Lala Bey Vakfının evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere bi'l-fi'il berât-ı şerîfimle ber-veci iştirâk mütevellîleri olan Salim ve sâ'ireleri sitte-i sa'âdetime gelüb tevliyet-i mezbûr ber-vechi meşrûta iştirâken berât-ı şerîfimle üzerlerinde ber-mûceb-i şart-ı vâkîf edâyı hıdmet idüb dahl olunmak icâb etmez iken aherden Hüseyin Alpagut nâm karyede Şahin Bey zâviye vakfı deyû hilâf-ı inhâ berât iderse dahl ve bûndan akdem merâfi'-i şer'i şerîf olduklarında tevliyet-i mezbûr meşrûtaları olduğu şer'an sâbit ve mani' birle hüccet-i şer'iyye virilmişken mezbûr memnû' olmayub gerü müdâhâle itmekle akzâ kuzâti'l-müslimîn İstanbul kâdısı Melâna Ataullah Efendi zidet-fezâ'iluhu huzûrunda tekrâr-ı merâfi'-i şer'i olduklarında bunlar evlâd-ı evlâd-ı vâkîfdan oldukları ve zâviye evlâda meşrûta olduğuna yedlerinde olân hüccet-i şer'iyye mûcebince evlâda meşûta olmağın meşrûtiyet üzere zabt itdirmeyüb hilâf-ı şart-ı vâkîfı mezbûrı ve aheri dahl itdirilmâmak emrim olmuşdur bûyurdum ki sâdır olân emrim üzere bûnlara zabt itdürüb min-ba'd hilâf-ı şart-ı vâkîfı mezbûra aheri mühâhale itdirmeyesiz âlâmet-i şerîfe i'timâd kılâsız tahrîren fî şehr-i Muharremü'l-harâm li-sene seb'a ve mi'e ve elf

Be-makâm-ı Kostantiye el-mahrûse

Ek 3: Bolu Ş.S. 6624, s. 85 Sinan Paşa Vakfına ait bir berat örneği.

اورنه صح واقع مير ميران دن متوقسان دن پنا و قضايت بومي اون اقي وظيفه ايم بر حسب شرط
 واقف متوليه اولون اولاد واقف دن مير السيد محمد ابن السيد علي بك فوت
 اولوب بوي خالي و خدمت لار نه سي معطل قالغه مدينه و قومه سكان دن و اولاد
 واقف دن اولون بوي بالا خاير لاري الشرح الانور ظاهر و متحقق اولان السيد حسن بك ابو السيد
 عبد الله بك ايله متوفاي و قوميك حبيب صفيه كرمه فاطمه به بر موجب شرط واقف متوفاي
 و قوميك محمولون بالتراضي على اكثر من توجيه اولوب بوي لارينه سرات عايشه نام و ملك
 راجه بوي نانبى شران زاده مولانا عايشه شاه كوزيد علمه عرض انهمك شرط واقف متوفاي
 محمولون على اكثر من توجيه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه
 ابن حاقان و قوم السيد حسن بك بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه
 حقه فريد غنايت پادشاهانم ظهوره كتوب بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه
 تاريخ مورخ و ريزه زرين ها بوشم موجب بوي لارينه سرات عايشه نام و ملك
 زنده دوره واروب متوفاي و قوميك محمولون بر موجب شرط واقف متوفاي و قوميك
 حقه متوفاي اولوب اداي خدمت ايله كرمه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه
 اوقاف مذكوره و متوفاي اولوب اداي خدمت ايله كرمه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه
 الرابع عشر صفر سنه ثمانين و ثمانين و ثمانين و ثمانين و ثمانين و ثمانين و ثمانين و ثمانين
 ... اراده و كرمه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه
 ... اراده و كرمه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه بيشقه

Edirne'de vâki' mîr-mîrândan müteveffâ Sinan Pâşâ Vakfı'nın yevmî on akçe vazîfe ile ber-mûceb-i şart-ı vâkîf mütevellîsi olan evlâd-ı vâkîfdan Mir es-Seyyid Mahmud ibn es-Seyyid Ali Bey fevt olup yeri hâlî ve hizmet-i lâzimesi mu'attal kalmağla medîne-i merkûm sükkânından ve evlâd-ı vâkîfdan olduğu bâ-ihitiyâr lede's-şer'i'l-enver zâhîr ve mütehakik olan es-Seyyid Hasan Bey ibn es-Seyyid Abdullah Bey ile müteveffâ-i merkûmun sulb-i sagîre kerimesi Fatma'ya ber-mûcebi şart-ı vâkîf müteveffâ-yı merkûmun mahlûlünden bâ-terâzi ale'l-iştirâk tevcih olunub yedlerine berât-ı alîşânım verilmek ricâsına Bolu nâibi Şe'rânîzâde Mevlâna Abdullah Şakir zide-ilmîhi arz itmekle şart-ı vâkîf-ı merâfîk ise (...) mahlûlünden ale'l-iştirâk tevcih ve bâşka bâşka berâtları i'tâ olunmak fermânım olmağın işbu râfî'-i tevki'-i refî'i's-şân-ı hâkânî merkûm es-Seyyid Hüseyin Bey zide-kadriye yevmî beş akçe ile nisf-ı tevliyet berâtı verilmeğın hakkında mezîd-i inâyet-i padişâhanem zuhûra getürüb bin ikiyüz otuz senesi Sefer'inin beşinci günü târîh-i müverrih virilân ru'us-ı hümâyûnum mucebince bu berât-ı hümâyûnum virdim ve buyûrdum ki mezbûr es-Seyyid Hasan Bey zide-kadruhu vârub müteveffâ-yı merkûmun mahlulünden ber-mûceb-i şart-ı vâkîf tevliyet-i mezkûrenin nisf hissesine mutasarrıf olup edâ-yı hizmet eyledikten sonra ta'yîn olunan yevmî beş akçe vazîfesin evkâf-ı mezkûre mahsûlünden alub mutasarrıf ola şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsız tahrîren fî'l-yevmî'r-râbî' min şehr-i Safer sene tis'in ve mieteyn ve elf

Kostantiniye Mahruse

Kıdvetü'l-nüvvâb ve'l-müteşerri'în Bolu Kazâsı'nda nâibü's-şer' olan mevlânâ zîde ilmihû ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Bolu hâssı voyvadâsı zîde kadruhû tevkî'-i refî'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki medîne-i Bolu'da vâki' müteveffâ Şemsi Paşa evkâfının meşrûtiyyet üzere mütevellîsi olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Mehmed zîde kadruhû südde-i sa'âdetime arzuhâl idüp medîne-i mezbûrede vâki' mezbûrın icâre-i mu'accele ve mü'eccelelü akâratından olan menzil ve dekâkîne mutasarrıf olanlardan ba'zıları izn-i ferâğ vermek için bilâ-izn-i mütevellî birbirlerine ferâğ idüp ve ba'zısı dahi kâdî hücceti ile bey' itmeleriyle vakfin akâratı muhattal ve müşevveş olup ol-vechle vakfa gadr ve te'addî eylediklerin bildirüp ol-bâbda hükm-i hümayûnım ricâ eylediği ecilden hilâf-ı kânûna te'addîleri def' ve ref' olunmak emrim olınmıştır buyurudm ki hükm-i şerîfim vusûl buldıkda ol-bâbda sâdır olan emrim üzere amel dahi husûs-ı mezbûra temâm mukayyed olup göresin i'lâm olındığı üzere ise evkâf-ı merkûme akâratından menzil ve dekâkîne mutasarrıf olanlara uhkem tenbîh ve te'kîd eylesesin ki mutasarrıflarından olan menzil ve dükkânlarından bilâ-izn-i mütevellî ve kâdî hüccetiyle birbirlerine ferâğ ve tefvîz itmeyüp bu vechle vakfa gadr itmeyeler ve itdirmeyüp men' ve def' eylesesin min-ba'd şer'-i şerîfe ve emr-i hümayûnıma muhâlif kimesne iş itdirmeyüp husûs-ı mezbûr için bir daha emrim varımlı eylemeyesin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsın tahrîren fî evâhir Muharrem li-sene tis'a ve işrîn ve mie ve elf.

Kostantiniyye el-mahrûse

Der-devlet-i mekine arz-ı abd-ı dâ'î kemineleridir ki

Nezâret evkâf-ı Hümâyûn-ı mülûkâneye mülhak evkâfdan merhum Mehmed Paşa vakfı musakkafâtından medîne-i Bolu'da vâki' Debbâğlar Hammâmı denilmekle arîf bir bâb hammâm-ı vakf-ı mezkûrın hayrâtından bulunan câmî'-i şerîfin hademe vezâifîyle sâir mesârifini rû'yet etmek üzere senevî altı yüz guruş icâre-i vâhîde ile altmış sekiz senesinden yetmiş beş senesi gâyetine degin sekiz seneliği Katib Mustafa Efendiye icâr olunmuş ve zikr olunan sekiz sene müddetinde müste'cir-i mezkûrdan alınması icâb iden cem'an dört bin sekiz yüz guruş hammâm-ı mezkûr muhretik oldu deyü beş seneliği on üç bin guruş masârifâtına ve nısf seneliği on üç yüz guruş hammâm-ı mezkûrın müddet-i ta'tiline ve nısf seneliği bulunan üç yüz guruş dahi hammâm-ı mezkûrın ba'zı kalmış olan masârifine bi'l-mahsûb iki seneliği bulunan bin iki yüz guruş tarafından ahz ve kabz olunmuş olduğu halde müste'cir merkûm hammâm-ı mezkûrın kebîr kazgânın ta'mîre muhtâc olduğunu iddi'â ve kazgân-ı mezkûrın mahallinden ihrâc ile bir sagîr kazgân vâzi' eylediği medîne-i mezkûr ahâlisinden tahkîk etmiş olduğundan ve hammâm-ı mezkûrın ol-vechle câmî'-i şerîf-i mezkûr hademesinin vezâif ve masârifine te'diye etmek üzere senevî iki bin guruş ile icârına (...) ahâlîsinden Nakîbzâde Emin Efendi nâm kimesne tâlib bulunduğundan ve bu sûret-i nef'î vakfı müceb görünmüş idüğünden bi'l-mübâhase hammâm-ı mezkûr mûmâ-ileyh Mustafa Efendi uhdesinden feshiyle icâbının icrâsı husûsı vakfı mezkûrın mütevellîsi Fatma Zehra Hanım tarafından mukaddimce bâ-müzekkire lede'l-istid'â mûmâ-ileyh Mustafa Efendi Bolu meclisine celble lede'l-istintâk hammâm-ı mezkûrın ba'de'l-harîk ne mikdâr masârıfı vukû'bulmuşdur ve müste'cir merkûm bunun kebîr kazgânını ihrâc ile yerine sagîr kazgân vâzi' eylediği ve ta'mîri ve hammâm-ı mezkûrın altmış sekiz ve dokuz ve yetmiş senelerine mahsûben ecr-i mislû kaç guruşdur şûraları mahallinde ma'rifet şer'-i şerîf ve evkâf müdürü fütüvvetli İbrahim Efendi bendeleri ma'rifetiyle meclisce bi't-tahkîk mezkûr-ı kebîr kazgân mevcûd (...) kâbil isti'mâl değil ise meclisce vezn etdirilerek fûrûht birle esmânından sagîr kazgânın semeni i'tâ olundukdan sonra bâkîsinin hazîne-i evkâf hümâyûn irsâliyle hammâm-ı mezkûrın müste'cir-i merkûmın uhdesinden feshiyle mûmâ-ileyh Emin Efendi uhdesinde ecr-i misliyle icârı kararlaştırılarak keyfiyetin bâ-i'lâm ve mazbata iş'ârı husûsına dâir yetmiş bir senesi Rebî'ü'l-ahirinin on sekizinci günü târihiyle makâm-ı celîle-i

nezâret-i evkâf bundan (...) iden emirnâmeye cevâben sabık Osman Neşet Efendi da'ileri tarafından tanzîm olunan i'lâm ve mazbata ve inhâ takdîm olunmuş ve i'lâmına mezkûrın seblî usûlüne gayr-ı muvâffık ve halellden hâli olmadığı cânib âlî-i fetvâhânededen tahşîyye ve temhîr kılınmış olduğundan ba'de icâbına bakılmak üzere i'lâm-ı mezkûrın tebdîliyle sebkî usûlüne muvâffık deyü i'lâmının bâ-mazbata irsâlini emr yetmiş bir senesi Zi'l-hicce'ti Şerîfesi'nin yirmi birinci günü tarihiyle müverrah resîde-i dest-i tevkîr iden emîrnâme-i sâmilerine imtisâl-i müste'cir merkûm Mustafa Efendi Bolu meclis odasında akd olunan meclis-i şer'e celb olunarak müdür mûmâ-ileyh Edhem Efendi bendeleri hazır olduğu halde lede'l-istintâk tabbak-ı istid'â olunduğu üzere hammâm-ı mezkûr altmış altı senesinde Bolu'da vukû'bulan harîkde muhterik olarak isti'mâle kâbil olmadığından mu'attal ve kapalı kalmış ve bir müddet ihmâl olınsa su yollarına siccân ineceğinden başka yağmur ve yağışda bütün bütün fenâ bir yer olacağı ve ale'l-acil ta'mîr olunması nef'i vakf-ı mûcib olacağı bî-garaz erbâb-ı vakf tarafından taraf-ı şer'-i şerîf ve cânib-i müdür evkâfa haber verilmiş olduğundan ve bir makûle vakfın ta'mîrine lüzûm göründükde iki bin beş yüz guruşdan ziyâde vukû'bulacak masârifâta cânib-i hazînedan istîzân olundukça ruhsat verilmiş muğâyir-i nizâm isede vakf-ı mezkûrın bu tarafın muhâsebesi görülmediği misüllü hazînece muhâsebesi görülmediğinden vukû'bulan masârıfı mûmâ-ileyh Mustafa Efendi ile mütevellî-i mûmâ-ileyhâ meyânesinde icrâ olunacağından zîr-i vech-i muharrer ta'mîrine eşedd-i lüzûm görüldüğünden taraf-ı şer'-i şerîfden ümenâ ta'yîniyle müdür-i mûmâ-ileyh ileyh hazır olduğu halde hammâm-ı mezkûrın ibtidâ ahşâb ebniyyesinin masârıf-ı ta'mîriyesi bî-garaz erbâb-ı vukûf hazır oldukları halde lede'l-keşf ve el-mu'âyene üç bin otuz beş guruş tahmîn olmuş ve ber-mûcib-i usûl kontorâtuye rabt olunarak taraf-ı şer'den marû'l-beyân altmış altı senesi memhûr ve mûmzâ bir kıt'a keşf defteri i'tâ ve defter-i mezkûr evkâf müdürü tarafından dahi temhîr ve imzâ olunarak meblağ-ı mezkûrı vakf-ı mezkûrın ileri seneler icârâtına mürâca'at etmek üzere indinden (...) emr ve tenbîh olunmuş ve ol-vechle meblağ-ı mezkûrı kâmilten sarf etmiş ve hammâm-ı mezkûr ba'de't-ta'mîr altmış sekiz senesine kadar işlemiş ve ol-tarihine kadar icâb iden icâresini mütevellî tarafına evâmiri îfâ eylemiş ve altmış sekiz senesinde yeniden hammâm-ı mezkûrı yetmiş beş senesine kadar senevî altışar yüz guruşa sekiz seneliğini dahi isticâr etmiş ve bervechi peşin seneliği îcâresi on bin iki

yüz guruş mütevellî-i mûmâ-ileyh tarafına evâmir-i ifâ eylemiş ise de hammâm-ı mezkûr harîkzede olduğundan altmış sekiz senesi tarihinde hazînesi münhedim ve su yolları bozulup ve külhânı harâb olmuş ve yetmiş senesine kadar zarûri mu'attal ve kapalı kalmış ve ihmâl ve müsâmaha olınsa bütün bütün münhedîm ve harâb olacağı erbâb-ı vukûf taraflarından haber verilmiş ve siyâneten külli vakf-ı mahal-i merkûmın dahi ta'mîrine eşedd-i lüzûm görülmüş olduğundan bir taraf-ı şer'-i şerîf ve cânib-i müdür evkâfından ümenâ ta'yîniyle kezâlik bî-garaz erbâb-ı vukûfin ittifâk ve temennisiyle lede'l-keşf iki yüz elli bir guruş masârıfa muhtâc olduğu tahakkuk etmiş ve kezâlik kontorâtuye rabt olunarak ve ol-bâbda dahi yerine târîh-i merkûmede memhûr ve mûmzâ keşf defteri verilerek galle-i vakfa mürâca'at şartıyla ta'mîr ve termîm husûsı (...) taraf-ı şer'-den ve gerek evkâf müdürü tarafından emr ve tenbîh olınarak meblağ-ı mezkûr dahi mahâl-i merkûmeye indinden sarf etmiş ve muahhiren hammâm-ı mezkûrın kapısı çatlak olup duman gelmediğinden yine işlemeyüp kapalı kalmış ve yetmiş senesi Zi'l-hiccesine kapısı ve kiremidleri ve sâir lâzım gelen mahaller kezâlik ma'rifet-i şer' ve evkâf müdürü ma'rifetiyle lede'l-keşf bi't-tahmîn erbâb-ı vukûf üç bin dört yüz yirmi iki buçuk guruş masârif ile vücûda geleceği ta'mîr ve tahakkuk iderek kontorâtuye ba'de'l-rabt meblağ-ı mezkûr dahi kezâlik vakf-ı mezkûrın gallesine mürâca'at etmek şartıyla emr-i hâkimü's-şer' ve re'y-i me'mûr ile indinde sarf etmiş ve ol-vechle üç kıt'a memhûr ve mûmzâ keşf defterleri nâtik olduğu üzere hammâm-ı mezkûrın aleyh-i vakfa mürâca'at şartıyla emr-i hâkimü's-şer'i ve re'y-i müdür-i evkâf ile üç def'ada indinden sekiz bin altı yüz sekiz buçuk guruş sarf etmiş ve mütevellî-i mûmâ-ileyh tarafına dahi ber-vech-i muharrer bin iki yüz guruş irsâl ve teslîm etmiş ve hammâm-ı mezkûrın atîk kazgân kâbil-i isti'mâl olduğundan kazgân-ı mezkûr bi'l-ihrac yerine bin altı yüz kırk guruş altmış dört vukiyye sagîrce bir kazgân iştirâ idüp vazî' eylemiş olmağla min haysü'l-mecmû' cânib-i vakfda on bir bin dört yüz kırk sekiz buçuk guruş alacağı olup beher kıyyesi on üç guruş olarak bey' etmiş olduğu iki yüz on altı kıyyelik atîk kazgân semeninden makbûzı iki bin sekiz yüz sekiz guruşına ve yetmiş bir senesi Rebî'ü'l-evvel gurrenden şehir-i Şa'bânü'l-muazzam gâyetine kadar ancak beş ay işlemiş ve yetmiş bir senesi şehir-i Ramazanü'l-mübarek gurrende uhdesinden fesh olunarak icâre-i ma'lûme ile ahire icâre olunmuş ve beş aylık icâre-i misli dahi hammâm-ı mezkûrın ol-vakt hey'et-i hâzırasına nazaran iki yüz elli guruş olduğunu ifâde ce

beyân ve hâl bi'l-cümle mûmâ-ileyh Mustafa Efendi'nin takrîr-i meşrûhı üzere olduğu erbâb-ı vukûfın haberleriyle zâhir ve nümâyân olmuş ise de ta'mîrât-ı mezkûrın ba'zı mahalleri yapılmayıp noksan kalmış olduğu rivâyet olduğına binaen keşf ve mu'âyenesi yarım kalmış ve a'zâ-i meclisden Abdurrahman Bey ve taraf-ı şer'-i şerîfden Baş Kâtib Abdulmuhib Efendi ve evkâf müdürü tarafından Kâtib İbrahim Bey ta'yîn olunup anlar dahi erbâb-ı vukûfdan Mi'mâr Baş Mustafa Usta ve el-Hâcc Abdülkerim ve el-Hâcc İzzet Ağa ve sâir bî-garaz erbâb-ı vukûfdan cerîde-i şer'de mazbûtü'l-esâmi kimesneler ile hammâm-ı mezkûrın ta'mîr olunan mahallerine ba'de'n-nazar altmış altı senesi müste'cir mûmâ-ileyh Mustafa Efendi'nin ta'mîr ettiği ahşâb ebniyyeye sarf etmiş olduğu üç bin yüz elli bir guruş müd i'tidâlde olup nukt yetmiş senesi Zi'l-hiccesinde hammâm-ı mezkûrın abidi ve kiremid ve sâir mahallerine sarf etdim deyü iddi'â ettiği üç bin dört yüz yirmi iki buçuk guruşın dokuz yüz otuz sekiz buçuk guruşu keşf ve deftere dâhil ve ba'zı mahalleri yapılmamış olduğundan lede'l-mu'âyene kalmış olduğu ihbâr ehl-i vukûf ile tahakkuk etmiş olduğu müste'cir-i mûmâ-ileyh Mustafa Efendi'nin matlûbı olan sekiz bin üç yüz doksan buçuk guruşdan fâhiş olduğu bi'l-ihbâr tahakkuk olan meblağ mezkûr dokuz yüz otuz sekiz buçuk guruş bi't-ta'zîl kusûr-ı mûmâ-ileyh Mustafa Efendi'nin cânib-i vakfda yedi bin dört yüz elli iki guruş alacağı olduğu (...) ve tahakkuk etmiş ise de mütevellî-i mûmâ-ileyhâ Fatma Zehra Hatun der-aliyyede sâkine olup bu tarafa vekîl dahi irsâl etmemiş olduğundan hükm-i şer'îsi icrâ olına (...) pâye-i serîr a'lâyâ arz ve i'lâm olundu lî-men lehü'l-emr hurrîre fî'l-yevmi's-sânî ve aşer min şehri Cemâziye'l-evvel sene isnâ ve seb'în ve mieteyn ve elf.

Mâ-fîhi mine'l-vakf ve's-sebîl cerâ uhde alâ vechi'l-cemîl ve hakemtü bi-sihhatihî ve lüzûmihî fî husûsihî ve umûmihî âlimen bi'stihlâf beyne'l-eimmeti'l-eslâf fî mesâili'l-evkâf ve ine'l-fakîr Mustafa Şeyhzâde el-hilâfe bi-Medîne-i Bolu ufiye anhû.

Hüve'l-vâkıf ale'z-zemâir yevme tüble's-serâir.

Hamd nâ mahdûd ve şükr-i senâ nâ-ma'dûd ol bânî-i mebânî mevcûdât ve âferinîden etvâr-ı kâinât celle celâlehû ve amme nevâlihû hazretlerinin dergâh-ı akdes ve bargâh-ı mukaddeslerine hadd-i karâr aciz ve ref' olunur ki çün bu dünyânın esâsı nâ-pâyidâr olup *men câ'e bi'l-haseneti felehû aşru emsâlihâ* ayet-i kerîme medlûlünce kâlen nebiyyi sallâhu te'âlâ aleyhi vesellem *eddâllu ale'l-hayr-i kefâilihî* hadîs-i nebevî mâsdakınca ashâb-ı hayrâtdan hâlâ Bolu ve Viranşehir sancakları mutasarrıfı vezîr selâtun tedbîr devletlü Abbas Paşa izâ erâda'llâhu bi'l-emîri hayran ce'âle lehû hazretlerinin şeref-i örf iclâlleri olan sarây-ı cedîd asitânelerinde bi'l-iltimâs akd olunan meclis-i şer'-i şerîf şâmihu'l-i'mâd ve Ahmed'in bizzât şöyle i'âde-i kelâm ve bast-ı ani'l-merâm iderler ki kürsi-i livâ olan Medîne-i Bolu'da bi't-tevfîk aliyye-i cenâb-ı hazretyârî ve hümem-i âliyâ-i hazret-i tâcdârî yedimde mevcûd olan ma'lûmü'l-kutâ'at sahîh-i şer'iyyeler müceblerince silk-i milk-i sahîhimde münselik olup kile-i cânibi ile cânib-i şer'îsi ve garbîsi mu'âyene ve mutahhara olan sınır ve hudûdu tûlen ve arzen bi-hesâbi't-terbî' bin üç yüz yetmiş zirâ' ile mahdûd saray-ı cedîde be-her sene mukâta'a rabt eylediğim iki yüz gurûş ile kezâlik bâ-hüccet-i şer'iyye ber-vech-i mülkiyet mutasarrıf olduğum saray-ı cedîd-i mezkûrun şehir kuyusu ittisâlinde kâin arsa-yı hâliyem üzerine müceddeden binâ ve ihdâs eylediğim bir aded itmekci firunun senevî yigirmî dört gurûş icâresiyle kezâlik müceddeden binâ eylediğim dekâkin-i sâiremden bir aded bakkal dükkânının senevî on iki gurûş icâresi ve bir aded berber dükkânının senevî on iki gurûşu icâresi ve bir aded kahve dükkânının mâhiye on gurûş icâresi ve bir aded duhâncı dükkânının senevî on iki gurûş icâresi ve bir aded terzi dükkânının senevî on iki gurûş icâresi ve bir aded kürkcü dükkânının senevî on iki gurûş icâresi cem'an yedi aded dükkânlardan bir senede hâsıl olan iki yüz dört gurûş icârât ma'lûmeleri olarak müste'cîrleri yedlerinden ahz olundukdan sonra yine saray-ı cedîd-i mezkûrun hâricinde vâki' taht-ı tasarrufumda olup erba'ası tarîk-i âmm ile mahdûd üç dönüm mikdârı tarlalarımдан başka yine saray-ı cedîd-i mezkûr hâricinde

garb cânibinde vâki' kezâlik ber-vech-i mülkiyet taht-ı tasarrufumda olan üç dönüm mikdârı tarlalarım ile yine sray-ı cedîd-i mezkûrun hâricinde tarla-yı şerîf ittisâlinde kâin etrâf-ı erba'adan mezarlık ve etrâfı Balizâde Mehmed Ağa bağçesi ve tarîk-i âmm ile mahdûd ve kezâlik ber-vech-i mülkiyet taht-ı tasarrufumda olan üç dönüm mikdârı tarlalarımın gayrısına ber-vech-i mülkiyet taht-ı tasarrufumuzda olup saray-ı cedîd hâricinde türbe şerîf ittisâlinde vâki' tarîk-i hass ile mahdûd yedi evlik mikdârı tarlalarım ile yine mülkiyet vechi üzere mutasarrıf olduğum ılıca-yı kebîrin be-her sene hâsılâtından elli gurûş icâresiyle kezâlik mülkiyet üzere mutasarrıf olduğum ılıca-yı mezkûr civârında kâime-i değirmen ocağı hâsılâtından be-her sene elli gurûş icâresi ve tarla-yı mahdûd-ı mezkûru be-her sene zirâ'at olundukça terâkim iden mahsûlâtı medîne-i mezbûrede saray-ı cedîd-i mezkûr hâricinde ve kurb civârında medfûn el-merhûm kibâr-ı evliya'llâhdan ve meşâyih-i îzâmdan uğurlu nâib kuddise sırrihu'l-azîz hazretlerinin türbe-i şerîfi zamân-ı mürûruna mebnî haraba müşrif olmuş olup evvelen bi-talebi'l-murâza'at rabbi'l-gaffûr sâniyen rûh-ı kudsiyyelerinden istiâne ve istimdâd talebi için bi't-tevfik ve't-tahrîr türbe-i mezkûrun ta'mîr ve ihyâsına medfûn olduğum ecîlden hasbeten li'llâhi'l-melîki'l-müte'al kendü mâlimdan müceddeden binâ ve ihdâs eylediğim türbe-i şerîf ve bir bâb semâhâne ve bir bâb şehy odası ve suffe ve bir bâb matbâh ve kilar ve ahur ile makbûl zâviyeye sâlifü'z-zikr icârât-ı müte'addide ma'lûmeleri ve tarla-yı mahdûd-ı mezkûrların hâsılâtı vakf-ı sahîh-i müebbed ve vakf-ı sarîh-i muhalled ile vakf ve şöyle şurût rabt-ı kadîm-i mer'iyeye ile zabt eyledim ki istihkâk-ı âtiyesi bâhir ve zâhir kutbü'l-ârifin ve gavsü'l-vâsilin rûhum azîzü'l-vücûd hazretlerinin tarîkât-i Nakşbendî'den eş-Şeyh es-Seyyid Mehmed Efendi ibn Şaban Efendi esmâ ve reşâdının inzimâm-ı izn ü rızâ ve ta'yîn celb ve harb zâviye-i mezkûreye nakl olunup li-ecli't-tevcîh cihâd-ı müslimîne yevmî kırk akçe vazîfe-i mu'ayyene ola ve sâlifü'z-zikr saray-ı cedîd-i mezkûrda merbût ve medfûn olan senevî iki yüz gurûş icâre-i ma'lûmesinden be-her altı mâhın yüz altı gurûşu ba'de'l-ihzâr sâkin-i airelerin icârât ma'lûmeleriyle ılıca-yı mezkûrun elli gurûş icâresi ve değirmen-i mezkûrun senevî elli gurûş icâresi ve tarla-yı mezkûrların senevî mahsûlâtı zâviye-i mezkûrenin dervişân fukarâlarından ayende ve revendeye it'âm-ı ta'âm ve mesârifî sâiresine sarfla istihlâk olundukda ısırât ve mahsûlâtdan zâir fazlası zâviye-i mezkûrun lede'l-iktizâ ta'mîr ve termîmine sarf oluna ve vakf-ı şerîf-i mezkûrumdur şurût-ı

mu'ayyenesiyle ben mütevellî olup tebdîl ve tağyîri yedimde ola ve vakf-ı şerîf-i mezkûrum ki hüsn-i idâre ve rûyetine vâli-i vâla-yı izâm karındaşlarımız hazerâtları ve hâkimü'l-vakt bulunan efendiler nâzır olarak ber-vech-i hüsn-i nezâret amme-i mutlaka ile nezâret eylediklerinde ol vechle vakf-ı mezkûruma siyânet idenler dünyâ ve uhrâ nâil dâme ile şefiyemiz yenbû'-ı kâinât ve mefhâr-i mevcûdât resûl-i sakaleyn peygamber-i ahirü'z-zamân habîb-i Hudâ şefî'-i rûz-ı cezâ Muhammedü'l-Mustafa sa'llâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin şefâ'atine muzhır olalar ve zâviye-i mezkûrede leyâli-i mübârekelerde zikr'ullâh ve kelîmetu'llâhi'l-ulyâ ile icrâ-yı ayîn-i tarîkat-ı Muhammedî'nin akîbinde ben ve ecdâd ve ecdâdımız ile yâd ve tezkâr eyleyeler vaktâki nefis-i mutma'innem *"irci'î ilâ-rabbiki râziyeten marziyye"* nidâsı ilkâ olunup dâr-ı bekâyâ intikâl eylediğimden şeyh-i mezkûr vakf-ı mezkûruma şurût-ı kuyûdu üzere mütevellî olup bi'l-meşrût vakf-ı mezkûrumuzdan bi't-tevliyye kemâ hüve hakkuhû idâre ve rû'yet eyleye ve zâviye-i mezkûre derûnunda şeyh olan kimesne min-gayri'l-îcâb diyâr-ı ahire nakl birle altı mâh veyâhud bir sene terk-i hidmet ider ise ol vechle zâviye-i mezkûrun ta'tîline bâ'is ve bâdî olduğu hâlde meşhiyyet-i mezkûr vâlât-ı izâm ve hükkâm ma'rifetleriyle erbâb-ı istihkâkdan aher kimesnenin üzerine tevcîh için arz ve i'lâm eyledim deyu vâkıf-ı müşârun-ileyh semia'llâhu hayru'l-muvâfık hazretleri ta'yîn-i şurût ve tebyîn-i kuyûd ile mirâcları ahsen-i sûrete tebdîl eylediklerinde imâm Muhammed katında vâkıf-ı şurût vakfıyla vakfiyet dimekle vakf-ı mezkûr sahîh ol dahi cevâb-ı bâ sevâblarında olur deyu buyurulmağın fî asli'l-vakf ve şurûta sebt ledeyye ve'l-feth(?) beyne yedeyye ve hikmetihî bi-sihhatihî ve lüzûmihî âlimen bi'l-hilâfî'l-cârî beyne'l-eimmeti'l-esrâf mantûkunca hâkim-i tevşih hâme ile müveşşeh sadr-ı kitâb efendi hazretleri dahi vâkıf-ı müşârun-ileyh hazretlerinin şurût-ı muharrere-i mertebesi üzere vakfiyet hükm ve tescîl-i şerh olunup. *"Femen beddelehû ba'demâ semi'ahû fe'innemâ ismuhû ale'llezîne yubeddilûnehû inne'llâhe semî'un alîm"* cerâ zâlike ve hurrire fi'l-yevmi's-sâbi' ısrîn min-şehr-i Cemâziye'l-ahir li-sene tis'a ve ısrîn ve mieteyn ve elf.

Şuhûdü'l-hâl;

-Me'zûn-ı bi'l-iftihâr el-Hâcc Hafız Ömer Efendi

-Müderriş Osman Efendi

-Müderriş es-Seyyid Abdullah Efendi

- Müderris Hasan Efendi
- Müderris Velieddin Efendi
- Müderris Ahmed Efendi
- Müderris Cağali Osman Efendi
- Bedreddin Şeyh es-Seyyid Mehmed Efendi
- Kabasakal Mustafa Efendi
- Nurullah Efendi
- Mehmed Emin Efendi
- es-Seyyid Mehmed diğeri
- Muslizâde Mustafa Ağa
- Nakibullah Ahmed Efendi
- el-Hâcc Ahmed Ağa
- es-Seyyid Ahmed Bey Mustafa Ağa
- el-Hâcc Hasan Ağa
- el-Hâcc Ömer Ağa
- ve gayruhum.

Ek 7: Bolu Ş.S. 6625, s.13 Seyyid Ali Paşa Vakfına ait bir hüccet örneği.

بیت تحریر بخوبی بود
 سابق بوق و قسطی سنجاقی منقرض اولوب حاکما موره والیسی و توفیق علی پاشا حضرت نیک بوق سنجاقی
 حین انقضا کلرین قریب سنجاق و لی کفیدرین مدینه بولی چار شوسه جامع عتیق قرینه واقع شادروانک
 صوبولی تعمیر ایچون بولی سنجاقده اولان بقایا سندن وقف اولورق او حبیبک غرض وضع و حواله
 و سر بوابین درگاه عالیدن اولوق بوق سنجاقی متعلی اولان محطوفتو السید ضعیف اغا بریده تحصیل و شادروان
 مذکور متولینده ناریه و تسمینی احاله یور مشرکیم پاشای مث رکیه حضرت نیک سار اصحاب مطلوبه
 و یردکاری حواله سند اندری کرک خزینه مهریه و کرک پاشای مث رایلهکی کندی مهریه و کرک پاشای مث
 حواله یور و قری اصحاب مطلوب بانک مطلوب بری زائد ظهور ایدوب بقایای مذکور بعد تحصیل هر کسک بریده
 بولان حواله سند اندری موهبتی محله نرب اعطا اولمغین دفع مقوم ایچون وضع و حواله یور و قری
 او حبیبک غرضک تمام ناریه لازمه حاله هر بقایای مذکورک انام تحصیل مدینه بولی
 حکم سنده وقت مذکور بولی ناری اولان حسین حسنی افندی مواجه سنده معرفت شرع و بولی و جوهی موفدیه
 یکان یکان رویت محاسبه و لندقه بقایای مذکور دفع مقوم ایچون یا لکریک او حیوز غرض باقی قالمغه
 بیک او حیوز مبلغ مقوم دفع وقف مذکور متولیس اولمغین حبیب اغای موقی الیه برنده تمام اخذ و قبض
 اولوب وقف مرقومه عائد بالعدن اغای موقی کید برنده راجحه و بر حیه قالمغین مستم مرقومون حبشو
 مهور بخوبی تحریر و اعطا اولدی

ایرام برطور
 و رکاه عالی مردار
 بولی ولی اعادیم
 صوبولی وقف
 م نور

السید احمد قاسم
 لقب بولی محمی
 رام و جوه
 بولی

Bâ'is-i tahrîr-i tahvil bûdur ki;

Sâbık Bolu ve Kastamonu Sancâkları mutasarrıfı olûb hâliyâ Mora valisi devletlü Seyyid Ali Pâşâ Hazretlerinin Bolu Sancağında hîn-i infikâklarında kariha-i senihe-i veli (...) Medîne-i Bolu çarşûsunda Câmî'-i Atik kurbunda vâkî' şâdırvânın sû yolu ta'miri için Bolu Sancağında olan bakâyâsından vakf olarak üç bin gurûş vaz' u havâli ve ser-bevvâbin dergâh-ı aliden ol-vakt Bolu Sancağı mütesellimi olan 'utûfetlû es-Seyyid Halil Ağa yediyle tahsîl ve şâdırvân-ı mezkûr mütvellisine te'diye ve teslîmini ihâle buyurmuşlar ise de pâşâ-yı müşârün-ileyh hazretlerinin sâ'ir ashâb-ı matlûbâtı virdikleri havâlât-ı senedâtları gerek hazîne mührüyle ve pâşâ-yı müşârün-ileyhin kendi mührüyle ve gerek mühr-ü keşide selesiyle havâle buyûrdıkları ashâb-ı matlûbâtın matlûbları zâ'id-i zuhûr idüb bâkâya-yı mezkûr ba'de't-tahsîl herkesin yedinde bulunan havâle senedâtları mucebince mahallerine i'tâ olunmağın vakf-ı merkûm için vaz' ve havâle buyurdukları üç bin gurûşun tamâmen tâdiyesi lâzıme-i halden ise dâr-ı bekâyâ-yı mezkûrun itmâm-ı tahsilinde medîne-i Bolu mahkemesinde vakt-ı mezkûrda Bolu nâ'ibi olan Hüseyin Hüsnü Efendi muvâcehesinde ma'rifet-i şer'î ve Bolu vücuhi ma'rifetleriyle yegân yegân rû'yet-i muhâsebe olundukda bekâyâ-yı mezkûrdan vakf-ı mezbûr için yalnız bin üç yüz gurûş bâkî kalmağla bin üç yüz meblâğ-ı mezkûrdan vakf-ı mezbûr mütevellîsi olduğum hasebiyle ağa-yı mûmâ-ileyh yedinden tamâmen ahz u kabz olunub vakf-ı merkûma 'âid meblâğdan ağa-yı mûmâ-ileyh yedinde bir akçe ve bir habbe kalmadığını müş'ar tarafımızdan işbû memhûr tahvilimiz tahrîr ve i'tâ olundu. Hurire fî Gurre-i Zi'l-kâde sene 234

Es-Seyyid Ahmed kâ'immakâm-ı nasb Bolu Kemâhizade ve Hak Bolu

İbrahim Ser (...) dergâh-ı ali Serdârı Bolu veli i'âzâde Sulu Vakf-ı mezbûr

Devletlü Galib Pâşâ hazretlerinin vakfiye değirmen husûsuna dâ'ir devletlü Bekir Pâşâ Hazretleri tarafından vürûd eden buyûruldu.

İftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim dergâh-ı alî kapûcî başlarından hâlâ Bolu Sancağında mütesellimimiz sa'âdetlü Halil Ağa ve şeri'at şî'âr-ı Mudurnu ve Dörtdivan kâdıları efendiler zide- fazluhumâ ve kûdveti'l-emâcid ve'l-ayan Silahşoran-ı hassadan Mudurnu nazırı izzetlü Hacı Emin Ağa ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân Dörtdivan kazası muhtârı Ağa ve sa'ir zâbitân ve iş erleri zide kadrum ihâ olûnur ki esbâk Bolu ve Viranşehir sancakları ve hala Ankara ve Kengiri sancakları mutasarrıfı devletlü Galib Pâşâ karındâşım hazretlerinin Bolu'da hükümetleri esnâsında medîne-i mezbûrede mücededen binâ ve imârını muvaffâk oldukları câmî'î şerîf hademesine meşrût olmâk olmak üzere medîne-i mezbûre sâkinlerinden Mısırlıoğlu Mustafa Ağa nâm kimesneden işтира ve mevkûf buyurdıkları asi-yâbın semeni olân üç bin gurûşun yedi yüzünü Dörtdivan kazâsında olân matlubatında ve kûsurunu Mudurnu'dan bi't-tahvil havâle birle merkûm Mısırlı-zade'nin değirmen-i mezkûrede 'alâkası kalmayacağı vecih üzere sened-i şer'îye rabt ve vakfiyesini tanzîm ile mahaline kayd ettirmişlerse de müşârün-ileyh hazretlerinin ol-vakit Bolu'dan infisâlleri ve merkûm Mustafa'nın dahî fevtî mülîbesesiyle müteveffa-yı merkûmun vereseleri havâle'î mezkûreleri bitmamış diyerek vakfiye ve senedât-ı şer'îyenin hilâfı değirmen-i mezkûru ta'arruzdan hâlî olmayûb ol-vechile ta'diline bâ'is olmûş oldukları müşârün-ileyh hazretlerinin tahrîratlarından müstebân meblîğ muhavvel alınmış olduğu sûretde dahî kaydı ve senedât ve vakfiyesinin muktezâsı değirmen-i mezkûrede müteveffâyı mezkûrun vaereselerinin bir-vechile 'alâkası kalmâmış olûb ancak değirmen-i mezkûrenin beher-hâl canib vakf için a'mâl ve idâresi "şartü'l-vâkîf ke-nassi'-ş-şarî-i" olmağla sen ki mütesellimimiz mûmâ-ileyhsin alâ eyyi hâl değirmen-i mezkûrun i'mâl ve idâresi mütevellî ve nâzırını tenbîh ve te'kîdine mübâderet ve verese'î mezkûrenin merkûmenin bi-vechin müdîhale ta'arruzlarının men'î ve define gayret eylesin meblağı muhavelli mezkûru almadık dedikleri sûretde havîle tahvillerini virsinler muciblerince mahallerinden tahsîl olunsun el-hâsıl değirmen-i mezkûrun harâbiyeti tecviz olûr mevâddan olmadı siz ki muhâtabûn mûmâ-ileyhimsiz işbû meblağı kimlerin zimmetlerinde kâlmış ise müşârü'l-ileyh tahvilleri mûcebince tahsîl ve verese'î merkûmeye te'diye ve keyfiyet hâlî i'lâm olunmak bâbında divân-ı Bolu ve

Kastamonu ve Viranşehir'den işbû buyûruldu tahrir ve isdâr ve ile irsâl olmuştur inşâ'llâhu te'âlâ ber-vechi meşrûh ve ber-mûcebi buyûruldu a'mâl ve hareket ve hilafından hazer ve mücânebet eyleyesiz deyû sene 15 Recep 1233.

KAYNAKÇA

I. VAKIF DEFTERLERİ

572	582/2
579	732
580	990
682	1489

II. BOLU ŞERİYYE SİCİLLERİ

6602	6654
6608	6666
6609	6672
6611	6674
6616	6683
6617	6686
6623	6688
6624	6691
6625	6694
6628	6695
6632	6697
6633	6701
6634	6702
6643	6708

6714	6804
6716	6816
6746	6856
6757	6911
6769	6918
6775	6920
6781	6921
6789	6924
6791	6926

III. KİTAPLAR ve MAKALELER

AŞIKPŞAZADE, *Tevarih-i Ali Osmandan Aşıkpaşazade Tarihi*, haz. Ali Bey, İstanbul 1332.

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Ankara: Barış Yayınları, 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, “Vakıflar ve Çeşitleri”, *Türk Dünyası Kültür Atlası* (Osmanlı Dönemi), c. 4, yay. haz. Ahmet Vefa Çobanoğlu-Yavuz Tiryaki, İstanbul 2002, ss. 60–99.

-----, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: OSAV, 1996.

-----, *Şer’iyye Sicilleri*, c. 1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.

AKYÜZ, Vecdi, “Kutsal Metinlerde Vakıf Referansları”, *Geçmişten Geleceğe Vakıf Medeniyeti, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Medeniyeti Yılı 2006, Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, Ankara, 2006, ss. 20–25.

AKBULUT, İlhan, “Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı XXX, Ankara: V.G.M. Yayınları, 2007, ss. 61–72.

ATEŞ, İbrahim, “Vakfiyelerde Dua ve Beddualar”, *Vakıflar Dergisi*, c. XVII, Ankara: V.G.M. Yayınları, 1983, ss.5–54.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. 2, İstanbul: Kubbe Altı Yayınları, 2005.

BARIŞTA, H. Örcün, “İstanbul Camilerinin İçindeki Taş Süslemelerinden Örnekler”, *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Ankara: V.G.M. Yayınları, 2003, ss. 127–140.

BARKAN, Ömer Lütfü, “Osmanlı imparatorluğunda Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Türkler*, Cilt. 9, ed. Hasan Celal GÜZEL, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.133–153.

BAYINDIR, Abdülaziz, *İslam Muhakeme Hukuku “Osmanlı Devri Uygulaması”*, İstanbul: İslami İlimler Araştırmalar Vakfı, 1986.

BEKRİ, Şakir, “Vakfin Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik” *Vakıflar Dergisi*, sayı V (1962), ss. 19–21.

BOLU İL YILLIĞI, Ankara, 1998.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: T.T.K. Yayınevi, 1997.

DARKOT, Besim, “Bolu”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul; ss. 707–709.

GEDİKLİ, Fethi, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3/sayı 5 (2005), ss.187–213.

ERŞAHİN, Seyfettin, “Vakıf Düşüncesini Doğuran Temel Dinamikler”, *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Ankara: V.G.M. Yayınları, 2003. ss.27–45.

ERTEM, Adnan, “Osmanlı’da ve Günümüzde Vakıf Müessesesi”, *Osmanlı Medeniyeti “Siyasal İktisat, Sanat,”* İstanbul: Klasik Yayınları, 2005,ss. 25–35.

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: T.V.Y. Yayınları, 2004.

FİNKEL, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı “Osmanlı İmparatorluğunun öyküsü 1300- 1923”*, çev. Zülâl Kılıç, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.

GÖKBİLGİN, Mehmet Tayyib, “Süleyman Paşa” *İslam Ansiklopedisi*, c. 7, Eskişehir: M.E.B., 1979, ss. 595–605.

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu (Atilla, Cengiz Han, Timur)*, çev. Reşat Uzman, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.

[GÜNER, Hamza], “Kütahyalılar Abbas Paşa (...-1812)”, *Aksu*, c. 1/sayı 4, (Ocak 1965), ss. 5–6.

IMBER, Colin, *Şeriattan Kanuna Ebusuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, çev. Murteza Bedir, İstanbul: T.V.Y. Yayınları, 2004.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: YKY, 2003.

-----, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300–1600*, c. 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayınları, 2000.

-----, “Vakıf Medeniyeti”, *Geçmişten Geleceğe Vakıf Medeniyeti, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Mediyeti Yılı 2006 Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, Ankara, 2006, ss.6–7.

KAHRAMAN, Seyit Ali, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti*, İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2006.

KAZICI, Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge yayınları, 2003.

Haz. KETEN, İsmail ve Mehmet Nuri Şahin, *Vakfiye Tuğraları*, Ankara: V. G. M. Yayınları, 2004.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: T.T.K. Yayınları, 1999.

KOÇU, Reşat Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul: Ana Yayınevi, 1981.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *İslam ve Türk Hukuku Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

KUTLU, A. H., *Bolu Tarihine Kısa Bir Bakış, Halk Eğitim Merkezi*, Bolu, 1964.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1998.

MEHMED SÜREYYÂ, *Sicil-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmanniyye*, c. I-IV/II, yay. haz. Ali Aktan-Abdülkadir Yuvalı-Mustafa Keskin, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1995.

MEMİŞ, Abdurrahman, “Osmanlı’da Tekkeler sosyal Fonksiyonları ve İstanbul’da Halidi Tekkeleri”, *Osmanlı*, c. 4., ed. Güler Eren, Ankara: Y. T. Y., 1999, ss. 512-520.

ORHONLU, Cengiz, “Bolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul 1992 ss. 277–278.

- ORTAYLI, İlber**, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Yayınları, 2007.
- , “Bizim Medeniyetimizde Vakıflar Çok Önemlidir.” Röp. Mahmut Bıyıklı, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Medeniyeti Yılı 2006 Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara, 2005, ss. 26–29.
- ÖMER HİLMİ EFENDİ**, *İthaf-ü'l-Ahlâf fi-Ahkâmi'l-Evkaf*, Ankara: V.G.M.Y., 1997.
- ÖZBİLGİN, Erol**, *Bütün yönleriyle Osmanlı “Adap-ı Osmaniye”*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- ÖZCAN, Tahsin**, Osmanlı Para Vakıfları “Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği”, Ankara: TTK Yayınları, 2003.
- ÖZKAYA, Yücel**, “Bolu’da iç İsyanlar (1595- 1850) ve Ayanlar ile Hükümet Arasındaki İlgili Hakkında Bazı Düşünceler”, *Çele Dergisi*, sayı 1, Bolu, 1963. ss. 9–16.
- ÖZLÜ, Zeynel**, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Adli Mekanizmanın Analizi (Bolu-Göynük Örneği)*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2007.
- ÖZTUNA, Yılmaz**, *Büyük Türk Tarihi*, c. I., İstanbul, 1985.
- , *Osmanlı Devleti Tarihi “Medeniyet Tarihi”*, c. 2, İstanbul: Ötüken, 2006.
- , *Tarih ve Politika Ansiklopedisi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.
- ÖZTÜRK, Nazif**, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- , *Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkami'l-Evkaf)*, Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- , “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Genel Türk Tarihi*, c. 6, ed. Hasan Celal Güzel ve Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.373–396.
- , “Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyal Yardımlaşma Kurumları, Temel Dinamikler Üzerine”, *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Ankara: V.G.M.Y., 2003, ss.53–80.
- , “Aile Vakıfları”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, c. 3, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1991.

- ÖZYÜKSEL, Murat**, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul: T.V.Y. Yayınları, 2000.
- PAKALIN, M. Zeki**, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3, İstanbul 2004.
- PAMUK, Şevket**, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469–1998*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.
- RAMSAY, William M.**, *Anadolu Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul, 1967.
- SAK, İzzet**, *Şer’iyye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650- 1800)*, Konya: Kömen Yayınları, 2005.
- SAKAOĞLU, Necdet**, *Bu Mülkün Sultanları “ 36 Osmanlı Padişahı”*, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2006.
- SEVİM, Ali ve Erdoğan Merçil**, *Selçuklu Devleti Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Ankara: T. T. K. Yayınları, 1995.
- SEZEN, Tahir**, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- Haz. ŞAHİN, Mehmet Nuri, İsmail Keten ve Sıddık Çalık**, *Selçuklu ve Beyliklerde Vakfiye Tuğraları*, Ankara: V. G. M. Yayınları, 2005.
- TAŞ, Kenan Ziya**, “XVI. Yüzyılda Bir Vakıf ve İlim Merkezi Bolu”, *Vakıflar Dergisi*, c. XXVI, Ankara: V.G.M.Y., 1997, ss. 97–103
- TEKİNDAĞ, M. C. Şehabettin**, “ Süleyman Paşa ”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, Ankara: M.E.B., 1979, ss. 190–193.
- TURAN, Osman**, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005.
- , “Celalettin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, c. XII/ sayı 45, 46, 47, 48 (1948), ss. 17–171.
- UÇAROL, Rıfat**, “Gazi Ahmet Muhtar Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, T.D.İ.A., c.13, Ankara: T.D.V., 1998, ss. 445–448.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı**, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: TTK Yayınevi, 1988.
- , *Osmanlı Tarihi*, c. 1, Ankara: TTK Yayınevi,, 1998.
- , *Osmanlı Tarihi (İstanbul’un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar)*, c. II, Ankara: TTK Yayınevi,, 1998.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Eserden Müessesesine: Türk Hayrat Siteleri ve Fikri Arka Planı”, *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Ankara: V.G.M. Yayınları, 2003, ss. 17–25.

-----, *Institution du vaqf au XVIIIe siècle en Turquie étude socio-historique*, Ankara: Editions Ministère de la Culture, 1990.

YURT ANSİKLOPEDİSİ (Türkiye İl İl Dünyü Bugünü Yarını), c. II, İstanbul, 1982.

YÜKSEL, İ. Aydın, “Rüstem Paşa’nın Vakıfları ve İstanbul’daki Vakıf Eserleri”, *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Ankara: V.G.M. Yayınları, 2003, ss. 223–259.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Fuat UÇAR

Sürekli Adresi : Kent Kooperatifi Mah. 6. Cadde Ağaç İş 20 Sitesi 5.Blok No.19 Batıkent/Ankara

Mail: fuatucar83@gmail.com

Tlf: 0536 4841663

Doğum Yeri ve Yılı : Malatya 01.06.1983

Yabancı Dili : İngilizce

İlköğretim : Baskil Y.İ.B.O

Ortaöğretim : Elazığ Balakgazi

Lisans : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü

Çalışma Hayatı : 29.03.2007 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Vakıf Araştırmaları Yapılandırma Sistemi (VAYS) projesinde Vakıf Arşiv Uzmanı olarak çalışmaya başladım. 10.04.2008 tarihinden itibaren de Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nün TARBİS projesinde Tapu Arşiv Uzmanı olarak çalışmaktayım.